I. LUPAȘ

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

STUDII, CONFERINȚE

ȘI

COMUNICĂRI ISTORICE

VOLUMUL I

BUCUREȘTI

EDITURA „CASEI ȘCOALELOR"

1927

95119.

www.dacoromanica.ro

FACTORII ISTORICI AI VIEȚII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI

Lecțiune inaugurală, ținută la Universitatea din Cluj, în ziua de 11 Noemvrie 1919, cu prilejul deschiderii cursului de istorie a Transilvaniei

---

I

Onorat Auditoriu,

Cel dintâi cuvânt, pe care simt că trebuie să-l rostesc dela locul acesta, e un cuvânt de adâncă și cucernică mulțămire Atotputernicului, care în milostivirea sa cea fără de margini ne-a învrednicit să ajungem aceste zile minunate, când în cetatea tuturor nedreptăților, batjocurilor și jignirilor neamului nostru s'a înfipt triumfător steagul științei și al culturei românești.

Cu credință neclintită în biruința acestui steag de luptă și de progres au venit din toate părțile pământului strămoșesc preoții științei. Ei s'au simțit datori să aducă jertfa străduinței lor la altarul acestui templu, spre a o împărtăși cu dărnicie comilitonilor, ostașilor tineri înflăcărați de nobila dorință de a se înregimenta și ei sub flamura cerească a mântuirii *prin credință, știință și cultură națională.*

* * *

Al doilea cuvânt se cuvine să fie o pomenire pioasă a tuturor eroilor fără de moarte, cari prin jertfa lor supremă ne-au desrobit și prin sângele lor, vărsat cu atâta îmbelșugare, au

www.dacoromanica.ro

făcut să se înalțe și adevărul nostru din pământ, cum s'a înălțat odinioară trupul Mântuitorului din mormântul pecetluit cu lespede grea.

Ori cât de grea a fost lespedea, pe care potrivnicii adevărului, dușmanii luminii căutau cu orice prilej să o prăvălească asupra mormântului, în care se amăgeau a crede, că vor reuși să închidă pe veci viața sufletului nostru, — iată că „adevărul din pământ a răsărit" și „dreptatea din cer s'a pogorît".

Anul 1919 va rămânea o dată memorabilă în istoria culturii române și a învățământului nostru superior. Anul acesta ne-a dat prilej să asistăm la înmormântarea unui vechiu sistem de rătăciri, de luptă îndârjită împotriva adevărului, de îngâmfare și intoleranță, care nu s'a sfiit a degrada adeseori și știința în serviciul unor scopuri cu totul străine de rosturile ei puritane.

Războiul, care e acum pe sfârșite, n'a fost numai un război al armatelor oțelite din creștet până în tălpi, ci și un război al principiilor, al concepțiilor de viață și de organizare.

Față de principiul feudal al tiraniei teritoriale, războiul mondial a pus în lumină importanța, mărimea și forța dinamică a principiului național. Cu prețul unor sacrificii nespus de mari, ca rezultat al unui lung și dureros proces istoric, a ajuns principiul acesta la biruința definitivă, care a dat popoarelor încătușate putința de a se desrobi și a deveni stăpâne asupra sorții lor.

Biruința acestui principiu a pus crucea și pe mormântul fostei Universități ungurești din Cluj și a făcut să răsară în locul ei Universitatea noastră românească din Dacia superioară.

Cu adevărat: „mari și minunate sunt lucrurile tale Doamne și nici un cuvânt nu este de-ajuns spre lauda minunilor tale!"

* * *

Și de acum toate celelalte cuvinte, câte voiu avea de împărtășit dela locul acesta, se vor îndrepta către iubiții mei elevi, cărora le aduc din slujba sfântului altar, de sub poala

www.dacoromanica.ro

muntelui, o inimă sinceră de frate, o dragoste curată de părinte. Chemați a propovedui cuvântul științei românești dela o catedră de istorie națională, ne dăm seama și de importanța momentului și de mărimea răspunderii și de greutatea lucrului, care ne așteaptă.

Nu numai în viața singuraticului, ci și în viața națiunii noastre este de importanță unică momentul când cultul, plin de iubire și evlavie, al trecutului românesc începe a fi propagat dela catedra unei școale înalte, care în ultimele decenii fusese numai isvor de ură și dispreț față de orice amintire a acestui trecut. Ceice au vestit dela locul acesta, înainte de noi, cuvântul neînduplecatei Clio, au dat adeseori uitării cerința și condiția de căpetenie, pe care ea o pune tuturor slujitorilor săi: seninătatea și curățenia gândului. Nu și-au scuturat încălțămintea de pulberea drumurilor, nu și-au curățit în deajuns gândul și n'au căutat a-și însenina inima, ci îmboldiți de ghimpele urei naționale și de rasă au intrat în sanctuarul științei cercând să dovedească unui auditor docil, că națiunea noastră ar fi fost pe acest pământ strămoșesc o simplă adunătură de venetici, un popor fără istorie, un neam fără trecut și fără viitor. Nu găseau colori destul de întunecate, spre a le arunca cu vădită predilecție asupra tabloului, în care se căsneau să înfățișeze viața poporului nostru din orice timp. N'a fost notiță injurioasă aruncată pe hârtie sau eternizată în tipar prin vre-unul din numeroșii dușmani ai neamului nostru, pe care să nu fi încercat a o valorifica în pretențioasele lor expuneri, sub cuvânt că voesc să descopere purul adevăr, să înfățișeze însăși realitatea nudă, înlăturând — cum se zice — vălul zeiței din Sais. De fapt era însă o poftă nepotolită de ponegrire, care îi îndemna să folosească această metodă atât de puțin științifică. E știut doar, că nu există popor în lume, despre care să nu se fi păstrat, pe lângă cele elogioase, și însemnări mai puțin favorabile. Dar oricine caută să le adune numai pe acestea din urmă, nu face operă de știință, ci caută mijloace de ponegrire. Și nu s'au

www.dacoromanica.ro

gândit un singur moment, că dreptatea imanentă a istoriei va da, mai curând sau mai târziu, o categorică desmințire acestor învățături tendențioase, spulberând întreagă țesătura lor meșteșugită deodată cu prăbușirea trufașei lor alcătuiri de stat, clădite pe temelia de nisip a nedreptăților milenare.

Această prăbușire a făcut să străbată și în părțile noastre raza luminei, să ne putem bucura și noi de libertate deplină sub scutul ocrotitor al patriei române.

* * *

Pe lângă importanța acestui moment, aducător de lumină și de libertate, simțim și mărimea răspunderii, ce ne apasă în pragul acestei răspântii a vremilor istorice. Dacă în trecut multe din neajunsurile, scăderile și imperfecțiunile noastre naționale erau ușor scuzabile prin faptul, că nu puteam dispune în libertate de soarta noastră, că atâtea din isvoarele luminii erau zăvorâte pentru noi și în calea pornirilor noastre spre progres creșteau cât munții piedecile, — de acum înainte astfel de scuze nu se vor mai putea invoca. Numai noi înșine vom purta întreagă povara răspunderii pentru felul, cum vom ști să îndrumăm viitorul poporului nostru, făcându-l să-și înțeleagă menirea istorică și să contribue prin toți fii săi destoinici la progresul cultural-științific, ale cărui porți abia acum încep a i se deschide.

Intre cei mai destoinici și mai devotați fii ai poporului nostru trebue să fiți și d-v., studenții Universității din Cluj. Ne credem în drept a presupune, că nu veți face parte dintre studenții, cari învață numai atâta, cât le este neapărat de trebuință pentru un biet examen, nici dintre cei ce învață numai dintr'un fel de ambiție deșartă, ca să știe ei și numai ei mai mult decât alții. Ci în alergarea dv., spre acest izvor de lumină și în toată munca sârguincioasă, pe care o veți săvârși aci împreună cu profesorii, sperăm, că veți fi povățuiți de dorința nestrămutată de a învăța și a vă pregăti cât mai bine, ca să deveniți cât

www.dacoromanica.ro

mai multora folositori prin cunoştinţele, pe cari veţi izbuti a le câştiga aici în cursul anilor de studii universitare.

Când vă vedem înaintea noastră, ne gândim la rolul mare şi însemnat, care vă aşteaptă în viaţă. Este plină patria noastră română de mulţimea oraşelor copleşite de elemente streine şi de mulţimea şi mai mare a satelor, în care străbate atât de anevoie o rază de ştiinţă. Şi ne aducem aminte de cuvântul biblic: „se prăpădeşte poporul în lipsă de ştiinţă"... Dreptul poporului la conducerea statului, prin nimic nu poate fi mai greu primejduit decât prin lipsa de ştiinţă. De aceea trebue să înţelegeţi, că este una din cerinţele de căpetenie ale timpului nostru, ca ştiinţa să nu mai rămână nepăsătoare şi rece în faţa întunecimilor adânci, în care se sbate mulţimea. Chemarea ei nu poate fi să rămână patrimoniul exclusiv al unui număr restrâns de privilegiaţi, ci trebue coborâtă în toate sbuciumările traiului zilnic şi împărtăşită tuturor celor capabili de a o înţelege şi a se folosi de binefacerile ei. Cu ştiinţa e acelaş lucru ca şi cu dreptatea: împărţită cât mai des şi între cât mai mulţi, nu scade, nu se împuţinează, ci cu atât mai mult sporeşte valoarea şi puterea ei. Ştiinţa istoriei, care ne îndrumă să cercetăm trecutul nostru, este şi instructivă şi necesară, fiind ea o datorinţă faţă de noi înşine, faţă de rostul şi de însăş fiinţa neamului nostru. Trecutul unui neam este ca un altar ocrotitor al focului sacru şi împrejmuit de raza idealului. Aceasta se pierde uneori în taina vremii, dar pentru cei înţelegători ea poate învia şi poate arunca lumina sa nu numai asupra timpurilor apuse, ci şi asupra prezentului şi viitorului. Munca prezentului poate fi spornică şi aducătoare de rezultate sigure, numai dacă se întemeiază pe trecut, valorificând cu înţelepciune experienţele lui şi neîngaduind să lipsească nici o verigă din înlanţuirea firească a continuităţii indispensabile oricărei evoluţiuni, fie de ordin moral fie material.

Iată pentru ce este atât de considerabilă valoarea educativă a istoriei şi în deosebi a istoriei naţionale. In consideraţiunile

www.dacoromanica.ro

sale asupra educaţiei neamului omenesc (Erziehung des Menschengeschlechts) Lessing spune că „tocmai calea, pe care a ajuns neamul omenesc la perfecţiunea sa, trebue s'o percurgă fiecare ins". Iar H. Spencer adaugă: „trebuie să conducem spiritul individului pe calea, pe care a urmat spiritul rasei. Iată cuvântul pentru care educaţia trebue să reproducă în mic istoria civilizaţiunii":

* * *

Dacă nu putem aştepta, ca toţi elevii noştri să devină oameni de ştiinţă în sensul sever al acestui cuvânt, suntem în drept a pretinde, ca ei să se pregătească cu seriozitate pentru chemarea, ce îi aşteaptă în viaţa neamului nostru, de a fi cei mai buni educatori tocmai prin răspândirea ştiinţei, prin respectul şi interesul viu, pe care trebue să-l poarte faţă de progresele ei, nu numai câtă vreme sunt cetăţeni în această „Alma Mater", ci totdeauna şi pretutindeni.

De aceea scopul învăţământului nu poate fi numai împărtăşirea cunoştinţelor, ci mai ales trezirea unui interes multilateral, luminat şi durabil. Căci chiar dintre cunoştinţele împărtăşite metodic multe se pierd în noianul uitării. Dar interesul pentru ştiinţa, pe care o îmbrăţişaţi cu înţelegere şi cu pasiune în tinereţă, trebue să rămână ca un tovarăş credincios, care nu vă părăseşte până la adânci bătrâneţe. Acest interes va fi apoi stimulentul valoros, care nu va da nici unuia dintre dv. răgaz „să odihnească şi să rugineasca", ci va îndemna pe tot insul la activitate necontenită, la neîntrerupte cercetări, la un control sever al celor învăţate şi la continua înnoire a cunoştinţelor, care înnoire mai ales în domeniul istoriei este de neapărată trebuinţă.

Ceice vor pleca dela Universitate înarmaţi cu acest interes puternic pentru ramura de ştiinţă aleasă de dânşii, suntem siguri, că nu vor rătăci în drumul lor.

Nu vor putea fi abătuţi prin nimic dela calea adevărului, a lu-

www.dacoromanica.ro

minei şi a progresului, oricât de numeroase ispite, mărunte şi mari, ar pândi cărările lor de viaţă şi de muncă. Ei nu vor cădeà nici odată în greşala de a crede, că ştiinţa e un lucru de prisos în viaţă, cum a crezut seminaristul, despre care ne spune Bariţiu, ca după terminarea cursurilor de seminar s'a grăbit să arunce în Târnava cartea sa de teologie morală. Ei vor înţelege, că ştiinţa nu este un lucru mort, ci e în continuă creştere şi desvoltare ca un pom roditor, care primăvara ne desfătează cu frumuseţea florilor, iar toamna ne înveseleşte cu dulceaţa roadelor sale. De aceea îşi vor da toată silinţa, să rămână în contact neîntrerupt măcar cu o părticică din roadele ştiinţei, care poate să le fructifice cugetarea şi să le înnoiască viaţa sufletească cum „se înnoesc tinereţele vulturului".

Dacă bunul Dumnezeu ne va ajuta să putem trezi prin cuvintele noastre în sufletul studenţilor acest interes luminat şi statornic, ne vom socoti răsplătită cu îmbelşugare toată osteneala noastră, prin mângăierea pe care o poate da în lumea aceasta conştiinţa datoriei împlinite.

* * *

Am spus, Onorat Auditoriu, că ne dăm seama şi de greutatea lucrului, care ne aşteaptă pe toţi, pe profesori şi studenţi de-opotrivă, poate chiar mai mult pe cei dintâi decât pe cei din urmă.

Suntem chemaţi a despica o brazdă nouă în ogorul ştiinţei şi al culturii noastre naţionale. Ne lipsesc însă multe dintre mijloacele absolut necesare pentru o deştelenire cât mai grabnică a acestui ogor care-şi aşteaptă de mult muncitorii.

Sunt adevărate constatările făcute deunăzi, tot dela locul acesta, din partea colegului meu A. Lapedatu cu privire la progresele istoriografiei române în deceniile din urmă. Dar aici vom întâmpina cu toate acestea, acum la început, mari dificultăţi în lipsa unei biblioteci, care să cuprindă toate productele

www.dacoromanica.ro

tiparelor românești, în lipsa unei arhive centrale ardelene și în lipsa unui institut de istorie națională, în care să se poată concentra toate mijloacele potrivite a înlesni munca profesorilor și a o împintena pe a studenților. Lipsa unei bibliografii istorice și a unor colecțiuni complecte din revistele și publicațiunile române, în cari s'a risipit în cursul timpului un număr însemnat de documente, comunicări și studii istorice, formează de asemenea o greutate, de care ne vom isbi la tot pasul.

Ceice am muncit și până acum în domeniul istoriografiei ardelene, cunoaștem de-aproape toate greutățile acestea. Dar nu ne speriem de ele. Dacă ne-am putut lupta cu ele în trecut, când munceam izolați, în împrejurările vieții patriarhale dela sate, — atât de puțin prielnice activității științifice, — și eram avizați numai la smeritele noastre puteri, cu atât mai ușor le vom putea înlătura în viitor din cale cu ajutorul colegilor, cari au avut norocul de a fi putut munci și până acum în împrejurări mai prielnice decât noi, Ardelenii. Nădăjduim apoi, că ne va ajuta să înlăturăm greutățile amintite și Statul nostru românesc, care nu va lipsi a da Universității noastre din Cluj tot sprijinul *pentru înființarea unui Institut de Istorie Națională,* prețuind după cuviință însemnatele servicii, pe cari le poate aștepta dela o istoriografie la nivelul cerințelor din zilele noastre.

Greutățile amintite se vor putea deci înlătura acum mai cu ușurință, căci piedeca de căpetenie a dispărut ori e pe cale să dispară.

Miron Costin spunea cu multă dreptate că a studia trecutul este o „iscusită zăbavă", pentru care mai ales „gând slobod și fără valuri trebuește". Ceeace a lipsit în cea mai mare măsură istoricilor noștri ardeleni, a fost tocmai gândul acesta „slobod și fără valuri" Gheorghe Șincai n'a putut să-l aibă, fiindcă era învăluit cu treburi școlare, apoi cu suferințele din temnița Aiudului și în sfârșit cu durerile pribegiei printre străini. Cu el s'a adeverit întocmai cuvântul evangheliei că „vulpile au vizuini

www.dacoromanica.ro

şi paserile cerului au cuiburi"..., iar istoricul român nu avea unde să-şi plece capul între ai săi. Petru Maior şi Samuil Micu nu s'au putut împărtăşi nici ei de slobozenia gândului fără valuri, fiindcă au avut atâta de furcă cu întunecatul Ioan Bob. Dintre cei ce au urmat după dânşii, nici Damaschin Bojâncă, nici Ioan Puşcariu, nici Şaguna, nici Tincu-Velia, nici Popea, nici Ciparîu, nici Moldovănuţ, nici Bunea, nici Marienescu, nici Ioan Crişianu, nici G. Popovici, nici T. V. Păcăţianu, nici Ioan Sârbu n'au putut avea gândul slobod şi fără valuri. Căci lupta religioasă, culturală şi politică a neamului nostru i-a înregimentat pe toţi sub steag, i-a purtat chiar şi prin temniţi ori i-a alungat în surghiun şi nu le-a dat decât prea puţin răgaz pentru cercetări şi scrieri istorice. Unul dintre ei (I. Puşcariu) descoperind în arhiva muzeului Bruckenthal din Sibiu câteva documente istorice dela sfârşitul secolului XVII, le-a publicat într'o broşură cu acest titlu liric, atât de impropriu: *„In oarele libere"*.

Oricât de impropriu e titlul acesta la o publicaţiune de documente, el exprimă o dureroasă realitate. Numai în *oarele libere* a putut istoricul ardelean — ori care ar fi fost el — să se îndeletnicească cu studiul trecutului. Şi fiindcă conducătorii unui popor asuprit nu puteau să aibă decât *foarte puţine oare libere,* este firesc că oricine voeşte să judece cu dreptate rezultatele muncii lor în domeniul istoriografiei, trebue să ţină seamă de împrejurările atât de puţin prielnice unei activităţi ştiinţifice şi de greutăţile atât de numeroase, cu cari au avut ei să lupte.

Deaceea cele 3 postulate ale metodei istorice, care sunt: *precisiunea* în amănunte, *penetraţiunea* în rostul adevărat al evenimentelor şi *expunerea* clară, liberă de ori ce consideraţiuni lăturalnice, sigură şi atrăgătoare, — aşa numita „regulă de trei" a istoriografiei moderne nu se va putea aplica cu prea multă severitate faţă de lucrările lor. Adeseori ei au fost siliţi să suprime părţi întregi din scrierile lor. Şi ori care dintre ei ar fi fost în drept să rostească cu *Tacitus:* „am fi pierdut şi me-

www.dacoromanica.ro

moria dimpreună cu vocea, dacă uitarea ar fi fost în stăpânirea noastră, cum a fost tăcerea". *)

Chiar înlăturând toate greutățile indicate până aci, mai rămâne una esențială, care rezultă din însăș firea lucrurilor, din felul deosebit al studiilor istorice. După cum spune cu multă dreptate cercetătorul instituțiunilor politice din vechia Franță, Fustel de Coulanges: „Istoria nu este o știință ușoară, obiectul, pe care-l studiază, e nesfârșit de complex... O îndelungată și scrupuloasă observațiune a amănuntelor este singura cale, care să ne poată conduce la vre-o privire generală (de total). *Pentru o zi de sinteză trebuesc ani de analiză.* In cercetări, care reclamă totodată atâta răbdare și atâta silință, atâta prudență și atâta îndrăzneală, putințele de greșeală sunt nenumărate și nimenea nu se poate lăuda, că scapă de ele" **).

Să nu ne lipsească nici răbdarea, nici silința, nici prudența, nici îndrăzneala! Căci numai cu ajutorul lor vom putea birui toate greutățile și vom face, ca istoria națională să devină una din pârghiile de înălțare a poporului nostru spre conștiința valorii, a demnității și menirii sale. Astfel va ajunge ea să constitue una din laturile triunghiului sfânt, despre care vorbește Herder, când face amintire de cele mai importante isvoare ale educației, pe care le stabilește în această trinitate: *religia, poesia și istoria.*

II.

Premițând aceste considerațiuni, fie-mi îngăduit, ca înainte de a intra în materie, să caut a înlătura un prejudițiu, pe care școala străină a reușit, prin îndelungate stăruințe, a-l strecura în cugetul multora dintre adepții săi.

In cursul luptelor noastre din trecut atât de adeseori ne-a fost contestat nouă, Românilor din Transilvania, dreptul la o

*) „Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere" (Agricola II, 12).

**) Fustel de Coulanges: „Histoire des Institutions Politiques de l'Ancienne France". Paris 1891. p. XIII.

www.dacoromanica.ro

viață națională proprie, liberă și deplină. Când conducătorii poporului nostru aduceau în sprijinul dreptelor noastre postulate naționale, pe lângă alte argumente, și argumentul istoric, erau izbiți în față de întâmpinarea cinică a celor ce nici nu voiau să audă, că și Românii ardeleni ar fi avut o istorie națională, deosebită de a stăpânitorilor și asupritorilor noștri, o istorie urzită în războiul durerii, țesută în lacrămi și suferințe, continuată numai cu ajutorul unei îndelungate răbdări mucenicești și a nădejdii neclintite în biruința dreptății, prin care se înalță neamurile cele vrednice și se prăbușesc cele învechite în fărădelegi.

Vom arunca deci o scurtă privire asupra factorilor istorici ai vieții noastre naționale, ca să vedem, cum și întru cât s'a putut înfiripa din lucrarea lor complexă istoria noastră națională aici pe pământul Daciei Traiane.

In lecțiunea de deschidere rostită la universitatea din Turin (1851) — „Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti", — italianul *Mancini* a enumerat următoarele elemente ca factori istorici constitutivi ai naționalității: 1) elementul *geografic:* țara, teritoriul; 2) elementul *etnografic:* rasa 3) elementul *religios:* credința, confesiunea; 4) elementul *rațional:* limba; 5) elementul *tradițional:* datinile, obiceiurile, amintiriile istorice; 6) elementul *iuridic:* legile, și instituțiunile sociale; 7) deasupra tuturor acestora a așezat elementul *moral:* conștiința națională, fără de care sunt slabe și nesigure toate celelalte elemente. Mancini accentuează că fără conștiința națională — care este un fel de *„cogito, ergo sum"* al filosofiei cartesiene cu aplicare la națiune — toate celelalte elemente (teritoriul, rasa, religiunea, limba, comunitatea istorică și de obiceiuri, legile comune) rămân fără putere de a constitui națiunea". Deși sociologii moderni nu o acceptă întru toate, teoria lui Mancini a rămas până în ziua de azi predominantă, servind ca bază teoretică a revendicărilor de ordin național-politic *).

*) cf. D. Gusti: „Problema națiunii" în „Archiva pentru știința și reforma socială" 1919. pag. 547—577.

www.dacoromanica.ro

Să privim deci acțiunea acestor factori istorici în procesul de desvoltare a neamului nostru.

* * *

1. *Factorul geografic.* — Teritoriul, în marginile căruia s'a desvoltat în cursul veacurilor și pe care îl stăpânește astăzi neamul românesc, cuprinde aceleași regiuni, unde trăiseră odinioară Daco-Romanii. Continuitatea neîntreruptă a elementelor autohtone și contopirea lor succesivă cu cele romane sau romanizate este mai presus de orice îndoială. Căci Dacia cucerită de Traian a fost supusă unei dominațiuni pacinice, unei colonizări pricepute, iar nici de cum unei desnaționalizări forțate.

Nu există nici un text vrednic de credință, nici o inscripțiune, care să dovedească exodul acestei populatiuni sau nimicirea ei după retragerea legiunilor romane la sudul Dunării, în Dacia Aureliană. Față de orice invaziune populațiunea daco-romană nu putea să-și părăsească definitiv pământul și să se îndepărteze cu totul din așezările sale străvechi. Această populatiune, cel puțin în partea ei de agricultori, a avut și are neîntrerupte tendințe de stabilitate. Numai partea, care se ocupă cu păstoritul, își schimbă după anotimpuri așezarea urcându-se primăvara cu turmele la munte și coborând toamna pentru iernatec la șes. Dar nici aceasta nu iasă din cuprinsul teritoriului strămoșesc.

Acest teritoriu, binecuvântat de Dumnezeu cu toate darurile, cu o climă variată, cu o floră și o faună bogată, cu mine și substanțe minerale de tot soiul și cu glie roditoare din belșug, formează o unitate geografică desăvârșită. Din munții Maramureșului se întinde spre Miază-zi până dincolo de Dunăre, pe coastele Balcanilor și în ținutul Pindului. Iar în Apus din preajma râului Tisa și până la apa de graniță rasăriteană a Nistrului e tot pământ strămoșesc. Așa de mare este întinderea țării noastre (cca 300.000 km. pătrați), pe care o încinge Dunărea

www.dacoromanica.ro

și o adăpostește cununa de munți a Carpaților. Sub influența climaterică și telurică a diferitelor ținuturi din acest vast teritoriu național putem întâlni în cuprinsul lui și tipul locuitorilor dela șes, molateci și visători, dar răbdători la muncă, și pe al munteniilor sprinteni, aprigi și războinici, ca și pe al oamenilor întreprinzători din ținuturile mai puțin fertile, unde traiul zilnic reclamă o încordare continuă nu numai a brațelor de muncă, ci și a cugetării, a prevederii și cumpănirii înțelepte. Această împrejurare arată și importanța factorului *economic* în desvoltarea poporului nostru, ale cărui îndeletniciri sunt pretutindeni în strânsă legătură cu însușirile factorului geografic. Inrâurirea lui hotărîtoare asupra desvoltării poporului nostru este mai presus de orice îndoială, știut fiind că „*istoria este geografie pusă în mișcare*".

De-o-parte bogăția acestui teritoriu, de alta situația lui geografică tocmai în drumul dintre Orient și Occident, în calea neamurilor — *in via gentium* — l-a expus la foarte dese încălcări și devastări din partea năvălitorilor din diferite timpuri.

Poporul autohton s'a ferit din calea primejdiei, care bântuia mai rău la șes decât la munte. Dar faptul, că primejdiile războaielor au fost atât de numeroase, încât abia dacă s'a putut strecura vre-o generație întreagă de oameni în pace și liniște, este pricina de căpetenie, că așezarea și orânduirea statornică a Principatelor Române se înfățișează ca un fenomen așa de întârziat în desvoltarea neamului nostru. Chiar și după înființarea Principatelor au fost necontenite atacurile și năvălirile necruțătoare, încât arareori se întâmpla ca țările acestea să aibă timpuri mai îndelungate de pace. Când se iveau asemenea timpuri — cum spune cronicarul — „toți oamenii pământului se bucurau, scăpând de robii, de prăzi, de fugi prin munți și de toate groazele și călcăturile oștilor și toți da laudă lui D-zeu" *).

*) Magazin istoric pentru Dacia, I. p. 240.

www.dacoromanica.ro

Dela Atila „biciul lui Dumnezeu“, dela Asparuch Bulgarul, dela Tuhutum Maghiarul și până la Wilhelm Teutonul este mare numărul celor cari au lăcomit asupra moșiei noastre strămoșești, cercând să ne despoaie de dânsa în diferite chipuri: uneori prin sabie și foc, alteori pe cale pacinică, prin diferite uneltiri sistematice, prin penetrațiunea lentă în mijlocul poporațiunii autohtone a diferitelor elemente aduse din alte părți. Dar toate încercările de a răpi acestui teritoriu caracterul străvechiu de *„țară românească“* s'au frânt de vitalitatea extraordinară a neamului nostru, care a îndurat timp de veacuri toate stăpânirile silnice și toate asupririle grele, păzindu-și glia străbună, și în vijeliile cele mai cumplite, fără a-și pierde credința și nădejdea în ziua cea mare a dreptății. Par'că ar fi înțeles în mod instinctiv, că pentru un popor în continuă luptă nu poate fi o nenorocire mai mare decât atunci, când își pierde credința în Dumnezeu și nădejdea în viitorul său.

E adevărat, că nici în timpul de față nu sunt toți Românii cuprinși laolaltă, în granițele patriei întregite. Au mai rămas și dincolo de Nistru și dincolo de Tisa și dincolo de linia demarcațională, care sfâșie Banatul, și dincolo de Dunăre, considerabile pâlcuri de Români, osândiți a vieții sub cârmuiri străine. Dar cu cât se va consolida Statul român mai mult, cu atât mai suportabilă va deveni și soarta acestor frați ai noștri. Pe lângă imediata vecinătate a patriei mame ei vor fi ocrotiți și de duhul luminat al vremii, care nu mai îngăduie asuprirea și desnaționalizarea nici unei frânturi de popor capabil de viață proprie. Trezindu-se acum și în ei conștiința dreptului la viață națională, vor fi necontenit încurajați în năzuințele lor de nădejdea, că mai curând sau mai târziu se va împlini și față de dânșii prorocia Scripturii: „vă voiu da inimă *nouă* și voi pune în voi *duh nou*, voiu depărta din corpul vostru inima cea de piatră... *și veți stăpâni pământul, pe care l-am dat părinților voștri*“.

* * *

www.dacoromanica.ro

2. *Factorul etnografic.* — In ce privește *rasa românească*, este ușor a o distinge de rasa celorlalte popoare, cu cari trăim împreună. N'ai decât să cercetezi cu luare aminte un sat cu populațiune mixtă. Nu numai felul de îmbrăcăminte și graiul arată, cât de mult se deosebește Românul de Sas sau de Maghiar, ci întreagă înfățișarea, fizionomia, mișcarea și purtarea lui. Se observă numai decât tipul daco-roman, care și-a păstrat nu numai portul dacic, după cum îl înfățișează figurile depe columna lui Traian, și graiul în prevalență latin, ci și anumite trăsături antropologice, a căror permanență și continuitate de-a lungul veacurilor este o dovadă strălucită despre tenacitatea rasei românești. Un istoric german (Albrecht Wirth) spunea (la 1916), că neamul românesc este *cel mai tenace neam de oameni* de pe fața pământului și că acest neam se poate asemăna cu unele părae din munții Iura și din Carst, cari curg mile întregi pe sub pământ, pentru ca să reapară și să nu mai dispară niciodată. Astfel până în veacul al XIII-lea acest neam a fost ca și șters de pe fața pământului, când deodată reapărù și — de astă dată *pentru totdeauna* *).

Factorii etnici, cari au contribuit la crearea individualității deosebite a neamului nostru, sunt:

a) Tulpina pelasgică **), preistorică, considerată ca primul

---

*) „Die Rumänen sind die zäheste Rasse der Erde... sie waren acht bis neun Jahrhunderte verschwunden. So völlig verschwunden, wie gewisse Bäche im schwäbischen Jura und Karst, die meilenlang unterirdisch fliessen. Plötzlich aber, im 13-ten Jahrhundert tauchten die Rumänen wieder auf, und diesmal blieben sie. Seitdem haben sie um sich gegriffen wie eine grosse Wasserflut, eine schier uferlose Überschwemmung bildend. Sie leben, ausser unter eigener, unter nicht weniger als fünf fremden Flaggen, aber kein Herrenvolk ist imstande gewesen, sie zu Boden zu drücken. Im Gegentheil sie drücken auf ihre Herren" cf. Dr. Albercht Wirth, *Der Balkan*, Seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr Stuttgart-Berlin-Leipzig 1916 p. 226.

**) Probabil că *Pelasgii* și *Tracii* erau popoare înrudite, cf. I. Andriesescu: „Contribuție la Dacia înainte de Romani", Iași 1912, pag. 121.

www.dacoromanica.ro

fond comun al tuturor popoarelor carpato-dunărene şi balcanice-adriatice.

b) Tulpina ariană sau indo-europeană a popoarelor cari au locuit Dacia înainte de cucerirea romană: Agatirşi*), Sciţi **) absorbiţi de Traco-Geţi şi de Daci, Traco-Eleni şi Iliri.

c) Pe această tulpină daco-scitică au fost sădite elementele latine romanizate (greco—ilirice—italice şi mediteraneene) aduse de cucerirea şi colonizarea romană. Trăsăturile antropologice ale Dacilor s'au continuat pe cale de afinitate cu trăsăturile caracteristice ale Latinilor şi astfel au constituit împreună rasa daco-romană sau românească.

d) Acest amalgam al Dacilor şi Romanilor a fost supus, pe timpul năvălirilor, unei singure influenţe reale mai puternice, aceea a Slavilor, al căror contact secular, chiar cu religia, cultura şi cu sângele, nu au putut să altereze prea mult trăsăturile vechi predominante, dobândite în mod definitiv de Daco-Români, în sânul cărora înşişi Slavii au dispărut în nordul Dunării complect ***). Aceste deslușiri ni-le poate da cu privire la geneza rasei noastre daco-române antropologia şi etnografia, cari în desvoltarea lor viitoare vor contribui, fără îndoială, cu mai multe raze de lumină la lămurirea părţii celei mai întunecate din trecutul nea-

---

*) Agatirşii erau Traci (Ibidem, p. 116) sau Sciţi tracizaţi.

**) „Sciţii sunt elementul trecător-reprezentativ în etnografia carpato-balcanică nord-dunareană, Tracii ca şi la sudul Dunării, elementul străvechiu, băştinaş, persistent. Tradiţia eponimică, după care Agathysos, Gelon şi Scythus ar fi fost fraţi (Scythus-cel mai puternic, dar cel mai mic — Herodot IV, 9, 10) ar reflecta o situaţie târzie dela invazia Sciţilor (sec. VIII d. Chr.) când, după cum arată şi puţinele nume, contactul îndelung între Sciţi şi băstinaşi stabilise apropieri... Herodot arată pe Traci ca cea mai mare naţie de pe lume după Indieni; *de-ar avea un rege*, zice, *şi-ar fi uniţi, nu i-ar înfrânge nimeni şi ar fi cei mai puternici dintre toate neamurile* (V. 3), Cf Andriesescu, o. c. p. 119.

***) Cf. Alex. Sturza: *„Rasa românească"*, în *„Revista pentru istorie, arheologie şi filologie"* din 1913.

www.dacoromanica.ro

mului nostru. Tot astfel se aşteaptă preţioase lămuriri dela arheologia preistorică, ai cărei cultivatori afirmă că „dacă originea poporului român e legată de teritoriul colonizărei romane, cultura lui nu începe dela August şi dela Traian", ci din timpuri cu mult mai vechi, problema locuitorilor băştinaşi ai Daciei formând începutul istoriei româneşti. — „Cultura Daciei înainte de Romani înfăţişează nu trecerea bruscă dela o stare de sălbătăcie la alta de lumină puternică şi limpede, ci mai sigur desvoltarea liniştită şi continuă, după împrejurări şi locuri, *pe un adânc fond de cultură populară,* mai puternic decât ele, — o succedare de epoci cu un caracter *de tenacitate excepţională.* Ce poate fi mai descoperitor de orizonturi noi decât faptul că, în timp ce pentru vremea romană, cultura dela Dunărea de jos se concentrează în colţul sud-vestic al Daciei, înainte cu mult de această vreme, o cultură de o însemnătate neobicinuită se desfăşura în regiunile ei estice, Moldova-mare până către Dnipru, identică cu cultura regiunilor transilvane, până către Dunărea de mijloc şi sud-dunărene până la Marea Egee?" *).

* * *

3. *Factorul religios.* In privinţa *factorului religios* cercetările filologice ne-au lămurit deplin asupra adevărului, că Românii au primit creştinismul într'un timp, când limba lor era încă cea latină. Toate cuvintele, cari exprimă noţiuni fundamentale ale credinţei creştine, sunt de origine latină. Numai când încep într'o epocă mai târzie lucrările de organizare bisericească şi când se fixează diferitele slujbe şi ceremonii religioase, se ivesc şi cuvinte de altă origine, răsărite pe urmele influenţei greceşti şi slavone. Dar, firește, că şi la creştinarea poporului

*) Ioan G. Andrieşescu: *Contribuţie la Dacia înainte de Romani,* Iaşi 1912, p. VIII.

www.dacoromanica.ro

nostru s'a întâmplat acelaș lucru ca și la creștinarea altor popoare: primirea evangheliei lui Christos n'a însemnat o abandonare totală a vechilor datine și deprinderi religioase, moștenite dela Traco-Romani. Dimpotrivă unele din aceste datine le-a păstrat și le păstrează poporul nostru cu deosebită stăruință până în ziua de astăzi, fiind ele niște forme externe, cari ating mai mult înfățișarea, decât esența sau sâmburele credinței creștinești. Ar fi o problemă deosebit de importantă, pentru o cunoaștere mai pătrunzătoare a vieții noastre sufletești, analiza amănunțită a elementelor creștinești și a rămășițelor daco-romane în mulțimea datinelor și deprinderilor religioase ale poporului nostru. Academia Română a publicat la 1884 lucrarea lui Atanasie Marienescu: *Cultul păgân și creștin,* cuprinzând sărbătorile și datinile romane vechi. Dar autorul, deși a trăit încă 31 de ani după publicarea acestei lucrări, n'a ajuns sa rezolve problema destul de grea, ce-și fixase, aceea de a dovedi, „ce e curat creștin și, în unele datine, ce element roman vechiu s'a creștinat și ce element creștin s'a împăgânit?" Se vor ivi — sa nădăjduim — alții, cari să poată da o deslegare științifică corăspunzătoare acestei probleme.

Dar însuș faptul permanenței și continuității elementelor religioase daco-romane în credința poporului nostru este suficient spre a dovedi, că acest popor a fost în stare să-și păstreze prin toate urgiile veacurilor, ca o moștenire strabună, nu numai trasăturile speciale anatomice, morfologice și fiziologice ale făpturii sale trupești, ci și pe cele psihologice, ale structurii sufletești. După ce sub ocrotirea bisericii ortodoxe a Răsăritului, care a fost totdeauna deosebit de îngăduitoare față de manifestarea particularităților naționale ale diferitelor popoare, strămoșii noștri și-au putut afla un teren prielnic pentru deprinderile lor religioase, s'au alipit cu totul de această biserică. Deaceea întâmpinăm și în trecutul și în prezentul vieții noastre naționale ca o trăsătură importantă acea puternică legătură sufletească între popor și biserica sa străbună, care i-a dat din cele mai

www.dacoromanica.ro

vechi timpuri dreptul esenţial—pe care potestatea statului i l-a refuzat cu îndărătnicie atâta timp, — acela de *a se cârmui* duhovniceşte prin *aleşii săi.* Acest drept de „autodeterminare" i-a fost recunoscut poporului nostru chiar de patriarhia din Constantinopol. Căci iată ce citim în hrisovul patriarhului Antoniu II, prin care numeşte pe egumenul Pahomie *la 13 August 1391* stareţ, cu drepturi episcopeşti, al mânăstirii din Peri (Maramureş): „Şi dacă s'ar întâmpla, ca să moară egumenul (precum toţi suntem muritori), atunci toţi fraţii duhovniceşti şi Baliţă şi Drag Meşter, *cu toţi oamenii mici şi mari din numitele ţinuturi ale mănăstirii,* să se adune şi aşa adunaţi *să aleagă un egumen,* cu autoritatea şi binecuvântarea noastră" *).

Şi dela normele ei de credinţă nu i-au mai putut abate nici violenţele propagandei catolice din timpul regilor maghiari „apostolici", cari puneau jurământ pe sfânta evanghelie, că-i vor sili pe Valahii „şismatici" să treacă la biserica apuseană ori îi vor stârpi din cuprinsul ţării lor, nici silinţele de ordin cultural şi politic ale principilor ardeleni calvini, nici infatigabilele stăruinţi ale Habsburgilor, cari — după cuvântul nimerit al lui Eminescu — trăiau în convingerea, că cel mai bun razim al stăpânirii lor îl vor găsi în ceata „beamterilor" nemţi şi a preoţilor catolici. De aci tendinţa lor de a germaniza şi catoliciza pretutindeni. Ori cât de mult au încercat şi unii şi alţii să înfăptuiască aevea principiul „cuius regio, eius religio" faţă de Românii ardeleni, n'au reuşit decât în prea puţine cazuri şi atunci numai la aparenţă şi în mod trecător. Acest lucru l-au observat cu mirare toţi cei ce au avut prilej să cunoască mai de aproape felul de traiu şi obiceiurile religioase ale poporului nostru. Astfel iesuitul *Antonio Possevino,* care în jumătatea a II-a a secolului XVI, a cercetat Ardealul şi cunoştea bine îm-

*) Magazin istoric pentru Dacia, tom. III, p, 176—7 şi I. Mihali, Diplome Maramureşene — pag. 109—111. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi Documente* XII. p. XLI sq. cu privire la deosebirile dintre textul grecesc original şi traducerea latină a hrisovului din 1391.

www.dacoromanica.ro

prejurările de aici, își exprimă mirarea, că împotriva tuturor amenințărilor și primejdiilor, Românii au putut să rămână atât de statornici în legea lor și în ritul grecesc *).

In cursul veacurilor XVI și XVII celor mai mulți dintre episcopii și protopopii români ardeleni li se impunea din partea regimului politic îndatorirea de a se folosi de orice mijloace, ca să-i abată pe credincioșii lor dela anumite ceremonii religioase. Insă toate poruncile principilor calvini au rămas ca glasul celui ce strigă în pustie. Este deosebit de instructiv, să cunoaștem și motivul acestei totale lipse de rezultat a unor încercări atât de stăruitoare. Ni-l comunică superintendentul calvin Geleji Katona Istvân, care într'o scrisoare a sa din 24 Septemvrie 1640 aduce la cunoștința lui Gheorghe Rákoczi I, că nu se găsește între preoții români și între candidații la vlădicie nici unul, care să poată fi înduplecat a-și schimba credința strămoșească în lucrurile fundamentale, căci *se tem...* pe un astfel de preot sau episcop *poporul nu l-ar primi* și cine știe, ce i s'ar întâmpla, dacă ar cutezà să meargă între Români".

Dar se va întrebà cineva, cum de acelaș popor, care la 1640 n'ar fi primit în mijlocul său pe un preot sau vlădică rătăcit dela credința străbună, a putut îngădui fară murmur schimbarea dela 1700? Adevărul e, că n'a îngăduit-o decât atâta timp, cât n'a aflat despre ea, cât s'au petrecut lucrurile în mod tainic între vlădica și sfetnicii săi. Indată ce a prins și poporul de veste, s'a împotrivit și s'a revoltat în toate părțile. Iar Atanasie și urmașii săi n'au prea cutezat a umbla mult prin mijlocul poporului. Și când au cutezat, au fost întâmpinați cum meritau niște păstori, cari au fost în stare să înceapă o târguială atât de puțin onorabilă cu sufletul și credința turmei lor cuvântătoare. Chiar și un episcop de vrednicia lui Inochentie Micu-Klein a fost împiedecat de popor de a sluji liturghia în biserica romă-

*) Et con tutto cio e maraviglia, quanto sieno stati Valachi fin hora tenaci del loro scisma et rito greco — A. Veress: *Fontes Rerum Transsilvanicarum*, III, p. 64.

www.dacoromanica.ro

nească din Braşov *), şi întâmpinat de Sălişteni cu strigăte de revoltă la adresa teologului catolic, care-l însoţia: „Ce caută acest popă latin în biserica noastră?“ **).

Iar când i-a venit împăratului Iosif II. în minte, să ceară episcopului Grigorie Maior dovezi, că credincioşii săi sunt în adevăr catolici sau uniţi, energicul vlădică, în lipsa altor dovezi, s'a apucat să traducă la repezeală nişte molitve în limba latină şi să aranjeze prin biserici anume îngenuncheri speciale, spre a trece poporul pe neobservate dela o lege la alta. Dar toate au fost zadarnice. Oricine va vrea să privească în faţă realitatea şi să zică adevărului pe nume, va trebui să constate, că între Românii ardeleni nici azi nu poate să fie vorba decât de o *singură confesiune,* fiindcă toţi cred şi mărturisesc la fel. Nimic din cele 4 puncte dela 1700 nu s'a putut strecura în taina sufletului românesc: nici filioque, nici azima, nici purgatorul, nici „sfântul scaun“. Cel mult din punct de vedere administrativ şi constituţional-bisericesc ar putea fi vorba de oarecare deosebire între Românii ardeleni, întrucât „unii aparţin episcopului Petru, iar alţii episcopului Pavel“ ***).

Atât de important a fost elementul religios în păstrarea naţionalităţii noastre, încât a dat poporului tărie să poarte contra unei împărăţii puternice lupte seculare cu deplină isbândă, neavând nici o armă decât „sabia duhului“, care este *cuvântul lui Dumnezeu.* Poporul românesc din Ardeal „şi-a trăit — alături de partea de viaţă pe care a dat-o străinului — viaţa sa proprie în formele religioase, prin care în locul Voevodului a răsărit Vlădica, în locul cneazului sau judelui protopopul, în locul ostaşului preotul. Astfel la dânşii viaţa aceasta bisericească este nesfârşit superioară ca valoare, fiindcă în singura formă, pe

*) „Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, IV. p. 186.

**) G. Barițiu: Părți alese din istoria Transilvaniei, I. Sibiu 1889, p. 425.

***) „...clarum est unitos a non unitis in eo tantum ab invicem distingui quòd hi episcopo Petro, illi episcopo Paulo adhaereant“ scria pretorul Mihail Pap din Beiuş într'un memoriu adresat la 10 Iulie 1786 împăratului Iosif II, în interesul unificării bisericeşti a Românilor ardeleni.

www.dacoromanica.ro

care ei o aveau la îndemână, au concentrat toate necesitățile lor de manifestare pe toate terenurile. *E ca un copac rămas singur dintr'o pădure tăiată.* Toate forțele pământului, care trebuiau să se răspândească în arborii tăiați, se adună într'însul, și atunci este o splendoare de desăvârșire în ramurile lui, o putere de viață în fiecare frunză, ce nu se întâlnesc la nici unul dintre cei mai zdraveni copaci în împrejurările obișnuite" *).

* * *

4. *Factorul rațional.* — Pe cât de important a fost rolul factorului religios în constituirea și păstrarea națiunii noastre, tot atât de valoros a fost și continuă a fi factorul rațional: limba. Ea ne-a păstrat de o parte icoana vie a originii noastre, de alta ne-a fost, ca și religia, un mijloc puternic de neîntreruptă legătură a unității și a frației între toate pâlcurile neamului nostru, sfâșiat în atâtea țări, sub atâtea cârmuiri străine.

Precum legea românească a fost mereu încălcată din partea altor confesiuni dominante, tot astfel a trebuit să poarte și limba românească un război neîntrerupt contra diferitelor influențe străine cutropitoare. Slavonismul și grecismul au isbutit într'un timp s'o alunge dela sfântul altar, din strană și de pe amvon, precum și din școli și din dregătoriile statului. Dar ea și-a găsit un bun adăpost în coliba ciobanului și în bordeiul plugarului. A continuat a trăi și a se desvolta în doinele tânguitoare și în poveștile pline de farmec ale poporului, până când schimbarea vremilor, puternica mișcare de reformă religioasă i-a deschis din nou calea spre amvon și spre altar, spre școală și spre viața de stat. Dar când era să-și înceapă mai cu însuflețire avântul, s'a pornit curentul de rusificare în Basarabia, de germanizare în Bucovina și de maghiarizare în Transilvania. După nenorocitul principiu religios: *„cuius regio, eius religio"* din veacul XVI s'a orientat intoleranța națională și culturală a secolului XIX cu

*) N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, I. 1915. p. 13.

www.dacoromanica.ro

lozinca tot atât de absurdă *„cuius regio, eius lingua"*. Şi astfel în viaţa publică ardeleană, când se silea dieta din Cluj la 1842, să introducă în locul limbei latine limba maghiară ca limbă oficială, voind să ia măsuri ca în timp de 10 ani în toate şcoalele şi în toate dregătoriile publice să stăpânească exclusiv limba maghiară, s'a pornit cu tot dinadinsul războiul limbilor. Atunci spunea eroul-mucenic al Saşilor, preotul Ştefan Ludwig Roth din Mediaş: zadarnic se silesc domnii din Cluj să dea Ardealului o limbă oficială, o limbă a tuturor. Zadarnic aduc legi şi se bucură amăgindu-se, că ar fi făcut un lucru bun. Căci neînţelepţeşte au lucrat. Ardealul nu are trebuinţă de o astfel de limbă, impusă de dieta din Cluj. Ardealul are, după cum a avut şi în trecut, o limbă, pe care o înţeleg toţi locuitorii acestei ţări. Nu este limba ungurească, nici cea nemţească. E limba română, pe care o ştiu toţi, fără s'o fi învăţat. Pentru învăţarea altei limbi, îţi trebue ani de osteneală prin şcoli. Limba română o înveţi, aproape fără să vrea, din contactul zilnic, de pe stradă. Dintr'odată observi că ştii vorbi româneşte. Şi chiar dacă n'ai dori s'o vorbeşti, o înmiită trebuinţă a vieţii de toate zilele impune cunoştinţa ei*)... Ceeace a spus la 1842 preotul Ştefan Ludwig Roth, are deplină valoare atât pentru viaţa obştească din trecut a Ardealului, cât şi pentru cea din viitor a României întregite.

Cum şi-a exprimat Antonio Possevino mirarea, că Românii şi-au putut păstra neştirbită credinţa, tot astfel şi-o exprimase, la sfârşitul secolului XV şi Bonfini, istoricul regelui Matia Corvinul: Dacă va socoti cineva bine necontenitele incursiuni ale Sarmaţilor şi Goţilor, apoi invaziunile Hunilor, ale Vandalilor şi Gepizilor, ale Germanilor şi Longobarzilor, cum nu se va mira foarte, că s'au păstrat până acum între Daci şi Geţi urmele

*) Ştefan L. Roth (Doctor und Magister): „Der Sprachkampf in Siebenbürgen", Braşov 1842, pag. 47—48.

www.dacoromanica.ro

limbei romane? Astfel s'au luptat Românii, încât par a se fi războit mai mult pentru păstrarea limbei, decât pentru viață" *).

În vârtejul vălmășelilor din cursul războiului recent purtat de limba noastră cu deplină biruință contra limbilor străine, a crescut în mod însemnat dragostea poporului întreg pentru limba sonoră și graiul armonios al strămoșilor săi.

Românul a învățat și învață bucuros și alte limbi, dacă simte că-i sunt de folos ori are trebuință de ele. Și e bine să învețe tot insul. Impăratul Carol Quintul spunea că te naști iarăș și redevii om, de câte ori înveți o limbă nouă.

Dar limbile străine, în privința educației, nu pot fi decât instrumente pentru a înțelege și mai bine, pentru a iubi și mai mult limba maternă. Și nicidecum nu este îngăduit a degrada limba maternă la rolul de slujnică a unei limbi străine, cum s'a încercat aceasta în vechiul sistem școlar al Ungurilor, cari admiteau limba maternă a elevilor începători în 2 clase primare, dar numai în scop de a le înlesni însușirea mai repede a limbei maghiare.

* * *

5. *Factorul tradițional.* — Factorul tradițional sau comunitatea istorică de obiceiuri, datini și amintiri este de asemenea un factor de importanță netăgăduită în viața noastră națională. Fiindcă poporul nostru este alcătuit din aceleași elemente etnice, are pretutindeni același fond sufletesc, aceleași datini și obiceiuri, păstrează amintirea istorică a vieții trăite împreună și se entusiasmează pentru un viitor, care să aducă binele și fericirea tuturor fiilor săi de-opotrivă. Aceleași deprinderi religioase, aceleași sărbători, aceleași datini și obiceiuri la botez, la nuntă, la înmormântare le vom găsi la Români pretutindeni cu unele

*) „Ita reluctantur Valachi, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur". Ant. Bonfinius: Rerum Hungaricarum Decad. II. libr. 4.

www.dacoromanica.ro

deosebiri neesențiale, după singuraticele ținuturi și după influențele rezultate din amestecul cu alte neamuri. S'au făcut numeroase încercări spre a-i abate dela unele datini și obiceiuri învechite. Dar încercările acestea n'au putut avea rezultatul dorit din motivul, pe care îl arată istoricul ardelean Iosif Benkö (sec. XVIII), când scrie că ar fi mai ușor a smulge ghioaga din mâna lui Hercule, decât a abate iute și degrabă pe Românii dela învechitele lor datini *).

* * *

6. *Factorul juridic.* — Legile și instituțiunile sociale, deși au fost atât de diferite în singuraticele țări locuite de Români, n'au putut nimici unitatea sufletească dintre dânșii. Ceice au făcut legile, ceice au dat poruncile în aceste țări, au putut să purceadă, cum au aflat de bine. Nimic din toate aceste legi și nici una dintre instituțiunile sociale străine n'au putut să schimbe ființa și făptura sufletească a poporului nostru. El a lăsat pe stăpânitori să facă legi, după bun placul lor, și să dea porunci câte vor vreà. Când n'au avut încătro, le-au dus la îndeplinire și-atât. Dar nu legea scrisă cârmuește viața unui neam, ci o cârmuesc forțele lui spirituale, o cârmuește mai mult legea cea vie, care trăește în conștiința tuturor: obiceiul. Puterea obiceiului este

*) „Facilius foret clavam Herculi extorquere quam Valachos cito unoque momento ab inveteratis abstrahere consuetutidinibus". Ios. Benkö: Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum cognitus". t. II. Claudiopoli 1833. pag. 238.

Tenacitatea, cu care și-a păstrat poporul român de-alungul veacurilor toate obiceiurile străbune, reamintește ceea ce spune Herodot despre Sciți care erau în stare să pedepsească cu moarte pe oricine dintre ai lor ar fi adoptat credințe sau obiceiuri străine. Pe regele Scilas l-a omorât însuși fratele său îndată ce a ieșit la iveală, că a rătăcit dela credința neamului său și a început a profesa în taină credința elină închinându-se lui Bachus. „Octamasada — scrie Herodot — tăiă pe loc capul lui Scilas. Astfel își observă Sciții riguros datinile și astfel este pedeapsa, ce o aplică acelor cari adoptă obiceiuri străine". D. I. Ghica: „Istoriile lui Erodot" vol. IV, București 1902 Cartea IV, c. 80.

www.dacoromanica.ro

de o potrivă, uneori chiar mai mare decât puterea legii. Unul dintre vestiții scriitori și legiuitori bisericești, Sf. Vasile cel Mare, spune lămurit, că *obiceiul are puterea legii.*

Două sunt isvoarele, din care pornește și se revarsă dreptul: de o parte *obiceiul,* de alta *legea scrisă.* In viața popoarelor s'a dovedit mai trainic obiceiul, decât legile scrise, care pretutindeni apar târziu și pătrund anevoe în cunoștința poporului.

Această împrejurare arată, că o continuitate a dreptului roman în cuprinsul Daciei în felul, cum și-o imaginau latiniștii*), cari voiau să înfățișeze poporul nostru ca păstrător al *tuturor* așezămintelor romane, — nu se poate admite. Intâi, fiindcă dreptul roman introdus în aceste părți cu prilejul colonizării Daciei era prea complicat și astfel nu s'a putut întipări de-ajuns în memoria poporului. Al doilea, fiindcă clasa conducătoare, fără intervenția căreia massele populare nu pot ajunge la cunoștința legilor, a părăsit Dacia, de odată cu retragerea legiunilor romane. A lipsit deci elementul capabil să susțină și perpetueze dominațiunea dreptului roman în aceste părți.

Cu toate acestea poporul însuș a putut pastra unele elemente de drept roman în forma tradițională, simplă a obiceiurilor juridice, care fiind creațiuni populare, deprinderi și ceremonii cunoscute și respectate de toți, nu s'au putut șterge din mintea poporului nici în veacurile cele mai înviforate. Când au început a se închega din nou formele vieții publice românești, e lucru de sine înțeles, că întocmirile și așezămintele vechiului drept românesc au fost înrâurite și de contactul cu alte neamuri, în deosebi cu Slavii.

Deaceea ar fi greșit a crede, că toate așezamintele administrative și întocmirile juridice, a căror amintire s'a păstrat în vechiul drept românesc, ar fi moșteniri directe dela Romani sau exclusiv plăsmuiri originale ale minții poporului nostru. Ori-

*) Cf. Simion Barnutiu, *Dreptul public al Românilor*; despre care *Titu Maiorescu* spunea într'un discurs parlamentar dela 27 Iunie 1871 că e "o carte remarcabila prin lipsa totală de știință juridică".

www.dacoromanica.ro

ginea străină a multora din ele nu poate fi trasă la îndoială. Dar meritul poporului nostru, puterea lui de creaţiune şi în această privinţă se vădeşte prin faptul, că orice împrumut juridic dela vre-unul din popoarele vecine l-a ştiut adapta cu desăvârşire trebuinţelor sale, transformându-l şi dându-i o înfăţişare adesea originală.

In Transilvania se pot constata documentar cele dintâi urme ale unor întocmiri şi obiceiuri juridice româneşti, pe cari documentele oficiale — latine le cuprind la olaltă sub numele de „jus valachicum“ *(dreptul românesc)*. Acest „jus valachicum“, care era dreptul consuetudinar sau „obicinuelnic“, n'a avut trebuinţă de nici un fel de codificare, ca să poată fi răspândit pe întreagă întinderea teritoriului românesc. Când se adunau voevozii şi cnezii cu preoţii şi cu „bătrânii“ la sfat, să judece şi să facă dreptate, nu se gândeau la nici un paragraf sucit, ci ascultau numai glasul minţii lor creştineşti şi al bunului simţ, care poate să dea o judecată dreaptă mai curând decât zeci de articole încâlcite şi zăpăcite de mulţimea teoriilor, cari adeseori întunecă cugetarea cea simpla şi dreaptă, în loc să o lumineze. Şi astăzi, când se adună juraţii şi bătrânii satului să pună obştea la cale, tot după aceleaşi îndrumări ale legii celei vii, ale dreptului obicinuelnic se orientează cum se orientau şi în trecut. Iar când se iveau cazuri mai grele de păcate, pe cari nu le mai puteau îndrepta bătrânii satului, se făcea, iarăş după obiceiul cel vechiu, apel la blestemele din psaltire, cari erau arme atât de înfricoşate în mâna preoţilor, încât legislaţia ardeleană în repetite rânduri s'a văzut îndemnată a lua hotărâri, ca preoţii români să nu mai afurisească pe nimeni („az oláh papok ne afuriszáljanak“).

Obiceiurile juridice româneşti, constatate documentar mai întâi în Transilvania, s'au păstrat şi au vieţuit la fel şi în Principatele Române veacuri de-arândul. E cunoscut textul înfricoşat al unui blestem, ce s'a rostit pe timpul lui Matei Basarab (la 1652) din partea mitropolitului Ştefan şi a întregului sobor vlădicesc asupra vistierilor Stroe, Radu Făreaş şi Tudor Că-

www.dacoromanica.ro

mărașul, cari nu și-au putut da seama „de biruri și de haraciuri și de banii cei trimeși la Țarigrad". De aceea Vlădicii au cetit asupra lor blestemul „înaintea adunării a toată țara în sfinte odăjdii îmbrăcați și cu făcliile aprinse în mână; înfricoșat și groaznic făcutu-l-am — scriu vlădicii — și blestemând, stânsus'au făcliile, cum este legea blestemului. Care blestem într'această carte a noastră arătăm: cum pre om ca acela să-l bată Dumnezeu și în trup și în suflet, să-i vie cursa, care n'o știe și într'această cursă să cază, să-i fie curtea lui pustie, să se șteargă numele lui din cărțile vieții, să nu se scrie cu drepții... când se va judeca, să fie osândit... și să fie zilele lui puține și dregătoria lui să o ia altul, să fie feciorii lui rămași săraci și muerea lui văduvă și să fie goniți din casele lor, să jăcuiască străinii osteneala lor, să fie feciorii lui de peire, într'un neam să se mature pomana lui... și să gonească vrășmașul sau sufletul lui, să-l ajungă și să-l calce în pământ și vestea lui în țarână să o pue... și la sfârșanie să iasă cu păgânii și la ziua de înfricoșată judecată să nu vază slava lui Dumnezeu; foc, spuză, vânt și vifor să fie partea paharului lui, împreună cu Iuda și cu Arie și aceasta să i se întâmpleze lui a le nemeri în valea matcei focului cu de 3 ori anatema și de 318 Sfinți Părinți și Soborul Nikei" *)...

* * *

7. *Factorul moral.* Mai sus menționatele elemente constitutive ale vieții naționale, adevărat, că nu au lipsit niciodată din viața poporului nostru. Dar perpetua lor acțiune istorică a fost lipsită de acel suflu de viață și de lumină, pe care nu-l poate da decât conștiința națională a tuturor fiilor unui popor.

Aceasta a lipsit timp îndelungat din cauza vitregiei împrejurărilor, din cauza nesfârșitelor desbinări între frați, din cauza multelor intrigi străine, precum și nu mai putin din cauza întu-

*) Magazin istoric pentru Dacia, I. 126-130.

www.dacoromanica.ro

nerecului greu, care se întinsese timp de aproape un mileniu peste întreg cuprinsul pământului strămoşesc. Intre Românii din diferitele ţinuturi era în timpurile cele mai îndepărtate o legătură destul de slabă din cauza lipsei mijloacelor de comunicaţie. Fiind organizaţi după văi şi după ţinuturi (Crişeni, Olteni, Murăşeni etc), „fiecare vale reprezenta o viaţă politică deosebită, subt un Voevod“ *).

Prea puţini ştiau câtă întindere are pământul românesc şi cei din marginea răsăriteană rareori aveau putinţa să-şi dea seama de soarta fraţilor din ceealaltă margine dela Apus ori dela Miază-noapte ori dela Miază-zi.

Chiar şi între cei ce locuiau în aceleaşi ţinuturi carpatice, între Românii din Principate şi între cei din Ardeal, cari comunicau neîntrerupt unii cu alţii, legăturile de solidaritate şi frăţie s'au păstrat şi perpetuat, atâtea secole, prin o singură instituţiune: prin biserică.

La 1600, când cele trei ţări române au ajuns sub sceptrul politic al lui Mihai Viteazul, tocmai *lipsa conştiinţei naţionale* a fost un motiv de căpetenie al scurţimii acestei domnii româneşti. Ea a lipsit tuturora de sus până jos. Nici cei din scaunul domnesc al Moldovei, nici boierii din Ţara Românească nu şi-au putut da seama de fapta săvârşită de eroul dela Călugăreni şi dela Şelimbăr. Căci, dacă ar fi putut înţelege după cuviinţă însemnătatea unităţii naţionale, nu s'ar fi pus Movileştii în slujba lui Zamoyski polonul şi în a nestatornicului Sigismund Báthory, numai ca să-l surpe pe Mihai, nici boierii munteni n'ar fi pus la cale complotul împotriva lui, când urca spre culmea gloriei. Iar când au fost trimişi din partea Domnului lor în solie strălucită la Alba Iulia, ca să încheie tratatul de alianţă, dacă ar fi fost pătrunşi de conştiinţa naţională, s'ar fi gândit mai mult la soarta ţării şi la binele neamului, decât la boieria lor, pe care s'au străduit să o ridice la aceeaş treaptă cu

*) N. Iorga; Istoria Românilor ardeleni, I. p. 24.

www.dacoromanica.ro

a nobililor unguri, fără a ţine seamă de faptul, că această ridicare a lor aducea umilirea cea mai grea şi mai dureroasă asupra ţării.

Lipsind conştiinţa şi solidaritatea naţională, nici Mihai n'a putut proceda în scurta sa domnie ardeleană altfel, decum a procedat cruţând vechile privilegii ale nobililor străini, care numai în schimbul acestei cruţări şi recunoaşteri i-au prestat jurământul de supunere şi de credinţă, jurământ pe care nerăbdători aşteptau prilejul cel mai apropiat spre a-l călca în picioare.

Abia a putut îndupleca să-şi dea învoirea la două hotărâri dietale, menite a uşura încâtva soarta preoţilor români, pe cari îi ridicase din rândul iobagilor, şi pe a ţăranilor, pe seama cărora mijlocise unele îmbunătăţiri în privinţa dreptului de păşunat.

Pentru ca unitatea naţională să se poată înfăptui aevea dupa războaiele glorioase, atât de bogate în peripeţii dramatice şi după căderea tragică a lui Mihai Voevod, a trebuit să urmeze îndelungatul războiu al condeielor, al muncitorilor cu tiparul, al cronicarilor şi preoţilor cărturari, al poeţilor şi predicatorilor, cari timp de peste 300 de ani au frământat necontenit sufletul neamului, l-au trezit, l-au lămurit prin scrisul lor, l-au înălţat şi l-au întărit prin descoperirea amintirilor unui trecut de glorie, accentuând cu neîntreruptă stăruinţă, că Moldovenii şi Muntenii şi Ardelenii, fiind de aceeaş origine, formează un singur neam. Prin activitatea culturală, morală şi patriotică a bisericii, a şcoalei, a armatei, a presei, a literaturii conştiinţa naţională a pătruns succesiv în toate ţinuturile locuite de Români, până în cele mai largi straturi ale poporului nostru. Şi, întrucât au mai rămas unele părţi dosite, în cari n'a putut străbate nici glasul propoveduitorilor de pe amvon, nici al dascălilor dela cateedră, nici slova ziarelor şi a cărţilor româneşti, războiul mondial prin evenimentele zguduitoare, cari l-au însoţit, a contribuit în mod însemnat la trezirea poporului român de pretutindeni.

www.dacoromanica.ro

Toată amorțeala și pâcla întunerecului să fie alungată acum! In sufletul oricărui Român să se trezească conștiința națională, făcându-i pe toți să înțeleagă, că avem aceleași amintiri ale trecutului, aceleași probleme ale prezentului și aceleași aspirațiuni ale viitorului. De aci urmează, că simțul de solidaritate indestructibilă cu toți cei ce au trăit înainte de noi sau trăesc astăzi în oricare parte a României întregite, trebue să ne stăpânească din zi în zi tot mai mult. Acest simț și această conștiință a unității naționale să ne fie făclia, care ne povățuește pașii în prezent și ne luminează cărările spre viitor. Prin ea să fie chemate la viață nouă și la duh nou toate elementele constitutive ale națiunii române. Această lumină binefăcătoare vom cerca să o punem de acum în sfeșnicul cel mai *înalt,* în sfeșnicul *Universității, ca să lumineze tuturor!*

www.dacoromanica.ro

II

SENSUL ŞI SCOPUL ISTORIEI

Lecţiune de deschidere ţinută la 1 Noemvrie 1923

I

E în tradiţia universitară postulatul de a se da la începutul cursurilor indicaţiuni de ordin general, atât cu privire la metoda ştiinţei respective, cât şi la bibliografia chestiunii, care formează materia cursului.

După cum înainte cu 4 ani, mi-am început cursurile cu acele consideraţiuni generale privitoare la *factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti,* — consideraţiuni publicate în Anuarul I al Institutului nostru de Istorie Naţională, — tot aşa doresc să insist şi de astădată, la începutul noii serii de cursuri, asupra unor generalităţi privitoare la sensul studiilor istorice şi la scopul lor, în raport cu rezultatele cercetărilor recente, mai ales a celor din domeniul filosofiei istoriei.

Ingrămădirea imensă a materialului istoric, publicat în cursul secolelor XVIII şi XIX, a dat naştere unei direcţii unilaterale, care voia să impună istoriografiei ca problemă de căpetenie, stabilirea amănunţită şi scrupuloasă a faptelor înşirate cronologic lângă olaltă prin legătura de cauzalitate, înfăţişată în mod convingător.

Dela *istoria narativă,* care urmărea numai povestirea, expunerea faptelor, fără dovedirea lor — „ad narrandum, non ad probandum" — direcţia cea nouă *a istoriei pragmatice* în-

www.dacoromanica.ro

semna firește, un progres remarcabil. Cercetătorul istoric trebuia să fie înarmat cu o severă metodă critică, cu o pătrunzătoare cunoștință a izvoarelor, cu un simț ager de analiză a fiecărui amănunt. Dar fiindcă numărul amănuntelor este infinit, putând să sporească zi de zi, s'a ajuns la o pronunțată exagerare, cercând fiecare cercetător să se specializeze cât mai mult într'o singură direcție, îndreptându-și atențiunea asupra unei singure epoce, probleme sau personalități istorice. Această specializare a avut adeseori ca urmare îngustarea orizontului și a concepției filozofice, împuținarea sensului pentru curentele mari ale evoluției istorice.

Căzând unii istorici în greșala de a crede, că studiilor istorice li s'ar putea aplica *metoda științelor naturale,* au îngrămădit fapte peste fapte și au pornit pe calea unei specializări atât de exagerate, încât n'au mai fost în stare a se ridica ei înșiși de-asupra noianului de fapte și de amănunte, spre a putea să aibă o privire sintetică asupra faptelor cercetate și scoase la iveală de dânșii.

Ca o *reacțiune* împotriva acestei exagerări de specializare în domeniul faptelor, s'a impus direcția *filosofică, genetică* a studiilor istorice, menite a examina materialul istoric „per apices" din perspective largi, selecționându-l potrivit scopului, pe care-l urmărea și însușirilor, cu care era înzestrat cel ce se îndeletnicea cu această selecționare filosofică și mai ales sociologică.

Începând cu școala idealistă a lui Kant* și a lui Hegel, pe care îl preocupă înainte de toate evoluția ideilor (prin teză, antiteză și sinteză), direcția aceasta filosofică a luat și ea o desvoltare vastă, dând până în timpul de față o literatură întreagă de publicațiuni filosofico-istorice.

*) Atât Kant, cât și Hegel considera ideea libertății ca pârghie a evoluției istorice universale, ca punctul ei de mânecare și scopul ei în acelaș timp: „Die Freiheit ist ebenso Anfang des Menschengeschlechts wie Ziel seiner Entwicklung in der Geschichte" cf. Dr. Bruno Bauche, Immanuel Kant, Berlin-Leipzig 1917. pag. 368 și G. Lasson, *Hegel* (Aus der Gedankenwelt grosser Geister) vol. IV, pag. 193 sq.

www.dacoromanica.ro

E de observat însă, că cei ce s'au pus cu predilecție în serviciul acestei direcțiuni a istoriografiei moderne, nu au fost istorici de profesiune, ci mai mult filosofi, în scrisul cărora s'au simțit adeseori considerabile lacune în ceeace privește cantitatea și preciziunea cunoștințelor istorice.

Ca un reprezentant al școalei filosofice idealiste, care a reușit să dea frumoase sinteze ale istoriei universale, fără a veni în contrazicere cu faptele istorice, pe cari le cunoștea exact fiind el însuși unul din cei mai neobosiți cercetători ai arhivelor, — trebue să amintim pe *Leopold Ranke*. Dela el derivă așa numita *regulă de 3 a istoriografiei* stipulând următoarele condiții esențiale pentru opera oricărui istoric: 1. *precisiunea,* 2. *penetrațiunea* și 3. *expositiunea,* ceeace înseamnă 1. că o lucrare trebue să se întemeieze pe *cunoașterea precisă* a faptelor, 2. că autorul ei trebue să fi pătruns, să fi *penetrat* deplin sensul adevărat al faptelor precisate și în sfârșit 3. că el trebue să aibă darul de a le *expune,* de a le înfățișa în mod plăcut și atrăgător.

Regula aceasta de 3 o socotea ca fiind necesară pentru orice lucrare istorică. Interesul cercetătorului istoric trebue să se îndrepte — după părerea lui Ranke — atât asupra faptelor de ordin individual cât și asupra celor de ordin social cu egală solicitudine.

Contrară acestei opinii este afirmațiunea lui Carol Lamprecht, care susține că tot ce este *individual* nu e de domeniul istoriei *ca știința,* ci de domeniul *artei* și se silește să înregistreze numai fenomenele istorice de ordin colectiv, spre a le înregimenta într'un sistem destul de complicat,pe care l-a botezat cu numele de metoda istoriei culturale comparative*).

*) Karl Lamprecht, *Die Kulturhistoriche Methode* Berlin 1900 pag. 45: „Die Aufgabe der vergleichenden Kulturgeschichte besteht in der Entwiklung einer Lehre der typischen Kulturstufen und in der Anwendung der Ergebnisse dieser Lehre auf das Einzelschicksal jeder Nation liegt die Möglichkeit vor, deren besondere und damit auch deren weltgeschichtliche Bedeutung zu

www.dacoromanica.ro

Intre aderenții direcți ai lui Ranke și între ai lui Lamprecht au urmat polemici înverșunate, fără a se fi putut convinge și lămuri deplin unii pe alții. Ca reprezentant al celei din urmă poate fi considerat în istoriografia română N. Iorga, fost elev al lui Lamprecht; iar de cea dintâi s'a apropiat Xenopol, care în studiile sale privitoare la filosofia istoriei atribue *ideii* un rol important între factorii evoluției istorice, condiționat însă că *ideea* numai atunci devine o adevărată forță de progres, când pătrunde în masele poporului, când începe a fi înțeleasă și sprijinită de un număr cât mai mare de oameni.

II

In anii din urmă au fost mult discutate ideile de filosofie a istoriei, înfățișate în cartea lui *Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes* (pieirea Occidentului) *). Metoda pe care

bestimmen und demgemäss ihre Einordnung in ein wirklich wissenschaftliches System der Weltgeschichte zu vollziehen. Eduard Meyer însă accentuează în lucrarea sa *Zur Theorie und Methodik der Geschichte* (Halle 1902) că momentele individuale merită interesul istoriei, întrucât au și ele ceva specific într'însele, iar ca model pentru istoriografia tuturor timpurilor îl înfățișează pe *Thukydides* (p. 56). Istoricii grupați în jurul revistelor *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* și *Historische Zeitschrift* l-au combătut adeseori violent pe Lamprecht. G. v. *Below* a ajuns chiar la concluzia că tot ce e bun în sistemul lui L., nu e nou, iar ce e nou, e cu totul sucit („ganz und gar verkehrt". Hist. Zeitschrift. 71 pag. 267). In schimb Kurt Breysig în lucrarea sa *Kulturgeschichte der Neuzeit. Vergleichende Entwicklungsgeschichte der führendeu Völker Europas* aplică și el metoda comparativă, dar nu fenomenelor istorice elementare; ci celor mai complexe, factorilor sociologici. Aci e deosebirea între el și L., cf. K. Lamprecht, *Entwicklungsstufen* în revista „*Die Zukunft*" Berlin 1902 pag. 139-143.

*) In 1923 au apărut la München edițiile *33—42* din volumul I si 31—42 din vol. II (51—70,000 exemplare) intitulat „*Welthistorische Perspektive*".

In prefața 1-ei ediții spune autorul, că titlul lucrării și l-a fixat din 1912, lucrarea o avea gata în 1914. Sub această denumire „pieirea Occidentului" e a se înțelege o fază a istoriei universale, cuprinzând mai multe secole și la începutul căreia ne aflăm în timpul de față („eine welthistorische Phase vom Umfang mehrerer Jahrhunderte in deren Anfang wir gegenwärtig stehen".), iar în prefața ediției ultime (Dec. 1922) spune că lucrarea sa trebue considerată ca *o filozofie a destinului,* întâia lucrare în genul acesta (eine *Philosophie des Schicksals* und zwar die erste ihrer Art).

www.dacoromanica.ro

o găsim în lucrarea aceasta, autorul o numeşte *„morfologie istorică comparativă“* (vergleichende historische Morphologie) şi constă în faptul, că construeşte un îndoit paralelism:

1. Intre diferitele culturi, pe cari le prezintă ca unităţi organice individuale

2. Intre desvoltarea unui organism cultural şi între aceea a unui individ. Face deci *paralelism ontogenetic* şi *filogenetic*.

După ideile lui Spengler cultura e un organism, întocmai ca o plantă sau un animal... O cultură se naşte în momentul, când din primitivitatea sufletească a omenirii se trezeşte un suflet activ, care din aceea ce n'avea formă, ia o formă, din aceea ce era fără margini şi etern, devine mărginit şi vremelnic. Ea înfloreşte pe pământul unei ţări determinate, pe care rămâne prinsă de rădăcini ca o plantă. O cultură moare, când acel suflet a realizat toată suma posibilităţilor, pe care o avea în sine, şi prin aceasta a revenit iarăş la primitivitatea sufletească, din care a plecat.

Toată viaţa ei, adecă tot şirul epocelor istorice este plin de lupta adâncă şi pasionată a ideii — a tipului de cultură — contra forţelor haosului în afară şi contra inconştientului din launtru *).

Fiecare cultură stă într'un raport simbolic cu materia şi cu spaţiul, înlăuntru şi contra cărora se realizează. Odată lupta ajunsă la sfârşit, aceasta avându-şi realizată întreagă suma posibilităţilor sale, *cultura înţepeneşte şi moare,* forţele ei se pierd şi ea *se preface în civilizaţiune*. Pe trunchiul ei înţepenit pot să se ţină încă timp de secole crengile-i uscate, aşa cum se ţin astăzi în Egipt, în China, în India şi în lumea

*) Cf. şi V. Pârvan, *Idei şi forme istorice* Bucureşti 1920 pag. 53 şi 58: „numai unde începe cultura, adică manifestarea reformatoare umană în mediul natural cosmic, *acolo începe istoria*“... istoricul nu poate uita, că între pământ şi om e o perpetuă luptă şi că întreaga frumuseţe a vieţii, întreaga lumină a sufletului nostru vine dela biruinţa spiritului (care e ritm) împotriva materiei (care e inerţie).

www.dacoromanica.ro

Islamului... Fiecare cultură își are deci epoca copilăriei, a tinereții, a maturității și a bătrâneții ca fiecare om în parte".

Semnele bătrâneții le indică Spengler în înclinațiunea unor epoce spre retrospecțiune, spre încheieri definitive, în spiritul filosofic steril (Nietzsche), în cosmopolitismul orașelor lipsite de orice respect pentru tradiție, în comercializarea vieții spirituale, vădită la retorii antici, ca și la jurnaliștii moderni, cari se închină banului.

„Ființa oricărei culturi este religia, prin urmare ființa oricărei civilizațiuni este lipsa religiei" *(Das Wesen alter Kultur ist Religion,* folglich ist das Wesen aller Zivilisation Irreligion).

Analogiile între decadența culturii antice elene și a culturii apusene le demonstrează cu multe exemple, culese la întâmplare, în mod impresionist, fără nici o ordine cronologică, dar înfățișate într'un stil colorat și captivant.

Despre epoca noastră constată că nu reprezintă în evoluția istorică o fază de cultură, ci una de civilizație, este deci o epocă de decadență. Paralelismul între ea și decadența elenismului antic îl înfățișează în modul următor: în acelaș timp apare în toate culturile momentul metamorfozei spre civilizație. In anticitate această epocă poartă numele lui Filip Macedoneanul și Alexandru, în Occident evenimentul *homolog* ia titlul revoluției și al lui Napoleon..., Voltaire, Rousseau, Mirabeau — și Socrate, Aristofan, Isocrat sunt contimporani. In amândouă cazurile începe civilizația... Secolul al 4-lea, care începe cu Alcibiade și sfârșește cu Alexandru, este exact corăspunzător timpului dela 1750—1850, în care cu o logică adâncă se succed contractul social, Robespierre, Napoleon, armatele populare și socialismul, pe când pe planul din fund Roma și Prusia se pregătesc pentru rolul lor istoric mondial... Dacă socotim o sută de ani mai departe, se repetă homologia a două epoci contimporane: una poartă numele lui Hanibal, cealaltă numele războiului mondial.

In locul tradiției înfățișate ca o „forță cosmică de cea mai înaltă potența" se ivește întâmplarea marilor oameni de fapte,

www.dacoromanica.ro

cari pot să ridice peste noapte chiar un popor slab, cum erau Macedonenii, la cârma evenimentelor, precum întâmplarea morții lor poate să arunce lumea în haos, cum s'a întâmplat după uciderea lui Caesar... Cu Napoleon începe iarăși o epocă de transiție dela cultură spre civilizație, o epocă de înflorire a marilor individualități, spre a-și ajunge punctul culminant în războiul mondial*).

Acest paralelism al evoluției istorice implică renunțarea la principiul continuității, întrucât înfățișează organismele culturale ca unele cari se nasc, cresc și mor întocmai ca indivizii, fără nici o transformare.

In locul *ordinei cronologice,* peste care trece cu ușurință, Spengler vrea să dea o *stadiologie,* o neîntreruptă asemănare între diferitele stadii din viața popoarelor. Dar confundă *sincronismul* cu asemănarea stadiilor. Două state pot fi în același stadiu de desvoltare, în autocrație, absolutism sau parlamentarism de fațadă, nu însă numai simultan, ci în diferite timpuri.

Negând principiul continuității istorice, disprețuind cronologia, Spengler se crede îndreptățit să proorocească, cu ajutorul stadiologiei, viitoarea desvoltare. „Până acum — zice Sp. — fiecare a fost liber să aștepte dela viitor orice a voit. Unde lipsește fapta, guvernează sentimentul. In viitor avem datoria de a ști, ce se poate întâmpla și ce se va întâmpla cu necesitate imutabilă".

*) An Stelle der gesicherten Tradition, die des Genies entbehren kann weil sie selbst kosmische Kraft in höschster Potenz ist, tritt nun der Zufals grosser Tatsachenmenschen; der Zufall ihres Aufstiegs führt ein schwaches Volk wie das makedonische über Nacht an die Spitze der Erreignisse und der Zufall ihres Todes kann die Welt aus persönlich gefestigter Ordnung unvermittelt in das Chaos stürzen, wie die Ermordung Cäsars beweist..... Die Wende von der Kultur zur Zivilisation tut es noch einmal im Napoleonismus. Mit diesem aber, der das Zeitalter der unbedingten geschichtlichen Formlosigkeit einleitet, bricht die eigentliche Blütezeit des grossen Einzelnen an, die für uns mit dem Weltkrieg fast auf ihren Höhepunkt angelangt ist. In der Antike geschah das mit Hannibal, der im Namen des Hellenismus, dem er innerlich angehörte. den Kampf gegen Rom eröffnet hat, aber zugrunde ging, weil der hellenistische Osten, ganz antik, den Sinn der Stunde zu spät oder gar nicht begriff. (II p. 523 4).

www.dacoromanica.ro

Aceasta e logica imanentă a stadiilor de desvoltare, care formează în istorie *serii biologice*.

Legi istorice nu există. Tot ce a devenit, tot ce apare în istorie, este simbol, este expresiunea unui suflet, care nu se lasă strâns în legi, ci vrea să fie simțit în toată importanța sa... Pentru cunoașterea fenomenelor naturale poate fi educat oricine, dar istoricul se naște. El înțelege și pătrunde oamenii și faptele dintr'odată, dintr'un sentiment, care nu poate fi învățat, care se sustrage oricărei influențe intenționate, care în deplina sa putere se ivește destul de rar. A analiza, a defini, a rândui, a îngrădi, după cauză și efect, poate oricine... Aceasta e o lucrare, cealaltă o creațiune. Inteligența, sistemul, noțiunea înțepenesc obiectul cunoscut, făcându-l accesibil măsurătorii și diviziunii. *Intuiția însuflețește*... Poezia și istoria sunt înrudite... Artistul și istoricul vede, cum ceva devine. El trăește din nou devenirea*).

Dând intuiției un rol atât de important, ca factor al cunoștinței umane, Spengler este în mod vădit influențat de filosoful francez Bergson, care de asemenea identifică oarecum intuiția cu însăși realitatea înfățișată ca un proces de perpetuă devenire. Se și deosebește însă de el prin faptul, că potrivit concepției bergsoniene viața nu e ceva multiplu, ci e o unitate cu diferite direcții de transformare, e spirit, iar evoluția realității se datorește unei impulsiuni inițiale, numită *elan vital*. Acest elan e o tendință veșnic nesatisfăcută, o spontaneitate totdeauna crea-

*) Vol. I p. 138—9: „Der Verstand, das System, der Begriff töten, indem sie „erkennen". Sie machen das Erkannte zum starren Gegenstand, der sich messen und teilen lässt. *Das Anschauen beseelt*... Dichten und Geschichtsforschung sind verwandt... der Künstler, der echte Historiker schaut, wie etwas wird. Er erlebt das Werden... noch einmal". Vezi o constatare similară la *V. Pârvan, Idei și forme istorice* București 1920 pag. 54: „un suflet omenesc *creind istoric* are viziuni de o măreție spirituală desăvârșit asemănătoare marilor viziuni creatoare ale *artistului*"., iar la pag. 70: „Apercepția istorică este prinderea dintr'o aruncare a privirei spirituale în adâncimea timpului, a unor deveniri întregi".

www.dacoromanica.ro

toare, ale cărei transformări constitue formele variate și multiple ale realității *).

Spengler face însă deosebire între *fenomenele naturale* și între cele *social-istorice*. Cele dintâi sunt supuse cauzalității, se pot produce în aceleași condiții, se pot analiza și explica după aceeaș metodă, pe când *fenomenele social-istorice* nu se pot concepe și explica decât prin *ideea destinului*. Necesitatea, care predomină lumea istorică, e o necesitate a destinului, nu a cauzalității. In viața socială totul este relativ. De aceea nu poate fi vorba de un adevăr sau de o eroare absolută.

Ca și Xenopol, Spengler consideră drept o caracteristică fundamentală a fenomenului istoric faptul, că el apare *o singură dată*. Potrivit concepției lui Spengler — realitatea este supusă unei necesități superioare neinteligibile — *destinului*. Acesta nu se poate determina (omnis determinatio negatio est), ci apare ca o forță *transcendentă*, în care trebue să credem.

Deci față de *evoluționismul spiritualist* al lui Bergson, formulează Spengler concepția unui *evoluționism teologic, mistic și religios*, indicând *intuiția* și *destinul* ca factorii principali ai conștiinții. Intuiția este simpatia intelectuală, care ne dă putința de a pătrunde în rostul evenimentelor și personalităților istorice. Dar destinul, care conduce totul, este după expresia lui Spengler, *logica neînduplecată a devenirii (unerbittliche Logik des Werdens)*. Destinul îl putem simți, îl putem trăi, chiar fără a ni-l reprezentà.

Cu drept cuvânt își caracterizează Spengler interesanta sa lucrare ca o *filosofie a destinului*.

III

In ce privește indicațiunile metodice, ne vom mărgini a face pe scurt următoarele observări:

Și în timpul de față trebue să considerăm ca probleme prin-

*) P. Andrei, *H. Bergson și O. Spengler*. Doi filozofi neoromantici. Viața Românească din 1923 *nrii* 8—9 pag. 265 și urm.

www.dacoromanica.ro

cipale ale istoriografiei cercetarea faptelor și stabilirea exactă a legăturilor cauzale dintre ele. Dar istoricii clasici știm, că au făcut mai mult decât atât.. Deci problema istoricului este mai complicată și mai grea. Nu este de ajuns a cunoaște exact faptele și cauzele lor, ci trebue să știe 1) ce *evoluează?* 2) pentruce evoluează? 3) în cât timp? și 4) *spre ce scop?*

Nu legi nouă, ci o concepție nouă este de trebuință; nu noțiuni rigide, ci comparații vii, simțite; nu formule, ci simboluri; nu rigiditate moartă, ci viață fluctuantă! Istoricul, în accepțiunea deplină a cuvântului, nu se poate mulțămi cu descoperirea faptelor și a cauzelor, ci trebue să cerceteze cuprinsul și scopul lor, fiindcă fenomenele istorice trebuesc aduse în legătură nu numai unele cu altele, ci și cu noi înșine, cu conștiința noastră, a oamenilor cari trăim viață istorică.

Cuprinsul faptelor vrea să-l cerceteze Spengler în *mod biologic*, stabilind perioade de câte 50—300 de ani, formulează *teoria ritmului biologic,* fără să țină seamă că Ottokar Lorenz făcuse o încercare similară neizbutită prin *teoria generațiilor* *), alcatuind din câte trei generații un period natural (teoria *ritmului mecanic).* Spengler arată imposibilitatea de a defini și analiză noțiunea timpului, citând mărturisirea sinceră a lui Augustin: „si nemo ex me quaerat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio". (conf. XI. 14 **).

Spengler pare mai mult artist, decât savant. Cunoștintele lui de amănunt sunt nesigure. Pretenția de a cunoaște viitorul, e fără temeiu. Dacă nu suntem în stare să cunoaștem în deajuns

---

*) Teoria lui *O. Lorenz*, expusa în *„Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben"*. (Berlin 1886) a încercat să o incetățenească în istoriografia română profesorul universității din București *D. Onciul* prin două memorii publicate în Analele Academiei Române: 1). *Epocele istoriei române și împărțirea ei.* București 1906 și 2). *Fazele desvoltărei istorice a poporului și statului român.* București 1920, — însă cu puțin succes.

**) Vol. I p. 164. *V. Pârvan* o. c. pag. 50 consideră timpul ca o *„ficțiune spațială"*.

www.dacoromanica.ro

trecutul, cum vom putea construi icoana viitorului nepătruns de minte omenească?

El e prietin al istoriei sintetice în accepțiunea, că orice i se înfățișează — fie instrument technic sau formulă matematică, operă literară sau instituție de stat, — consideră ca simbol, ca expresiunea unui suflet, năzuind ca în locul mozaicului de istorii parțiale fragmentare, să așeze istoria integrală, spre a putea cunoaște adevărata icoană a timpului.

Din cele arătate până aci rezultă, că cercetarea istorică poate face uz de următoarele două metode: 1) *metoda explicativă-științifică,* în care rolul istoricului e mai modest, întrucât el îngrijește ca rezultatele cercetărilor sale să corăspundă faptelor, iar obiectivitatea soluțiilor, ce prezintă, să fie cât mai evidentă;

2) *metoda reconstructivă-individualistă,* care permite istoricului să-și poarte magnetul sufletului său prin pulberea documentelor scoțând din cuprinsul lor numai ceeace-i convine. El devine astfel un apologist al faptelor, ce ar dori dânsul să fi fost, nu al celor ce au fost în adevăr. Soluțiunile lui vor trăi, cât va trăi și dânsul.

Aderenții primei metode au în vedere *cauzalitatea* dintre fapte, iar ceilalți *finalitatea* năzuind să-și justifice, cu ajutorul istoriei, idealurile*).

Potrivit acestor două feluri de a vedea și explica faptele, istoria poate fi privită din două laturi opuse: din laturea *științii* și din aceea a *vieții.* Dupăcum d. e. apa privită din punct de vedere științific și analizată chimic ne dă formula H_2O, iar pentru trebuințele vieții ea constitue băutura, care stâmpără setea și ne întărește, tot astfel putem studia *istoria* din punct de vedere științific analizând-o ca un obiect în afară de noi și străin de noi, fără nici o considerație de pietate sau de patriotism, iar pentru trebuințele vieții adeseori suntem necesitați a o aduce în intimă legătură cu

*) Cf. V. Pârvan a. c. pag. 47: „Avem o istorie *finalistă*, analoagă artei și filozofiei finaliste, archaice urmărind scopuri extraistorice: în primul rând politice (autocrate, feudale, oligarhice sau theocratice).

www.dacoromanica.ro

ceeace constitue fondul vieții noastre sufletești și scopurile ei permanente.

Atunci istoria nu mai poate să rămână un simplu obiect științific, după cum apa nu poate fi numai H_2 O, ci trebue să rămână așa, cum e în natură, spre a putea fi primită în organismul nostru. Dacă prin imposibil apa ar fi supusă integral analizei chimice și descompusă în H_2 O, — în câteva zile lumea s'ar prăpădi de sete.

Tot astfel putem analiza și descompune în elementele sale constitutive evoluția istorică, — oricât de mult și de dragul științei suntem datori a ne deprinde cu operația aceasta, — dar să nu uităm niciodată, că ea este un procedeu artificial ca și descompunerea chimică a apei în elementele H_2 O.

Setea spirituală, — *scientiae sacra sitis* — dacă ni se îngădue această juxtapunere de cuvinte, pe care o socotim mai indicată tinerimii noastre universitare decât pe arhicunoscuta *auri sacra fames* — nu va putea fi niciodată îndeajuns stâmpărată numai prin o istorie analizată în mod științific, fiindcă istoria suntem noi înșine: *de nobis fabula narratur.* Și noi suntem valuri și unde răzlețe sau întârziate din marele fluviu al vieții și al evoluției istorice naționale și prin mijlocirea ei al celei universale. De aceea nu ne putem mulțămi totdeauna numai cu o cunoaștere seacă, rigidă, științifică a istoriei, ci simțim adeseori trebuința de a căuta contactul sufletesc, viu, personal și subiectiv cu toate fluctuațiile ei. De aceea socotim că istoricul francez Iules Michelet a fost în nota justă, când a formulat postulatul că istoria trebue să ne deschidă calea spre „învierea vieții integrale".

Adolf Harnack, vestitul profesor al Universității din Berlin, ale cărui cursuri am avut prilej a le urma, susținea adeseori că istoria nu ar fi justificată decât ca un element de acțiune asupra prezentului și mai ales asupra viitorului*). Acesta este scopul

*) A. Harnack, *Protestantismus und Katholizismus in Deutschland*, 1907 p. 14: „In der Erkenntnis der Geschichte liegt immer ein mächtiges, vorwärtstreibendes Element. Sie bleibt nicht die treue Magd, die das alte Hauswesen besorgt, sondern sie wird zur Herrscherin, die eine neue Ordnung der Dinge gebietet".

www.dacoromanica.ro

ei din punct de vedere al vieţii, văzut prin prisma unei concepţii activiste, care urmăreşte mai mult finalitatea decât cauzalitatea. Din punct de vedere ştiinţific legea ei fundamentală rămâne înainte de toate redarea adevărului pur al lucrurilor astfel cum s'au întâmplat. Datoria noastră este deci să ne mulţumim cu un rol mai modest, dar mai sigur, aplicând în cercetările noastre metoda explicativă—ştiinţifică şi lăsând-o pe cea reconstructivă—individualistă în grija celor înzestraţi în mod excepţional cu darul intuiţiei pătrunzătoare.

www.dacoromanica.ro

III

INDIVIDUALITATEA ISTORICĂ A TRANSILVANIEI

Lecţie de introducere —21 Octombrie 1920— la cursul „Politica externă a Transilvaniei", ţinut în semestrul de iarnă al anului şcolar 1920/21

I

Configuraţiunea geografică a Transilvaniei a dat elementului autohton posibilitatea de a se strecura prin toate vâltorile vremilor de primejdie şi nestatornicie. Durata milenară a năvălirilor a vânturat multe feluri de popoare din răsărit, din miazănoapte şi apus peste pământul Daciei „încinse cu o coroană de munţi" *). Urma celor mai multe din ele a pierit ca a unor valuri călătoare. Doar în tezaurul lexical al autohtonilor s'au strecurat câteva rămăşiţe din graiul lor şi unele numiri de localităţi mai păstrează până în zilele noastre amintirea potopului de năvălitori, pe cari faima bogăţiilor Daciei şi setea de pradă îmbelsugată i-a îndemnat să cerceteze pământul acesta, fără a le da însă răgaz să desrădăcineze cu totul vechile întocmiri şi rânduieli ale populaţiei de baştină.

Această populaţie adăpostită în munţii ocrotitori, sprijinită pe propria sa putere şi înţelepciune, spre a-şi putea păstra fiinţa, a reuşit să transmită, într'o formă primitivă, unele resturi din vechia sa organizare administrativă, ca *judeciile* (scaunele de judecata) şi *ducatele* sau *voivodatele*. Formele acestea de orga-

*) «Dacia quae nunc Gepidia dicitur *corona montium cingitur*». Iordanes, *De origine actibusque Getarum* c. XII, (ed Alfred Holder. Tübingen 1882).

www.dacoromanica.ro

nizare au influențat în oarecare măsură și asupra popoarelor, descălecate mai târziu aci, spre a trăi timp îndelungat în contact cu autohtonii.

Nu poate fi o simplă întâmplare, că Athanarich regele Goților din veacul IV purta pe lângă titlul de *„dux"* și pe acela de *„judex"*, care indică o instituție nord-danubiană, de origine curat daco-romană *)

Tot astfel e destul de semnificativ, că cea mai veche cronică ungurească, vorbind de întâiul contact al Ungurilor năvălitori cu Românii autohtoni, îi înfățișează pe aceștia ca fiind sub ascultarea unui duce („dux Blacorum" și „dux Ultrasilvanus" Anonynus c. XXVI).

Ne este indiferent de astădată, faptul că autorul cronicei nu scrie ca un contimporan cu evenimentul povestit. Ne mulțumim cu indicarea precisă a acestui „dux Ultrasilvanus", care a stat chiar dela început în calea penetrațiunii ungurești de-alungul văilor spre inima și spre granițele răsăritene ale Transilvaniei.

Dacă un astfel de „dux Ultrasilvanus" nu ar fi existat, când s'au ivit Ungurii în aceste părți, ei ce interes ar fi avut să-l inventeze? Ori anume le-a trebuit o instituție organizată momentan și care să exprime ființa teritorială deosebită a Transilvaniei, ca tocmai prin această exprimare să zădărnicească secoli de-arândul, toate stăruințele lor pentru alipirea desăvârșită a voevodatului ardelean la restul teritoriului cucerit de dânșii? O astfel de insuficiență cerebrală nu se poate presupune nici la cel din urmă dintre popoarele năvălitoare.

Existența voevodatului ardelean atât în epoca regilor Arpadieni, cât și mai târziu, este o dovadă sigura, că anume rămășițe din vechia organizație locală a autohtonilor au supraviețuit epoca năvălirilor, suferind bine înțeles unele modificări, dar păstrându-și esența, care a putut servì ca bază la organizarea

*) V. Pârvan, Contribuțiuni epigrafice la istoria crestinismului daco-roman». București, 1911, p. 153-154.

www.dacoromanica.ro

ulterioară a voevodatelor ardelene, dupăcum au servit d. ex. și judeciile sau scaunele de judecată ca prototipuri pentru organizarea „scaunelor săsești" și „secuești" *).

Oricât de mult s'ar accentua, că Transilvania a făcut parte din regatul Ungariei, adevărul istoric este, că nu s'a contopit niciodată cu Ungaria în așa măsură, încât să-și piardă cu totul individualitatea sa istorică distinctă să dispară caracterul ei de provincie, de țară deosebită, a cărei autonomie teritorială și administrativă a ieșit totdeauna la iveală în mod destul de pronunțat.

Faptul acesta incontestabil îl accentuează în cuvinte răspicate și unii dintre istoricii maghiari ai Transilvaniei recunoscând că această țară, despărțită de Ungaria prin munți ca prin un firesc zid de graniță **) și-a păstrat organizarea din vechime și independența sa, astfel încât urmele acestei independențe au rămas pe vecie în istoria Transilvaniei; nici cucerirea, nici alipirea la Ungaria, nici multicentenara împreună viețuire nu a putut să le șteargă; aceste două țări niciodată n'au fost deplin contopite una cu alta ***).

*) cf. N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Țara Ungurească, Buc., 1916 vol. I, p. 39-40: «Departe ca Sașii să ne fi dat nouă organisația lor, propria lor organisație a fost decalchiată, copiată după organisația primitivă a Românilor, pe cari i-au gasit în aceste părți» și *același, Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile Secuilor cu Moldova* în *Buletinul Comisiei Istorice a României* II. 1916, p. 181—183. cf. și constatarea, de ordin general a lui *Ihering:* «Wie die Pfanze, die sichtbar nichts äusseres aufnimmt, doch aus der Erde und der Luft ihre ganze Nahrung zieht, so erhält auch jedes Recht aus dem Erdreich, in dem es wurzelt, und aus der Atmosphäre, in der es wächst, *unmerklich* die Elemente seines Lebens» *Geist des romischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung I.* Leipzig, 1886, pag. 46.

**) Erdèly és Magyarorszàg között maga a természet elválasztó határhegysorokat emelt» Nagyajtai Kovàcs István, Règi történetiràsunk Erdèlynek Magyarorszàghoz való kapcsoltatása korszakàra nézve — A m. tud. akadémia èvkönyvei VIII, p. II, pag. 5.

***) Szilàgyi Sàndor: Erdélyország története tekintettel mivelödèsère I, pag. 12 si 66.

www.dacoromanica.ro

II

De-aceea nu fără motiv era Transilvania adeseori considerată din partea Ungurilor ca un fel de „dubiae possessionis solum", ca un pământ în care stăpânirea lor niciodată nu a putut prinde rădăcini adânci.

Cel dintâi rege al Ungariei, Ştefan, organizatorul bisericesc şi politic al acestei ţări, a întâmpinat în năzuinţele sale de închegare a statului ungar o serioasă resistenţă din partea Transilvaniei, deşi—după cronicile ungureşti—în fruntea ei se află ca voevod o rudenie a sa, Gyula, văr cu mama lui Ştefan (Sarolta). Cauza acestei resistenţe — după indicaţiile cronicilor ungureşti — a fost în rândul întâi de natură religioasă. Ştefan intrând în legături bisericeşti şi politice cu Apusul, năzuià să introducă statul său tânăr în sistemul statelor central—şi vest-europene. Calea ducătoare la scopul acesta i-o indicà înainte de toate creştinismul în forma apuseană.

A pus deci multă stăruinţă pentru răspândirea creştinismului în forma aceasta, la neamul său. Dar, lucru firesc, propaganda creştină, patronată de el n'a putut să desfiinţeze numai decât credinţele şi datinele vechi, cari trăiau prin puterea tradiţiei lor, adânc înrădăcinate în viaţa poporului maghiar.

Pregătirile pentru creştinarea acestui popor se începură pe la jumătatea secolului X şi se îndepliniră în mod oficial pe timpul lui Ştefan. Cu toate acestea, pe la sfârşitul secolului XI regele Ladislau (numit cel Sfânt), află necesar a lua, pe cale legislativă, măsuri severe contra celor ce continuau „a trăi în obiceiurile păgâneşti jertfind pe la isvoare, pe la pomi şi pe la stânci" *). Dovadă că păgânismul, nici la un secol după creştinarea oficială, n'a putut fi desrădăcinat şi înlăturat cu totul. Erà fatală şi acì o îndelungată luptă mocnită sau făţişe între principiile creştine şi deprinderile păgâne, cum s'a întâmplat

*) Szilàgyi Sàndor, A magyar nemzet tòrtènete, ediţia milenară II. 147.

www.dacoromanica.ro

aceasta la oricare popor aflător în preajma vre-unei transformări religioase.

Deci nu e de mirare faptul, că conflictul între Ştefan şi voevodul ardelean Gyula, a isbucnit la începutul secolului XI pentru un motiv religios. Intrebarea este numai: fost-a acesta singurul motiv şi cum trebue înţeles, ca o luptă între păgânism şi creştinism ori ca una ce se pregătea între forma răsăriteană şi cea apuseană a creştinismului?.

Dacă ţinem seamă de relatările împăratului bizantin Constantin Porfirogenitul (De administrando imperio), care spune, că pe la 951 un alt Gyula s'a botezat în Constantinopol şi a adus cu sine de acolo un episcop cu numele Jeroteu, trebue să admitem, că în părţile ardelene creştinismul răsăritean era înrădăcinat, pe când Ştefan pornise acţiunea sa de propagandă în interesul creştinismului apusean. Chiar despre acest episcop Jeroteu sfinţit de către patriarhul Constantinopolitan Theofilact (933—956), s'a păstrat amintirea, că a muncit cu bun resultat pentru creştinarea Maghiarilor şi pe mulţi i-a întors „dela viclenia barbara la credinţa creştină" *). Este deci probabil, că conflictul dintre Ştefan şi unchiul său Gyula a isvorât din ciocnirea concepţiei răsăritene cu cea apuseană, cari pe pământul Transilvaniei aveau să poarte între ele o îndârjită luptă seculară, ajungând biruitoare când una, când cealaltă. Nu numai sub raportul vieţii religioase, ci în toate domeniile vieţii publice, lupta aceasta se poartă şi în zilele noastre, sub forme şi cu mijloace diferite.

In cazul menţionat, biruinţa fù a lui Ştefan, care prinse pe unchiul său Gyula şi îl duse în Ungaria. Dar chestia transilvană prin biruinţa aceasta, n'a fost nicidecum resolvată. Căci în afară de cauza personală a voevodului era tradiţia atât de veche şi puternică a independenţei provinciale, care nu permiteà nici

*) Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig-Budapest, 1900, p 75 şi Thallóczy Lajos: „Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon". Századok 1896, p. 199.

www.dacoromanica.ro

unui organizator de însemnătatea lui Ştefan, să treacă cu uşurinţă peste ea la ordinea zilei. Oricât de mult ar fi dorit el să strângă legăturile între Transilvania şi Ungaria, condiţiile de desvoltare cu totul deosebite ale Transilvaniei, nu i-au permis aceasta. Căci dupăce Ştefan terminase cu Gyula, independenţa Transilvaniei avea încă şi alte cuiburi de adăpost şi resistenţă. Cronicile ungureşti fac amintire, că mai erà în părţile sudestice ale Transilvaniei încă un voevodat sub conducerea lui *Kean,* supuşii căruia erau adăpostiţi „în locuri foarte tari prin aşezarea lor" *).

Cronicile spun, că Ştefan l-ar fi învins şi pe acest voevod. Adevărul istoric este însă că până la graniţa sudestică a Transilvaniei nu a putut pătrunde în mod statornic, autoritatea şi puterea regelui ungar, decât abia cu 200 de ani mai târziu pe la începutul secolului XIII.

Dar nici penetraţiunea aceasta nu putea să aibă ca urmare desfiinţarea vechei organisaţiuni voevodale. Dincontră această organizaţiune se menţine. Voevodul ardelean ocupă unul din cele mai importante locuri în ierarhia demnităţilor şi oficiilor principale din regatul ungar. Nu este complectă lista voevozilor ardeleni, dar numărul celor cunoscuţi din documente este destul de considerabil. Istoricul Transilvaniei, Benkö înşiră până în timpul lui Ioan Zàpolya 69 voevozi şi 54 vicevoevozi ardeleni, iar Wertner arată numai din timpul regilor Apadieni 46 de voevozi ai Transilvaniei **).

In genere voevodatul ardelean, deşi oficial erà alăturat Ungariei, a păstrat cu toate acestea, cele mai strânse şi mai firesti legături cu principatele române, dupăcum şi geograficeşte

---

*) Chronicon pictum 140. şi Chronicon budense 65—66.

**) *M. Wertner: „Die Wojwoden Siebenbürgens im Zeitalter der Arpaden— Urkundliche Richtigstellungen und Bestimmungen"* in „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde—1898 p. 41 şi urm. cf. şi *Pór Antal: „Az erdélyi vajdák sorozata a XIV század végéig"*— (Erdélyi Muzeum 1893) vezi si „Transilvania" 1869.

www.dacoromanica.ro

se sprijinea mai mult pe cununa de munți a Carpaților, decât pe șesul apusean.

După moartea regelui Matia Corvinul, urmând la tronul Ungariei dinastia străină a Jagelonilor, în condițiile electorale, ce i s'au fixat lui Vladislav II la 31 Iulie 1490 se prevedea (la punctul 12) că demnitățile mai înalte ale țării, cum erau aceea de voevod ardelean, de comite al Secuilor, al Timișului, al Pojonului, de ban al Slavoniei, Dalmației și Croației, precum și al Severinului și al altor locuri și cetăți dela graniță, nu vor putea fi acordate decât *Ungurilor* *). Cu toate acestea și mai târziu găsim în fruntea voevodatului și apoi a principatului ardelean câte un Român de origine, înstrăinat însă de poporul său, prin credință și cultură.

III

Dar înainte de a arătà, cum a ajuns Transilvania la rangul de principat capabil a-și conduce în mod aproape independent nu numai afacerile sale interne, ci uneori și politica externă — este necesar să insistăm pe scurt asupra relațiilor, în cari se află voevodatul ardelean, față de regii Ungariei, până în secolul al XVI-lea, spre a vedeà care erà iurisdicția voevodală și ce domenii de viață publică puteà să îmbrățișeze autonomia Transilvaniei?

Numirea voevodului ardelean, ca și a celorlalți demnitari ai țării, erà o prerogativă regală. Voevodul ca locțiitor al regelui în Transilvania, în mod firesc trebuià să fie omul de încredere al stăpânului său, stând la dispozițiile acestuia. Precum

*) „Item, quod Waywodatum Transylvaniensem et comitatum Siculorum ac Themesiensem, Posoniensem, praeterea banatum Sclavoniae, Dalmatiae et Croatiae, necnon Zewriniensem, Nandor Albensem et de Jajcza, aliaque loca et castra finitima„ necnon civitates regales, *non aliis quam Hungaris* pro officiolatu dare et conferre valeamus, bene meritis" H. Marczali *Enchiridion fontium Historiae Hungarorum.* Bpestini 1902 pag. 310 Punctul 12 din „*Confirmatio jurium, consuetudinum et libertatum regni, ac conditiones suscepti regiminis Vladislai regis*".

www.dacoromanica.ro

regele îi încredința această demnitate, puteà să-l și lipsească de ea, fără ca voevodul să aibă în cazul acesta, vre-o garanție constituțională față de regele său. Deaceea vedem, că schimbările voevozilor au fost destul de numeroase*).

Tendința voevozilor mai puternici erà să prefacă demnitatea lor într'o moștenire familiară, trecând-o în mod ereditar din tată în fiu, dar regii Ungariei tocmai cu scop de a zădărnici această tendință, care puteà devenì periculoasă pentru unitatea regatului ca și pentru dânșii, au căutat să schimbe voevozii ardeleni cât mai des. S'au întâmplat totuși cazuri, când s'au succedat la voevodatul ardelean mai mulți inși din aceeaș familie, cum a fost d. ex. dinastia Lackfi pe timpul lui Ludovic Angevinul, dând în curs de 30 de ani cu scurte întreruperi, 6 voevozi. Aceasta s'a putut întâmplà în timpul unui rege puternic ca Ludovic, care erà în stare să împiedice eventuale veleități de totală independență teritorială ale oamenilor săi de încredere.

Dar când se întâmplà să fie la cârma Ungariei câte un rege mai slab, demnitatea de drept public a voevodului transilvan prea ușor puteà să devina amenințătoare prefăcându-se într'o putere teritorială, care rivalizà cu însăși puterea regelui.

Sunt destul de numeroase cazurile de revoltă ardelenească împotriva regilor ungari; în fruntea celor revoltați găsim foarte adeseori pe înșiși voevozii ardeleni nu numai în timpurile de slăbire a puterii regale, cum au fost domniile celor din urmă Arpadieni, în a doua jumatate a secolului XIII, sau interregnul dela începutul secolului XIV, ci și pe vremea unui rege atât de strălucit și puternic, cum erà Matia Corvinul.

Spre a micșorà puterea voevozilor ardeleni, regii Ungariei au cercat de o parte prin donațiuni însemnate să aducă

---

*) La 1559 cu prilejul instituirii lui Andrei Bàthory ca voevod ardelean, se fixeaza că, întrucât el nu ar voi să rămână în oficiul său peste un an, să fie dator a cumunica regelui cu 3 luni înainte „ut de alio officiali constituendo possimus tempestive providere“ *M. Tört Tár. XIX*, pag. 4.

www.dacoromanica.ro

familiile celor ce se distingeau în lupte, în legături mai strânse cu autoritatea regală, iar de altă parte elementelor colonizate ulterior în cuprinsul Transilvaniei, — cum erau Secuii, cavalerii teutoni, și Sașii — le-au acordat largi drepturi de autonomie, punându-le direct la dispoziția regelui, ca să poată fi întrebuințate la caz de nevoie spre țărmurirea puterii voevodale*). Așa a procedat mai ales regele Andrei II, care a reușit să degradeze foarte mult voevodatul ardelean și prin faptul că demnitatea aceasta o dărui la 1212 cumnatului său Berchtold de Meran-Andechs, fratele reginei Gertruda, numit de mai nainte arhiepiscop de Kalocsa (1206), apoi ban al Slavoniei (1207—1211) și în urmă voevod al Transilvaniei și comite suprem al Bács-Bodrogului.

După uciderea surorei sale Gertruda (1213) a rămas numai arhiepiscop de Kalocsa, iar peste 5 ani figurează ca patriarh de Aquileja (1218) și la 1230 ca „Markgraf" al Istriei și Crainei**).

După invasiunea Tătarilor Bela IV, al doilea întemeietor al regatului ungar, trimete pe voevodul Laurențiu în Transilvania (1242—1252), să adune locuitorii risipiți și să orânduiască din

---

*) Dovadă dispoziția regelui Andrei II din donațiunea făcută pe seama cavalerilor teutoni în țara Bârsei la 1211: «Statuimus etiam, quod *nullus vaivoda super eos descensum habeat*.... Nullius iudicio sive iurisdictioni nisi *solius regis* subiaceant, iudicem inter se eligentes super se constituant» Zimmermann-Werner: Urkundenbuch p. 11. Iar în privilegiul dat Sașilor la 30 Noemvrie 1224 («Andreanum») se zice: «.... firmiter praecipimus, quatenus ipsos *nullus iudicet* nisi *nos vel comes cibiniensis*...» Sașii sunt însă îndatorați a primi pe voevod, când merge la ei în numele regelui: «Si vero vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, *duos descensus*, unum in introitu et unum in exitu solvere non recusent». Ibidem, pag. 35. Această procedare îndreptățește constatarea istoricului ungur: «In adevăr Transilvania nu numai n'a format o singură țară cu Ungaria, dar nici în cuprinsul său n'a fost unitară. Nagyajtai Kovács István, Régitörténetirásunk Erdélynek Magyarországhoz való kapcsoltatása korszakára nézve. A magyar tud. akadémia évkönyvei III, p II, pag. 5.

**) Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 1898 p. 48.

www.dacoromanica.ro

nou țara, în numele regelui *). Succesorii acestui voevod care era bănățean de origine din părțile Carașului, în luptele interne dintre Béla și fiul său Ștefan **), s'au alăturat când la unul, când la altul. Evident, că astfel de certe între membrii familiei regale erau bun prilej pentru voevozii ardeleni, să-și sporească moșia și puterea, ceeace au reușit să facă și mai târziu pe timpul destrăbălatului copilandru Ladislau Cumanul, fiul lui Ștefan. Decadența regatului ungar din timpul acestor doi domnitori o știură exploată, spre binele neamului românesc, voevodul Litovoi și fratele său Bărbat unind voevodatele din dreapta și din stânga Oltului și făcând cele dintâi încercări pentru a dobândì independența principatului Țării Românești față de coroana ungară.

Cel din urmă rege din familia lui Arpad, Andreiu III (1290—1301), temându-se că exemplul celor doi voevozi din sudul Carpaților, va fi urmat și de voevozii ardeleni, a căror tendință de neatârnare era destul de pronunțată, îndată ce a luat frâncle domniei, a alergat în Ardeal să facă ordine. In Martie 1291 el ținù la Alba-Iulia *adunare obștească* cu toți *Nobilii, Saxonii, Secuii și Valahii* din *părțile transilvane pentru îndreptarea stării lor*" ***). Păcat că au rămas până acum necunoscute măsurile, pe cari le va fi luat regele Andreiu III în această *dietă provincială* dela Alba-Iulia pentru îndreptarea stărilor din Ardeal. Este însă deosebit de prețioasa amintirea, că la această dietă ardeleană

*) Acest voevod Laurențiu da totuș, la 1248, numai în numele său Teutonilor din Vinț și Borberec dreptul de folosință a pădurilor, pășunilor și apelor, fără să facă în document vre-o amintire, că el ar lua această dispoziție în numele regelui, ci amintind ca motivare numai această formula generala: „solet annuere celsitudo principum iustis petitionibus et honestis desiderüs favorem benevolum impertiri" Zimmermann-Werner: Urkundenbuch p. 77.

**) „Stephanus dei gratia *junior rex* Hungariae et dux *Transsilvanus*" Archiv N. F. II, p. 79.

***) „...cum nos *universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis* apud Albam Iulae *pro reformatione status eorundem congregationem* cum eisdem fecissemus". Zimmermann — Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* — Sibiu, 1892. I. pag. 177.

www.dacoromanica.ro

au participat *ca factor de drept public,* şi Românii, ceeace nici într'un chip nu poate să fie considerat ca un caz izolat, căci regele abia urcat în scaunul domniei şi sosit în Ardeal cu scop de a restabili ordinea, nu i-ar fi putut chemà şi pe ei la dietă, dacă participarea lor n'ar fi fost înrădăcinată în obiceiul pământului, în vechia tradiţie a autonomiei transilvane.

La 1293 ordonă regele, ca tot ce s'a înstrăinat pe timpul antecesorilor săi, în orice chip, din bunurile coroanei, să se restitue. Această dispoziţie nu puteà să fie nici decum pe placul celor ce îşi sporiseră moşia în paguba coroanei. In Transilvania a şi isbucnit, din acest motiv, cu un an mai târziu o răscoală. In fruntea răsculaţilor se găsià voevodul ardelean Roland. Contra lui se văzù regele nevoit a pornì în vara anului 1294 o expediţie, care s'a isprăvit cu înfrângerea răsculaţilor.

IV

Succesorul răsvrătitului Roland a fost voevodul ardelean Ladislau, care a ştiut gospodări în Transilvania timp de aproape un sfert de secol ca un adevărat suveran. Toate venitele ţării se concentrau în vistieria lui, toate organele administrative erau la discreţia lui, organele autonome ale Saşilor şi Secuilor le-a făcut să atârne de puterea sa voevodală *) şi, dacă a mai rămas în cuprinsul Transilvaniei vre-o autoritate independentă, a ştiut s'o atragă şi pe aceasta în sfera influenţei sale familiare. Murind fratele său, episcopul Petru la 1307, a făcut să urmeze ca episcop un fiu al său: Benedict, pe care capitolul intimidat l-a ales, fiind însuş voevodul de faţă în şedinţă — „in medio capituli sedens". In cele din urmă voevodul Ladislau s'a învoit ca alegerea episcopului să fie liberă, dar numai cu condiţia, ca cel ales să fie o persoană plăcută lui **).

*) Erdélyi Muzeum 1891, p. 464.

**) Szekfü Gyula: *Servıensek és familiarisok,* vázlat a középkori magyar. alkotmány- és közigazgatástörténet köréböl. Budapest 1912. p. 48.

www.dacoromanica.ro

Atât de întinsă era faima puterii lui Ladislau Borza, încât unul dintre nepoții lui Béla IV, Otto Bavarul (din familia Wittelsbach) ca să-și poată păstrà coroana ungară, pe care o dobândise la 1305 și în baza unui drept ereditar și a unuia electiv, află de bine a intrà în tratative cu voevodul ardelean, cerând în căsătorie pe fiica acestuia (1307). Atât de prețioase îi păreau legăturile familiare ale acestui Ardelean, încât cu ajutorul lor socotia că va fi în stare să-și consolideze domnia ca rege al Ungariei. Voevodul ardelean însă în loc să-i dea pe fie-sa de soție, îi luă coroana ungară, iar pe el îl aruncă în temniță, de unde abia putu să scape la 1308, spre a se înnapoià în Bavaria.

Succesorul său, Carol Robert, din familia Anjou, abia la 2 ani după alegerea sa a reușit a smulge „coroana Sf. Ștefan" din mâna voevodului ardelean și a se încoronà cu ea. Atât de îndârjită erà împotrivirea Ardealului. Pentru atitudinea sa față de catolicism și de regele ungar voevodul ardelean și-a atras afurisania cardinalului Fra Gentile (Gentilis), care pe toți „vasalii, comiții, castelanii, judecătorii și iobagii" lui Ladislau i-a deslegat de jurământul fidelității și al supunerii omagiale, cu care erau îndatorați stăpânului lor. (25 Dec. 1309).

Tocmai fiul voevodului, episcopul Benedict primise ordinul de a publicà această afurisanie contra părintelui său. El și-a făcut datoria, dar n'a lipsit a înștiință pe superiorul său, că afurisania nu are efect, de oarece n'o respectează nici conducătorii lumești, nici cei bisericești*).

Cât adevăr erà în acest advertisment, puteà să știe și cardinalul Gentilis din pățania Papei Bonifaciu VIII cu Filip cel frumos, regele Franței, care la afurisania papei răspunse cu deținerea lui Bonifaciu (1294—1303). Făcând din conflictul său cu puterea papală o chestie de demnitate națională a întregului popor francez, a convocat staturile generale. Reprezentanții clerului francez,

* Szilagyi Sàndor Erdélvország tőrtènete 88.

www.dacoromanica.ro

ai nobilimii și ai orășenilor au declarat că în afaceri lumești, în afară de Dumnezeu, sunt supuși numai regelui, care își exercită puterea sa ca un suveran, nu ca un supus feudal al altei puteri. Această experiență scump plătită din partea lui Bonifaciu la începutul secolului XIV, era încă destul de recentă, când Gentilis a încercat zadarnic, să intimideze cu această armă spirituală pe suveranul voevod al Transilvaniei. Ca o dovadă destul de elocventă a indiferentismului acestui voevod față de autoritatea scaunului papal, putem amintì faptul, că pe fiica sa, peţită — cum am văzut — înainte cu câțiva ani de Otto Bavarul*), o mărită după un ortodox, după fiul regelui sârbesc Ştefan Milutin—(Erdèlyi Muzeum 1891 pag. 468; fiica voevodului ardelean devenì mama țarului Ştefan Dușan) — cu toate că Gentilis îl sfătuise în mod stăruitor să nu facă lucrul acesta „fiind cu totul nepotrivit și nefolositor ca fiii ascultători să se împreune cu fii neascultării (șismaticii), căci prin aceasta ușor se poate vătăma dreapta credință a ascultătorilor". **) Fii voevodului Ladislau s'au răsculat contra lui Carol Robert; împotrivirea lor a durat până la 1329. După înfrângerea lor li s'au confiscat averile și ei probabil și-au găsit adăpost la cumnatul lor, în curtea regelui sârbesc (cf. Pòr Antal: *László erdélyi vajda* 1291—1315 Rajzok Erdély multjàból a középkorban. — *Erd. Muzeum* 1891 p. 433—481).

Acest voevod era din familia Borsa ***), de origine cumană, dar atât de răspândită și azi, mai ales la Românii din Țara Făgărașului.

---

*) Cronicarul stirian Ottokar spune că Ladislau a încredințat pe acest rege pribeag ca prisonier *Domnului muntean,* care fiind bolnav și crezând că sufere din cauza închiderii lui, l-a liberat. (Rev. ist. 1920, p. 199).

**) Hurm. Doc. I, 570—71: "contra sepedictum Ladislaum *propter dictum contractum matrimonium*... tanquam contra *herecticorum fautorem* et *inimicum fidei procedendum*, et *totam terram sibi subiectam* et adherencium, favencium, obedientium vel dancium sibi quoquomodo auxilium vel favorem *ultra silvas et citra silvas ecclesiastico supponimus interdicto*"...

***) Archiv p. 65.

www.dacoromanica.ro

Curtea acestui voevod ardelean era întru toate asemenea cu a unui domnitor medieval, înconjurat de mulţimea demnitarilor, funcţionarilor, vasalilor şi slujitorilor săi. El îşi sporise atât de mult autoritatea şi puterea, încât în cuprinsul voevodatului său, totul atârnà de voinţa lui şi contactul direct cu autoritatea regală nu puteà să-l aibă decât dânsul.

Evident deci, că voevodul ardelean erà cel mai puternic şi mai independent dintre toţi demnitarii regatului ungar: nu numai adevărat stăpân în teritoriul său, ci adeseori factor determinant în politica Ungariei, cum a fost mai târziu Iancu Hunyadi, ajuns din voevod ardelean, guvernator al Ungariei şi fostul comite de Zips, Ioan Zàpolya un Slovac maghiarizat, care cu ajutorul marilor averi şi întinderi de pământ ale familiei sale ajunsese din copilărie „fişpan" al mai multor comitate, apoi la vârsta de 24 ani voevod al Transilvaniei şi nu s'a odihnit, până nu şi-a văzut fruntea împodobită cu mult râvnita coroană ungară.

V

Autonomia Transilvaniei se manifestà în faptul că îşi aveà nu numai administraţia ei separată, sub conducerea directă a voevodului, ci şi o legislaţie deosebită de a Ungariei, întemeiată pe aşa numitul *drept statutar*. In propriile sale adunări obşteşti (diete) convocate şi conduse de voevod se adunau factorii politici ai Transilvaniei şi statuau cele necesare pentru administraţia şi justiţia ardeleană. In afară de aceste adunări obşteşti (congregaţiuni generale), mai funcţionau şi congregaţiunile districtuale, îndreptăţite a hotărî în cauze publice, limitate la interesele unui singur district.

Legile votate în dietele Ungariei puteau fi obligatorii în Transilvania numai întrucât nu erau în contrazicere cu statutele acestei ţări. Ele trebuiau promulgate în adunările ardelene, cari aveau dreptul a le adaptà şi modificà conform împrejurărilor specifice ale acestei ţări, fără a le aduce însă în contrazicere cu

www.dacoromanica.ro

decisiunile dietelor din Ungaria. De altă parte la dietele acestea din urmă, participau și reprezentanții Transilvaniei; acolo erau pe lângă voevodul și episcopul Transilvaniei, delegații acestei țări chemați să susțină și apere interesele deosebite ale patriei lor restrânse.

Pentru modificarile, pe cari dietele ardelene își permiteau a le aduce unor decisiuni ale dietelor din Ungaria, este caracteristic cazul dela 1463, când primejdia năvălirilor turcești îndemna pe regele Matia, fiul lui Iancu Hunyadi, să ia pe cale legislativă, măsuri pentru o mobilizare generală (exercitus generalis). Trimițând pe voevozii ardeleni Petru Bazin: și Ioan Szentgyörgyi, cari participaseră la dieta Ungariei, cu aceste măsuri acasă, regele află de trebuință a scrie Ardelenilor să le primească cu supunere, deoarece tocmai pentru ei sunt mai necesare decât pentru oricare altă parte a țării". Dar cele trei națiuni privilegiate: Nobilii, Secuii și Sașii adunându-se în dieta lor provinciala, au modificat aceste măsuri în sensul, că pentru paza cetăților și a „curiilor nemeșești" să rămână acasă nobilii cei fără moșie, precum și iobagii „de sânge unguresc" *), Modificarea aceasta pare a fi fost îndreptată împotriva populațiunii baștinașe a Transilvaniei, împotriva Românilor, ale căror interese nu era cine să le apere în dieta privilegiaților, obicinuiți în toate timpurile a risipi fără cruțare sângele românesc.

Mai târziu, reformele impositelor introduse de regele Matia, întâmpinară resistență atât în Slovăcime, cât și în Transilvania. Aici instigatorul Benedict Roth izbuti a înduplecà pe voevodul Ioan Szentgyörgyi sa se puna în fruntea nemulțămiților, amăgindu-l ca îl vor alege pe el rege în locul lui Matia. Au organizat și un

*) Hurm. *Documente* II. 2 p. 147: „pro custodia Castellorum ad publicam securitatem facientium Castellani, pro curiis vero praecipuorum Dominorum magistri-curiae, cum illisve Nobiles impossessionati et *jobbagiones Hungarici sanguinis... domi relinquantur*". Ioseph Trausch în *Aktenmässige Darstellung der ungarischen und siebenbürgischen Landtagsverhandlungen über eine Vereinigung des Grossfürstentums Siebenbürgen mit dem Königreiche Ungarn.* Kronstadt 1866 arată, că dela 1291 — 1540 s'au ținut *51 dicte ardelene.*

www.dacoromanica.ro

guvern provizoriu şi au chemat nobilimea în tabără sub pretext de a-şi apără drepturile şi libertăţile ameninţate. (Aug. 1467). Dar Matia, cum prinse de veste, se repezì în Ardeal şi tabăra răsculaţilor, cuprinsă de spaimă „s'a împrăştiat par'că ar fi văzut un trăsnet aprins". Voevodul s'a pocăit, a cerut şi a primit iertare. Dintre ceilalţi conducători mulţi au plătit însă cu cele mai cumplite chinuri, cu pierderea averii şi a vieţii îndrăsneala lor. In Octomvrie 1467 se întrunì, sub conducerea regelui, dieta la Turda spre a întărì şi continuà sancţiunile. Pe răsvrătiţi i-a osândit să plătească împreună suma de 400.000 galbeni, iar ca pedeapsă morală preţul sângelui pentru un nobil ucis a fost redus dela 200 floreni la 66. Cu privire la această răsvrătire a Ardelenilor şi la sancţiunile, ce li s'au aplicat, scrie un cercetător maghiar: „In afară de Matia, n'a mai ajuns alt fiu al Ardealului în scaunul de rege al Ungariei şi Ardealul totuş nu s'a răsvrătit contra nici unui rege cu atâta înverşunare ca împotriva acestui fiu al său. Şi iarăş nici un rege ungar n'a surghiunit, n'a despoiat de moşii pe atâţia Ardeleni, ca tocmai Ardeleanul de origine — regele Matia" *).

La 1494 succesorul lui Matia Vladislav Iagelonul din aceleaşi motive ale apărării faţă de pericolul turcesc, s'a văzut nevoit a urcà din nou darea, impunând prin dieta din Caşovia câte 1 fl. de aur pentru fiecare poartă iobăgească. Transilvania însă *n'a voit* să plătească darea aceasta. Regele a trebuit să vină însuş în Ardeal şi să caute a domolì spiritele. Convocând dieta la Sibiu, s'a sfătuit asupra modalităţii de încassare a acestei dari şi a încredinţat pe voevodul Dràgfi să potolească tulburările ardelene.

Din cele expuse până aci se vede, cât de adânc înrădăcinată erà în mentalitatea ardeleană conştiinţa drepturilor de autonomie provincială, pe care au ştiut să şi le afirme în toate împreju-

*) Nagyajtai Kovács István: Régi történetirásunk Erdèlynek Magyaországhoz val ókapcsoltatása korszakára nézve. A'm. tud. akad. évkönyvei VIII. p. 10).

www.dacoromanica.ro

rările, aparându-le uneori chiar cu mijloacele forței armate. În această atitudine a voevodatului ardelean, vedem expresiunea tradiției istorice de continue încercări spre neatârnare politică și administrativă.

VI

Am amintit că în cuprinsul Transilvaniei nu era o singură autonomie: autonomia provincială a voevodatului stravechiu. Fiecare element etnic își avea autonomia sa politică și administrativă deosebită, cum era a Sașilor, a Secuilor și a nobililor din comitate*). Astfel Transilvania puteà fi considerată nu numai ca țară autonomă, ci ca țara unui întreg complex de autonomii felurite.

Am arătat, că aceasta dismembrare, această distribuire largă de prerogative speciale pentru elementele colonizate aci, s'a făcut cu scop de a micșorà și îngrădi puterea vechei organizațiuni voevodale. Tocmai de aceea voevozii n'au văzut cu ochi buni aceste autonomii felurite și au cercat în diferite rânduri să le desființeze ori să le reducă. Sașii au reușit însă cu ajutorul regilor și prin deosebita lor prudență a zădărnici încercările voevozilor, pastrându-și privilegiile, cari li s'au acordat prin vestita „diploma Andreanum" din 1224.

*) La *21 Decemvrie 1324* Carol Robert scutește și pe nobilii ardeleni de îndatorirea de a da bucate și adăpost — „descensus" — *voivodului ardelean*, cf. *Homan Bálint, A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Róber Károly korában*. Bpest, 1921. pag. 255—6: „... descensus ei victualia, quibus woywode Transilvano pro tempore constituto hactenus tenebantur.... de praelatorum et baronum nostrorum consilio et consensu et de plenitudine gracie nostre per omnia et perpetuum duximus relaxandum; volentes et presenti edicto in perpetuum valituro statuentes, quod iidem nobiles universi et singuli ac eorum posteritates, necnon populi et jobagiones eorum universi *nullos descensus, nullaque victualia woywode Transilvano* et eiusdem officialibus dare, similiter et nullum debitum, tallia, prestaciones et nullam colectam tam fertonis et dimidii fertonis, quam alterius cuiuslibet generis exaccionis ullo unquam tempore dare et solvere teneantur, nec cuiquam woywode vel eius officiali pro tempore constituto et quibuslibet-officialibus nostris huiusmodi descensus et victualia, debitum, collectam, tallia seu prestaciones quascunque liceat super ipsos nobiles et eorum iobagiones exigere, recipere aut dicare. Vezi contrirul în Urkundenbuch. I. 381/2. Cf. și Hurm. I. 230.

www.dacoromanica.ro

In ce privește pe Secui și pe nobili, nu au lipsit nici ei a lupta cu toată stăruința pentru menținerea privilegiilor. Când le-au văzut periclitate prin pornirea țăranilor de a se organizà și ei ca un factor deosebit în viața de stat a Transilvaniei, solidaritatea de interese i-a închegat pe nobilii, Secuii și Sașii Ardealului într'un corp politic unitar, prin faimoasa lor „unio trium nationum", care dela 1437—1848 a servit ca bază a constituției ardelene.

Aceasta închegare a lasat neatinsă organizarea autonomă deosebită a fiecăruia dintre cele 3 elemente.

Secuii au avut însă de suferit către sfârșitul secolului XV din partea voevodului ardelean Ștefan Báthori. Contra acestuia se jeluesc la 1493 regelui Vladislav II, că trimite oameni de ai săi, cari asupresc poporul Secuilor, încassând toate venitele și aducând judecăți în numele voevodului, dar în mod arbitrar. Singura dare a Secuilor, așa numita „înfierare a boilor" (ökörsütés, *dicatio boum)* pe care ei erau obligați a o da numai regelui la anumite ocazii festive, ca suirea pe tron, cununia, nașterea vreunui copil sau altă bucurie în familia regală, tot oamenii veovodului o încasează fără a ține seamă de interesele regelui *) sau ale poporului secuiesc. Cât de conștientă și sistematică erà tendința acestui voevod de a frânge autonomia Secuilor în scopul consolidarii unei singure puteri teritoriale, a celei voevodale — arată și faptul, că fetele din familiile secuești, a căror ramură bărbatească s'a stins, le mărită încă din copilărie cu oameni de ai săi, făcându-i pe aceștia moștenitori ai averilor secuești, ca astfel să pătrundă prin legăturile familiare ale oamenilor săi în teritoriul Secuilor **). Legatura, pe care o aveau Secuii în ca-

*) Tradiția aceasta a voevozilor de a-și ocroti mai mult interesele lor decât pe ale regelui îndemnă pe Ferdinand Habsburgul, ca la 1552 instituind pe Andrei Báthory ca voevod, să-i impună, pe lânga altele, și următoarea condiție: „Debebit idem Wayvoda noster a *proventibus nostris usurpandis omnino abstinere* et *permittere,* ut homines nostri adhoc deputati proventus nostros libere percipiant et administrent». M. Tört. Tàr XIX, pag 7.

**) hereditates Siculicas eorundem occupavit — se jeluesc Secuii la 1493 et hoc praeterea ut familiares suos in nostri medium moraturos condescendere faciat» Székely Oklevéltár I. 277.

www.dacoromanica.ro

drele autonomiei lor cu puterea centrală a regelui, era destul de slabă şi mai înainte. Prin astfel de procedee ale voevozilor, ea devenià cu totul iluzorie. Deaceea Secuii se văd siliţi a rugà pe regele, să nu dea ascultare celor trimişi în numele poporului secuiesc, fiindcă accia sunt oamenii voevodului, care urmăreşte scopul de a-şi face stăpânirea sa ereditară *).

Jalba Secuilor avù oarecare rezultat, întrucât regele Vladislav II în acelaş an, luă demnitatea de voevod şi comite al Secuilor dela Ştefan Bàthori, împărtăşindu-l însă pe acesta şi mai departe de graţia şi bunăvoinţa sa **). Iar cu 6 ani mai târziu, conscrise şi întări din nou drepturile Secuilor (1499), fără a schimbà însă vechiul sistem administrativ şi judecătoresc, din care isvorau toate nemulţămirile. Organele administrative şi judecătoreşti au rămas să fie numite şi de acì înnainte după vechia datină. Secuii fac şi mai târziu, la 1508, o încercare radicală de a răsturnà acest organism administrativ patrimonial, dependent de voevodul ardelean, hotărând să pedepsească cu pierderea moşiei şi cu alungarea din mijlocul lor pe oricine ar mai intrà în serviciul voevodului sau în rândul oamenilor lui ***). Dar firește această reacţiune a lor nu a putut să aibă rezultatul dorit. Puterea voevodului n'a fost nici clătinată, nici ştirbită, ci a rămas şi pe timpul lui Ioan Zàpolya, tot atât de înrădăcinată în obiceiurile ţării şi în toată viaţa publică a Transilvaniei, cum fusese pe timpul lui Ladislau Borza, sau mai târziu în zilele lui Ioan Hunyadi, ori ale lui Ştefan Bàthori.

La recomandarea oamenilor săi, voevodul ardelean exercità chiar şi dreptul de a dăruì proprietăţi****) şi moşii, ceeace indica

*) «dicit, quod wayvodatum Vestra Majestas in perpetuum sibi contulisset» Szekfü o. c., 96.

**) salva gracia et benevolentia nostra erga eundem permanente». Idem ibidem. 87.

***) «ne aliquis eorum ad servitia predicti wayvodae nostri se conferret familiaris ejusdem wayvode nostri exstitisset» Székely Oklevéltár I, 317.

****) Acest drept al voevozilor ardeleni îl acordă şi Ferdinand Habsburgul la 1 Aprilie 1552 voevodului Andrei Báthory însă cu restricţiunea de a nu

www.dacoromanica.ro

în mod destul de clar suveranitatea lui reala asupra teritoriului, pe care îl stăpânià totuş numai în numele şi din încrederea regelui. Suveranitatea regală, pe timpul unor voevozi ardeleni puternici, se reduceà în mod firesc mai mult la una fictivă, nominală.

In drumurile sale, private sau oficiale, voevodul erà totdeauna însoţit de ceata strălucită a curtenilor săi, dintre cari nu lipseau cei mai de seamă demnitari şi functionari ai Transilvaniei. Când regele Ludovic II invită pe Ioan Zàpolya la dieta Ungariei, insistă anume, ca el să se prezinte cu o suită cât se poate de mică. Voevodul sosește acolo totuş însotit de 200 călăreţi şi alti servitori ai săi *).

VII

După dezastrul dela Mohàcs (1526), desmembrându-se Ungaria în luptele de partide, cari s'au dat între cei 2 pretendenţi la tron: Ferdinand Habsburgul si Ioan Zàpolya, acesta cu ajutorul Turcilor a putut să stapânească un deceniu şi jumătate ca rege încoronat al Ungariei. Şi cu toate că aderenţii lui Ferdinand îl învinuiau, că din cauza lui s'ar fi deslănţuit asupra Ungariei o nenorocire atât de mare şi îl stigmatizau ca pe un usurpator, el a reusit să obtină pentru calitatea sa de rege al Ungariei şi recunoaşterea puterilor europene din Apus. Regele Frantei, Francisc I, încurcat în războaie cu Carol V, n'a întârziat a-i scrie lui Zàpolya încă din Februarie 1527, oferindu-i tot sprijinul. Pentru cazul, că ar vreà să se însoare, îi puneà în

dărui decât moşii cu mai puţin de 20 iobagi: concessimus etiam, ut bona titulo defectus seminis vel alio legitimo jure ad jus coronae nostrae Hungariae seu collationem nostram Regiam devoluta, quae *ultra numerum viginti colonorum se non extendunt,* fidelibus nostris benemeritis et praesertim operam strenuam contra hostes navantibus, *conferre possit.* Bona tamen quae plus quam viginti colonos habent, collationi nostrae reservata esse volumus»- Magyar Történelmi Tár vol. XIX 1874, p. 5.

*) Szekfü o. c., p. 97 după Szabó Dezső. A magyar országgyülések története II Lajos korában p. 124.

www.dacoromanica.ro

vedere o principesă franceză, ca să intre în raport de înrudire cu dânsul („tum amicitiam, tum affinitatem vestram faciamus“) *) Când s'a întors trimisul francez Antoniu Rincon acasă, l-a însoţit şi episcopul din Alba Iulia, Ioan Statilius, care dimpreună cu Ieronim Lasky perfectuă în Oct. 1528 tratatul de alianţă între Francisc I şi Ioan Zàpolya. („facta fuit amicitia, fraternitas et *perpetuum foedus*“). Totuş proiectele matrimoniale au rămas zădărnicite, întrucât Zàpolya se căsătorì cu Isabella, fiica regelui polon Sigismund dela a 2-a soţie, o italiană din familia Sforza. Intâia soţie a lui Sigismund fusese sora lui Zàpolya, care astfel fusese mai întâi cumnat, apoi ginere al regelui polon.

Regele Angliei Henric VIII a rămas consternat, aflând că papa din Roma, la stăruinţa lui Ferdinand, a excomunicat pe Zàpolya, fiindcă intrase în alianţă politică cu sultanul turcesc. Pe reprezentanţii săi i-a şi autorizat să dea papei, în terminii cei mai hotărîţi, înfruntare pentru acest pas, ca sfântul scaun să nu mai cuteze a lucra în interesul unor muritori, când e vorba de afacerile dintre principi, ci să purceadă conform legilor dumnezeeşti, după dreptate şi cuviinţă.

Prin aceasta atitudine binevoitoare, regele Angliei a dat lui Ioan Zàpolya un sprijin puternic, sporindu-i autoritatea înaintea supusilor şi aliaţilor săi, iar în faţa curţii din Viena prezentându-l ca pe un duşman periculos.

Văduva lui Ioan, Izabella, precum şi fiul lor, Ioan Sigismund, a purtat de-asemenea titlul de rege, fără a mai aveà şi puterea, împreunată odinioară cu acest titlu. Succesorii lor însă, începând cu prudentul Ştefan Bàthori, s'au mulţămit cu titlul de voevod **), organizând sub protectoratul turcesc astfel prin-

*) Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde — Neue folge. Kronstadt, 1855, p. 322 nota.

**) Din consideraţiuni diplomatice, spre a nu indispune pe Habsburgi, cari nu erau bucuroşi să recunoască voevodului ardelean nici titlul de principe, necum pe acela de rege, Stefan Báthori se întitulează numai «regni Transilvaniae *Vaivoda* et Siculorum Comes» Veress «*Fontes Rerum Transylvani-*

www.dacoromanica.ro

cipatul Transilvaniei, încât timp de aproape un secol și jumătate a fost în stare să se conducă, în mod independent, prin dietele sale, în toate afacerile interne. Chiar și politica externă a acestui principat, nu s'a mărginit numai la relațiile, cari i se impuneau prin diplomele de confirmare (athname), date din partea sultanului cu prilejul fiecărei alegeri de principe, ci a izbutit a păstrà cu destulă dibăcie neîntrerupte și adeseori folositoare legături diplomatice cu amândouă Principatele române, cu Polonia, cu Suedia, cu Olanda, cu Franța și cu Anglia. Principii ardeleni au avut un rol destul de important în toate fazele războiului de 30 de ani. Dacă regele Angliei Iacob I, nu a putut fi înduplecat să intre în corespondență cu principele ardelean Gavriil Bethlen, crezând că aceasta ar fi sub demnitatea sa regală, în schimb însă succesorii lui n'au stat la îndoială a face acest lucru cu urmașii lui Bethlen. Iar protectorul Angliei, Oliver Cromwell a primit cu lacrămi în ochi pe trimisul lui Gheorghe Râkoczi II și i-a vorbit cu deosebită emoțiune despre suferințele, pe cari aveau

carum I. Bp. 1911. p. 20–21. In tratativele lor cu Transilvania, Habsburgii evitau consecuent numirea de principe, preferind pe cea de voevod. Motivarea o găsim în propunerile făcute la 1607, relativ la instituirea lui Sigismund Rskoczi «dass er keineswegs als ein Fürst, sondern allein als ein *waywoda* oder palatinus eingesetzt werde; denn weil, wie menniglich wissendt, die fürstliche Hoheit und Dignitet nicht *temporanea*, sondern erblich, ist zu besorgen, dass er Rakoczi ob er gleich jetzo anfangs solches nicht merken lesst, doch kunfftig die succesion in dieser Dignitet u. Landt für sich undt seine Kinder starckh suchen und urgirn; undt da es ihm solt abgeschlagen werden, auf ander unbilih mitl sich und-die seinen darbey zuhalten gedenken möcht" ...*Monumenta comitialia regni Transilvaniae* V. p. 474 — 5. Mai târziu *Iosif II* intenționà să restaureze *voivodatul Transilvaniei* (actul Nr. *5597* din *1789*) desființând rangurile numite „*Baronatus regni*" introduse în Transilvania în *1762*, după cum erau cele din Ungaria. „Dagegen will ich *die Würde* eines *siebenbürgischen Vojvoden*, so wie sie vor der ersten Trennung vom Königreich Ungarn daselbst bestanden ist, *wieder einführen* und mit dem Amte des *Gouverneurs* verbinden, welcher nach Weisung des Decreti (Werb) P. I. tit. 94 unter den Hungarischen Baronibus Regni den *vierten Platz* einzunehmen hat" cf. „*Transilvania*" Brașov *1859, pag. 283 nota.*

www.dacoromanica.ro

să le îndure protestanții din partea catolicilor, făgăduind, că va face tot ce-i stă în putință, ca să ajute pe cei asupriți.

Astfel s'a putut ridică în cursul secolelor XVI și XVII principatul Transilvaniei la o importanță destul de mare, prin participarea conștientă și stăruitoare la acțiuni și curente, cari au avut o importanță decisivă în istoria universală, cum a fost curentul religios-cultural al reformațiunii și curentul politic îndreptat contra tendințelor imperialiste atât de amenințătoare ale Habsburgilor, în împărăția cărora de pe timpul lui Carol Quintul se părea că nu o să apună soarele niciodată.

La sfârșitul secolului XVII, trecând principatul Transilvaniei în stăpânirea Habsburgilor, politica externă nu și-o mai puteà continuà în mod independent, ci ea se făceà la Viena, unde se făuriau planurile și se încurcau ițele tuturor chestiunilor de politică externă a monarhiei habsburgice întregi.

Dar în cele interne, Transilvania și-a păstrat și dela sfârșitul secolului XVII încoace, un grad destul de însemnat de autonomie, având-și propriul său guvern cu sediul în Cluj și uneori în Sibiiu, propria sa cancelarie pe lângă curtea din Viena, propriile sale diete, cari se întruniau la Cluj, când era elementul maghiar mai în putere, ori la Sibiiu, când curtea din Viena voià să-și arate deosebita solicitudine pentru elementul săsesc sau și pentru cel român, cum s'a întâmplat d. ex. cu prilejul dietei ardelene din 1863—64.

Istoricii unguri sunt de părere, că misiunea istorică a Transilvaniei, s'ar fi încheiat la sfârșitul secolului XVII.

Această părere poate fi adevărată numai cu privire la Transilvania nedreptei constituțiuni din 1437. Cele trei națiuni privilegiate: Nobilii, Secuii și Sașii, monopolizând toate domeniile vieții publice ale acestei țări, timp de peste patru secole, nu e mirare, dacă își recunosc încheiată misiunea lor istorică în forma, cum o înțelegeau prin nefasta „unio trium nationum".

Dar pentru elementul autohton, adevărata misiune istorică,

www.dacoromanica.ro

în a cărei îndeplinire a fost împiedecat timp de o mie de ani, abia în zilele noastre a început a se desfășură în deplină libertate, trezind toate energiile menite să dea contribuția necesara la închegarea națiunii și a Statului român, cu care Transilvania s'a simțit totdeauna în nesdruncinată comunitate de viață sufletească populară.

---

www.dacoromanica.ro

IV

LA MORMÂNTUL DELA PUTNA

Cuvânt rostit la 20 Septemvrie 1922, cu prilejul unui pelerinaj al Ardelenilor la mormântul ctitorului eparhiei Vadului.

„Să lăudăm pe bărbaţii cei măriţi şi pe părinţii noştri în neamul lor. Până în veac va rămânea sămânţa lor şi mărirea lor nu va pieri. Trupul lor cu pace s'a îngropat, iar numele lor trăeşte în neamuri. Înţelepciunea lor o povestesc popoarele şi lauda lor o vesteşte adunarea.
(Sirah c. 44 v. 1 şi 13—15).

Pătrunşi de simţul evlaviei creştineşti şi al recunoştinţei naţionale, — preoţi şi credincioşi din reînviata episcopie a Vadului, ctitoria lui Ştefan cel Mare — venit-am azi să plecăm genunchii noştri spre cucernică închinare la mormântul acestui slăvit întru pomenire „atlet al lui Christos".

Multe rânduri de oameni s'au închinat la acest mormânt ca la un altar al credinţii neclintite în biruinţa evangheliei. Creştini de toate neamurile şi de toate limbile, glorificând pe cel ce odihneşte sub aceasta lespede sfinţită, au recunoscut că mărirea lui nu va pieri. De când s'a îngropat cu pace în mănăstirea Putna trupul lui Ştefan cel Mare, adormit în Domnul intr'o zi de Marţi - 2 Iulie 1504 - la Suceava, numele lui a biruit veacurile şi trăeşte cu adevărat în neamuri, cum spune Scriptura. Înţelepciunea a fost şi va mai fi povestită din generaţie în generaţie, iar lauda lui o vesteşte istoria creştinătăţii din răsăritul Europei.

Când se făceà în vara anului 1904 pomenirea de 400 de ani a mortii lui Ştefan cel Mare, toată suflarea românească por-

www.dacoromanica.ro

nise ca într'un sfânt pelerinaj — cu gândul sau aevea — spre mănăstirea Putna. Atunci şi sufletul Românilor ardeleni era în drumul acesta. Dar trupul stăteà pironit în lanţurile robiei străine, care tocmai în acele zile începuseră a ne strânge tot mai cumplit şi mai fără cruţare. Din temniţa robiei ungureşti a putut să străbată însă glasul cântăreţului pătimirii noastre, transmiţând — prin slova cea fără de moarte a tiparului — spre mănăstirea Putna, solia întregului popor român din Ardeal, exprimată în versuri ca acestea:

Acolo dormi şi tu arhanghel batrân
Tu Ştefane, sfânt voevoade
Ce-ai scris strălucirea norodului tau
Cu sânge duşman de noroade
De sfânta ta dreaptă, de spada ta sfânta
Spun toate poveştile slovei,
Să nu se 'nfioare de numele tău
Nu-i frunză în codrii Moldovei...

. . . . . .

Măria Ta! Sântem bătuţi de nevoi
La noi înzadar ară plugul,
Căci holdelor noastre cu spicul de aur
Străinul le fură belşugul...
Am vrea să purcedem cu jertfele laudei
Dar n'avem nimica la casă.
Măria Ta! Toate străinii le duc
Si numai cu lacrimi ne lasă...

Dar spunem cu toţii nevestelor noastre
Să plânga cu lacrimi de jale
Potopul să treacă si plaiuri şi munte
Să spele oţelele tale.
Atunci, când în soare din nou straluci-vor
De sus, din a ta 'mparaţie
Crai tânăr, crai mândru, crai nou sa le ncinga
Trimite rugămu-ne ţie!... *)

Potopul de lacrimi şi de sânge, ce a curs cu atâta îmbelşugare în anii răsboiului mondial, a trecut în adevăr şi plaiuri şi munte. Oţelele vitejiei străbune au strălucit din nou ca în zilele glo-

*) Nic. Otavă (Octavian Goga) „*Dela noi*" în revista Luceafărul din 1904.

www.dacoromanica.ro

rioasei biruințe dela Podul Inalt și ale nu mai puțin glorioasei înfrângeri dela Războieni.

Glasul rugăciunii noastre din 1904 a pătruns la tronul Tatălui ceresc și cu binecuvântare de sus, din cereasca împărăție, ni s'a deschis și nouă Românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia calea spre libertate și cârmuire națională. Ne-a sosit și nouă ceasul desrobirii, când craiul cel mândru, Regele României, a sfărâmat nedreptele granițî politice dintre frați și ne-a adunat pe toți împreună sub ocrotirea tricolorului, care fâlfâie acum triumfător peste patria română întregită.

* * *

Această fericita schimbare a timpurilor a făcut cu putință, ca și vechea ctitorie a lui Ștefan cel Mare, episcopia Vadului suprimată, după un veac și jumătate de înflorire, de către potrivnicii neîmpăcați ai neamului românesc, să reînvie din nou, ca paserea Phoenix, din cenușa risipitelor sale ruine.

Toți cei ce am avut rara fericire de a fi împreună lucrători la această reînviere a unui așezământ de cultură religioasă și de educație națională-patriotică, am simțit din primul moment al reînființării acestei sfinte episcopii, că glasul datoriei de recunoștința ne chiamă, să cercetăm fără zăbavă locul de odihnă veșnica al neuitatului ctitor, spre a înălța dela acest altar rugăciuni de mulțumită Atotputernicului pentru nesfârșita sa milostivire și bunătate revărsată asupra neamului nostru, sorbind în acelaș timp din isvorul credinței și gloriei străbune duh de întărire în lupta cea grea a dreptelor noastre revendicări religioase și naționale, culegând din amintirea măreților fapte ale lui Ștefan, eroul creștinătății, îndemnuri spre luptă fără preget, spre muncă devotată și spre sacrificii izbăvitoare pentru apărarea și propoveduirea însuflețita a evangheliei lui Christos.

* * *

In istoria noastră națională numele lui Ștefan cel Mare sintetizează o întreagă epocă de afirmare progresivă a neamului nostru,

www.dacoromanica.ro

atât prin destoinicia sa politică şi militară, cât şi prin înflorirea culturală şi artistică, ce s'a putut realizà în jumătatea a doua a secolului XV în deosebi în cuprinsul Moldovei. Domnia lui reprezintă încoronarea tuturor luptelor şi năzuinţelor spre neatârnare naţională, desfăşurate în curs de trei generaţii dela Bogdan descălecătorul din Maramureş — şi până la Bogdan cel ucis la Reuseni lângă Suceava, de către nelegiuitul Petru Aron.

Dacă urmaşii lui Alexandru cel Bun în Moldova, ca şi ai lui Mircea cel Bătrân în Ţara Românească începuseră a destrăma, moştenirea părintească prin sfăşietoare lupte interne, Ştefan cel Mare a izbutit în scurt timp, dupăce a ajuns în scaunul Domniei, să adune întreagă boierimea şi întreg poporul Moldovei sub sceptrul său, făcând din însufleţirea şi încrederea, pe care toţi o aveau în destoinicia lui, zid de apărare nu numai pentru tara sa, ci pentru întreagă creştinatatea, care era atunci greu ameninţată de valurile cutropitoare ale islamismului.

Cu 4 ani înainte de a urcà Ştefan tronul Moldovei, Constantinopolul, care mai bine de un milineu fusese centrul lumii creştine şi stâlpul ei de întărire, căzuse în mâna Turcilor. Sultanul Mohamed II cuceritorul, încurajat de aceasta mare izbândă a ostirilor sale, îşi arunca privirile asupra celuilalt centru al creştinătăţii, asupra Romei, socotind că nu peste mult timp stapânirea semilunei se va întinde şi asupra acestui oraş astfel încât va fi în stare sa-şi adape caii în apa râului Tibru şi sa prefaca biserica Sf. Petru în staul. Prin vecinătatea cuceririlor sale europene nu zăreà piedici de neînvins, nici forţe armate cari sa-i strice socoteala. Sârbii şi Bulgarii fuseseră îngenunchiaţi de mai inainte.

Românul Huniade Corvinul, care luptase cu vitejie contra Turcilor, izbutind a le respinge de multe ori navala, scapase şi el arma din mână închizând ochii de veci la 11 August 1456.

Provedinţa divina a voit, ca aceasta arma de aparare a creştinătăţii să treacă numai decât, în primavara anului următor (12 Aprilie 1457), în mâna altui Român celebru, în a lui Ştefan

www.dacoromanica.ro

Domnul Moldovei. Şi astfel secolul care, în primele sale decenii, s'a bucurat de rodnicele domnii ale lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun, apoi de faptele vitejeşti ale eroului ardelean Ioan din Hunedoara, era menit să vadă răsărind din tulpina neamului nostru românesc încă două personalităţi istorice excepţional de importante, cari au promovat în ţările din răsăritul şi apusul Carpaţilor curentul cultural din epoca renaşterii şi au sporit faima numelui de Român.

Aceşti reprezentanţi ai curentului de renaştere culturală şi artistica au fost *Ştefan cel Mare*, Domnul Moldovei în ţinuturile dela rasarit de Carpaţi, iar în cele dela apus fiul lui Ioan din Hunedoara, *Matia Corvinul* (ales rege al Ungariei la 24 Ianuarie 1458).

* * *

Intre acesti doi Români n'au fost dela început relaţiile cele mai bune. Nici nu puteau fi, deoarece Matia Corvinul adăpostise în apropierea sa pe Petru Aron, — duşmanul lui Ştefan şi ucigătorul tatălui său Bogdan, — cu gândul viclean de a-l întrebuinţă la timp potrivit, ca sa surpe domnia lui Ştefan. Iar acesta, în chip de răsplată, cerceta adeseori ţara Secuilor şi nu refuză sprijinul sau magnaţilor unguri şi Saşilor, adânc nemulţumiţi de guvernarea aspra a lui Matia, împotriva căruia n'au lipsit a pune la cale răscoala din vara anului 1467 pentru motivul că le ruinase privilegiile şi îi sărăcise.

Regele sosì repede în Ardeal, înneca rascoala în sângele rasvrătiţilor, iar în Noemvrie trecù prin pasul Oituzului şi pe la Ghimes în Moldova, aducând cu sine şi pe Petru Aron, ca să-l aşeze în locul lui Ştefan. Dar această încercare îndrăsneaţă i-a fost fatala. In luptele dela Baia armata regească a fost zdrobită, însuş Matia Corvinul abia a scăpat rănit de o săgeată moldovenească (sagitta getica) în spate şi de o lance la braţ.

Dupăce a ispăşit astfel destul de scump păcatul trufiei sale, regele Ungariei a început să preţuiască mai bine destoinicia şi

www.dacoromanica.ro

virtutea militară a lui Ştefan. Cronicile moldovene spun că „după scurtă trecere de vreme" aceşti doi puternici stăpânitori din răsăritul şi apusul Carpaţilor s'ar fi împăcat, încheind chiar alianţă ofensivă şi defensivă contra Turcilor.

Impăcarea n'a urmat însă tocmai aşa curând, cum arată cronicile, deşi pericolul turcesc era de o potrivă de ameninţător şi pentru Moldova şi pentru Ungaria.

Matia s'a gândit câtva timp la altă expediţie de răzbunare, iar Ştefan nu s'a marginit la planuri, ci a intrat din nou în ţara Secuilor unde la 1469 a reuşit — cum arată cronicarul contemporan al Poloniei, Ioan Dlugosz — să prindă pe Petru Aron prin o stratagemă iscusită şi să-l taie, precum şi el tăiase la Reuseni, înainte cu 18 ani, pe Bogdan.

Dovada că alianţa între cei doi monarhi nu se încheiase până la 1475, este faptul că în lupta purtată la începutul acestui an (10 Ianuarie) cu Turcii, Ştefan n'a avut nici un ajutor armat din partea lui Matia cu toate că acesta s'a priceput mai târziu să încaseze laude şi bani pentru strălucita biruinţă a lui Ştefan, pe care nu se sfia să-l înfăţişeze curţilor europene ca pe un „comandant al ostilor sale".

Biruinta dela Vaslui (Podul Inalt) avù un puternic răsunet în toată creştinătatea. Insuş papa dela Roma Sixt IV care-l numise pe Ştefan „atlet al lui Christos", îi scrià în primăvara anului 1476 următoarele cuvinte de laudă şi preamărire: „Faptele tale îndeplinite până acum cu atâta înţelepciune si vitejie împotriva Turcilor necredincioşi, duşmanii noştri comuni, au adăugat atâta stralucire numelui tău, încât eşti pe buzele tuturor şi toţi într'un gând prea mult te laudă" *). După biruinta dela Vaslui, Ştefan s'a purtat ca un adevărat creştin: nici decum nu şi-a pierdut cumpătul în culmea bucuriei, ci a

*) Hurmuzaki, Documente, II, 1 pag. 14: „Res tuae contra infideles Turcas communes hostes sapienter et fortiter hactenus gestae tantum claritatis tuo nomini addiderunt, ut in ore omnium sis et consensu omnium plurimum lauderis" (20 Martie 1476).

www.dacoromanica.ro

postit patru zile *numai cu pâine şi cu apa,* mulţămind lui Dumnezeu pentru biruinţa câştigată, pe care o socoteà *ca un dar de sus* *).

Ştefan înţelegeà prea bine, ca Turcii nu-i vor da răgaz, sá se poată bucurà de aceástă biruinţă a oştirilor moldovene, ci vor pornì curând o expediţie de răzbunare. Deaceea în circulara, pe care o trimetea la 25 Ianuarie 1475 din Suceava către principii creştini, se grăbi să ceară ajutor contra Turcilor în următoarele cuvinte chibzuite şi pătrunzatoare:

„Catra coroana ungurească şi către toate ţarile, în care va ajunge această scrisoare, sănătate. Noi Ştefan voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Ţarii Moldovei, ma închin cu prietenie vouà tuturor cărora le scriu, şi vă doresc tot binele şi vă spun Domniilor voastre, că necredinciosul împarat turcesc a fost de multa vreme şi este încà pierzătorul întregii creştinătăţi — şi în fiecare zi se gândeşte, cum ar puteà să supue şi să nimicească toată creştinatatea. Deaceea facem cunoscut Domniilor voastre, că pe la Boboteaza trecută mai sus numitul Turc a trimis în ţara noastra şi împotriva noastră o mare oştire în număr de 120.000 de oameni, al cărei căpitan de frunte erà Soliman paşa beglerbegul; împreună cu acesta se aflau toţi curtenii sus numitului Turc şi toate popoarele din Romania şi Domnul Ţării Munteneşti cu toata puterea lui... Auzind şi văzând noi aceasta, am luat sabia în mână şi cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul sabiei noastre, pentru care lucru *lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru.* Auzind despre aceasta păgânul de împarat al Turcilor, îşi puse în gând să-şi răzbune şi să vie în luna lui

*) Cronicarul polon Martin Kromer scrie despre aceasta purtare a lui Ştefan următoarele: „Moderate autem Stephanus illa sua fortuna usus est *soli Deo victoriam acceptam referens* ac toto quatriduo deinceps omni praeter panem et aquam cibo abstinens" cf. *Ursu, Ştefan cel Mare şi Turcii,* Bucuresti 1914 pag. 189.

www.dacoromanica.ro

Mai, cu capul său şi cu toată puterea sa împotriva noastra şi să supue ţara noastră, care e *poarta creştinătăţii* şi pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă a creştinătăţii, care e ţara noastră, va fi pierdută– Dumnezeu să ne ferească de una ca asta — atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie. Deaceea ne rugăm de Domniile voastre, să ne trimiteţi căpitanii voştri într'ajutor împotriva duşmanilor creştinătaţii până mai este vreme, fiindcă Turcul are acum mulţi protivnici şi din toate părţile are de lucru cu oameni, ce-i stau împotrivă cu sabia în mână. Iar noi din partea noastră făgăduim pe credinţa noastră creştinească şi cu juramântul Domniei noastre ca vom stà în picioare şi *ne vom luptà până la moarte pentru legea creştinească, noi cu capul nostru.* Aşà trebue să faceţi şi voi din cealaltă parte, pe mare şi pe uscat, dupăce cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic noi i-am tăiat mâna cea dreaptă. Deci fiţi fără întârziere" *).

La regele Matia trimise Ştefan 3 boeri fruntaşi cerându-i o cetate de adapost, dacă s'ar întâmplà sá-l răzbească Turcii şi rugându-l să-i vie în ajutor cu toate oştile câte i-a daruit Dumnezeu, ca să nu piara ţara Moldovei încunjurata de pagâni, caci si cei din Ţara Românească sunt ca niste Turci (quia Valachi sunt nobis veluti Turci).

La 12 Iulie 1475 s'a încheiat actul de alianţa între Ştefan şi Matia, care promiteà sprijin condiţionat: dacă nu va fi reţinut de nevoi mai mari ale regatului său. Iar Ştefan se obligase că va merge contra tuturor dusmanilor regelui „afara de regele Poloniei", cu care vrea să păstreze legături de pace ca şi antecesorii săi. Dela 1475 înainte sunt amintiţi în cetatea Ciceului câte doi părcălabi (castelani) moldoveni ca dovadă, că de-atunci a trecut Ciceul sub stăpânirea lui Ştefan.

Dar ajutorul de oaste n'a urmat, cu toate că însuş papa

---

*) Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti 1913, vol II pag. 319– 322.

www.dacoromanica.ro

scrisese lui Matia îndemnându-l să ajute pe Ştefan contra Turcilor. Matia s'a şi laudat, că ar fi trimis armată pe uscat şi flota pe Dunăre. De fapt însă n'a trimis nimic. Dela papa şi dela Veneţieni, cari erau hotărîţi a sprijini expediţia contra Turcilor cu bani, solii lui Ştefan nu s'au întors decât cu promisiuni şi vorbe goale (nihil... praeter verba).

Aşa s'a întâmplat că în lupta dela Războieni „Thermopylele Române" când însuşi Mohamed II ataca pe Ştefan cu o oaste de 200.000 Turci şi 30.000 Tătari, au rămas singuri Moldovenii sa aduca o jertfă atât de grea şi de sângeroasa întru apărarea creştinatatii *). Ştefan Báthory cu vre-o 30.000 Ardeleni, trimişi afirmativ în ajutorul lui Ştefan, nici nu trecù în Moldova, ci rámase pe la Bretcu, ca sa împiedice pătrunderea Turcilor în Ardeal. Ţaranimea din Moldova, câtă erà strânsă în tabara, auzind de intrarea Tătarilor în ţară, alergá întru apărarea celor ramaşi acasa, lăsând pe Ştefan numai cu floarea oastei sale de boieri, care pierì — cum scrie cronicarul — nu biruita de puterea armelor, ci „stropşită" de mulţimea Turcilor.

Cu toate că alianţa cu Matia fusese formal încheiată, cu toate ca Moldova ajunsă în strâmtoare n'a primit nici un ajutor, ci singură s'a recules repede şi a izgonit pe Turci, lăudărosul rege ungar — după cum spune Dlugosz — a trimis stire Papii, că

*) Insuş Ştefan spune mai târziu în solia catre Veneţieni despre lupta aceasta următoarele: „Dacă vrajmaşul ar fi fost singur, n'ar fi fost aşa de rău; dar el a poruncit să vie *cealaltă Ţara Românească* de o parte şi Tatarii de alta, iar însus a venit în persoană cu toata puterea lui şi *m'au înconjurat de trei paţi şi m'au gasit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împraştiaţi, ca sa-şi apere casele lor*". In aceeaş solie spune cu drept cuvânt că Moldova este straja regatului ungar si polon, ca Turcii îl vor ataca din nou pentru Chilia şi Cetatea-Alba „ca aceste doua ţinuturi sunt *Moldova toata* şi Moldova cu aceste doua ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia" Prevede că nu va fi ajutat nici în viitor de catre creştini şi incheie astfel: „Dacă Dumnezeu va vrea să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla de bună seamă: ori această ţara va pieri, ori voiu fi silit, de nevoie sa ma supun păgânilor. Lucrul acesta însă nu-l voiu face niciodată, *vrând mai bine o sută de mii de morţi*, decât aceasta (I. Bogdan Documentele lui Ştefan cel Mare II, p. 349—350).

www.dacoromanica.ro

de frica sa au fugit Turcii din Moldova. Pentru aceea Papa Sixt IV şi comunele italiene, făcând colectă, au trimis 200.000 galbeni lui Matia, care a promis în schimb, că va extermină definitiv pe Turci*).

Dar eroicul şi religiosul Ştefan, precum nu s'a trufit în culmea gloriei câştigate prin biruinţa stralucită dela Podul Inalt, tot aşà nu s'a lăsat zdrobit sufleteşte nici prin înfrângerea dela Războieni. Adevărat că purtarea principilor creştini îngâmfaţi şi nerecunoscători, a picurat amărăciune în sufletul lui, amărăciune căreia prin solul său la Veneţia, Ioan Ţamblac îi dădù expresiune (8 Maiu 1478) în următoarele cuvinte potolite: „Eu şi curtea mea am facut ce am putut şi s'a întâmplat ce v'am spus. Ceeace cred, ca a fost voia lui Dumnezeu, ca sa ma pedepsească pentru păcatele mele şi lăudat să fie numele Lui! Dupa ce într'adevăr a plecat duşmanul, am rămas lipsit de orice ajutor din partea creştinilor, pentruca ei nu numai nu m'au ajutat, dar au fost între dânşii unii, cari poate au simţit plăcere pentru paguba făcută de catră păgâni, mie şi ţarii mele" **). Deci şi în culmea biruinţei dela Podul Inalt şi în durerea înfrângerii dela Războieni, Ştefan îşi revărsa sufletul sau de creştin cucernic în aceeaşi strigare: *lăudat fie numele Domnului* ***).

*) cf. V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria* „Conv. Lit" din 1905.

**) I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare II p. 344: «io cum la mia corte, ho fato quel que puti, et e seguido ut supra. La quel cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigar mecome peccator; *et laudado sia el nome suo*. Partido veramente lo inimico, remaxi abandonado da ogni socorso d'algun christian; perche non solamente non me hano aiutato, ma fursi al cuni hano havuto piacer del danno fato a mi et al dominio mio da infideli

***) Potrivit creştinescului obiceiu, Ştefan s'a îngrijit mai târziu sa înalţe şi pe locul înfrângerii dela Războieni o biserică, la intrarea căreia a pus o inscripţie slavonă, amintind evenimentul dureros prin următoarele cuvinte: „Ridicatu-s'a puternicul Mahomet împăratul Ţurcesc cu toata puterea sa răsăriteană, încă şi Basarab Voevod, ce-i zice Laiotă, a venit cu dânsul, cu toată ţara lui basarabească, şi au venit să prade şi sa ia ţara Moldovei şi au ajuns *aici la locut ce se zice Părăut Alb*. Şi eu Ştefan Voevod

www.dacoromanica.ro

Lipsa de recunoştinţă creştinească din partea celor ce în numele Domnului ar fi fost datori să-l ajute în luptele sale grele, nu l-a împiedecat însă pe Ştefan a-şi face şi mai departe datoria de „atlet a lui Christos", de apărător nu numai al Moldovei sale, ci şi al Ardealului. Câtă vreme trufaşul său vecin şi aliat, Matia Corvinul îşi pierdeà timpul cu planuri şi pofte împărăteşti, îndreptându-şi toată atenţiunea când spre Boemia lui Gheorghe Podiebrad, când spre tronul Habsburgului Frideric III, supuşii săi ameninţaţi de năvala turcească îşi puneau toată nadejdea în vitejia şi iscusinţa lui Ştefan cel Mare.

O lamurită dovadă despre aceasta stare de spirit în Ardeal ne da scrisoarea adresată de către Braşoveni la 26 Aprilie 1479 lui Ştefan cel Mare în următorii termeni: „Multă supunere şi slujbă aducem înainte de toate Măriei Tale. *Par'că ai fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Ardealului!...* suntem în mare primejdie şi la mare strâmtoare din pricina Turcilor nespus de cruzi. In zilele trecute au făcut şi in aceste parţi ardelene o pagubă jalnica şi au de gând să faca şi mai multă, cum te vei lămurì şi Măria-Ta. Deci astăzi au venit iarăşi la noi oameni trimişi dela Munteni, dela prietinii nostri şi ne-au facut cunoscut aşa încât cu adevărat trebue să credem şi sa asteptam aşa, ca Turcii păgâni vin spre ţinutul nostru şi spre cele 3 scaune secueşti, ca să ne prade. Pentru aceea *cu mare dor şi dragoste te rugăm* pe Măria-Ta, ca să faci bunatate *sa te apropii de această ţară,* spre a o ferì de acei Turci nespus de cruzi... Ne-au mai spus acei credincioşi (Munteni) ca ei cu tovarăşii lor sunt aduşi cu de-asila şi cu puterea

şi cu fiul meu *Alexandru ieşit-am înaintea lor,* unde am şi făcut mare războiu cu dânşii, *în luna lui Iulie 20 şi cu voia lui Dumnezeu au fost biruiţi creştinii de către păgâni şi au cazut acolo mulţime mare dintre ostaşii Moldovei.* Tot atunci şi Tatarii au lovit ţara Moldovei din ceea parte. Drept aceea a binevoit Io Ştefan Voevod cu buna sa avere şi a făcut acest hram întru numele arhistratigului *Mihail* şi pentru rugăciunea sa şi a Doamnei sale Maria şi a fiilor săi Alexandru şi Bogdan şi *pentru pomenirea şi de sufletul tuturor bine credincioşilor creştini cari au pierit aice* ; în anul 7004 (1496), iar al Domniei Sale al 40-lea curgător, luna lui Noemvrie 8". cf. N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Românieì,* Bucureşti 1905. pag. 44.

www.dacoromanica.ro

să asculte de acei Turci, ca și cum s'ar fi departat de credința creștină și ar fi și ei Turci. Pentru care și acei credincioși *Te așteaptă, suspinând foarte,* pe Măria-Ta. Căci au nădejde în Măria-Ta, că-i vei scăpà de sila și robia acelor pagâni, ca să mai poată slujì sfintei Coroane și legii lui Christos *).

Dacă Sașii din Brașov, cu toate că erau de alta lege și de alt neam, priveau pe Ștefan Domnul Moldovei ca pe un *„ales și trimis de Dumnezeu"* sa cârmuiască și să apere Ardealul, dacă ei îl rugau „cu mare dor și dragoste", să se apropie de țara Ardealului, vom puteà ușor înțelege, ce bucurie tainică și adâncă va fi strabatut sufletul Românilor ardeleni, când Ștefan cel Mare — dupa statornicirea stăpânirii moldovene la Ciceiu, a înființat episcopia Vadului făcând din păstorii ei soli vestitori ai unei stăpâniri românești, care mai curând sau mai târziu trebuia să se întindă asupra Ardealului întreg!

El și-a dat seama, ca stapânirea politica, supusa în mare masura schimbărilor și valurilor vremii, nu puteà să se bucure în împrejurările de atunci, de o statornicie prea îndelungată. Dar așezămintele religioase, având dela însuși întemeietorul bisericii creștine fagaduința veciniciei, puteau fi în stare sa înfrunte vijeliile timpurilor de urgie și să ocrotească viata neamului în orice împrejurari. De aceea a ținut să întemeieze și în cuprinsul Ardealului un astfel de așezământ, prin care sa se perpetueze legatura de unitate sufletească **) și in accentele mângaietoare ale scripturilor bisericești sa se aduca necontenit lauda lui Dumnezeu pentru toate biruințele și înfrângerile, de cari a învrednicit pe poporul său.

*) cf. N. Iorga, *Indreptari și întregiri la Istoria Românilor*, An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria II, t. XXVII. București 1905, pag. 118

**) Episcopii de odinioară ai Vadului erau însuflețiți de dorința de a păstra cele mai intime legături sufletești cu ctitoriile moldovenești ale lui Ștefan cel Mare. Dovadă hrisovul *episcopu lui Anastasie,* care arată la 13 Ianuarie 1539, că a dăruit mănăstirii Putna în două rânduri *100 de galbeni ungurești,* ca să i se facă *«pomenire în vecii vecilor odată pe an»*. Egumenii și călugării din mânăstirea Putna văzând *«prietenia în Christos și iubirea fiiască»* a lui Anastasie, au jurat, că-i vor împlini această cuvioasa voință, cât va fi locașul acesta. Iar dacă cineva dintre starețiì sau frații acestui sfânt lacas nu se

www.dacoromanica.ro

Ceeace a facut Ştefan în Moldova prin întemeierea celor 44 de biserici şi mănăstiri zidite şi bogat înzestrate de dânsul, a făcut şi în Ardeal prin episcopia Vadului şi prin bisericuţele atârnătoare de dânsa aşa în cât se potriveşte şi aici cuvântul de laudă, rostit pe la 1762 de Vartolomeiu Mazăreanu, egumenul mănăstirii Putna, care se întreabă: „Ce loc a lăsat în pământul acesta, să nu fi ridicat altare lui Dumnezeu? Pe cât de izbânzile lui pământul acesta sună, pe atâta de slujbele ce se cântă în bisericile ce au zidit, răsuna" *).

Va răsună de acum înainte în libertate deplina nu numai pământul Moldovei, ci şi al Ardealului şi al tuturor ţinuturilor Românici întregite de lauda numelui glorios al Domnului, pe care istoria cu drept cuvânt l-a împodobit cu numele de *Mare* şi *Sfânt*, fiindca a contribuit în măsura atât de însemnată la apărarea creştinătaţii şi prin aceasta la salvarea civilizaţiei europene, timp de o jumatate de veac, împiedecând năvala Turcilor porniţi într'un puternic avânt cuceritor, spre ţările Europei creştine.

* * *

Când Ştefan cel Mare fu îngropat aici în manăstirea Putna, întreg poporul plângeà — cum spune cronicarul — ca după un părinte al sau. Iar închipuirea delicatului poet Ştefan O. Iosif întregeşte:

«Se parea că nici pământul
Nu se 'ndura să-l primeasca
Pe acel ce a fost prea vrednic
Peste tot să-l stăpânească.
Şi de groază şi durere
S'a cutremurat pământul
Ca în ziua răstignirii.
Celui ce-a vestit cuvântul"... **)

va ţinea de aceasta învoială, unul ca acela, să aibă a răspunde înaintea lui Dumnezeu în ziua judecăţii,. Originalul slavonesc al acestui hrisov se păstrează la mănăstirea Putna. cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare* Bucureşti 1913. vol. I. pag. 72.

*) cf. *Panegiricul lui Ştefan cel Mare Domnul Moldovei de V. Mazăreanu* publicat în Bucureşti 1904, pag. 32.

**) St O. Iosif *Din zile mari, poem istoric.* Bucureşti 1905.

www.dacoromanica.ro

Adevărată personalitate reprezentativă a pământului şi a poporului românesc a fost Ştefan cel Mare, împreunând în fiinţa sa toate calităţile şi virtuţile acestui popor într'un chip atât de norocos, încât întreg poporul s'a obicinuit a vedeà însăşi expresiunea sufletului său în orice cuvânt şi în orice faptă a înţeleptului monarh. Această contopire desăvârşită a Domnului cu sufletul neamului ne dă cheia spre a puteà pătrunde în taina unei popularităţi aşa de covârşitoare ca a lui Ştefan cel Mare, a cărui glorioasă şi perpetuă amintire este şi în timpul de faţă şi va fi şi în viitor un factor important în educaţia poporului nostru. De aceea simţim, cât adevar cuprinde şi pentru zilele noastre afirmaţiunea că conştiinţa naţională „uimită de vitejia orbitoare a lui Mihai Viteazul, cere sfaturi de aşezare temeinică dela înţelepciunea lui Ştefan cel Mare“ *).

Mai ales înţelepciunea, vitejia, mărimea sufletului şi deosebita iscusinţă politică a lui Ştefan cel Mare au fost lăudate şi din partea contimporanilor străini de legea şi de neamul nostru. Astfel medicul venetian Matei Muriano, care avuse prilej să-l cunoască pe Ştefan de aproape spune că erà om foarte înţelept, vrednic de multă laudă şi iubit mult de supuşii săi, fiindcă era milostiv şi drept, cu multă priveghere şi darnic **).

Tot astfel spune şi medicul italian Leonard de Massari că precum în viaţă, în plină sănătate, tot aşa s'a arătat Ştefan şi în faţa morţii strasnic şi înţelept ***). Iar contimporanul Antonio Bonfini, biograful lui Matia Corvinul, îl înfăţişează pe Stefan ca pe un bărbat cu suflet mare, aprig la fire, pe lângă aceasta strădalnic şi aspru în razboaie ****).

*) N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestita neamului românesc* (Bucureşti 1904, p. 291.

**) Hurmuzaki, Documente v. VIII. p. 36 : „le homo sapientissimo degno de molta laude, amato molto da li subditi per esser clemente et justo, molto vigilante et liberale“.

***) Ibidem p. 4 „qual cossi come in vita et sanita, ita in morte mostro esser *et terribile et prudenti*».

****) Ant. *Bonfinii, Rerum Ungaricarum Decades* Basel 1568 p. 570 „elatus animo ac ferus ingenio, praeterea impiger et bello asper»...

www.dacoromanica.ro

Cronicarii contimporani ai Polonilor au fost şi ei tot atât de darnici în cuvinte de laudă şi recunoştinţă, prin cari au reuşit a transmite posterităţii mărturii convingătoare despre meritele lui Ştefan cel Mare. Astfel Dlugosz consideră pe Ştefan, Domnul Moldovei ca pe un „bărbat minunat, care nu e mai puţin decât au fost vitejii cei de demult... şi care... aşa de tare a înfrânt pe Turci, cât se poate zice a fi cel dintâi între toţi principii, câţi sunt pe lume. Dupa cum judec eu, adaugă Dlugosz, prea vrednic este ca lui să i se încredinţeze oblăduirea lumei întregi şi, mai vârtos, povăţuirea oştilor creştineşti asupra Turcilor, lui să i se încredinţeze de toţi creştinii, până când oblăduitorii lor îşi petrec viaţa în leneviri şi desmierdări sau în războaiele dintre dânşii *). Iar alt cronicar polon, Martin Kromer scrie despre Ştefan cel Mare urmatoarele cuvinte de preţuire dreapta şi însufleţită: „Fost-a bărbat care pentru inima lui cea mare, pentru înţelepciunea şi iscusinţa lui în ale războiului şi pentru faptele lui razboinice... cu noroc săvârşite, *în veci vrednic este să se pomenească*". De asemenea Wapowski, care a scris istoria Poloniei dela 1480—1535, vorbeşte despre Ştefan ca despre „principele şi luptătorul cel mai vestit în timpul acela **). Matei Strykowski întregeşte lauda spunând că pe Ştefan cel mare „din cauza nemai pomenitei lui bravuri" Românii îl socotiau *ca sfânt* şi atât Moldovenii, cât şi Muntenii cântau despre el „în toate banchetele lor, în sunetul alăutelor: „Ştefan, Ştefan Vodă! Ştefan Ştefan Vodă! bătea pe Turci, batea pe Tătari, bătea pe Unguri, pe Galiţieni, pe Poloni ***). Dovadă, că numele lui pătrunsese în poezie şi în cântec chiar din secolul al XVI-lea.

* * *

*) Dlugosz, Historiae Polonicae lib. VIII an. 1475 cf. şi N. Densuşianu, Domnii glorioşi şi căpitanii celebri ai Ţărilor Române. Bucureşti 1912, p. 121

**) *„princeps et bellator ca tempestate famigeratissimus„* cf. N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare* Craiova 1915, p. 89

***) Idem, ibidem pag. 66 — 67.

www.dacoromanica.ro

Se cuvine deci, ca și cu acest prilej de pomenire creștinească să împreunăm cugetele noastre într'o închinare cucernică la mormântul slăvitului Ștefan cel Mare și Sfânt și, urmând povața Scripturii, să lăudăm pe acest bărbat al neamului nostru, samânța căruia va rămâneà până în veac și mărirea lui nu va pierì, căci numele lui trăește în neamuri, înțelepciunea lui o povestesc popoarele și lauda lui o vestește adunarea.

O vom vestì și noi cu toată osârdia, spre a face să lucreze în sufletul poporului nostru, ca *o putere vie,* amintirea măreților lui fapte creștinești, pentru care și „Dumnezeu l-a preaînălțat și i-a dăruit lui, în istoria neamului nostru, *nume care este peste tot numele**).

---

*) Ap. Pavel, Filipeni c. II, v. 9

www.dacoromanica.ro

DOI UMANIŞTI ROMÂNI IN SECOLUL AL XVI-lea

Comunicare făcută în şedinţa Academiei Române la 11 Noemvrie 1927

Cercetatorii istoriei noastre literare şi culturale au început în timpul din urma sa urmărească cu mai multa atenţiune, decât până acum, viaţa şi activitatea acelor fii ai poporului român, cari în urma unor vicisitudini ale trecutului, neputându-şi valorifica puterea lor de muncă în marginile solului natal, au ajuns în legături strânse cu alte neamuri identificându-şi personalitatea şi închinându-si întreagă munca vieţii lor în serviciul unor interese literare şi culturale adeseori străine de ale neamului nostru.

Daca nu putem trece cu vederea opera cronicarilor moldoveni din secolul al XVI-lea: Macarie, Eftimie şi Azarie, cari în letopiseţele lor slavoneşti au preamărit în epitete şi fraze împrumutate adeseori din cronograful lui Manasse (Synopsis historike) pe protectorii lor din scaunul domnesc al Moldovei, este firesc să nu dăm cu totul uitării nici pe aceia dintre fiii neamului nostru, cari sub influenţa umanismului de formă latina, s'au cultivat şi au scris în limba aceasta.

Avem deci nu numai dreptul, dar şi datoria de-a revendică *doi umanişti români,* pe *Nicolae Olahul* şi pe *Mihail Valahul,* cari îndepărtându-se de traiul smerit şi sbuciumat al neamului românesc, au izbutit să aibă rol determinant în viaţa publică a secolului al XVI-lea, cel dintâi în viaţa culturală—bisericească şi politica a Ungariei, cel de al doilea în a Transilvaniei.

www.dacoromanica.ro

I

Nicolae Olahul erà originar din Muntenia, coborîtor din viţa domnească a Drăculeştilor, cum mărturiseşte însuş în o scrisoare a sa dela 7 Martie 1533. Tatăl său, Stoian sau Ştefan era fiul Marinei, sora vestitului erou al creştinătăţii Iancu Huniade-Corvinul. Dar se vede că în vinele lui nu curgeà nici sângele vitejesc al unchiului său, şi nu clocoteà nici patima fără astâmpăr, care devenise o tristă moştenire pentru cei mai mulţi dintre membri familiei Drăculeştilor. Vrăjmăşiile nestânse şi uciderile provocate de familia aceasta în Ţara Românească, l'au îngrozit cu totul pe blândul Ştefan şi l'au determinat să se refugieze în Transilvania, aşezându-se mai întâi la Sibiu, apoi la Orăştie, unde la 1504 *) i se oferì postul de jude regesc al oraşului. Fiind în raport de apropiată înrudire cu regele Matia Corvinul, acesta voià să-l trimită voevod în Muntenia, dar el n'a primit înalta cinste, spunând că „Turcii pot să omoare sau să alunge pe voevod, ori dacă n'o fac Turcii aceasta, o fac adeseori înşişi Românii" **).

A rămas deci în Transilvania, unde s'a căsătorit cu Varvara Huszár, care i-a născut 4 copii: 2 feciori *(Nicolae* şi *Matei)* şi 2 fete (Ursula şi Ileana) ***).

Nicolae s'a născut în Sibiiu la începutul anului (10 Ianuarie) 1493. La vârsta de 17 ani ajunse la curtea regelui ungar

*) Atât Saşii din Oraştie, cât şi cei din Sibiiu protesteaza contra numirii ui Ştefan, socotind că prin aceasta au fost călcate privilegiile săseşti, dar regele îi asigură că aceste privilegii vor fi respectate cf. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor* vol. II, partea a 2-a, p. 519—520.

**) „Turcae possunt vayvodam aut interficere aut expellere; quodsi Turcae non faciunt, faciunt soli plerumque Valachi". *Monumenta Hungariae Historica* seria I vol. XXV. Ipolyi Arnold, *Oláh Miklós levelezése* p. 310—311 şi Századok 1910, p. 189.

***) Insuşi Nicolae spune în scrierea sa „*Hungaria*": „*Stojan* hoc est *Stephanus me* et Matthaeum filios, Ursulam et Helenam filias genuit" cf. Matthias Bél, *Adparatus ad historiam Hungariae*, Posonii 1735, pag. 23.

www.dacoromanica.ro

Vladislau II ca aprod, dar iubind mai mult cărţile decât strălucirea curţii regale, schimbă curând cariera politică cu cea preoţească. La 1522 ajunse canonic la Strigoniu, iar după moartea protectorul său, mitropolitul Szatmari (1524), fu chemat de regele Ludovic II ca sfetnic al său şi al reginei Maria, pe care o servì cu credinţă şi cu devotament în zilele grele ale luptei dela Mohaci, ca şi în tristele învălmăşeli, ce au aruncat în politica internă a Ungariei după înfrângerea dela 29 August 1526.

Ferdinand, fratele Mariei, ajungând regele părţii de vest a Ungariei sfăşiate, voià să-l aibă pe Nicolae Olahul ca seretar al cancelariei regale ungureşti, dar el rămase lângă regina văduvă, pribegind cu ea împreună din oraş în oraş, până a ajuns în Augsburg, unde tocmai pe atunci (1530) se pornise marele războiu spiritual între catolici şi protestanţi. Avù deci prilej sa cunoască de aproape frământările intelectuale, în cari se plămădeà procesul istoric secular, menit să aibă urmări aşà de importante în desfăşurarea istoriei universale.

Din Germania trecù în Belgia, unde regina Maria fu încredinţată din partea fratelui său Carol Quintul cu guvernarea Ţărilor de jos. Aci a rămas timp de 5 ani (1533—38). In pribegia sa prin ţări străine îl chinuià mereu dorul de casă. Bucuros s'ar fi întors între ai săi, dar un simţ de gratitudine faţă de văduva regină, îl îndemnà să rămână, fiindcă nu voià s'o părăsească în timpuri viforoase, după cum mărturiseşte însuş într'o epistolă către Brodarics, episcopul din Sirmiu *). De altă parte având şi el fire pacinica, liniştită ca şi părintele său, nu cutezà a se întoarce până nu se va fi încheiat o pace statornică între Unguri, Turci şi Nemţi. Deaceea scria unui prietin al său (Cornel Schepper): „Să se pună numai pace în Ungaria şi să se schimbe spre bine împrejurările, nu va mai puteà să mă reţină nici sunetul clopotelor voastre artistice, nici caminurile voastre, care pe lângă

*) *Monum Hung. Hist.* l. c. p. 573.

www.dacoromanica.ro

ducătorilor mireni ai cetății Sibiiului, dă mulțumită lui Dumnezeu, că molima ciumei, de care a fost bântuit și Sibiiul în anul acela, a mai contenit, vorbește emoționat de dragostea sa față de locul, în care s'a născut și unde a crescut, fiind înzestrat de Dumnezeu cu multe daruri (moti igitur... amore et charitate in patriam, in qua nati, longo tempore educati et multis Dei-donis gratuito adfecti) și le adresează din nou „exhortațiuni" stăruitoare, spre a-i înduplecà să se întoarca la unitatea de credință ca în timpurile de mai nainte, când trăiau în pace deplină. Inflorea atunci țara — scrie primatul Nicolae, — înfloreà întreaga republică, dar și mai mult înflorea cetatea voastră, capitala și metropola cetăților săsești — Caput et Metropolis Saxonicalium civitatum. Ii roagă deci din nou — per viscera Iesu Christi — să revină la ascultare, iar conducătoriii mireni să alunge preoții, cari n'au fost instituiți după vechia rânduială și să-și aleagă alții, a căror credință și mărturisire să nu se îndepărteze de doctrina bisericii catolice. Exhortațiunile lui n'au mai putut aveà însă rezultatul dorit, căci preoții Sașilor întruniți în acelaș an în sinod la Sibiiu *), își aleseră superintendent în persoana lui Paul Wiener, desăvârșind astfel organizarea bisericii luterane, inițiată cu 12 ani mai înainte de către preotul brașovean Ioan Honterus.

*

Nemulțumit de situația morală și culturală a preoțimii sale, el a înființat cel dintâi *seminar* (1566) la *Tirnavia* în sensul instrucțiilor primite dela conciliul tridentin, la care participase însuș, în sesiunea a 2-a.

Stăruințele lui nu erau totdeauna încoronate de succes. Împrejurarea aceasta îi umplù sufletul de amărăciune îndemnându-l să adreseze, la 25 Mai 1563, către colegii săi întruniți în conciliul tridentin, rugămintea de a-i veni în ajutor cu sfaturile

*) Iohann Georg Schaser, *Geschichte des Hermannstädter Capitels.* Hermannstadt 1848. p. 17—18.

www.dacoromanica.ro

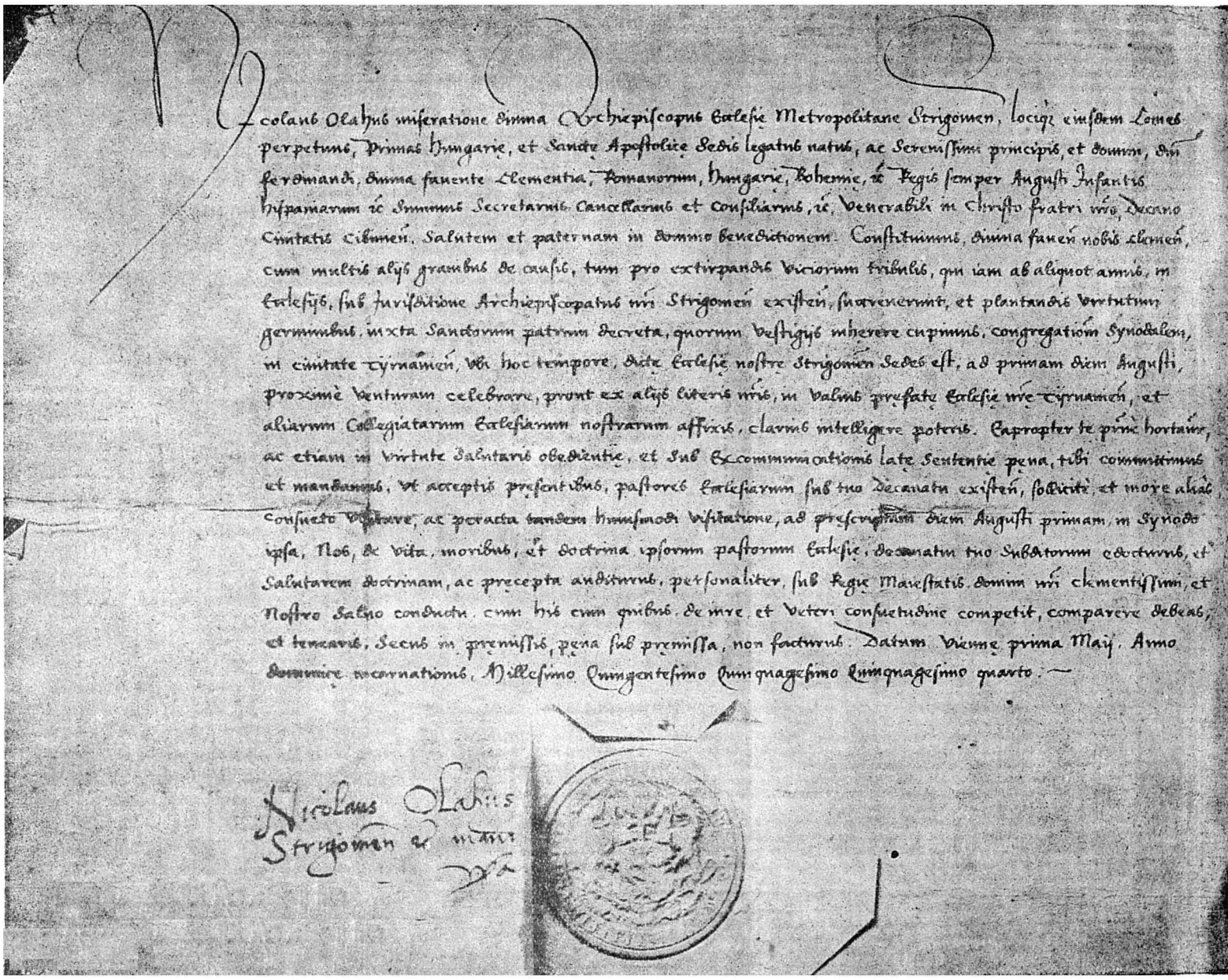

Scrisoarea lui Nicolae Olahul din 1 Maiu 1554 către decanul (protopopul) Sibiiului.

www.dacoromanica.ro

lor. In motivarea acestui apel spunea urmatoarele *) : „Nu credem, prea sfinţiţi părinţi, că veţi trece cu vederea cât de mare e lipsa de preoţi, de care suferim noi. Tot atât de dureros este faptul, că sunt prea puţini, cari duc o viaţă sfântă; aproape toţi trăesc după obiceiul laicilor, împotriva jurământului lor se însoară... Şi obiceiul acesta urât, nenorocit al preoţilor noştri, s'a răspândit aşa de mult, mai ales la sate, încât abia este familie mai de seamă, care să nu cosidere ca cinste deosebită faptul, că îşi poate mărită fata după un preot. Noi de o parte în urma puterii primite din bunăvoinţa prea înălţatului nostru împărat şi rege, Domnul nostru prea milostiv, de altă parte în urma oficiului nostru, ne-am silit în toate chipurile posibile să punem stavilă acestor porniri, dar (cum am spus mai sus), toate silinţele, toate strădaniile noastre, le-a zădărnicit ticăloşia acestor oameni. De câte ori admitem pe cineva, în modul obicinuit, la treapta preoţească, cu prilejul sfinţirii se obligă prin jurământ, că nu-şi va luà soţie. Dar disprețuind sfinţenia jurământului, îşi calcă credinţa şi curând după sfinţire se însoară. Ce să mai spun? In fiecare an ţin sinod, ei vin la sinod, dar cu hotărârea de a părăsì mai curând

* Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten. Urkundenband. Wien 1838, pag. 694—698: „Non arbitramur vos Patres S-simi ignorare, quanta sacerdotum penuria laboremus. Quod autem non multo minus dolendum videtur, si qui sunt, qui sacris initiantur, qui certe pauci sunt, si ad unum pene omnes matrimonia, laicorum more, contra eorum promissionem et iuramentum, incunt et (ut ipsi vocant) uxores ducunt. Quaequidem depravata et miserabilis consuetudo ita iam apud nostros sacerdotes, praesertim paganos invaluit, ut nemo sit paulo honestiore loco natus, qui suam parocho fi iam nuptui dare gloriosum non putet.... quoties aliquem in sacerdotum ordinem et more assumimus et consecramus, etiam iuramento eum obstringimus, ne unquam mulierem uxoris loco sibi iungat. Sed contempta iurisiurandi religione, fidem frangunt et non longo post assumptum sacerdotium tempore, ad nuptias convolant. Quid multa? Synodum quotannis cogo: veniunt eo animo, ut sacerdotium, quam uxores, relinquere malint..... Quo quidem factum est, quod non sine acerbissimo dolore scribimus, ut ob Catholicorum sacerdotum penuriam, nostri homines, passim pecudum more et nascantur et vivant et moriantur. Neque est enim, qui illis sacramenta ministret, aut in fide et religione Christiana erudiat“. ..

www.dacoromanica.ro

preoția, decât femeea. Din cauza aceasta am aruncat pe câțiva inși în temniță; pe alții i-am alungat, iarăș pe alții, îndărătnici și încăpățânați, i-am degradat; cărțile eretice și osândite le-am ars public; și chiar dacă ceilalți înspăimântați de astfel de exemple, s'ar întoarce de pe calea apucată, nici atunci nu am câștigat nimic, fiindcă de-o parte domnii și patronii lor laici îi țin împotriva voinții noastre, iar de alta parte fug la eretici. De aci urmeaza — și o spun cu durere amara — ca din cauza lipsei celei mari a preoților catolici, credincioșii noștri se nasc, trăesc și mor ca vitele. Nu este nimeni, care să le servească sfintele taine, ori să le dea instrucție în credința și religia creștină".

Totuș silințele lui au fost apreciate și rasplatite de împaratul Ferdinand, care i-a dat atât lui, cât și rudeniilor sale rangul d baron al imperiului (1558), având în vedere atât originea lui înaltă, cât și meritele câștigate în serviciul dinastiei, al patriei și al bisericii*). Iar la 1562 l-a ridicat în cea mai înaltă demnitate politica, numindu-l locțiitor (regent) al Ungariei. S'a repetat astfel și în istoria secolului al XVI-lea, în proporțu mai reduse, cazul din secolul al XV-lea, când alt Român,

*) Török, Magyarország primásai II, p. 111 114 publică în întregime decretul lui Ferdinand, care vorbește în termeni elogioși despre Nicolae Olahul și despre înaintașii săi: „quanto magis emines Nicolae, tanto sumus ipsi ad te omnibus honoribus et beneficiis cumulandum propensiores. Nam quod ad genus tuum adtinet, sicquidem certorum fidelium nostrorum fidedigna relatione edocti sumus, te ab ipsis vetustissimis gentis Valachorum Principibus originem ducere. Patre natus Stephano Olaho viro praestanti, cuius etiam aetate aliquot tua in familia Daciae Transalpinae, quae nunc Valachorum patria est, Principes nempe Draculyae, Mychniae, Myrtche Vaivodae fuerint. Nam quo minus ipse rerum potitus sit, ideo evenisse, quod animus eius ab omni ambitioso certamine abhorruerit, quietisque pacis et securitatis fuerit appetentissimus... vixisse tamen eum et in Transsylvania cum dignitate... ita gestis magistratibus, ut unicus in magna omnium fuisse dicatur admiratione et decedens perpetuum sui disiderium reliquisse. Apud Mathiam vero Regem ea fide ac constantia, ut clementiam ipsius erga se non vulgarem saepe expertus fuerit. Praeclara sunt haec, quae narrant originis et gentis tuae Decora, quae tu paternae virtutis aemulus a puero tibi non modo infantia tua retinenda, sed augenda proposuisti"....

www.dacoromanica.ro

înrudit de aproape cu Nicolae Olahul, Matia Corvinul izbutise, prin o Domnie de peste trei decenii, să împresoare tronul regesc al Ungariei cu multă strălucire. Incărcat de merite şi de rare distincţii, Nicolae Olahul a decedat la 14 Ianuarie 1568 în Bratislava. De acì osemintele lui au fost transportate la Tirnavia şi aşezate spre odihna de veci în biserica Sf. Nicolae.

Acest scriitor umanist cunoşteà multe limbi: româna, germana, maghiara, latina. In călătoriile sale prin apus a învăţat şi greceşte şi franţuzeşte. A trăit în bune relaţii de prietinie cu *umaniştii apuseni,* în deosebi cu *Erasmus Rotterdamus,* pe care îl preţuià foarte mult, numindu-l într'o scrisoare a sa *„divinum ingenium"* *) şi deplângându-l la moarte în versuri elegiace **). A scris în limba latină mai multe poezii, pe cari prietinii le publicară. Intre prietinii lui umanişti erau şi istoricii *Ursinus Velius* din Silezia, educatorul copiilor lui Ferdinand, şi italianul *Paulus Iovius,* căruia îi trimeteà relaţii privitoare la Ungaria.

El însuşi a scris o lucrare istorică etnografică întitulată: *„Hungaria"* ***) în care vorbeşte despre originea sa munteană şi despre înrudirea sa cu Huniadeştii (cap. 12), dând şi o descriere a Munteniei (terra plana aquarumque indiga), a Moldovei ****),

---

*) M. H. p. 9. „Est enim dignum, ut ab omnibus rara ipsius virtus et divinum ingenium praedicetur"...

**) ib. 586—7:

„Somno adeo optato dulce hic iam dormit Erasmus
A vero haud dormit mens generosa viri.
Scripta volant totum late iam sparsa per orbem
Et celebri applausi nomina magna sonant,
Mens ea in his veluti spirat loquiturque moveturque
Atque hominum obversans ambulat ante oculos".

***) *Hungaria sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu atque opportunitatibus»,* ed M. Bèl „Adparatus ad Historiam Hungariae" I. 1735

****) Făcând o comparaţie între Munteni şi Moldoveni, scrie următoarele: „Lingua, ritu, religione eadem Moldavi utuntur, qua Transalpini; vestitu aliqua saltem ex parte differunt. *Iudicant se Transalpinis esse et generosiores et magis strenuos,* equis praestant"... Iar pentru Ardeal şi *Ardeleni* are cuvinte însufleţite: "Ex Transalpina angustus et arduus est ingressus. Hanc ob rem Turcae, qui hinc invasernut Transsilvaniam, magnam saepe a parva manu

www.dacoromanica.ro

a Transilvaniei şi a Banatului (cap. 17: *De provincia Themesiensi et huius vicinia).*

A mai scris o carte istorică despre *Attila* *) şi o cronică (Chronicon), în care a însemnat fragmentar evenimente contemporane începând cu încoronarea regelui Matia Corvinul şi terminând cu încoronarea împăratului Ferdinand. Dintre scrierile de cuprins religios, în afară de *Breviarul* şi *Catehismul* amintit mai sus, merită relevată şi *„Instructio pastoralis ad clerum"* apărută în Tirnavia la 1560 **).

Felul său de a scrie poartă întru toate timbrul umaniştilor, cu tendinţa de a se apropia în expresiuni cât mai mult de simetria, claritatea şi frumuseţea clasicilor latini, cultivând mai mult forma, decât fondul. Lucrarea privitoare la Attila a

---

accepere cladem. Facilius ex Transsilvania... totam Hungariam subigere possis, quam ex Hungaria Transilvaniam. Nam itinera eius roboribus succisis facile coarctari possunt. Gens adhaec, membris bene compacta, bellicosa armata et equis robustis bonisque provisa. Regio tota nunc planitiem nunc silvas alternatim habet; aquarum divortiis flexionibusque intersecta, agri fertilis, vini ferax, auri, argenti, ferri, aliorumque mettallorum, praeterea salis plena; bovum, ferrarum, ursorum, piscium abundatissima, ut *naturam accusare non possis, quin omnia vitae commoda in eam contulerit regionem... Valachi,* Romanorum coloniae esse traduntur. Eius rei argumentum est, quod multa habeant communia cum idiomate Romano, cuius populi pleraque numismata, eo loci reperiuntur; haud dubie, magna vetustatis imperiique Romani istic indicia" cf. M. Bel, Adparatus p. 25-26. Şi contemporanul lui Olahul, Verancius (De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae) constată că Muntenii par'că ar fi cuprinşi de un fel de nebunie înnăscută (innata quadam insania agitati) îşi omoară mai toţi Domnii când în ascuns, când pe faţă; iar Moldovenii sunt mai *aşezaţi la minte* şi nu aşa cruzi cu Domnii lor, pe cari după ce i-au ridicat în scaunul Domniei, îi cinstesc cu toată credinţa şi îi urmează cu dragoste afară de cazul că ar fi lunecat spre tirănie (summa fide colunt et amore prosequuntur, nisi in tyranidem lapsus fuerit) A. Papiu-Ilarianu, *Tesaur de Monumente Istorice* III. Bucureşti 1864 p. 181-182. Acelaş V. mai face următoarea constatare: Muntenii se turciră de tot atât în datinele, cât şi în modul lor de îmbrăcăminte, iar Moldovenii ţin morţiş la portul lor şi oricine ar adopta îmbrăcăminte sau sabie sau orice alt lucru asemenea, fie dela Turci fie dela altă naţiune, se pedepseşte cu moartea (ibidem pag. 179).

*) ed. Sambucus la o laltă cu istoria lui Bonfini în volumul *Antonii Bonfini Historia Pannonica* Francfurti 1581 şi Coloniae 1690 (637—659).

**) Pentru celelalte vezi Szinnyei Iózsef, *Magyar irók élete és munkái* vol. IX Budapest 1902 pag. 1270—1271.

www.dacoromanica.ro

fost tradusă și în limba polonă de către C. Bazylik, cu omisiunea capitolului ultim, care tratând despre Secui ca descendenți ai Hunilor, pentru cititorii poloni era de mai puțin interes *).

II

Al doilea umanist român din secolul al XVI-lea, *Mihail Valahul* (Csáki), dacă n'a fost un scriitor de valoarea celui dintâi, a fost însă o personalitate marcantă și cu rol politic determinant în viața atât de sbuciumată a Transilvaniei, constituite atunci ca principat semiindependent, la adăpostul suzeranității turcești. El s'a născut aproximativ la anul 1490 din o familie românească din Bihor, ai cărei înaintași primiseră la 1268 titlul de cavaleri ca răsplată pentru serviciile militare aduse tânărului rege al Ungariei Ștefan V în luptele lui contra tatălui său Bela IV **).

Cu ajutorul episcopului transilvan, fu trimis în 1525 la studii în Cracovia. Intors de acì, își începu activitatea, ajungând la 1543 protopop în Crasna (Arhidiaconus de Crasna) și canonic de Alba-Iulia (decanus et canonicus Albensis). Frământările politice, în cari se sbăteà atunci Transilvania sfășiată în partide și bântuită de repezi schimbări de regim, îi treziră și lui interesul pentru problemele vieții politice îndemnându-l a intrà în

*) A. Brückner, *Ein weissrussischer Codex miscellaneus* în *„Archiv für slavische Philologie, Berlin.* 1886. IX p. 379.

**) Hurmuzaki-Densușianu. Documente privitoare la istoria Românilor 1199—1345 București 1887, pag. 336: „Stephanus, dei gratia iunior rex Hungariae et *dux Transilvanus tres fratres Bihoriensis castri-colonos*, filios Chaki in numerum equitum transscribit." Originea românească a lui *Mihail Valachul* (Csáki) a fost demonstrată de comitele Iosif Kemèny în legătură cu publicarea unei traduceri germane a scrierii italianului Giovannandrea Gromo, in „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde"-Brașov 1885 p. 75 și urm.: *„Drei Briefe des Grafen Ioseph Kemény an einen Freund über Michael Csáky den vielvermögenden Kanzler in Siebenbürgen zur Zeit des jungen Königs Johann Sigismund"*. In aceste scrisori e schițată și cariera potitică și bisericească a lui Mihail cu variatele ei peripetii, dintre cari unele mai caracteristice sunt reproduse și în paginile următoare.

www.dacoromanica.ro

serviciul familiei Zápolya, al cărei aderent statornic şi credincios a rămas în toate împrejurările, până la sfârşitul vieţii sale. Prin această exemplară statornicie în convingeri, el s'a impus atenţiunii tuturor, *) câştigând încrederea văduvei regine Izabella, care l-a numit secretar al său (1550) încredinţându-i totodată şi educaţia fiului său minor Ioan Sigismund, viitorul principe al Transilvaniei (1559—1571). Pentru rolul important, ce-l aveà în trebile statului, Mihail erà duşmănit de călugărul Gheorghe Martinuzzi, cu care trăise bine mai înainte, având chiar prilej, să-l adăpostească în locuinţa sa şi să-l însoţească până la Oradea Mare **). La 1541, cu 10 ani mai târziu, Martinuzzi, în calitate de locţiitor al reginei Izabella, confirmà lui Mihail dreptul de a-şi primì fără nici o scădere veniturile de protopop şi canonic al Albei Transilvane cât timp va fi ocupat ca secretar în serviciul reginei şi al fiului ei (quoad in servitiis Majestatis reginalis filiique sui illustrissimi fuerit occupatus ***) Martinuzzi apare ca cel din urmă bărbat de stat, luptător pentru salvarea integrităţii regatului ungar în secolul XVI. Izabella erà sever controlată de acest călugăr aspru, care nu-i îngăduia, să facă risipă cu banii ţării. Probabil din acest motiv se adresează omul ei de încredere, Mihail Csàki, direct lui Petru Haller, primarul Sibiiului, comunicându-i că regina îl aşteaptă să trimită cât mai repede banii (*mittatur* pecunia citissime). In aceeaş scrisoare dela 20 Aprilie 1551 îi mai spune, să nu dea

*) Contemporanul său *Antonius Verantius,* care avù ocaziune să cunoască bine împrejurările şi oamenii din Ardeal, scria din Alba Iulia la 2 Apr. 1547 despre Mihail următoarele cuvinte elogioase: „hic inter multos amicos mihi est unus quidem *amicissimus*, Michael Cziacchius. professione atque ordine sacerdos, dignitate canonicus et arhidiaconus, vir plane multarum virtutum ornamentis commendabilis et spiritu christiano ad imitandum usque imbutus, cf. Szalay Làszló, *Verancsics Antal összes munkái* vol. VI. vegyes levelek. Pest 1860. pag. 253—254 (Mon. Hung. Hist. IX.).

**) Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség egyházai* Oradea Mare 1884. pag. 419.

***) Karácsonyi, Kollányi és Luksics, *Egyház-történelmi emlékek a magyarországi hitujitas korából* Budapesta 1912. pag. 573.

www.dacoromanica.ro

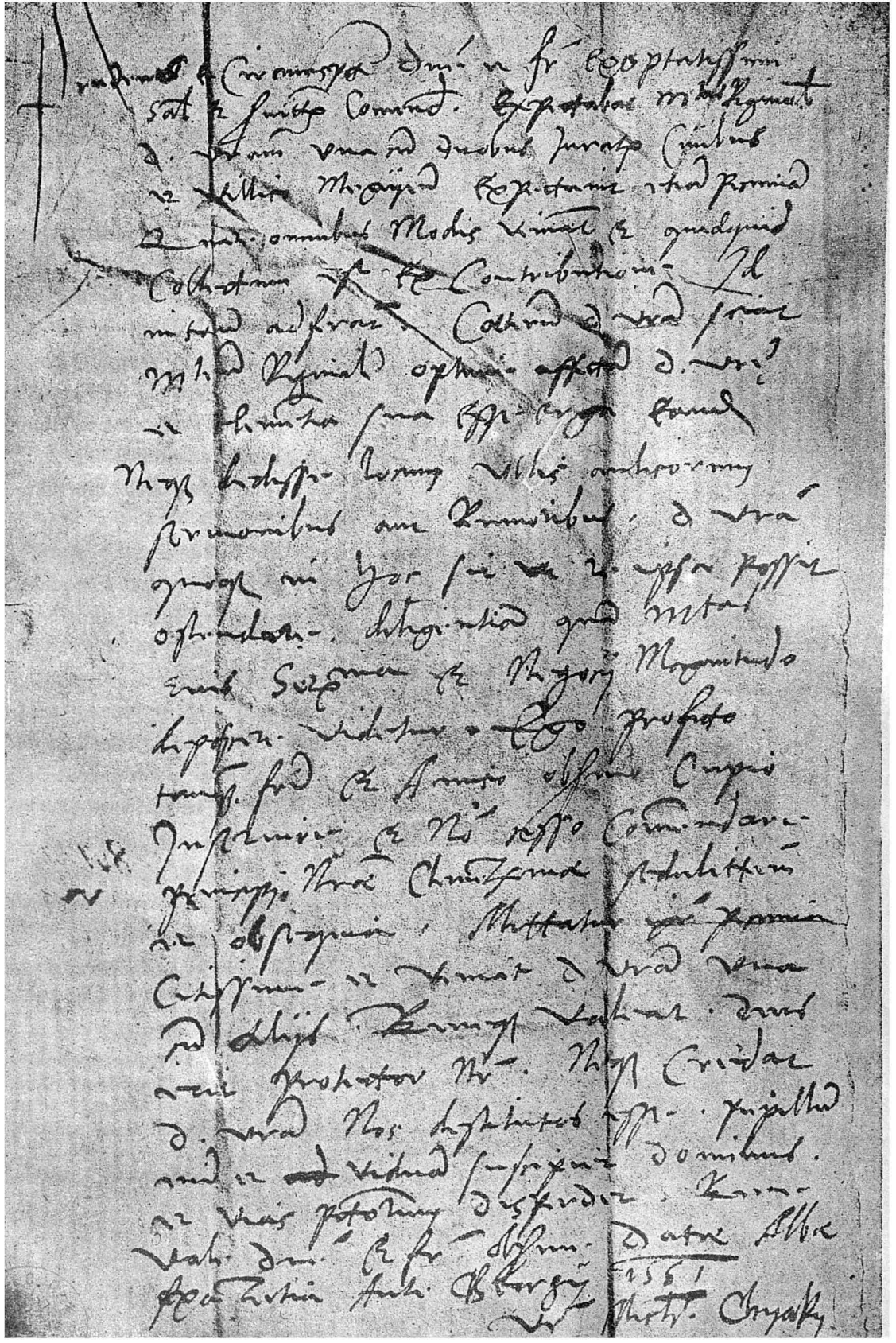

www.dacoromanica.ro

Scrisoarea lui Mihail Csacki (Valahul) din 20 Aprilie 1551 către primarul Sibiiului.

crezământ svonurilor privitoare la îndepărtarea lor dela conducerea Ardealului, căci văduva și orfanul vor fi în paza Domnului (pupillum enim et viduam suscipiet Dominus). Cu toate acestea călugărul Martinuzzi izbuti să-și ducă la îndeplinire proiectul de a pune Ardealul sub aceeaș obläduire habsburgică, sub care se găseà și partea apuseană și cea nordică a Ungariei. Izabella fù înduplecată să predea în acelaș an (la 1 August) coroana ungară în mâna trimișilor lui Ferdinand, retrăgându-se la Caşovia, pentruca de acì să treacă împreună cu fiul său minor în Polonia (1552).

Ca un credincios statornic al familiei Zapoleştilor, Mihail părăsì atunci Ardealul și trecù în Polonia, unde a rămas până în vara anului 1556, când Ardelenii nemulțumiți de guvernarea militară a generalului austriac Castaldo, chemară din nou la conducerea țării pe Izabella și pe minorul ei fiu Ioan Sigismund. Intre timp influența cancelarului Mihail asupra conducerii politice a Transilvaniei scăzù, căci regina Izabella adusese cu sine din Polonia pe un prieten al ei, nobilul Stanislau Niesowsky, acordând acestuia o încredere prea mare, astfel încât unii dintre Ardeleni plănuiseră chiar o conspirație contra ei. Izabella păși însă energic decapitând la 1 Septemvrie 1558 pe Francisc Bebek, pe Francisc și Anton Kendi. Mihail fusese bănuit și el ca complice, dar lămurindu-se nevinovăția lui, a fost cruțat.

La 20 Septemvrie 1559 murind Izabella în vârstă de 38 ani, urcă tronul Ardealului fiul său Ioan Sigismund, care în toate chestiunile, se lăsà condus de fostul său educator*).

La sfârșitul anului 1559 (2 Dec.), Mihail fù trimis împreună cu

---

*) Matthias Miles Siebenbürgischer Würgengel p. 76: „Unterdessen regierte Iohannes II das Land zu Hause *ganz aus Unterrichtung Mihaelis Csaki, seines Obersten Rates, Kanzlers und Weissenburger Canonici*". Acelaș lucru îl constată și Francisc *Forgách* in *Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii* (ed. Posonii et Cassoviae 1786 p. 211: „Summam omnium rerum potestatem qui habuerunt et qui suo arbitratu Ioannem regebant, erant *Michael Csáky* a scrinüs, Ioannes Szalánczy, Stanislaus Nysovszky Polonus et Georgius Blandrata Pedemontanus" p. 337.

www.dacoromanica.ro

Cristofor Hagymási, la curtea din Viena, să pețească pe seama lui Ioan Sigismund pe fiica lui Ferdinand, să obțină pe seama lui dreptul de a se încorona solemn cu coroana Ungariei, de a purtà titlul de rege al acestei țări, bucurându-se el și urmașii lui de toate drepturile, pe cari le avură predecesorii ca niște adevărați regi ai Ungariei *). Cu toate că nu reuși în această misiune diplomatică, călătoria lui a fost folositoare pentru interesele Ardealului, încheindu-se atunci armistițiu cu Ferdinand pe timp de un an **). Cu doi ani mai târziu, după suprimarea răscoalei Săcuilor (1562), lui Mihail îi revenì sarcina nu tocmai plăcută de a pedepsì, în numele Domnului său, pe conducătorii răsvrătirii. Iar la 1564 fu numit locțiitor (locumtenens) în guvernarea Transilvaniei, principele Ioan Sigismund fiind hotărât să plece cu o armată de 16,000 ostași în tabăra sultanului Soliman contra lui Maximilian, succesorul lui Ferdinand ***).

Ioan Sigismund erà un tânăr molatec și bolnăvicios. Chinuit mereu de teama morții, el își făcuse încă din 1567 testamentul, numind ca executori testamentari pe cancelarul Mihail Csáki, pe căpitanul Orăzii Cristofor Hagymási, pe Stanislau Niesowski și pe Românul bănățean Gaşpar Békesi. Acesta din urmă fù trimis în primăvara anului 1570 la împăratul Maximilian, să pețească pe una dintre nepoatele lui, pe seama lui Ioan Sigismund, care

*) „Ut die nuptiarum princeps noster serenissimus una cum futura sponsa sua serenissima corona Hungarica solenniter ornetur, ut serenissimus Dominus Ioannes Secundus, eiusque posteri et heredes titulo et nomine regis Hungariae gaudeant et fruantur et vere in litteris et extra litteras Rex Hungariae passim honorifice appelletur, vocetur, nominetur, ipse et eius posteri atque haeredes et eo jure, autoritate et potestate habeant et possideant regnum, sicuti praedecessores veri reges Hungariae habuerunt" cf. Lukinich Imre", Az erdèlyi fejedelmi czim kialakulàsának törté netéhez" in Századok 1913, p. 96, nota 2.

**) Cronicarul contimporan Hieronim Ostermayer *(Deutsche Fundgruben* I. p. 66) scrie despre călătoria aceasta următoarele: „Eodem mense (Maio 1560) hat der Hans-König den Csáki Mihaly zum König Ferdinando geschickt nach Wienen. Dieser hat guten Frieden bracht, also dass die Kauffleut wieder haben bis Wien handeln können".

***) cf. *Roderich Gooss Östereichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526—1690.* Wien 1911. p. 154—6.

www.dacoromanica.ro

începuse pentru moment a se simți mai bine și a se gândi la viitorul țării și al dinastiei sale. Misiunea lui Békesi avù oarecare rezultat. S'a ajuns la înțelegerea, ca Ioan Sigismund să se însoare cu o nepoată a lui Maximilian, în schimb să renunțe la titlul de rege, mulțumindu-se cu acela de „princeps serenissimus", iar comitatele Bihor, Solnoc, Crasna și Maramurăș să le stăpânească sub titlul de „dominus partium regni Hungariae"; dacă s'ar întâmplà să moară fără urmași, Ardelenii își vor recâștigà dreptul de a-și alege alt principe, care va fi însă subordonat lui Maximilian și nu va mai purtà titlul de principe, ci de „Wayvoda Transilvanus et partium regni Hungariae locumtenens". Pentru cazul că ar fi alungat de Turci, lui Ioan Sigismund i se promiteà ducatul Oppeln și Ratibor (în Silezia), ca loc de refugiu *).

Intors Békesi în Ardeal cu rezultatul acesta, cancelarul Mihail fu cel dintâi care-l recomandă Domnului său spre ratificare. Dar căsătoria proiectată nu s'a mai putut încheià din cauză că Ioan Sigismund murì la 14 Martie 1571, în cursul tratativelor matrimoniale **).

După moartea lui Ioan Sigismund, apuse și steaua cancelarului său Mihail. Dietele ardelene îl provocară în repetate rânduri, să dea seama despre felul, cum a chivernisit veniturile țării și cum a executat dispozițiile testamentare ale protectorului său. Murind în primăvara anului 1572, nu și-a mai putut îndeplinì această ultimă datorie.

Cu toate că timp de 12 ani toată puterea politică a Transilvaniei fusese concentrată în mâna sa, Mihail a murit ca om sărac. Urmașilor săi nu le-a rămas ca moștenire dela acest „summus consiliarius et cancellarius" ***), decât o casă în Huszt, iar moșia, care-i aparținuse — a treia parte din domeniul cetății—

*) Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 1855 p. 104—105 și în amănunte *la Roderich Gooss, Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen* 1526—1690. Wien, 1911, p. 182 și urm.

**) *R. Gooss*, o. c. p 200—201.

***) Archiv. p. 103 și 107.

www.dacoromanica.ro

a trecut în posesiunea stolnicului Baltasar Bornemissa de Căpâlna şi a fraţilor săi Ioan şi Paul, după cum apare din actul de asigurare dat la 15 August 1573 pe seama lui Ioan Bardoczy, căpitanul cetăţii Huszt.

Colonelul Giovannandrea Gromo, comandantul gardei italiene dela curtea lui Ioan Sigismund, în descrierea sa asupra Transilvaniei, asupra principelui şi oamenilor din apropierea sa, însemnă la 1564—5 despre *„preotul* şi *marele cancelar Mihail"* următoarele amănunte: „Preotul Mihail Valahul... a rămas în toate vicisitudinile credincios familiei domnitoare (Zápolya); pentru marile sale merite, pentru experienţa şi judecata sa sănătoasă ocupă în timpul de faţă postul de *mare cancelar*... el poartă pecetea secretă a principelui, e un bărbat de adâncă pricepere, credincios, sgârcit, uneltitor, simulant, are cuvinte şi gesturi prietinoase pentru toţi, *iubeşte pe Italieni*... Mănâncă totdeauna la masa principelui, e aproximativ de 74 ani, de altfel e sănătos şi zdravăn; se îmbracă după moda Saşilor, mărturiseşte aceeaş religie ca şi ei, fiind „capo et protettore dei Sassoni et della setta Lutherana in Transilvania"*). Acelaş Gromo îl numeşte pe Mihail *„viceregele Transilvaniei"*.

Că ar fi fost protector al Saşilor, nu prea corespunde adevărului, întrucât mărturii contemporane chiar din partea acestora ni-l înfăţişează mai mult ca pe un protivnic al lor**). Este însă adevărat că — deşi preot romano-catolic — acest Român bihorean, a fost în taina sufletului său un aderent al reformaţiunii şi un protector al luteranismului.

Când propagatorii luteranismului în ţara Bârsei fură chemaţi înaintea dietei ardelene (1543), spre a se justifică şi intolerantul

---

*) Ibidem p. 37, 92 şi 93. Gromo aminteşte şi de un *Gheorghe Csàkĭ* colonel de haiduci, viteaz, credincios, cam de 40 ani şi de *religie greceascâ* (pag. 40). Deci şi acesta era Român, probabil tatăl lui *Ştefan Csàki*, despre care scrie Mihai Viteazul într'un act al său din *3 Febr. 1600*: *„inter caros habere soleo"*. cf. *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. IV, p. 491

**) Ibidem p. 112: „Michael Csáki, Kanzler, *ein erbgeborner Deutschen-Feind"* Kemény *Deutsche Fundgruben* p. 92 şi 149.

www.dacoromanica.ro

călugăr Martinuzzi, cereà să fie arşi pe rug *), Mihail Csaki se împotrivì şi împreună cu alţi consilieri ai reginei Izabellà reuşì să-i salveze din pericolul, care-i ameninţà. De acì probabil, ura lui Martinuzzi contra lui.

O dovadă şi mai importantă despre interesul viu şi activ, pe care-l aveà Mihail pentru propaganda religioasă a luteranilor, este faptul că a dat ajutoare băneşti lui Gaşpar Heltai să traducă şi să tipărească biblia în limba maghiară. Intâia parte a acestei traduceri a putut să apară la 1551**), cu aprobarea reginei Izabella. In prefaţă spune Heltai, că la lucrarea aceasta a fost ajutat de o „persoană nobilă, evlavioasă şi temătoare de Dumnezeu, de locuitorul în Alba-Iulia Mihail Csaki, care necruţându-şi cheltuiala ne-a ajutat şi pe noi cei ce am fost cuprinşi cu lucrarea aceasta şi pe tipografii aflători la noi“ ***).

Lui Mihail Csáki dedică Gaşpar Heltai şi lucrarea sa apărută la 1568 cu titlul: „Disputatio in causa Sacro-sanctae et semper benedictae Trinitatis“.

Mihail erà cunoscut şi în apus ca un protector al luteranismului. Deaceea Gheorghe Maior, doctor şi profesor de teologie în Wittenberg, tipărind la 1569 o carte pentru combaterea unitarismului, o dedică cancelarului ardelean *Mihail Csáki*****), desigur cu scopul de a-l întări în convingerile sale lutcrane şi

*) Ibidem p. 116: Aderant iam omnes, cum *Martinusius,* ut suam pro asserenda curiae Romanae autoritate fidem graviter probaret, *Lutheranae religionis Doctores rogo imponere et cremare postulabat,* sed Urbanus Batyani, Reginae consiliarius, *Michael Csàki* iiidem Reginae Consiliarius et Adrianus medicinae Doctor, Arhidiaconus Dobocensis, accuratiori consideratione rem dignam esse asserebant et ut *ad colloquium admiterentur ... Extrema tentare cupiebat Mariinusius et tentasset, nisi Consiliarii jam nominati vim omnem inhibuissent salvosque ad suos ut redire Lutheranos juberet, monuissent* după G. Haner, Historia Eccl. p. 199.

**) Ibidem *A Bibliának első része. Az az Mosesnek kőnyve mely magyar nyelvre* ttardittatof a Régi es Igaz Szent Könyvekből 1. Geneşis. 2. Exodus. 3. Levitikus. 4. Numeri. 5. Deuteronomium. cum Gratia et privilegio Reginalis Majestatis Colosvàrba 1551“.

***) Ibidem p. 119.

****) » » 124.

www.dacoromanica.ro

de a-l păstrà ca apărător al luteranilor contra unitarilor, cari câştigară un sprijinitor chiar în persoana principelui Ioan Sigismund. Gheorghe Blandrata şi Francisc David, tipărind în acelaş an la Alba-Iulia lucrarea: *Refutatio scripti Georgii Majoris*", o dedică de asemenea lui Mihail Csâki *). Vedem şi acì o dovadă a consideraţiei deosebite, de care se bucurà iscusitul cancelar ardelean în diferitele tabere confesionale rău învrăjbite unele cu altele. De sigur, încrederea aceasta obştească a reuşit a şi-o câştigà prin atitudinea sa prudentă, isvorâtă din concepţia umanismului înţelegător şi drept preţuitor al libertăţii religioase pe seama oricui.

Această concepţie ştiù s'o valorifice şi în guvernarea Ardealului, sfătuind pe Ioan Sigismund să deschidă larg porţile tuturor curentelor religioase. Deaceea a putut să prindă rădăcini, şi să cucerească teren acì, în cursul guvernării sale, ardelene, atât luteranismul, cât şi calvinismul şi unitarismul.

Mihail însuş a rămas până la sfârşit aderentul luteranismului, observând însă o atitudine tolerantă şi faţă de celelalte curente de reformă religioasă. Spre această toleranţă i-a îndemnat şi pe ceice se întruniseră în Martie 1568 la discuţia teologică din Alba-Iulia, încheind în numele principelui discuţia cu sfaturi spre îngăduinţă şi înţelegere, asigurându-i totodată că voinţa principelui este să garanteze libertatea religioasă urmând sfatul lui Gamaliel **).

---

*) Ibidem pag. 125: „Reverendissimo Domino, Domino Michaeli Czakio genere, eruditione ac pietate clarissimo, serenissimi Principis Domini Ioannis Secundi Electi Regis Hungariae *Supremo Cancelario ac consiliario fidelissimo* Domino observandissimo".

**) Ibidem pag, 122: „Hic Serenissimus Princeps, ut disputationi finis jam tandem imponeretur, jussit per Reverendissimum D. Michaelem Csakium, qui *ut eruditione et profundo judicio clarus*, luculenta oratione *Ecclesiam ad concordiam primo ineundam admonuit*... Ceterum se quoque ultro etiam disputandi, conveniendi, modesteque invulgandi quid quid unicuique collibuisset, *provinciam clementer concedere*, velle enim Suam Majestatem *regnum suum liberum esse religionis ergo consiliumque Gamalielis sequi*". (din încheierea

www.dacoromanica.ro

III.

In cele precedente sunt înfățișate, în mod fragmentar, câteva linii din viața și activitatea acestor doi umaniști români din secolul al XVI-lea: *Nicolae Olahul* și *Mihail Valahul*. Cel dintâi s'a distins mai mult ca scriitor în direcția umanistă, cel de al doilea ca om de acțiune politică și religioasă în aceeași direcție. Dacă Nicolae și-a schimbat atitudinea, după ce a urcat înalta treaptă de mitropolit al Strigoniului, și a devenit prigonitor intolerant al celor de altă credință, Mihail și-a păstrat până la sfârșit atitudinea liniștită și senină, pe care i-o impuneau concepțiile sale umaniste. Deși preot romano-catolic, nu și-a tăinuit convingerile sale religioase favorabile luteranilor, pe cari i-a sprijinit și ocrotit din toate puterile; dar a știut în acelaș timp să dea respectul cuvenit și celor ce mărturiseau altă credință. A fost un adevărat reprezentant al curentului de reformă, un luminat apărător al principiului de libertate religioasă și un mecenate generos al celor ce răspândeau cunoștința scripturilor sfinte, pe când contemporanul său Nicolae Olahul trebue considerat ca inițiatorul curentului de contrareformă în Ungaria, ca unul care cu toată reputația sa de bun scriitor, apreciat de contemporani ca și de posteritate, în domeniul vieții practice n'a știut să respecte libertatea convingerilor religioase în măsura în care reclamau concepțiile umaniste ale timpului.

Marile curente de idei, cari au imprimat desfășurării istoriei universale, un caracter particular în epoca reformațiunii și a contrareformațiunii religioase, se reoglindesc parțial și fragmentar în activitatea descendentului muntean Nicolae Olahul, ca și în a bihoreanului Mihail Valahul. Prin munca lor înregistrată în analele secolului al XVI-lea a împestrițat și poporul nostru,

---

publicațiunii: „*Brevis Enarratio Disputationis Albanae de Deo Trino et Christo Duplici, coram Serenissimo Principe et tota Ecclesia* decem diebus habita Anno Domini MDLXVIII 8 Martij'.

www.dacoromanica.ro

cu câteva firicele, țesătura multicoloră, pe care ne-o înfățișează istoria universală a acelor timpuri sbuciumate, în care s'au plămădit concepțiile vieții moderne și contemporane.

Amintirea lor se cuvine să fie înregistrată și în analele istoriei române, ca o dovadă mai mult a neprețuitelor talente, pe care poporul nostru le-a dăruit în cursul timpului neamurilor învecinate, contribuind la accelerarea progresului și la sporirea faimei lor.

---

www.dacoromanica.ro

VI

DESTITUIREA UNUI EPISCOP ROMÂN DIN ARDEAL LA ANUL 1574

O hipoteză istorică

In socotelile Braşovului, publicate la 1900 în colecţia *Hurmuzaki,* se poate cetì următoarea notiţă: *„1574. 27 Februarie.* A venit iarăş *vlădica* cu un sol moldovean, spre a destituì pe un vlădica de *aici*" (=„war auch widerum kommen der *Wladika* mit einem moldnerischen Potten, *daselb* einen Wladika abzuseczen"*).

Intrebare, despre destituirea cărui vlădică poate fi vorba aici?

Pare puţin probabilă combinaţia, care cearcă să interpreteze această notiţă laconică în sensul, că aici ar trebui a se înţelege vlădica din Ardeal, venit în Braşov, „pentru a merge cu un sol moldovean, *să caterisească un coleg episcopal în Moldova*"**). Lăsând la o parte împrejurarea că drumul spre Moldova nu ducea prin Braşov, e greu de admis cazul, ca un episcop ardelean în funcţiune să-şi fi însuşit dreptul de amestec în chestiuni interne ale ierarhiei din Moldova sau Ţara Românească; dimpotrivă este ştiut, că mitropolitul Ungrovlahiei ca „exarh al plaiurilor" aveà dreptul nu numai de a hirotònì pe vlădicii românești-ardeleni, ci şì de-a supraveghia activitatea lor şi în caz de neapărată necesitate, chiar de a-i destituì din scaun.

De altfel însuşi textul notiţei — ori cât de vag şi laconic — indică prin cuvântul *daselb,* că nu poate fi vorba de caterisirea

*) Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor* (vol. XI) 1900 pag. 811.

**) N. Iorga: *Sate şi preoţi.* p. 30

www.dacoromanica.ro

unui episcop din Moldova, ci de a unuia, care se afla *aci, în Ardeal.*

Deci, care a putut fi acest vlădică ardelean, a cărui destituire se pregăteà în Februarie 1574?

Din anul acesta ni s'au păstrat în documentele contemporane date sigure despre doi episcopi ardeleni: *Pavel din Turdaş* (1569—1576) şi *Eftimie* (1572—1574).

Cel dintâi, ca un aderent sincer al calvinismului, fusese numit la 8 Februarie 1569 de către Ioan Sigismund anume cu scopul de a propaga cuvântul lui Dumnezeu în bisericile româneşti în limba română („ut verbum Dei in ecclesiis wallachicis *lingua wallachica pure et sincere* propagare possit") şi *de a reforma tainele şi ceremoniile după învăţătura lui Christos (ad reformanda sacramenta atque ceremonias juxta institucionem Christi"* *). Spre a-şi împlini datoria, ce i-s'a impus prin decretul de confirmare, Pavel din Turdaş a şi ţinut în *16 Octomvrie 1569 la Aiud un sinod,* în care *cu învoirea tuturor preoţilor de sub ascultarea sa* a decis, în *6 puncte,* primirea învăţăturilor calvineşti **).

Ierarhia din Principate, aflând de această îndrăzneală a episcopului Pavel, ar fi putut găsì motiv să intervină în afacerile bisericeşti-ardelene şi să caute a pune stavilă curentului de reformă, dacă nu era altfel cu putinţă, fie chiar prin destituirea acestui episcop. Planului de caterisire dela începutul anului 1574 însă nu erà să cadă jertfă episcopul Pavel, care avea sprijinitori destul de puternici între aderenţii calvinismului din Ardeal. El rămâne şi mai departe în funcţiunea sa, cu toate că după anul 1574 nu mai sunt date istorice sigure despre viaţa şi păstorirea lui. Dar din cuprinsul articolului 5 al dietei ardelene, ţinute la Turda în Aprilie 1577, se poate deduce, că acest episcop-superin-

*) *Hurmuzaki* vol. XV. partea I. pag. 635.
**) Ibidem 638 — 9.

www.dacoromanica.ro

tendent român a rămas în funcție până la moartea sa, întâmplată la sfârșitul anului 1576, sau la începutul anului următor *).

Deci episcopul, despre care vorbește notița socotelilor din Brașov, nu poate fi decât *Eftimie*. Acesta venise în Ardeal încă înainte de anul 1566, ca fugar din Moldova, unde nu mai putu să rămână, fiindcă se amestecase într'o răscoală contra lui Alexandru Lăpușneanu. Alexandru Vodă scrie la 17 Iulie 1566 Bistrițenilor, să prindă pe acest călugăr blăstămat („sceleratus monachus, nomine Iephtinia"), care s'a ascuns la un Român cu numele Lazar între satele Bârgău și Sângeorgiu, și prinzându-l să-l pedepsească ca pe un *trădător* — „ut proditorem puniant" **).

Dorința voevodului Alexandru însă nu s'a împlinit. Din contră, după moartea lui Ioan Sigismund, ajungând pe tronul Ardealului prudentul Ștefan Bathory, care erà catolic, la 5 Octombrie 1571 prin decret special dă voie lui Eftimie, să predice în toate bisericile românești, cari se țin de religia lui și să îndeplinească *tainele și ceremoniile după ritul lor („sacramenta et ceremonias iuxta ritum suum administrare")*. Totodată îndrumă pe toți diregătorii ardeleni, să-l sprijinească și să privegheze, ca să-și poată lua preoți de ai săi în ajutor și să-și poată încasa veniturile bisericești, după obiceiul vechiu al locului, fără nici o molestare sau împotrivire din partea celor cari nu consimt cu el — „citra ullam *partis dissentientis* molestatienom et renitentiam" ***).

Cuprinsul acestui decret este o vădită abandonare a dispozițiilor anterioare, privitoare la calvinirea forțată a Românilor, și o hotărâtă împotrivire față de tendința exprimată în decretul lui

*) „Miért hogy az oláh kösség közül is vadnak sokan, kiket az Uristen megvilágositván, az görög professiótól elszakadtak es az istennek igéjét tulaidon nyelveken hallgatyák, *kiknek ezelött való superintendensek meghalt,* végeztük hogy ök is válaszszanak közüllök igaz értelmen való *tudós és igaz személt*, hogy az igaz (élő) istennek igéjének hirdetése közöttük is meg ne szünjék, hanem mehessen elő". *Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae* vol III. pag. 118.

**) Hurmuzaki v. XI. p. 589.

***) Ibidem v. XV. partea I p 647 8.

www.dacoromanica.ro

Ioan Sigismund din 8 Februarie 1569, privitor la numirea lui Pavel din Turdaș ca episcop.

Dar, ca să poată exercita funcția de episcop, Eftimie trebuia și hirotonit. Cu ierarhia din principate se vede însă, că stătea atât de rău, încât nu cuteză să meargă la mitropolitul Ungrovlahiei, care hirotonise și pe antecesorii lui, după cum avea să hirotonească mai târziu și pe urmași *). Eftimie se văzu silit a face pentru hirotonire un drum atât de lung, până la Ipec, unde îl hirotoni patriarhul sârbesc Macarie.

După ce s'a întors Eftimie dela Ipec ca episcop sfințit, Ștefan Báthory prin decretul său din 3 August 1572, considerând credința lui și *sârguința* lui *cea foarte mare* în propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu, îl instituie ca episcop peste toți Românii ardeleni, cari vor să primească învățătura și mărturisirea lui („considerantes fidem ejusdem Euftymie et in promulgando verbo Divino summam diligentiam, *ubique in pertinenciis arcium nostrarum* ac etiam nobilium eorum (Walachorum) qui videlicet *doctrinam et religionem suam amplecti voluerint,* inter eos (Wallachos) *facultatem docendi, praedicandi et ceremonias pias exercendi concessimus*" **).

Din 12 Septemvrie acelaș an (1572) e datat și un decret al lui Cristofor Báthory, care în numele fratelui său Ștefan dispune, să se dea ascultare episcopului Eftimie, spre a putea propovedui cuvântul lui Dumnezeu liber în *toată Transilvania și în părțile Ungariei* (ubique *in* regno Transsylvaniae ac *partibus regni Hungariae verbum Dei libere annunciare* ***).

La 13 Februarie 1573 Stefan Báthory repetă din nou ordinul de a se da ascultare lui Eftimie și îndrumă iarăși pe toți diregătorii ardeleni, să-l sprijinească ori în care parte s'ar duce

*) Astfel la *15 Iulie 1553* castelanul Ioan Fanchy urgitează hirotonirea *episcopului Ioan din Pești* „*cui Walachorum istius Regni Episcopatus per Dominum Waivodam* est condonatus". Acest *Ioan din Pești* e unul dintre antecesorii lui Eftimie, iar nu a lui Cristofor dela Geoagiu. *Hurm* XV. p. 495.

**) Hurm. XV. p. 653.

***) Ibidem 654.

www.dacoromanica.ro

să-şi cerceteze credincioşii, să predice, să înveţe, să îndeplinească ceremonii şi să administreze sfintele taine (...hagyuk és parancsolyuk nektek erösen, hogy valamikor nevezett *Eufftymia oláh püspök* az mi birodalmukba, váraink, joszágaink tartomanyba tudnilik a hol *az eo tanitácát veszik,* menend avagy iutand, mindenütt eo neki és az eo utánna való oláh papoknak kik az eo vallását tartjak, szabadon minden bántás nélkül hagyatok és alattatok valók is haggyak iarni, mulatny, *praedikalny tanytany, az ceremoniakat gyakorlany, szentségeket szolgaltatny*" *).

Ce însemnează repetirea atât de stăruitoare a poruncilor date din partea principelui ardelean, la intervale aşa de scurte, în interesul episcopului Eftimie, ca el să fie ascultat şi sprijinit în exerciţiul funcţiunii sale?

Intors dela patriarhul Macarie din Ipec, Eftimie pare a fi întâmpinat la Românii ardeleni o împotrivire destul de serioasă, ca unul care se abătuse dela vechiul obiceiu al vlădicilor ardeleni de-a se hirotoni în Ţara Românească, sau în Moldova. Această împotrivire va fi fost sprijinită şi alimentată din partea mitropolitului Ungrovlahiei, care prin hirotonirea lui Eftimie la Ipec îşi vedea desconsiderat dreptul său de jurisdicţiune bisericească asupra Ardealului, în calitate de „exarh al plaiurilor". De altă parte Moldovenii, cari aveau încă dela 1566 răfuieli neisprăvite cu Eftimie, nu vor fi lipsit nici ei a îndemna pe Românii ardeleni la o atitudine protivnică faţă de acest vlădică sfinţit la Ipec.

In această situaţie dificilă Eftimie va fi simţit necesitatea de a călători totuş la mitropolitul Ungrovlahiei şi de a încerca să-şi justifice abaterea sa dela vechiul obiceiu. Această călătorie o săvârşi la începutul anului 1574, căci la 26 Ianuarie socotelile Braşovului fac amintire de el, ca de unul, care se întorcea din Ţara Românească, întovărăşit de 10 inşi **).

*) Hurm. XV., p. 655—6.

**) *1574. 26 Januar.* „Es war auch kommen der *Jeftyme Wladika* zuruch aus der Walachey. selbt 10-ter" (Hurm. XI. p. 810).

www.dacoromanica.ro

Dar se pare, că încercarea lui de a mulcomì pe desconsideratul mitropolit al Ungrovlahiei n'a reuşit. De aceea cu o lună mai târziu, *la 27 Februarie 1574,* acesta soseşte în Ardeal, însoţit de un sol moldovean, a cărui menire va fi fost, probabil, să aducă învinuiri contra lui Eftimie pentru faptele sale dinainte de 1566, din pricina cărora trebui să părăsească Moldova şi să se refugieze la Românul Lazar, între Bârgău şi Sângeorgiu.

Spre a evita inconvenientul de a fi destituit prin o sentinţă formală de caterisire, Eftimie părăsi în Martie *de bună voie (per spontaneum discessum)* scaunul vlădicesc, pe care Stefan Báthory îl dărui peste câteva luni, *la 6 Iunie 1574,* evlaviosului şi învăţatului *Christofor*).*

Ierarhii Ungrovlahiei nu au dat uitării cazul lui Eftimie şi peste 21 de ani, când au venit la Alba-Iulia, ca soli trimişi din partea lui Mihai Viteazul, mitropolitul din Târgovişte, episcopul din Buzău şi cel din Râmnic, ca împreună cu ceilalţi trimişi: vornici şi vistieri, să subscrie *la 20 Maiu 1595* contractul de alianţă între Sigismund Báthory şi Mihai Viteazul, ei au reuşit să introducă în textul acestui contract o dispoziţie foarte lămurită, care să pună stavilă oricărui vlădică românesc din Ardeal de a mai încercà să umble după hirotonire pe la Ipec, sau în alte părţi străine, lipsite de dreptul de a exercità jurisdicţiune bisericească asupra Românilor ardeleni.

Această dispoziţie importantă pentru legăturile ierarhice dintre biserica ardeleană şi mitropolia Ungrovlahiei, sună astfel: *„Şi toate bisericile româneşti de sub stăpânirea Serenităţii Sale* (a

---

*) „...ad singularem intercessionem nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum nobis pro parte *religiosi Christophori presbyteri* factam, tum vero inducti meritis ac virtutibus et *singulari scientia ejusdem* quibus ipsum praedictum insignitumque intelleximus, eundem igitur Christoporum presbyterum *in episcopum Valachorum presbyterorum transsilvaniensium, romanam videlicet seu graecam religionem profitentium, — per spontaneum discessum discreti Euphtimie ipso episcopatu vacante* — durante beneplacito nostro eligendum, nominandum et instituendum duximus". Hurm. XV., p. 659 — 660

www.dacoromanica.ro

principelui ardelean) *vor fi sub jurisdicţiunea şi dispoziţiunea Arhiepiscopului din Târgovişte, după îndrumarea dreptului bisericesc şi a rânduelii din această ţară*". *).

*) „*Omnes etiam Ecclesiae Valachicales* n ditionibus Suae Serenitatis existentes *erunt sub jurisdictione et dispositione Archiepiscopi Tergovistiensis, juxta ecclesiastici juris et ordinis illius regni dispositionem...*" *(G. Pray, „Dissertationes historico-criticae"*. Viena 1774, pág. 154 notă).

www.dacoromanica.ro

VII

TUDORA, MAMA LUI MIHAI VITEAZUL

Pătrașcu cel Bun, tatăl lui Mihai Viteazul, a murit în București la sfârșitul aceluiaș an*), în care se născuse fiul său, chemat să scrie cu fulgerătoarea-i spadă una din cele mai strălucite pagini de glorie militară în istoria neamului nostru.

Creșterea lui Mihai a rămas, din vârsta cea mai fragedă a copilăriei, numai în grija mamei sale Tudora, care s'a bucurat de sprijinul și ocrotirea influentului său frate Iani Vistierul**), om cu înalte slujbe și cu multă trecere la Poarta otomană. Fiind vel-ban în Muntenia și capuchehaie la Poartă, el a reușit să asigure nepotului său Mihai Domnia Țerii Românești.

Tudora l-a obișnuit pe Mihai din pruncie cu cinstirea legii creștinești și a datinelor străbune. Când Papa dela Roma a încercat, prin un trimis al său, să înduplece pe Mihai Vi-

*) 24 Decemvrie 1557, *„non sine veneni dati suspicione"; Michaelis Sigleri Chronologiae rerum Hungaricarum, transsylvanicarum et vicinarum regionum,* cartea II, c. I. la Mathias Bél: *Adparatus ad historiam Hungariae,* Pressburg 1735, p. 80.

**) Un scriitor contemporan, Silesianul Baltazar Walter, care a scris despre isprăvile lui Mihai pe baza informațiilor primite dela Logofătul Teodosie (1597), afirmă că acest unchiu a lui Mihai ar fi fost Grec („avunculus vel matris frater Graecus"). Ipotesa că Tudora ar fi fost descendentă din familia Cantacuzino, este înlăturată acum. „Iani nu poate fi un Cantacuzino"; cf. N. Iorga, Familia lui Mihai Viteazul, „Convorbiri Literare", 1902, p. 234 și Ioan C. Filitti, Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino, București 1919, p. XXIII.

www.dacoromanica.ro

teazul a părăsi credința părinților săi și a trece la biserica romano-catolică, după mărturisirea unui scriitor contemporan din Ardeal, Mihai ar fi primit scrisoarea și sfaturile Papei „strâmbând din nas, indignat că acesta cutează să atace și defaime credința pe care o mărturisește el". Totodată i-a răspuns Papei și l-a sfătuit, din potrivă că „părăsind el rătăcirile italice, să se întoarcă dimpreună cu poporul creștin la adevărata comunitate a Bisericilor grecești, căci numai așa va fi cu putință alungarea Turcului spurcat din spinarea creștinătății" *).

Această alipire neclintită a lui Mihai la biserica și credința strămbună e a se mulțămi, fără îndoială, în mare parte creșterii de care l-a împărtășit evlavioasa și buna sa maică Tudora. Ea s'a învrednicit în curând să vadă talentele mari ale fiului său și să se minuneze de extraordinara lui destoinicie în conducerea țării și a oștirilor, având atâtea prilejuri de a se bucură de strălucitele lui biruințe. Inima ei de mamă nu a fost însă cruțată, la adânci bătrânețe, nici de sabia durerii, care o sfâșiè cumplit în clipa când i-a sosit din Ardeal vestea despre înfiorătoarea ucidere a „drag fiului său" Mihai, pe câmpia Turzii.

La bătrânețe, Tudora intrase în cinul monahal, luându-și în călugărie numele *Teofana*. Același scriitor ardelean ne spune că Mihai Viteazul, înnainte de a plecà să cuprindă Ardealul, s'a îngrijit de bătrâna sa maică, adăpostind-o în mănăstirea Cozia. De aci a putut să urmărească maica Teofona — cu sufletul îndoit între speranțe mari și temeri chinuitoare — soarta schimbăcioasă a fiului său. Aci a primit vestea despre rezultatul îmbucurător al luptei de la Șelimbăr, despre intrarea lui Mihai în capitala Ardealului, despre întrunirea celei d'intâi diete

*) Cf. *Ștefan Szamosközi*, în Monumenta Hung. Historica, Scriptores, XXVIII, p. 75: „Fertur Michael nonnisi caperato naso litteras et monita Pontificis suscepisse: indignatus dogma religionis, quam ipse profiteretur, ab eo carpi et improbari. Itaque, ad ea Pontifici rescripsisse, ac vicissim monuisse ut, reiectis italicis erroribus, ad veram communionem graecarum Ecclesiarum se populumque christianum reduceret: ita fore ut pestilens Turca e cervicibus orbis christiani propulsari possit".

www.dacoromanica.ro

ardelene supt conducerea lui la Alba-Iulia (20 Noemvrie 1599) şi despre cucerirea Moldovei în vara anului 1600.

Soliile, care aduceau veşti îmbucurătoare despre biruinţele şi isprăvile lui Mihai, vor fi găsit pe cuvioasa maică Teofana în liniştea şi evlavia chiliei sale adese ori adâncită cu totul în meditaţii asupra înţelesului acestor cuvinte din Paraclisul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu: „O, prea luminate nor, maica lui Dumnezeu, pe cei ce luptă cu noi surpă-i cu dreapta ta cea stăpânitoare şi a-tot-puternică —, şi pe cei asupriţi îi mântueşte!"

Tot aici a primit şi vestea despre dureroasa înfrângere de la Mirislău ca şi mai târziu zguduirea, care venià ca un trăsnet din senin, despre năprasnicul sfârşit de la Turda.

Acelaşi scriitor ardelean spune că, după expediţia lui Mihai în Transilvania, Tudora a mai trăit timp de cinci ani, apoi în aceeaşi mănăstire „a schimbat viaţa cu moartea"*).

Inainte de a închide ochii pe veci, maica Teofana fu cercetată în mănăstirea Cozia de către nora sa, Doamna Stanca, dimpreună cu nepotul său Nicolae Pătraşcu şi cu nepoată-sa Florica. Această mişcătoare şi duioasă întâlnire a rămas eternizată într'un act românesc scris de „călugăraşul Gavriil". Aici se pot ceti următoarele rînduri, cari zugrăvesc în mod plastic starea sufletească a mamei, soţiei, fiului şi fiicei lui Mihai, după ce căzù frumosul lui cap în ţărână, neprilejindu-se „sabia lui cea ageră în mâna lui cea vitează":

„Eu, roaba Domnului Isus Hristos, călugăriţa Teofana, muma răposatului Mihail Voevod din Ţara-Românească, vieţuit-am viaţa

*) Ibid., p. 306: „Matrem Theodoram, provectae aetatis foeminam, quo valetudini eius Michaël consuleret, în coenobio sacerdotum Kozia dicto quod cis Arges ad adversas Carpati radices sita est, dum se haec belli tempestas frangat, tuto in loco deposuit. Ea, variabilem filii fortunam secundosque iuxta atque adversos eius casus ac ad extremum et iam tristem interitum animis et sensibus contemplata, quinto tandem ab hac expeditione anno eodem in coenobio vitam cum morte mutavit". Deci moartea Teofanei — după acest scriitor — de obiceiu bine informat — trebue să se fi întâmplat la 1604.

www.dacoromanica.ro

acestei lumi deşerte... şi am petrecut lumeaşte destul în tot chipul în viaţa mea, până ajunseiu· şi la neputinţa bătrâneţelor mele şi la slăbiciunea mea în sfânta mănăstire Cozia, la lăcuita Sfintei Troiţe şi la răpaosul răposatului Mircea Voevod. Şi trăiiu de ajuns de luaiu şi sfântul cin călugăresc, drept plângerea păcatelor mele. Aciiaş mă ajunse şi vestea de săvîrşirea zilelor drag fiului meu Mihail Voevod şi de sărăcia Doamnă-sa şi a coconilor Domniei lui prin ţările străine. Fuiu de plângere şi de suspine ziua şi noaptea.

„După aceia, cu vrearia şi cu ajutoriul Domnului din ceriu şi cu rugăciunea cinstiţilor părinţi în zi şi noapte şi plângerea mea şi suspinele sărăciei lor din ţările străine doară Sfinţia Lui din înaltul ceriului au auzit şi s'au milostivit de i-au scos din ţările străine în ţara de moştenire, şi mai vârtos au cugetat la sfânta mănăstire Cozia pentru bătrâna şi jalnica lor maică. Şi, dacă se adunară unii cu alţii, mare plângere şi suspin fu printre ei de jalea fiiu-său Mihail Voevod şi pentru patima lor ce au păţit prin ţările străine, — Doamna Stanca şi fiiu-său Nicolae Voevod şi fie-sa Doamna Florica *). Fu după aceea întrebare întru ele, cine cum au petrecut? Grăi Doamna Stanca: Cum am păţit noi,

*) Florica se măritase, încă fiind tatăl ei în viaţă (la 1600), cu Preda Postelnicul, fiul lui Papa Logofătul din Greci; cf. St. Nicolaescu, *Portrete istorice. Domniţa Florica*, Bucureşti 1912, p. 5 şi *Proectul de căsătorie al Impăratului Rudolf cu Domniţa Florica, fica lui Mihai Viteazul* de C. Kogălniceanu, care combate afirmaţiunea lui Nicolaescu că Impăratul Rudolf ar fi cerut mâna Domniţei Florica şi „legătura fericită s'ar fi încheiat atunci, dacă intrigile ungureşti n'ar fi venit să curme înfăptuirea acestei nunţi împărăteşti". Cf. *Arhiva Genealogică*, an I, p. 161 — 3. Niculae Pătraşcu s'a însurat cu Ancuţa, fica lui Radu Şerban, având cu ea doi fii: Gavrilaş-Vodă († 1622) şi Mihail-Vodă († 1656) şi două fice: *Ilinca* măritată cu Eustatie Vistiernicul Leordeanul şi *Ancuţa* măritată cu Constantin Postelnicul (Nicolaescu, l. c.), Nicolae Pătraşcu a murit în pribegie (1627), ca şi socrul său Radu Şerban, care a fost înmormântat în biserica Sf. Ştefan din Viena („der Radul Waida in Skt. Stephans Kirche, un der Petrasko... nach Raab, în die razische Kirche begraben worden"; Krauss, Siebenbürgische Chronik, I, p. 195. Rămăşiţele trupeşti ale tatălui şi soţului său le-a transportat mai târziu Ancuţa în Ţara-Românească, fără a se gândi „quod terra ubique sit benedicta" (ibid., p. 196).

www.dacoromanica.ro

maică, să nu pată nime din ruda noastră, dară Molitva Ta, maică, cum ai petrecut? Maica zise: Cu mult foc de moartea fiiu-meu şi de jalea domniilor voastre, iar de cătră sfânta mănăstire am har dragului Domn din ceriu şi mulţumesc părinţilor din sfânta mănăstire c'am avut pace, răpaus şi căutare de molitvele lor la nevoia mea... Zise maica Teofana: Pentru aceea, fetele mele, am făgăduit sfintei mănăstiri două sate din Romanaţi: Frăsinetul şi Studeniţa, pentru sufletul răposatului Mihail Voevod şi pentru sănătatea fiiu-său Nicolae Voevod şi pentru pomeana noastră şi a tot neamul nostru, să fie pomenit la toate sfintele pomelnici şi la dumnezeiasca liturghie în vecie, pentru pomană. Domnia lor ziseră: Noi bucuroase, cum ţi le-au dat răposatul Mihail Voevod, volnică eşti; fie date şi de noi şi de Nicolae Voevod şi de tot neamul nostru în vecie pentru pomană" *).

La adânci bătrâneţe s'a stins din viaţă maica Teofana, după ce, în felul acesta, prin o frumoasă danie creştinească, s'a îngrijit ca veşnica pomenire a eroului Mihail Voevod, a ei şi a întreg neamului său necontenită să fie în altarul mănăstirii Cozia, „la răpaosul răposatului Mircea Voevod". Ea a fost înmormântată în tinda mănăstirii Cozia, unde nepoţii ei Nicolae şi Florica (Stanca nu mai era în viaţă, murise şi ea la 1604 **) i-au aşezat mai târziu o frumoasă piatră sepulcrală cu următoarea inscripţie românească: „† Răposat-au roaba lui Dumnezeu călugăriţa Teofana, muma răposatului Mihail Voevod; şi fie-sa Doamna Florica şi fiiu-său Nicolae Voevod a nevoit şi a scris în zilele lui Io Radu Voivod, leat 7114 (1606) ***).

---

*) Al Papiu-Ilarianu, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, I, p. 338,—90 (şi D. Onciul, în *Convorbiri Literare*, XXXV, p. 716—8).

**) Gr. G. Tocilescu, Doamna Stanca soţia lui Mihai Viteazul Bucureşti 1877, p. 54. cf. şi I. C. Filitti, Mama şi soţia lui Mihai Viteazul în „Conv. Lit." din 1921 p. 608—627, unde se arată că Stanca a murit la 1603 (p. 620).

***) Al. Papiu, l, c., p. 396.

www.dacoromanica.ro

VIII

PATRU SCRISORI ROMÂNEŞTI DIN TIMPUL STĂPÂNIRII ARDELENE A LUI MIHAI VITEAZUL

In vara anului 1925 am descoperit între hârtiile necatalogate ale Museului Bruckenthal din Sibiiu, în colecţia rămasă dela Fr. Zimmermann, un număr important de acte româneşti şi slavone, toate privitoare la relaţiile Sibiiului cu Ţara Românească, în cursul secolelor XV—XVIII.

Cele slavone au fost publicate de d. profesor Silviu Dragomir în vol. IV al „Anuarului de istorie naţională" din Cluj, dintre cele româneşti au apărut unele în vol III al aceluiaş „Anuar", urmând ca să apară succesiv şi restul.

Pentru importanţa lor istorică tipărim şi aici patru scrisori româneşti din timpul, când Mihai Viteazul stăpânea Ardealul (vara anului 1600), ale cărui elemente privilegiate se pregăteau în taină să profite de cel mai apropiat prilej, spre a-i surpa domnia, ceeace s'a şi întâmplat la 8 Septemvrie 1600, prin lupta dela Mirislău.

Deşi scrisorile, ce publicăm aici nu sunt datate cu destulă precisiune, pot fi aşezate totuş în următoarea ordine cronologică:

1. *1600. Maiu 1.* (fără indicaţie de an). Marele *Logofăt Teodosie* scuteşte pe Ioan Olasi de a merge „cu Turcii solie", dându-i voie să-şi aducă nevasta dela Lugoj.

2. *1600.* (fără indicaţie de an, lună şi zi) *Ioan Vlădica din Belgrad* (Alba-Iulia) scrie lui Lucaci „pulgărmeşterul" (primarul) Sibiiului în cauza unui „mişel" din Răşinariu, căruia nu i

www.dacoromanica.ro

se cade să lăcuiască împreună cu o fată, care „se leagă de însul", cu toate că sunt „sânge amestecat" și „cumetri".

Vedem în scrisoarea aceasta o frumoasă dovadă despre grija, ce purta mitropolitul Ardealului, din timpul lui Mihai, pentru păstrarea purității de sânge și, prin aceasta, pentru apărarea sănătății morale și fizice a credincioșilor săi.

Dar scrisoarea aceasta a mitropolitului Ioan Prislopeanul mai prezintă și altă importanță de ordin cultural-istoric. Este anume *cea mai veche scrisoare românească, cunoscută până în timpul de față din condeiul unui ierarh român.* Era cunoscută de mai înainte numai iscălitura românească a episcopului Pavel din Turdaș, — care la 7 August 1574 semna în Sebeșul săsesc un text latin astfel: *Turdași Palu popu episcopu Rumânilor*).*

Scrisoarea lui „Ioan vlădica ot Belgrad", este nedatată, dar amănuntele, pe cari le cunoaștem cu privire la cariera administrativă a „pulgărmeșterului de Sibiiu", ne permit a o data cu aproximație la 1600. E vorba în cuprinsul ei, și în adresă, de *Luca Engeter,* care a fost în două rânduri „Bürgermeister" al Sibiiului: 1. dela 29 Ianuarie *1594* până la 23 Ianuarie *1597* și 2. dela 14 Ianuarie *1599* până la moartea sa întâmplată la 26 August *1603.**).*

Scrisoarea reprodusă aci și în facsimil trebue să fie deci dintre anii 1599—1603. Imprejurarea, că ea s'a păstrat la olaltă cu scrisoarea marelui logofăt Teodosie, dela 1 Maiu 1600, o prezintă databilă din acest an ***).

3. *1600* (fără indicație de an, lună și zi) Preda postelnicul, ginerele lui Mihai Viteazul, bărbatul Floricăi scrie Sibiienilor

---

*) cf. Ferdinand Baumann, *Zur Geschichte von Mühlbach.* Urkundenbuch nr. XXXIV. pag. 106.

**) cf. Fr. Zimmermann, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884* în *„Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde"* 1884 pag. 529 și urm.

***) Scrisoarea mitropolitului Ioan este și ca formă așa de sigură, încât presupune un îndelungat exercițiu anterior de scriere românească, desmințind astfel afirmația lui *Ladislan Réthy. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.* Nagy Becskerek 1890 pag. 203.

www.dacoromanica.ro

în cauza unui fecior, ucis la Tălmaciu, şi pentru nişte săbii. Deşi nedatată, din cuprinsul ei rezultă, că a trebuit să fie scrisă în vara anului 1600. Numai atunci putea să comunice, că împreună cu cumnatul său, Nicolae Vodă Pătraşcu, fiul lui Mihai, sunt „veseli", având pace şi „de către Turci şi din toate părţile".

4. *1600. Septemvrie 2* (fără indicaţie de an) Este de un interes deosebit această scrisoare datând tocmai din zilele critice ale începutului lunei Septemvrie, când răzvrătirea pusă la cale de nobilimea ardeleană şi de Basta contra lui Mihai era în preajma unui succes ca cel dela Mirislău.

Stăruinţele lui Nectarie, care scrià din Sebeşul săsesc, spre a-l înduplecà pe Lucaci să nu-şi calce jurământul şi să nu facă răutate ridicând săsimea, împotriva lui Mihai, au rămas fără rezultat, oricât se silea a-i reamintì că „va aveà să dea seama înaintea lui Dumnezeu" şi să-l asigure că Mihai mai are oşti.

Saşii din Sibiiu, ca şi cei din Braşov au sprijinit nobilimea răzvrătită. Au îndemnat chiar şi pe Secui, să se răscoale împotriva lui Mihai. S'a păstrat o scrisoare a Sibiienilor sfătuind pe Secui, să se lapede de Mihai, căci ştiu cât au trăit ei de bine înainte de stăpânirea acestuia; toată stăruinţa şi uneltirea lui ar fi fost ca „împuţinând naţia maghiară, secuimea şi săsimea, să umplă cu Valahi pământul acesta frumos, care ne-a crescut şi îngrăşat pe noi" *). Totodată îi ameninţă pe Secui, că de nu-l vor părăsì pe Mihai, vor merge Braşovenii asupra lor, le vor arde casele, iar femeile şi copiii lor îi vor trece prin sabie; au poruncit ţăranilor din părţile Făgăraşului, să se întoarcă la credinţă, căci altfel vor fi ucişi până la unul. Ca să-i facă pe Secui, să-şi piardă orice nădejde în ajutorul lui Mihai, le comunică de încheiere, că oamenii lui au fugit din cetatea Buia şi la Sebeşul săsesc i-au tras tunurile în strâmtorile munţilor. „De

*) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae* vol. V pag. 584—6. „Minden mestersége igyekezeti az volt, hogy az magyar nemzetet, székelységet és szászságot elfogyatván, ez szép földet, *ki minket nevelt és hizlalt,* oláhokkal megrakja".

www.dacoromanica.ro

aci puteți judecà D-Voastră, ce nădejde mai poate fi din partea lui" *).

Iată acum și textul celor 4 scrisori: 3 din zile bune, a 4-a din clipe așà de critice pentru stăpânirea lui Mihai Vodă Viteazul în Ardeal:

1.

Marele logofăt Teodosie dă salvus conductus nobilului Ioan Olasi să-și aducă jupâneasa dela Lugoj.

1. V. 1600.

† Pișet jupan Teodosie mare logofet acesta a me carte acestui nemiș Olasi Ianoșu de în Belgrad ca să fie în pač(e) păntru că la fost mănat nemișii să me(a)rgă cu Turcii solie. Iar eu lam ertat de čest(a)cale ca să se duc(ă) săși aduc(ă) jupăneasaș dela Lugoj nime să nul băntue(a)scă prăste carte mea *inako dane pomoa*** *reč****. Pis(at) Meseța Mai 1 dnă gioi.

2.

O scrisoare românească a mitropolitului Ioan dela Prislop (1600)

† Mlostiiu bojiiu Ioan Vlădca ot Belgrad. Scriu închinăciune și multă sănătate la dumneata bulgăr Lucač și dau știre dumitale de rândul unui mișel dein Rușinariu, ce au venit de s'au jeluit de u(n) fečur al(u) lui și au dzis că să leagă o fată de însul. Nu știm avut-au vină au n'au avut, că el să gio(a)ră că n'au avut. Și după

*) Bolyában az vajda házából kiszöktek; Szászsebesnél az àlgyukat az havas torkában vonták, honnét itilheti kgtek, micsoda reménség lehessen, felőle".

**) O imitație slavonă a formulei latinești „secus non facturi" (altfel să nu faceți) cf. I. Bogdan, Documente si regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI. București 1902 pag. XL.

***) „punctum" cf. I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, București. II. p. 603

www.dacoromanica.ro

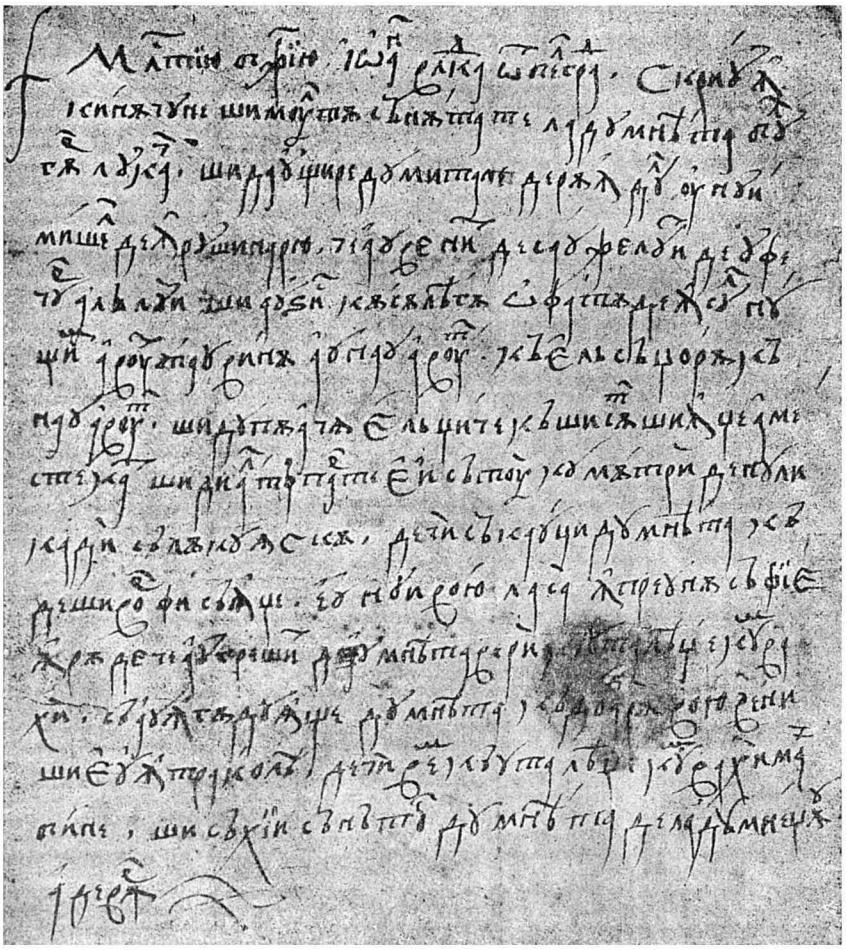

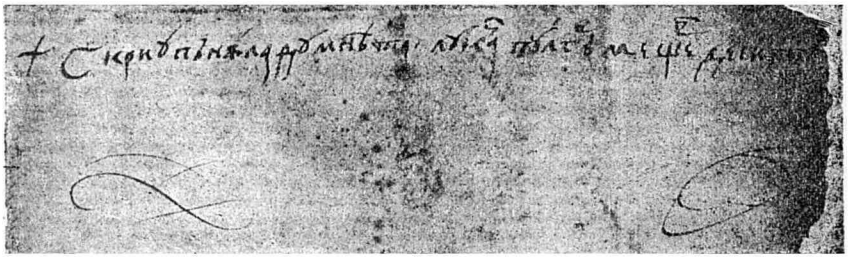

Scrisoarea mitropolitului Ioan din Belgrad (Alba Iulia) către primarul Sibiiului (1600).

www.dacoromanica.ro

aceea el(ă)ğice că-şi sânt şiânge amestecat şi di altă parte ei sănt(u)cumătri de nu li (se) cadi să lăcuiască. Deci să cauţi dumneata că de-şi vor fi săânge, eu nu-i voiu lăsa împreună să fie, eară de ce au greşit, dumneata veri căuta leage cum va hi, să au îngăduieaşte dumneata că doară voiu veni şi eu într'acolea, deci vom căuta leage cum va hi mai bine, şi să hii sănătos dumneata dela Dumneğău adevăr(at).

Pe contrapagină:

† Scriu până la dumneata Lucač pulgăr meşter de Sibiiu.

(pecete de ceară verde întunecată).

3.

Preda postelnicul roagă pe Sibiieni să facă cercetare în chestia unui fecior ucis la Tălmaci şi a unor săbii.

1600.

† Dela jupan Preda postelnicul. Scrisam dela Dumnezău bucurie la ai miei cinstiţi şi prea iubiţi şi dulci şi dragi părinţi mai mari jupânul Lucaci. marele bulgăr şi la judeţul cel mare al cetăţiei Sibiiului multă vieaţă şi sănătate trimit Domniea voastră, dup'aceia de veţi întreba Domniea voastră de sănătatea Domnu(lui) nostru Niculei Vodă cu mila lui Dumnezău Domnia lui este sănătos şi vesel şi noi încă săntem sănătoşi şi veseli, De alta de veţi întreba Domniea vostră şi de vr'o veste den ţara nostră, Dumniea vostră să ştiţi că de cătră Turci avem pace şi den tote părţile, de alta dau ştire Dumni vostră pentru rândul unui fecior al mieu ce l-au ucis aicea în Tălmaci, mă rog Domniea vostră să căutaţi cum va fi cu dereptul, de va fi făcut vr'o răotate, încă să fie perit cu judecată, iar de nu au avut nici o vină, iar mă rog Dumniea vostră să căutaţi cum va fi cu dereptul, că eu voiu să caut(ă) nu voiu să las aşa, şi iată acestu om al mieu ce am trimis la Domniea vostră, el este frate acelui fecior, deci să căutaţi Domniea vostră cum va fi cu dereptul, de altă mă rog Domniea vostră pentru cele sabii să căutaţi Domniea vostră sau săm dè sabiile(a) sau să(i) le ziceţi Domniea vostră săm plătească

www.dacoromanica.ro

sabiile(a), că eu nu poci(u) răbda făr sabii, şi aş fi venit şi eu pî la Domniea vostră, iar eu n'am putut că vod[ă[forte m'au pripit tare şi încă mi-am lăsat(ă) sămăraş pre urmă şi cu povodnic, ci mă rog Domniea vostră săm isprăviţi de tot de ce vă rog, aceia dau ştire Domni vostră şi Dumnezău să vă veselească amin.

Pe contrapagină: † L'ai miei cinstiţi şi prea iubiţi şi dulci şi mai mari părinţi jupănul Lucaci mare bulgăr şi la judeţul cel mare al ceţăţii Sialbiiului (sic). (L. S.).

4.

Jupânul Nectarie scrie aceluiaş Lucaci, întrebându-l pentru ce a ridicat săsimea uitând de jurământul făcut lui Mihai ori crede că acesta nu mai are oşti; să nu fie deşert de minte, căci va trebui să dea seama înaintea lui Dumnezeu.

2. IX. 1600.

† Dela jupănul Nectarie. Scriş la al mieu mai mare frate jupănul Lucaciu bulgărul Sibiiului multă sănătate. După aceea îţ(i) dau ştire*)... Domnitale şi mă miru de cea minte mare şi înţel[eaptă] ce arăţi şi jurământ ce-aţi jurat cu Domnu nostru..... **) faceţi atâta răutate de-aţ(i) rădicat săsimea toată de u(cid) ***) oamenii noştri. Au pare[vă] Domnieavoastră că Domnu nostru iaste fără de oşti şi fără de oameni, nu chipzuiraţi acea(sta) că îndeşert chibzuiţi. Şi puteţ(i) vedea acum ce vin de oşti...****) şi veţi vedea deacum înnainte ce vor veni în toată...*****). Deci socotiţ(i) că Domniiavoastră nu sânteţ(i) deşerţi de m[inte] să vă rădicaţi ca alţii cum veţ(i) înţeleage preste puţină vr[eme] şi deaceea ce vor păţi. Iar despre Domniavoastră mare nădeajde au avut Domnu nostru şi deacum înnainte tot are nădeajde. Ci mă rog Domni-

*) hârtia ruptă.
**) hârtia ruptă.
***) hârtia ruptă.
****) hârtia ruptă.
*****) hârtia ruptă.

www.dacoromanica.ro

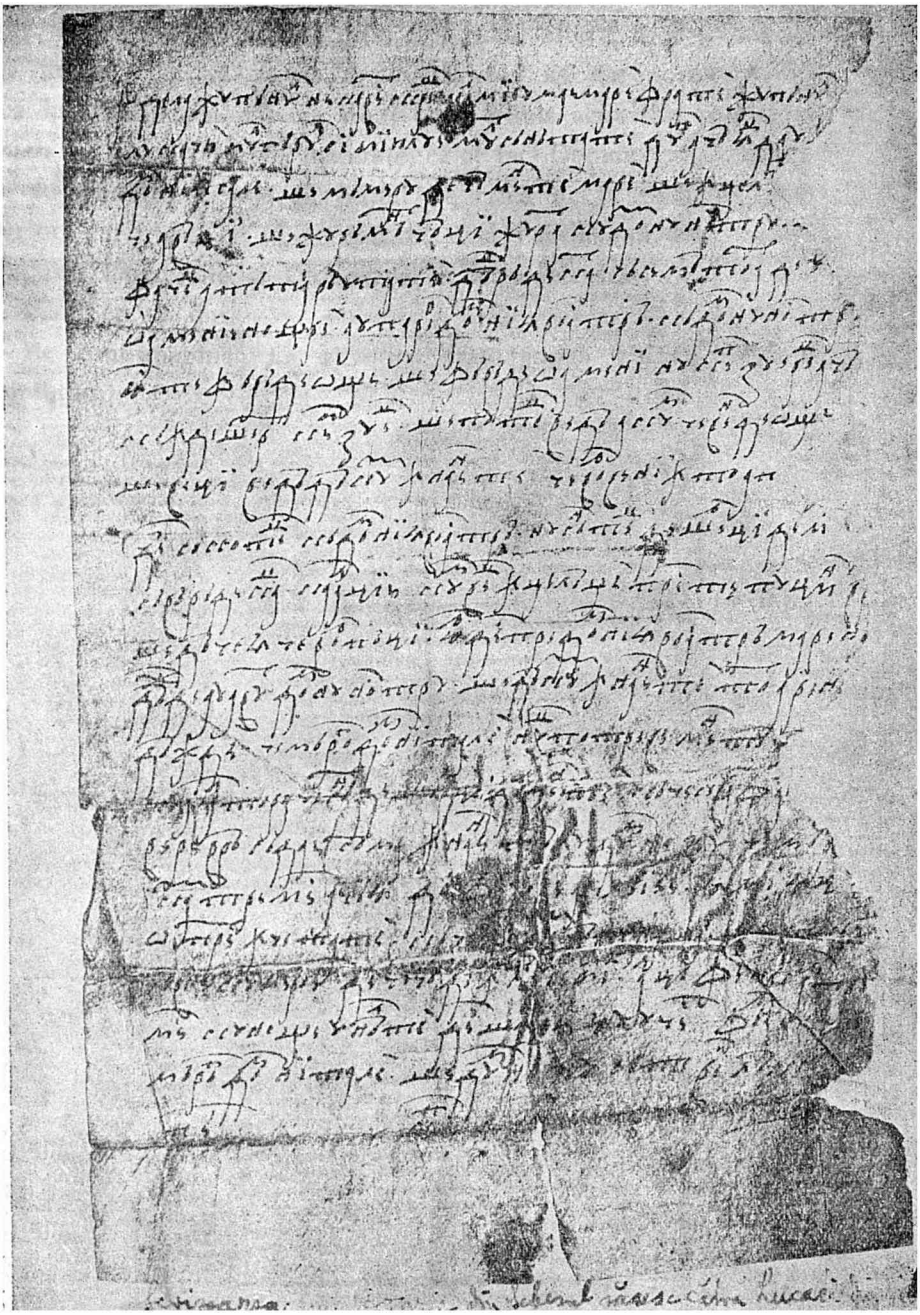

Scrisoarea lui Nectarie din Sebeșul săsesc către primarul Sibiiului (1600).

www.dacoromanica.ro

tale nu-ț(i) potrivi mintea ce[a]... *) cu al altora ce sănt deșerți de minte că-ci să va fa...**) veri vrea să dai seama înaintea lui Dumnezeu. Ci mă r[og] c'am trimis aciia doi feciori ai miei. Iar mi i-aț(i) oprit în cetate, că ce faci Domneata așa. Roguțe să-i l[ăsați] să vie cu birăul de cicea de în Sassebiș. Alți feciori am trimis cu nește unealte, deci ș'aceia i-au ucis. Foarte mă rog Domnitale și Dumnezeu să te veselească.

Pis. Sep. 2 dni.

Pe contrapagina: La al mieu frate jupan Lucaci bulgărul Sibiiului.

---

*) hârtia ruptă.
**) hârtia ruptă.

www.dacoromanica.ro

IX

CAPUL LUI MIHAI VITEAZUL

Cuvânt rostit la Mănăstirea Dealul la 13/26 August 1920.

Maiestatea Voastră!
Inalt Prea Sfinţiţi Părinţi Mitropoliţi!
Mărită obşte românească!

Ca o sfântă rămăşiţă din sbuciumatul trecut al neamului nostru, capul eroului dela Călugăreni şi dela Şelimbăr a percurs în aceste binecuvântate zile un adevărat drum de triumf dela mitropolia Moldovei — locul refugiului său trecător — până la mănăstirea Dealului, locul de vecinică odihnă a lui şi a familiei sale. Pretutindeni a fost întâmpinat în drupul acesta de gândul cucernic şi entuziast, de evlavia şi recunoştinţa unui întreg popor.

Profesorii Universităţii din Cluj, în această clipă unică în viaţa neamului nostru, se găsesc sufleteşte toţi aici, în pragul sfintei mănăstiri, împreună cu miile de studenţi ai acestei Universităţi şi cu sutele de ascultători ai cursurilor de vară, cari tocmai în zilele acestea muncesc din „straja dimineţii până 'n noapte", spre a-şi reface şi îmbogăţi cunoştinţele cu ceeace şcoala străină nu a voit şi nu a putut să le dea.

In numele *Universităţii clujene,* şi în numele *Institutului de istorie naţională,* pe care Maiestatea Voastră aţi binevoit a-l înfiinţă cu nobila intenţiune patriotică de a înlesni opera noastră de instrucţie şi educaţie a tinerelor generaţiuni studenţeşti, aduc

www.dacoromanica.ro

prinos de smerită şi cucernică închinăciune memoriei lui Mihai Voevod, făcând în acelaş timp făgăduinţa solemnă, că nu vom lipsì a pune toată stăruinţa spre a coborî în mintea şi sufletul elevilor sămânţa roditoare a *gândurilor,* cari au frământat odinioară *capul lui Mihai Viteazul...*

* * *

Intre aceste gânduri, pentru a căror înfăptuire a luptat şi s'a jertfit Mihai, la locul întâi se impune atenţiunii noastre *ideea de ţară, ideea de patrie.* Pentru a-şi scăpà ţara din umilinţa, la care o degradase regimul de corupţie oarecum obligatorie, de jafuri şi exploatări nesăturate,—regim încetăţenit de Turci la cârma Principatelor române, — Mihai porni cu inimă vitează şi gând îndrăsneţ acţiunea sa ofensivă, chemând pe toţi creditorii şi exploatatorii ţării la curtea sa, spre a le plătì dintr'odată toate datoriile. Şi le-a plătit în modul obicinuit pe atunci: nu cu aur, ci cu ascuţişul sabiei.

In această sângeroasă acţiune a fost povăţuit Mihai de eterna înţelepciune a vieţii de stat, concretizată în vechea maximă: *binele ţării să fie legea supremă.* Acestei legi supreme a înţeles el să subordoneze orice altă consideraţie trecătoare. Când interesele ţării au cerut, n'a stat la îndoială să-şi îngenunche demnitatea şi mândria, să-şi jertfească cu desăvârşire personalitatea sa eroică.

Prin ce furci caudine a trebuit să treacă sufletul lui Mihai în vara anului 1595, când a primit umilitorul tratat de alianţă, pe care îl încheiaseră la Alba-Iulia boierii şi vlădicii ţării cu nestatornicul Sigismund Báthori, şi când s'a văzut silit a face jurământ de supunere înaintea solului trimis de acesta, înaintea lui Gheorghe Palatici, banul Lugojului! — Numai dorinţa lui arzătoare de a-şi vedeà ţara curăţită de asupritorii şi exploatatorii păgâni, puteà să justifice acest pas al viteazului voevod.

Dupăce prin strălucitele sale biruinţe dela Călugăreni, Giurgiu

www.dacoromanica.ro

și Nicopole umpluse de groază pe Turci și de înviorătoarea nădejde a liberării pe toate popoarele creștine din Balcani, acțiunea lui Mihai începe a se revărsà peste granițele țării cârmuite de dânsul.

* * *

Ideea de țară se lărgește, evoluează spre *ideea de neam,* a cărei acțiune se manifestă atât de strălucit în pregătirea iscusită a expediției transilvane, în biruința dela Șelimbăr, în intrarea lui Mihai cu triumf în Alba-Iulia și în neașteptata cucerire a Moldovei, unde se făcù închinarea boierilor și ungerea sa întru Domnie la 1 Iunie 1600. Șapte luni de zile i-au fost de-ajuns spre a face hotarele cârmuirii românești să se apropie de hotarele neamului și ale graiului străbun.

Trebue să accentuăm însă, că *ideea națională* a lucrat în mod însemnat și în actele de guvernare ale lui Mihai, atât în Transilvania, cât și în Moldova.

Consolidarea vechilor legături ierarhice, dintre mitropolia ardeleană și mitropolia din Târgoviște, scutirea preoților români din Transilvania de îndatoririle iobăgiei deoparte, iar de alta actele soborului, ținut în Iași la 2 Iunie 1600, ne dau suficiente dovezi în privința aceasta. — Din aceste acte iasă la iveală chiar un fel de naționalism intransigent, întrucât membrii soborului au decis atunci să nu mai poată pătrunde în slujbele înalte bisericești nici decum oameni *străini,* din alte țări, fiindcă nu au nici o milă pentru sfintele lăcașuri, ci pricinuesc numai risipă și sărăcie. — Dar nu numai în cele bisericești, ci și în alte relațiuni de vieață a poporului nostru din Transilvania, putem găsi sămânța *ideii de neam* în guvernarea lui Mihai. In săptămâna, când s'a votat în parlamentul României întregite legea ișlazurilor, va fi de interes, cred, să amintesc, că ceva asemănător a făcut cu 320 de ani în urmă și Mihai Viteazul, stăruind să se voteze, prin dieta ținută în Alba-Iulia dela *20—27 Iulie 1600,* o lege specială pentru *țărănimea română din Transilvania.*

www.dacoromanica.ro

In adevăr prin articolul de lege *23,* votat în dieta aceasta ardeleană, s'a încuviinţat pentru satele româneşti locuri de păşunat. Cele trei naţiuni privilegiate ale vechei constituţii transilvane: nobilii, secuii şi saşii se simt însă datori a spune chiar în textul laconic al menţionatului articol, că au votat legea aceasta *„numai din consideraţie faţă de Măria Sa Voevodul Mihai şi din bunăvoinţa lor faţă de Măria Sa"*. (Monumenta comitialia Regni Transilvaniae IV. p. 527).

* * *

In sfârşit, a treia idee rodnică şi însemnată, care l-a călăuzit pe Mihai în tot timpul vieţii sale, a fost ideea religioasă, *ideea creştină.*

In ajutorul lui Dumnezeu şi-a pus *banul Mihai* toată nădejdea, când Alexandru Vodă cel Rău, temându-se de popularitatea lui, îl osândise la moarte şi paznicii îl duceau spre locul pierzării. Rugăciunea, pe care o rostì el atunci în biserica şi la icoana sf. Nicolae, a făcut minuni: călăul a aruncat securea şi intervenţia boierilor a salvat viaţa lui Mihai.

Cu numele Mântuitorului Christos pe buze, cu inima întărită pe piatra credinţii şi a nădejdii în dumnezeescul Lui ajutor, a pornit *voevodul Mihai* atacul în lupta dela Călugăreni — Maratonul istoriei noastre militare, — unde intervenţia lui personală avù înrîurire decisivă, ca şi în lupta dela Şelimbăr, despre care un martor contemporan, italianul Malaspina de Sansevero relatează, că infanteria română s'ar fi clătinat chiar dela începutul luptei şi ar fi fost pusă pe fugă, dar intervenind personal Mihai cu suflet eroic şi cu vitejie *„con grandissimo valore e temerita"* — a decis soarta războiului în favorul Românilor.

Frumoasă expresiune a ideii creştine găsim într'o scrisoare latinească din 24 Iunie 1600 în care Mihai, adresându-se comisarilor împărăteşti, arată cum prin calomniile oamenilor de nimica credinţa şi statornicia lui au fost puse la îndoială, cu

www.dacoromanica.ro

toate că devotamentul său pentru *cauza creştinătăţii* l-a întărit cu multe dovezi mai strălucitoare decât lumina soarelui la amiazi — (argumentis ipsa meridiana luce illustrioribus).

Iar după înfrângerea dela Mirislău, în clipe de chinuitor sbucium sufletesc, când din trei ţări rămăsese fără nici una şi alergà să dobândească ajutorul împăratului Rudolf, în clasicul său memoriu, care înfăţişează deosebit de clar întreagă cugetarea politică a lui Mihai, spune că la Mirislău de aceea a pierdut lupta, fiindcă sabia lui fusese învăţată să bea *numai sânge păgânesc* şi, când s'a văzut în faţă cu oastea creştinească a împăratului, i s'a muiat inima de milă şi n'a putut să omoare creştini. In acelaş memoriu arată, că este împresurat de mulţi duşmani, de şi mai mulţi prieteni făţarnici, cari au ştiut să exploateze totdeauna în favorul lor strălucitele lui biruinţe, căutând toate mijloacele, ca să-l piarză... Cugetul lui sbuciumat îşi găseşte însă alinare în nădejdea creştinească, pe care o exprimă atât de simplu şi mişcător prin aceste cuvinte: — „pentru binele creştinătăţii sufăr orişice, lăsând *în mâna lui Dumnezeu răsbunarea cauzei mele*“...

Viclenia şi păgânească răutate a oamenilor l-a pierdut pe Mihai în floarea bărbăţiei, la o vârstă, când abia împlinise 43 de ani.

Ce înfăţişare ar fi putut lua istoria neamului nostru, dacă Mihai n'ar fi căzut pradă asasinilor simbriaşi ai lui Basta, duşmanilor săi şi ai poporului nostru!

Ideea de patrie, ideea de neam şi ideea creştină ar fi putut să aibă încă timp de 2—3 decenii un aprig luptător şi un stegar neîntrecut în persoana lui Mihai Viteazul, care după necontenitele războaie şi sbuciumări, — dacă s'ar fi putut învrednici de câţiva ani de cârmuire pacinică, — nu ar fi lipsit să aşeze de pe atunci, temeinic şi durabil, *piatra cea din capul unghiului* pentru măreaţa clădire a unităţii noastre naţionale-politice...

Oamenii l-au pierdut pe Mihai, dar iată — după neclintita lui credinţă creştinească — *l-a răsplătit Dumnezeu!*

www.dacoromanica.ro

La 317 ani după uciderea lui pe câmpia Turzii a sosit această mult aşteptată şi adânc dorită răsplătire dumnezeească. Ea se revarsă acum, ca o rouă a dreptăţii cereşti, asupra neamului românesc, după cum ideile, pentru a căror înfăptuire a luptat şi s'a jertfit Mihai, au pătruns în cursul acestor trei veacuri simţirea, cugetarea şi voinţa tuturor Românilor, în stare să înţeleagă menirea istorică a poporului nostru pe aceste plaiuri strămoşeşti.

Dacă Mihai a fost neîntrecut prin eroismul său pe toate câmpurile de bătălie, dacă un scriitor grec (G. Palamide) îl preamăreşte asemănându-l cu eroii antichităţii, — cu Hector, cu Achille, cu Alexandru cel Mare, — tot atât de puternic îndrumător al neamului nostru a rămas el şi prin moartea sa tragică, prin sfârşitul năpraznic, pe care i l-a pregătit tovarăşul său de arme, hainul Gheorghe Basta.

Nici capul lui, adus de credinciosul boier Radu Buzescu şi aşezat spre veşnică odihnă aici în mănăstirea Dealului, alături de părintele său Pătraşcu cel Bun, — nici trupul lui mutilat şi pângărit nu puteà să-şi găsească odihna în taina pământului. Ci, de amândouă laturile Carpaţilor, şi capul şi trupul răscoleau necontenit ţărâna pământului strămoşesc şi sufletul neamului nostru, ridicându-se ca nişte stâlpi de foc, spre a lumina cărarea vieţii noastre naţionale prin întunecimea veacurilor de urgie: dela 1601 până la 1 Decemvrie 1918 — ziua răsplătirii lui Mihai şi a izbăvirii noastre!

In sf. Scriptură citim cuvântul acesta profetic: „învia-vor morţii şi se vor scula cei din morminte şi se vor veseli cei de pe pământ, căci *roua dreptăţii vindecare este* şi pământul necredincioşilor va cădeà" (Isaia c. 26 v. 19).

Prorocia aceasta este acum împlinită pentru Mihai şi pentru toţi Românii strânşi laolaltă sub gloriosul sceptru al vrednicului său urmaş: *Ferdinand desrobitorul.* In adevăr am văzut căzând, sub ochii noştri, împărăţiile necredincioşilor, cari au ţinut poporul nostru încătuşat în lanţurile robiei seculare. Dacă n'am fi trăit înşine aceste clipe, am fi ispitiţi a le considerà de domeniul legendei.

www.dacoromanica.ro

Am simțit roua dreptății cerești picurând în sufletele noastre și aducându-ne vindecare pentru toate durerile și. sdrobirile sufletești, câte a pătimit neamul nostru în veacurile grele de robie.

Ne-am veselit toți cei din cuprinsul pământului și graiului românesc, prăsnuind deodată cu reîntregirea neamului nostru și răsplătirea, pe care o cerea *suspinul sângelui: triumful desăvârșit al marelui erou Mihai,* prin a cărui sabie viteză voința lui Dumnezeu a împlinit pentru o clipă ceea ce vedem astăzi desăvârșindu-se pentru veșnicie.

Vom priveghia de acum, ca scumpa noastră patrie română să nu ajungă niciodată un pământ al necredincioșilor, ci să rămână pururea ferită de orice cădere sau alunecare.

* * *

Biruit-a gândul Tău, slăvite voevoade Mihai! Căci tot ce a lucrat de 319 ani încoace pentru el sau împotriva lui, i-a folosit. S'a întrupat acum și trăește în toate fibrele sufletului nostru românesc, sădind necontenit și fructificând ideea patriotică, ideea națională și ideea creștină. Iar trupul Tău, pângărit și pierdut în țărâna dela Turda, s'a sculat din mormânt — ca odinioară al lui Lazăr cel mort de patru zile — și după trei veacuri a încununat, în forma organismului național reîntregit, cu *vecinica cunună a biruinței* gândul, în care Tu ai crezut ca un creștin, pentru înfăptuirea căruia ai luptat ca un erou și Te-ai sacrificat ca un mucenic: *gândul unității noastre naționale-politice!*

Lauda numelui Tău o perpetuează de acum înainte glorioasa noastră dinastie română, o înalță istoria, o cântă poesia, o vestește școala, o preamărește biserica, o întruchipează armata, o va înțelege întreg poporul și se va cutremură de sfântul ei fior toată suflarea românească.

De acum și schingiuitul Tău trup și mult sbuciumatul Tău suflet poate află, în împărăția veșniciei, odihnă și „ușurare multă".

---

www.dacoromanica.ro

X

POLITICA LUI MATEI BASARAB

Conferință ținută în Aiud la 22 Decemvrie 1924

I

La sfârșitul secolului XVI se schimbase direcția politică a Transilvaniei, Munteniei și Moldovei, intrând conducătorii acestor trei principate în liga creștină și luând ofensiva contra Turcilor. Deși Mihai Viteazul căzù victimă asasinatului politic, pus la cale de Basta, iar continuatorul politicei sale creștinești, Radu Șerban avù să pătimească lung surghiun pentru alipirea sa credincioasă la cauza Habsburgilor, direcția creștină în politica externă a Țării Românești a continuat a se afirma cu tărie în cursul secolului XVII.

Un reprezentant hotărît al acestei direcții politice a fost și *Matei Vodă Basarab,* fiul lui Danciu Vornicul și al Stancăi din Brâncoveni*).

*) St. Grecianu, Genealogii documentate ale familiilor boierești din Țara Românească II. p. 327. Danciu Vornicul participase la expediția lui Mihai Viteazul în Transilvania și murind aci, fu înmormântat în mitropolia română din Alba-Iulia, la 1600, de unde rămășițele lui trupești au fost ridicate la 1648 și așezate în mănăstirea Arnota, întemeiată de fiul său Matei Vodă, dupăcum arată inscripția următoare: „Aicea zac oasele a c(reștinului) și bine credincios(ului și a noast)re rudă boiariu a jup(anului Danciului) vornicului Brăncovea(nu și prilej)induise moartea (în țara) Ardealului, acolo i s'au (și îngro)pat trupul în mitropolia Belgradului în cursul anilor 7108, iar fiusău prea luminatul Ion Mateiu Basarab Voevod (și Domn Ță)rei Românești într'al 16 an den d(omni)ia lui trimis'au pre credincio(su)l Mării Sale Dra-

www.dacoromanica.ro

Venirea lui la tron este a se atribui curentului de reacțiune împotriva elementelor grecești, a căror tendință de dominațiune politică devenise atât de primejdioasă, încât vlădicii și boierii trimiși la 1595 în Ardeal să încheie tratatul de alianță cu Sigismund Báthory (20 Maiu) aflară de cuviință a introduce în punctul 20 al acestui tratat următoarea dispoziție: „Intre cei 12 boieri juraţi Greci de naţiune nu poate fi, nici vre-o slujbă privitoare la cârmuirea țării nu poate căpătà; să facă negustorie e slobod“ *).

Dispoziția aceasta n'a fost însă respectată. Grecii s'au ştiut îmbulzì prin mijloacele lor de mituire, foarte frecvente și preţuite la Poarta otomană, nu numai în divan, ci adeseori și în scaunul domnesc, oricât de mult indispuneà această îmbulzeală a lor pe boierii naționaliști, cari încercară în două rânduri (la 1612 și la 1618) adevărate mișcări de revoltă contra Grecilor.

Astfel chiar antecesorul lui Matei Basarab, voevodul Leon Stridie erà un Grec, care cumpărase tronul Țării Românești la Constantinopol cu suma de 300.000 taleri, născocindu-și origine de Domn, ca pretins fiu al voevodului Ștefan Tomșa din Moldova. Când trecù representantul Suediei, Paul Strassburg pe la curtea lui, îl găsì împresurat de Greci, chiar cuvântarea lui trebuì să fie tălmăcită grecește ca s'o înțeleagă acest „Princeps et voyvoda Leo, natione Graecus“ **).

Boierii olteni, nemulțumiți cu această cârmuire hrăpăreță, își strânseră rândurile împrejurul lui aga Matei din Brâncoveni,

---

gomir vel vornic (de au) adus oasele de le-au îngropat într' această s(fân)tă mănăstire Arnot(a) carea e[z]idit(ă) din temel(ie) de Măria sa“ cf. Studiul lui A. Odobescu despre *Arnota* în *„Ateneul Român“* Bucuresti 1869 p. 17 și Gr. G. Tocilescu, *Doamna Stanca soția lui Mihaiu-Viteazul* Bucureşti 1877 p. 30—40. O soră a lui Matei Basarab era soția lui Calotă Banul cf. Convorbiri Literare 1903 p. 707—708, iar altă soră a lui, Mara era mama spătarului Diicu din Buicești. N. Iorga, Domnia lui Constantin Brâncoveanu 1914.

*) I. Sârbu, Istoria lui Mihai Vodă-Viteazul. Bucureşti 1804. vol. I. p. 273.

**) Descrierea lui Strassburg a fost publicată la Szilàgyi Sàndor, I. Rákoczi György elsö diplomàciai összeköttetései történetéhez Bpest. 1889. pag. 83—126 și fragmentar în Arhivul lui T. Cipariu.

www.dacoromanica.ro

pe care veneţianul Bartolomeu Lucadello îl numeşte într'o scrisoare a sa din Constantinopol (20 Sept. 1630) şeful întregii armate din Ţara Românească *).

In Octomvrie 1630 ei părăsiră Ţara, trecând în Transilvania, unde noul principe Gheorghe Ràkoczy îi primì cu bucurie şi se folosì de ajutorul lor ostăşesc în lupta contra imperialilor, cari sprijineau pe văduva lui Gavriil Bethlen, Ecaterina de Brandenburg.

Pe Leon Vodă nu puteà să-l lase indiferent, secesiunea boierilor olteni şi înfrăţirea lor ostăşească cu trupele ardelene. Spre a-i înduplecà să se întoarcă în Ţară de o parte, iar de alta spre a potolì curentul de nemulţumire, el convocă în vara anului 1631 o adunare obştească, în care hotărî ca „Grecii ce vor aveà moşii în ţară şi dobitoc şi-i va fi femeia şi casa în altă ţară, de se va scrie în cetele ţării şi va trage nevoe cu ţara, ei să lăcuiască aici în ţară, iar care nu se vor scrie, să fie lipsiţi de ţară şi să li se ia moşiile şi bucatele pre seama domnească. Aşijderea şi călugării greci, care au cumpărat mănăstirile, ce le-au făcut metoaşe, ca să le ia venitul şi să-l scoată din ţară şi arginturile şi moşiile, aceia să iasă din mănăstiri afară, să fie *numai călugări Rumâni* cum a fost de veac, şi să li se ia seama de tot ce au fost al Mănăstirilor, nimic să nu lipsească... Mitropolia, Episcopiile, Egumeniile să nu se schimbe pre mită, ci să fie prin sobor; şi să nu fie volnic Patriarhul a trimite aici în ţară nici episcop, nici egumen, ci pre cine va alege Ţara şi sfatul Vlădică sau Episcop, acela să fie, ci numai să trimită la Patriarhul să dea blagoslovenie, cum a fost din veac“ **).

Leon însuş făcù jurământ pe Sf. Evanghelie, că va înlătură toate obiceiurile rele, strecurate la conducerea ţării prin Grecii cari „amestecau domniile şi precupeţeau ţara pe camete asuprite“.

*) „capo di tutta la militia“ Hurmuzaki vol IV, p. 2. pag. 450.
**) A. Pessiacov, Acte şi notiţe istorice 1549—1761. Craiova 1909 p. 50—53.

www.dacoromanica.ro

Incercarea lui de pacificare însă nu a reuşit. Boierii pribegi ştiau, ce temeiu se poate pune pe cuvântul şi pe jurământul lui. De aceea ei se întorc în ţară cu trupe ardelene de strânsură, hotărîţi să-l alunge pe Leon Vodă din scaunul Domniei. Intâia lor încercare însă nu izbutì. In lupta ce s'a dat lângă Bucureşti (23 August 1631) Leon rămase biruitor, eternizând amintirea biruinţii sale prin o „cinstită cruce în numele Sf. Gheorghe". Iar pribegii învinşi se retraseră la mănăstirea Tismana şi de aci— după ce resistară unui asediu de 3 zile,—se întoarseră iarăş în Ardeal. Acum le venì în ajutor intervenţia diplomatică a lui Gheorghe Rákoczi, care stăruì prin trimişii săi la Poartă, se fie înlocuit Leon Vodă, fiindcă-i turbură vecinătatea. El fu în adevăr mazilit în vara anului 1632 şi înlocuit cu Radu, fiul lui Alexandru Iliaş din Moldova. Acesta spre a câştigà pe Rákoczi de partea sa, îi promisese un tribut de 6000 ducaţi.

Această soluţie nu putea să mulţumească pe boierii pribegi grupaţi în jurul lui Matei. Pentru a-şi găsì un sprijin şi mai bun decât al lui Rákoczi, ei intrară în legături directe cu paşa din Silistra, Abaza, care trimise pe preotul Ignatie Sârbu din Nicopol la Matei în Făgăraş, asigurându-l de protecţia sa, iar pe Rákoczi îl vestì, să nu mai ţină pribegii la dânsul, ci să-i trimită în ţara lor. Erà în această vestire mărturisirea deghizată a intenţiei sale de a-i ajutà.

Matei nici nu a mai întârziat mult pe la Făgăraş. Merse în Banat, strângând oaste de Români şi Sârbi din ţinutul Mehadiei, cari sub conducerea generalului Vaidabuna (funcţionar de vamă în Caransebeş până la 1627) trecură prin Porţile de fier în Ţara Românească. Aci se alăturară lui Matei toţi boierii nemulţumiţi şi cu învoirea poporului întreg îl proclamară (Sept. 1632) Domn „cu sila, neajuns la casa lui", cum spune cronica anonimă a Ţării *) Abaza paşa n'a întârziat a-i da lui Matei caftan de domnie, raportând la Constantinopol prin un trimis

*) *Istoria Ţării Româneşti* ed. Bucureşti 1859. II. p. 85.

www.dacoromanica.ro

special, că ţara întreagă îl vreà pe Matei şi altă soluţie nu e cu putinţă.

II

Deci Matei îşi începe domnia în chip revoluţionar, împotriva voinţii suzeranului, sprijinit însă pe voinţa poporului, care de astă dată ştiù, cu braţ înarmat, să ducă la izbândă deplină cauza aceluia, în care îşi pusese toată încrederea.

O delegaţie a lui Matei se prezentă în 14 Octomvrie 1632 la Constantinopol, spre a obţine confirmarea din partea Sultanului. Acesta rămase însă neînduplecat. Cu 3 zile mai târziu dădu ordin lui Abaza, să introducă în scaunul domnesc pe Radu, care sosì la Dunăre, dar necutezând să treacă în Ţară, unde ştià că nu are nici un sprijin, se duse la tatăl său în Moldova. Cu ajutorul acestuia şi cu al Turcilor venì apoi să-şi ocupe tronul, dar fu bătut într'o luptă de două zile, (la sfârşitul lui Octomvrie 1632), lângă Dudeşti (la mănăstirea Plumbuita, în sud de Bucureşti) şi alungat. Locul luptei fù însemnat cu o cruce, a cărei înscripţie erà menită să vestească biruinţa lui Matei. Cu trupele turceşti, cari veniseră în ajutorul lui Radu, mai avù Matei două ciocniri destul de grele prin regiunea, unde se varsă Jiul în Dunăre, dar rămase biruitor şi de astă dată, dupăcum rezultă din inscripţia mănăstirii Sadova (judeţul Dolj) *).

*) Inscripţia publicată de A. Pessiacov (o. c.) e de următorul cuprins: „Cu ajutorul Tatălui şi al Fiului şi al Sf. Duh, Troiţei cei de o fiinţă şi nedespărţită îndemnatu-s'au dela Duhul Sfânt *Matei Basarab V. V. Domn a toată Ţara Românească* şi despre *Ţara Amlaşului şi Făgăraşului*, de au zidit şi această sf. şi dumnezeească mănăstire ce se numeşte *Sadova*, unde se prăznuieşte hramul Sf. Ierarh Nicolae dela Miralichia făcătorul de minuni, după ce au biruit pe Turci la schela Ciobanului (—azi Bechetul lângă Dunăre—), unde având mare strâmtoare de către dânşii în două rânduri şi scăpând cu toată oastea într'acest sf. lăcaş, ce era făcută o biserică de lemn, unde lăcuia vre-o câţivaşi-părinţi-călugări, şi după săvârşirea războiului, au zidit această sf. şi dumnezeească Mănăstire după cum se vede la anul dela zidirea lumii 7141 (1633), şi au înfrumuseţat-o şi au întărit-o cu moşii şi cu venituri pentru

www.dacoromanica.ro

La începutul anului 1633 călători Matei la Constantinopol, spre a obține caftanul de întărire din partea Sultanului. Cu stăruințe încordate și cu multe pungi de galbeni (60 pungi=30.000 taleri) isbuti, în timp de 6 săptămâni, să câștige o nouă biruință, aceasta de ordin diplomatic, spulberând intrigile și uneltirile, pe care le făurise contra lui, la Poartă, Grecul Kurt Celebi, socrul lui Radu.

Intr'aceea intervenì din nou și Rákoczi, arătând Sultanului, că dacă ar așezà iarăș un Grec în scaunul Țării Românești, biata țară nu s'ar mai puteà ridicà din stricăciune, și recomandând pe Matei ca pe „un patriot adevărat și iubit de sărăcime" *).

După ce fù admis în Fevruarie să sărute mâna Sultanului Murad IV, Matei primi caftanul de domnie și se întoarse în țară, unde fù întâmpinat cu entusiasm de populația întreagă, care-i pregătì o cale de triumf dela Dunăre până la București. „Și a purces Matei Vodă — cum spune cronica anonimă **) — din Țarigrad Fevr. 18 zile și au intrat în scaun în București, Duminecă Martie în 10 și au fost mare bucurie și veselie la toată țara, dela mic până la mare și mulțumià lui Dumnezeu de Domn bun și milostiv și creștin; și i-au izbăvit de răi vrăjmași străini".

In scurtă vreme a dovedit Matei cu prisosință, că merită încrederea, pe care țara o pusese într'însul. Deși Rákoczy îl sfătuia să pedepsească cu confiscarea averilor pe cei ce se alăturaseră un moment la Radu cel numit de Turci și să-și sporească astfel bogăția, cum obicinuise a procedà el în Transilvania, Matei n'a voit să primească sfatul acesta. Dimpotrivă a acordat amne-

---

vecinica pomenire și părinților călugări pentru hrană și îmbrăcăminte. 1633 Aug. 26". Tradiția păstrată în această mănăstire spune că Matei, după ce s'a retras cu oștirea în pădurea din apropiere, noaptea făcea rugăciuni la icoana Sf. Nicolae, făgăduind că dacă va învinge pe păgâni, în locul bisericii de lemn, va înălța una de piatră. Rămânând biruitor asupra păgânilor, nu a întârziat a-și împlini făgăduința.

*) Török-magyarkori 'Allamokmànytár IV. 182—4.

**) l. c. p. 89.

www.dacoromanica.ro

știe tuturor, silindu-se a inaugurà un regim de dreptate în politica internă, de prudență și de prevedere în cea externă.

Ca reprezentant principal al curentului de reacțiune contra Grecilor, erà firesc să ia chiar dela începutul Domniei sale măsuri energice spre a pune stavilă covârșitoarei influențe străine în trebile țării. Programul partidului național, alcătuit de boierii olteni pribegi la 1630 sub conducerea lui Matei în Transilvania, intră acum în stadiul înfăptuirii. Dar e caracteristic pentru cugetarea și acțiunea lui Matei Basarab, că povățuit de duhul moderațiunii în opera de restaurare națională, tinde să păzească cu sfințenie principiul legalității, lăsând și mai departe în grija și stăpânirea călugărilor Greci mănăstirile, pe cari „singuri ctitorii le-au închinat și le-au supus metoașe, cine unde au vrut, acelea să fie supuse și stăpânitoare călugărilor străini, însă dupăcum vor scrie și legiuì ctitorii în cărțile lor de închinăciune, spre acea tocmeală neschimbat să trăiască. Iar mănăstirile ce le-au cuprins călugării streini pre mită, să fie lipsiți de dânsele și să aibă a lăcuì într'însele călugării țării și să aibă a le luà cărțile, hrisoavele și orice drese vor aveà pre dânsele dela acei Domni și Vlădici străini. Iar de le vor ascunde și le-ar scoate înainte în orice vreme, nici odinioară crezute, primite, nici în seamă băgate de nimenea să nu fie, ci încă luate dela mâinile lor să fie, și să se spargă ca niște lucruri fără de dreptate și cu strâmbătatea mitei făcute în silă și fără de voia soborului Țării" *).

In motivarea acestor dispositii se cuprind reminiscențe istorice, exprimate în accente biblice, cari denotă iscusința lui Matei și a generației sale de a întărì sentimentul național și de a-i justificà tendințele de recucerire prin cuvintele Sf. Scripturi. „Venise vremea — spune hrisovul — cuvântului David, sfântului Prooroc și Impărat, a zice și noi, cu puținel numai scârbindu-l,

*) *Hrisovul lui Matei Voevod Basarab pentu desrobirea sfintelor Monastiri închinate, din anul dela facerea lumii 7149, iar dela Hristos 1641, dat în scaunul Târgoviștii* — București 1860. pag. 7—8.

www.dacoromanica.ro

Doamne veniră străinii *în moşia noastră* şi spurcară mâinile lor cu mite şi îndrăzniră a vinde şi cârciumări sfintele tale, şi a goni pre moşneni şi în trudele şi ostenelile lor a băgà pre străini, fu[ră]m de ruşine şi împuţăciune vecinilor noştri. Ci milostiv Dumnezeu! nu de tot şi până în sfârşit ne prededì străinii cu aceia, nici au trecut rugăciunile, lacrămile, suspinurile a Acelor părinţi duhovnici goniţi de străini deprin locuitele lor, în silă fără dreptate. Ci iarăş mila cea mare dumnezeească spre această săracă ţară, şi pomenind milele lui cele de demult, ce au fost făcute cu neamul nostru Basarabesc, cu cei Domni moştneni Ţării, carii a multe sfinte Mănăstiri şi Biserici fură ziditori, şi acele mile de demult vrând noi iarăş aceluiaş neam Băsărăbesc spre gonirea străinilor şi spre adunarea moşnenilor Ţării, adusu-şi-au aminte de noi ce suntem mai sus zişi Ion Matei Basarab Voevod: şi ne-au adus din ţară străină, de unde eram goniţi de străini şi pribegi de *răul lor,* şi ne alese la Domnia Ţării, şi ne ridică la scaunul moşilor noştri. Deci când ne aşezam cu mila sfinţii sale a biruitorului Ţării, şi ţiitorii de steagul împărătesc, atuncea adunatu-s'au tot soborul ţării înaintea noastră, şi (parte) Duhovnicească şi mirenească, carii plecând genunchile lor înaintea noastră, cu lăcrămoasă strigare au jeluit şi s'au plâns înaintea noastră de strâmbătatea ce au răbdat dela străini" *).

După neizbutitele încercări de revoltă din anii 1612 şi 1618 Ţara Românească aveà acum satisfacţia de a-şi fi putut impune voinţa la alegerea lui Matei, făcând ca voinţa populară să fie respectată şi la Constantinopol, din partea împăratului suzeran.

Evident că domnia lui Matei, astfel consolidată, puteà să aducă la biruinţă curentul naţional-democratic nu numai prin înlăturarea elementelor străine indesirabile, ci şi prin opera de înflorire artistică şi culturală săvârşită în cursul acestei Domnìi de 22 de ani prin o serie întreagă de mănăstiri şi biserici, parte re-

*) Ibidem pag. 5—6

www.dacoromanica.ro

staurate, parte clădite din nou *), prin înființarea de școale și tipografii, prin traducerea cărților bisericești și a Pravilelor de canoane și legi în limba română.

Cronicarul arată bunele rezultate ale Domniei lui Matei, în ce privește politica internă a țării, în următoarele cuvinte simple, dar concludente: „Deci s'au nevoit Matei Vodă de au dres țara foarte bine, care — și după orânduiala lor, boierii, slujitorii, țăranii, cât tuturora le erà bine în zilele lui... că țara iubeà pe Domn și Domnul pe țară" **)

III

Dar aceste rezultate bune ale regimului de dreptate și cumpăt inaugurat de Matei Basarab în politica internă a Țării Românești nu s'ar fi putut realizà, dacă el n'ar fi izbutit să facă, prin spiritul său ponderat și prevăzător, o politică externă tot atât de bună.

Situația lui și a țării față de puterea suzerană a Porții otomane nu erà nici de cum ușoară. La Constantinopol nu s'a putut da uitării faptul, că Matei urcase tronul peste voia Sultanului și că acesta a trebuit să renunțe la candidatul său, pe care nici trupele turcești trimise în ajutorul lui nu au izbutit să-l așeze în scaunul Domniei. In schimb însă alipirea așà de hotărîtă a țării, care făcù zid puternic împrejurul lui Matei, împrumutase acestuia atâta prestigiu și autoritate înaintea Turcilor, încât începură a-l considerà ca pe un al „doilea Mihai-Voevod". Aveà dreptate residentul din Constantinopol Rudolf Schmid, când caracterizà pe Matei Basarab ca pe „un bătrân oștean viteaz" coborîtor din sângele vechilor voevozi și care dobândise tronul

*) In această categorie din urmă amintește pomenitul hrisov din 1641 mănăstirile: *Câmpulung*, Sadova, Brâncovenii, Arnota, Căldărușanii, Mănăstirea dintr'un lemn, Măcșinenii, Drăgănești dela Roșe, Brebul, Pletărești" ca unele ce au fost zidite de Matei „de iznoavă. din temelie" (p. 7—8).

**) Magazin Istoric pt. Dacia I. p. 292.

www.dacoromanica.ro

„mai mult prin valoarea și sabia sa decât prin alte mijloace". El arată, ce faptă cutezată a fost din partea lui Matei să se prezinte în persoană la Poartă, după ce a învins pe Turcii și Tătarii trimiși în ajutorul rivalului său Radu*).

Ivindu-se chiar în vara anului 1633 un conflict între Poloni și Turci, Matei primì ordin să se alăture cu trupele sale la ale lui Abaza pașa, spre a pornì contra Polonilor. Trebuì deci să dea ascultare, ca și colegul său Moise Movilă din Moldova. Amândoi au avut însă în cursul războiului atitudine favorabilă mai mult Polonilor decât Turcilor. Răspândind zvonul, că vin Cazacii **) în ajutorul Polonilor, înduplecară pe Abaza pașa să se retragă, ceeace el a și făcut raportând la Constantinopol, că a învins pe Poloni. Sultanul Murad IV l-a ucis pe Abaza în Constantinopol învinuindu-l că el a cauzat conflictul cu Polonii, iar pe Moise Movilă l-a mazilit. Matei Basarab a reușit însă, prin iscusința sa diplomatică, să profite de acest conflict turco-polon. Câștigând încrederea Polonilor, aceștia au stăruit în cursul tratativelor de pace (din vara anului 1634) și Sultanul a acceptat condiția, să nu mai schimbe în viitor nici un voevod muntean sau moldovean fără prealabila lor învoire. Erà un sprijin important, pe care această dispoziție a tratatului de pace i-l ofereà lui Matei Basarab în desfășurarea politicei sale externe, orientate permanent spre statele creștine, pe cari ar fi dorit să

*) Hurmuzaki IV. p. 1 pag. 671—2 epistola lui Schmid către împăratul Ferdinand din 20 Aug. 1643: „Der ieczige wall. Wayvoda Matheo ein alter tapferer Kriegsmann von der alten Wayvody geblüet, hat *durch sein Valor und Degen mehrers als durch andere Mittel das Fürstentumb an sich gebracht*, und bey den Türken ein *solchen Nammen bekommen*, dass sie in redutieren, und schier, *ein anderen Michel Wayvoda halten*. Ein gefährliches Wagen war das seinige wie vor etlichen Jahren, Er des Alexanders damals moldovischen wayvoda Sohn (welchem an der Pforten das Fürstentumb gegeben war) sambt den bei sich habenden Türken und Tartaren zurükgeschmiessen, auch deren viel erlegt, und drüber *persönlich* an der Porten erschienen, wo er die Bandiera und das Fürstentumb bekommen. Zur selbigen Zeit wahre der Sultan Murat noch nicht furiosisch, sonsten weiss ich nit wie etwa dem Matheo ergangen wehre".

**) Miron Costin, Letop. 299.

www.dacoromanica.ro

le vadă strânse într'o coaliție puternică cu scop de a începe ca odinioară, în zilele lui Mihai, ofensiva contra Turcilor.

Acest sprijin polon avea să-i fie lui Matei folositor, ca și cel ardelean, spre a-l ținea în frâu pe neastâmpăratul său vecin și rival Vasile Lupu, care chiar dela începutul domniei sale (1634) a fost neobosit în a țese întrigi la Constantinopol pentru surparea lui Matei și a pregăti atacuri din Moldova pentru a-lungarea lui din scaun. La Constantinopol, pe lângă oamenii lui Vasile, mai unelteau împotriva lui pretendenții Leon, Radu, Nicolachi, un fiu natural al lui Radu Mihnea, un Băsarabă Neagoe și Nicolae Catargiu din Moldova. Pe Leon reuși să-l facă inofensiv (1637) înduplecând pe Turci cu suma de 35 pungi (17.500 taleri) să-i taie nasul și urechile. Spre a contrabalansà uneltirile celorlalți, Matei își câștigase ca protector pe *Rusnamegi,* un influent ministru al Porții, care îl ajută cu informațiile și sfaturile sale, să poată evità cursele ce i se pregătiau. Astfel, când Mehemet pașa, în înțelegere cu Vasile Lupu, încercă să-l prindă pe Matei și să-l ucidă, Rusnamegi găsì momentul potrivit, ca să predeà Sultanului o petiție a Țării Românești, lăudând iscusita administrație a lui Matei și stăruind pentru continuarea acestei Domnii binecuvântate. Sultanul însuș se lasă atunci înduplecat a da ordin lui Mehemet, să se abțină dela orice violență față de Matei. Astfel primì acesta la sfârșitul anului 1637 nou caftan de domnie din partea Sultanului.

Cu doi ani mai târziu se repetă acelaș pericol — de astădată însă în formă mai amenințătoare, întru cât în urma stăruințelor întețite ale lui Vasile Lupu, Matei fù mazilit de Poartă (2. IX. 1639) și primì ordinul de a nu se împotrivì, dacă vreà să rămână și mai departe în grația Sultanului, care-i va da altă slujbă. Iar drept mângăiere i se reamintià că înaintașii lui fuseseră maziliți după câte trei ani de domnie, pe când el a fost îngăduit timp de șapte ani la cârma Țării Românești.

Matei izbutì și de astădată prin vitejia sa pe câmpul de luptă, învingând pe Vasile, și prin solia trimisă la Constanti-

www.dacoromanica.ro

nopol, să sfarme toate întrigile şi planurile celor ce-i pregătiseră căderea. Sultanul Murad, aflând că Vasile Lupu a pornit războiul contra lui Matei cu ştirea caimacamului, l-a aruncat pe acesta în temniţa Jedicule, unde l-a strangulat (16.XII. 1639), iar lui Matei i-a dat nou caftan de confirmare a domniei. Solul veneţian din Constantinopol spune că Sultanul a procedat astfel numai ca să-şi disimuleze intenţiile, amânând pentru un prilej mai potrivit mazilirea lui Matei. Acest prilej nu l-a mai ajuns însă Murad IV, care murì la 9 Fevruarie 1640. Primind informaţia despre moartea acestui tiran, Gheorghe Rákoczi a exclamat: binecuvântat să fie numele Atotputernicului, căci dacă ar mai fi trăit, nici Ungaria, nici Polonia nu ar fi putut scăpà de stricăciune.

Situaţia lui Matei devenise foarte bună. Turcii îl preţuiau ca pe un viteaz şi iscusit domnitor, care prin sabia şi diplomaţia sa de o parte, de alta prin alipirea statornică a ţării întregi a ştiut să-şi menţină domnia, strecurându-se teafăr prin toate cursele şi pericolele, ce-l ameninţaseră până atunci.

Faţă de noul Sultan, slăbănogul Ibrahim, ca şi faţă de succesorul lui, minorul Mohamed, care ajunse la tron în vârsta de 7 ani (1648), Matei îşi puteà permite să aibă o atitudine demnă şi hotărâtă, la care îl îndreptăţià trecutul său glorios. Deaceea, când primì ordin dela Mohamed să se înfăţişeze înaintea lui pentru sărutarea picioarelor şi înnoirea investiturii, Matei nu s'a dus la Constantinopol motivând că e bătrân şi obosit, iar îndatoririle domniei s'a silit totdeauna a şi le îndeplinì la timp faţă de suzeranul său. Indeplinirea acestor îndatoriri căutà Matei să fie cât mai puţin apăsătoare pentru ţară; deaceea a încercat şi a reuşit a desfiinţa obiceiul de a strânge dările ţării prin ceauşi turceşti, adeseori necruţători faţă de populaţie; de asemenea a încercat, — fără a reuşì — să desfiinţeze obiceiul investiturilor anuale, aşà de costisitoare prin diferite daruri şi să-l înlocuiască cu o investitură pe viaţă. Cu toate că stăruinţa lui în direcţia aceasta a rămas fără rezultatul dorit, Matei a reuşit să

www.dacoromanica.ro

cruțe cât mai mult vistieria țării fie chiar cu riscul de a se expune unor imputări, ca aceea pe care i-o făceà marele vizir turcesc la 1652 trimițându-i vorbă că, deși domnește de 20 de ani, nu a făcut niciodată Sultanului vre-un dar extraordinar.

IV

Domnia lui Matei Basarab a fost mereu subminată și amenințată de ambițiile fără margini și fără astâmpăr ale intrigantului Albanez, Vasile Lupu, despre care scrie Miron Costin cu drept cuvânt că „nu-l încăpeà Moldova ca pe un om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească". Deși Matei stăruì chiar din primăvara anului 1634 să inaugureze bune relații de vecinătate cu Moldova, trimițând solie cu daruri la instalarea lui Vasile, deși acesta încheiase o învoială obligându-se a fi „una și la bine și la rău" cu colegul său din Muntenia, — toate aceste antecedențe nu-l împiedecară a se pregătì în primăvara anului următor să-l atace pe Matei și să încerce a-l alungà din scaun. Matei prinzând de veste și luând repede măsuri de apărare, Lupu își amână deocamdată plănuita acțiune de răsturnare. Intre Matei și Rákoczi, care erà și el amenințat de cătră pretendenții Stefan Bethlen și Moise Székely, sprijinit de Turci, se încheie în vara anului *1635* un tratat, obligându-se Matei să-l ajute pe Ràkoczi după putință cu întreagă oastea sa, apoi să-i cedeze din dijma ce încasa după oile ardelene, cari pășunau în teritoriul Țării Românești, câte 5000 fl. anual *) și să-i dea în cinste doi cai. Iar Rákoczi promite în diploma din 16 Sept. 1635 pe cuvântul său de principe că va da lui Matei ajutor contra oricărui dușman, afară de puternicul împărat turcesc, dar și când s'ar ivì din partea acestuia vre-o primejdie, va căutà s'o înlăture și va da ajutorul cuvenit, după trebuință **). De alianța aceasta avea să profite mai întâi Rà-

*) Szilàgyi Sândor, Erdély ès az északkeleti háboru vol. I. 178 · 9: „quinque millium florenorum summam ex veteri moneta, *òjdutka* Hungaris vocat, constantem, quam annuatim tribuere solemus *ratione decimationis ovium* quae intra regni nostri limites pascuntur".

**) Török-magyarkori 'Allamokmanytár vol. IV. 260—261.

www.dacoromanica.ro

koczi, pe care Sultanul îl declară destituit în Septemvrie 1636, provocând pe Ardeleni să-şi aleagă alt principe. In această situaţie strâmtorată Matei asigură pe Ràkoczi că-l va apără, cum îşi apără capul său, stărui însă pentru precizarea condiţiilor de alianţă, ceaace s'a şi întâmplat la 30 Octomvrie 1636, obligându-se *„staturile ardelene"* a-i da lui Matei ajutor în toate cazurile, deci şi *contra Turcilor* şi oferindu-i adăpost în cetăţile Transilvaniei pentru cazul că ar fi alungat din Muntenia. Sigismund Kornis, comandantul trupelor ardelene, care izbuti să învingă la Salonta pe Ştefan Bethlen, ajutat de paşa din Buda (22. X. 1636), a recunoscut mai târziu că în situaţia lor grea de atunci prietenia lui Matei şi a Muntenilor le-a fost de mare ajutor *).

In vara anului 1637, spre a-şi pregăti bine atacul, Vasile denunţă pe Matei la Poartă, că ar face parte din coaliţia creştină, plănuită de împăratul Ferdinand, în legătură cu Polonii, cu Tătarii şi cu Ardelenii împotriva Turcilor. Aceştia indignaţi trimit oaste la Dunăre. Pericolul devenià tot mai ameninţător şi pentru Matei şi pentru Ràkoczi, pe cari necesitatea apărării comune îi îndemnase de mai înainte să încheie alianţă defensivă. Acum spunea generalul ardelean Sigismund Kornis lui Ràkoczi, că datoria creştinească îl obligă să ajute pe Matei, care n'a întârziat a da cu un an mai înainte întreg ajutorul său lui Ràkoczi, când acesta se aflà la strâmtoare; de altă parte accentuà, că Ardelenii nu pot rămâneà nepăsători, când arde casa vecinului **).

Ameninţată Ţara Românească şi dinspre sud de Turci şi dinspre nord de Vasile Lupu, care se apropià cu o oaste de 30.000 spre Focşani, Matei nu întârziè a se pregătì să întâmpine pe duşman atât cu oastea sa, cât şi cu trupele de ajutor, pe care Ardelenii erau datori, în sensul tratatului de alianţă, să i le pună la dispoziţie. De fapt comandantul Ioan Kemèny plecă din Făgăraş la 7 Noemvrie 1637 cu câteva mii de Secui, călăreţi şi

*) Mon. com. Regni Transilv. X. p. 117—118.
**) Monumenta comitialia Regni Transilvaniae v. X. p. 116—120.

www.dacoromanica.ro

pedestri, trecù munţii şi se aşează în tabără la Şoplea, lângă Teleajin, de unde toate stăruinţele lui Matei nu izbutiră a-l mişcà. Astfel i s'a dat putinţa lui Vasile să se retragă fără a se ciocnì măcar cu călăraşii lui Matei, ceeace-l făcù pe acesta să intervină la Ràkoczi cerând ca comandantul ardelean să fie direct sub ordinile lui, pretendentul pribeag în Ardeal Ioan Moghilă să fie trimis fără întârziere cu trupe în Moldova, spre a luà locul lui Vasile, care trebue învins fără amânare, ca să prevină atacul Turcilor. Ràkoczi a rămas însă zăbavnic şi nepăsător cu toate că şi sfetnicul sau Serèdy stăruià să-l convingă, că este mai bine a-l prevenì pe duşman, decât a fi prevenit (melius est praevenire quam praeveniri), că datoria Ardealului este să-l ajute pe Matei care, după Dumnezeu, oferă *singura* garanţie pentru Ràkoczi. Deaceea până va rămânea el pe tronul Munteniei, Ardealul poate fi liniştit că nu va devenì teatrul războiului (sedes belli), dar după îndepărtarea lui, armele muntene cu siguranţă se vor îndreptà împotriva Ardealului. Aşezând pe Ioan Moghilă în scaunul domnesc al Moldovei, Ardealul putându-se sprijinì astfel pe amândouă ţările române, va devenì mult mai puternic şi mai respectat înaintea creştinităţii *).

Cu toate acestea Ràkoczi n'a putut fi înduplecat să dea ajutor efectiv, ci s'a mulţumit a trimite pe Tholdalagi în Muntenia să mijlocească împăcarea între Lupu şi Matei. Acesta însă spuneà lămurit, că încheierea păcii cu un om nestatornic ca Lupu nu poate să aibă nici un înţeles; stăruià deci pentru continuarea lucrului început, nepermiţându-i nici simţul său de demnitate să alerge cu oferte de pace după acest duşman **). In cele din urmă intervenind şi Mehemet paşa pentru pace, Matei a cedat scăpând astfel — nu din vina sa, ci din a lui Ràkoczi — un bun prilej de a-l alunga pe Lupu şi de a-şi asigurà graniţele ţării dinspre

*) cf. I. Sârbu, Mateiu-Vodă Băsărabă's auswärtige Beziehungen 1632 — 1654. Leipzig 1899 pag. 122.

**) Kemény lános Önéletirása p. 291—2.

www.dacoromanica.ro

Moldova. Greşala lui Ràkoczi de a nu se fi învoit atunci la luarea ofensivei împotriva lui Lupu avea să se răzbune mai târziu şi asupra Ardealului, care n'a putut aveà la graniţa răsăriteană liniştea şi siguranţa necesară.

Lupu uneltià mai departe la Constantinopol, acum cu planul mărturisit de a pune în locul lui Matei, pe fiul său Ioan, un tânăr bolnăvicios „slab şi desnodat de mâni şi de picioare", cum îl înfăţişează contemporanul Miron Costin. La Poartă făgăduì suma de 500.000 taleri bani gata precum şi ridicarea tributului anual pentru amândouă ţările la suma de 300.000 taleri. Lupu se credeà sigur de izbândă: pornind războiul în Noemvrie 1639 el începuse a se întitulà „din mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei şi al Valahiei *).

Dar când soseşte decretul de mazilire pentru Matei, ţara înteagă se grupează cu hotărîre în jurul Domnului său iubit. Boierii se grăbesc a trimite un memoriu la Poartă lăudând Domnia lui Matei şi cerând menţinerea lui chiar cu preţul tributului anual oferit de Lupu. Totodată declară, că pe acesta sunt hotărâţi a nu-l recunoaşte niciodată.

In faţa pericolului iminent Matei cerù ajutor dela Ràkoczi. Acesta — deşi sfetnicii recomandau ajutorarea imediată şi efectivă a lui Matei, spunând că e în joc „credinţa Ardealului" — a avut o atitudine de duplicitate patentă: a trimis pe generalul Sigismund Kornis în părţile Braşovului, însă fără ordin hotărît de a-l ajutà pe Matei, la care trimisese pe Gheorghe Kapronczai spre a-l amăgì, că trupele de ajutor vor sosì în curând. Iar la Vasile Lupu a trimis pe sfetnicul său, Românul Acaţiu Barcsai, ca să exopereze un contraserviciu „pentru neajutorarea lui Mateiu". E cunoscut proiectul trimis de Ràkoczi prin Barcsai pentru o învoială cu Lupu, care s'ar fi obligat să dea principelui ardelean câte 10.000 fl. anual şi 2 cai turceşti, dacă va reuşì

*) Sârbu o. c. p. 165.

www.dacoromanica.ro

să ajungă el sau fiul său în scaunul Munteniei*). Evident deci că Ràkoczi lipsià nu numai dela îndeplinirea datoriei sale de aliat, ci uneltia direct împotriva lui Matei. Ioan Kemény, care avù prilej să pătrundă în tainele lui Ràkoczi, nu uità a notà în memoriile sale, că acesta s'a purtat „fraudelenter", cu aliatul său Matei şi că numai Dumnezeu a ajutat acestuia, fiind cauza lui dreaptă.

In adevăr, cu ajutorul lui Dumnezeu şi al bravilor săi oşteni Matei a „bătut strașnic" pe Lupu între *Ojogeni* (lângă Prahova, cum spune Miron Costin) şi *Nănişori* (cum arată cronicile muntene). Lupu s'a refugiat la Brăila şi de aci la Iaşi, iar 500 de Moldoveni făcuți prisonieri, fură internați la mănăstirea din Târgovişte. Această biruință făcù să sporească şi mai mult faima de viteaz a lui Matei Basarab nu numai înaintea propriilor săi supuşi, ci şi peste hotare, în deosebi la popoarele creştine din Balcani şi chiar la Turcii din Stambul.

Numai pe Vasile Lupu nu l'a putut abate dela vechia lui pornire spre intrigi şi dela noua poftă de răsbunare asupra învingătorului său. Matei nu se încrezù prea mult în biruința câştigată. Ci înțelept şi circumspect, cum erà din fire, şi-a dat seama că pericolul unei noi invazii moldovene sau turceşti, sau ambele la olaltă, — încă nu e înlăturat; deaceea a trimis solie la Poartă să se justifice. A scris de asemenea şi lui Ràkoczi arătând importanța alianței Ardealului şi Munteniei, precum şi pericolul, ce poate urmà din nerespectarea condițiilor de alianță. Muntenii şi-au îndeplinit datoria, când a fost Ràkoczi în situație strâmtorată, acesta însă nu. Spre a întărì din nou alianța, o strălucită solie munteană sosì în Ardeal în Maiu 1640, tocmai când erà dieta întrunită. De astădată în numele ambelor țări s'a întărit cu jurământ obligația veche de a se apărà cu puteri

*) In Török-magyarkori 'Allamokmànytár V. 34—36 e publicat acest proiect cu data de 1640 Noemvrie, care trebue să fie însă o greşeală, deoarece atunci fiul lui Vasile Lupu, Ioan nu mai trăia, el murise la Constantinopol în Oct. acelaş an; deci data corectă ar fi Noemvrie 1639.

www.dacoromanica.ro

unite contra invaziilor turceşti şi moldovene. Tot dela Ioan Kemèny aflăm că Ràkoczi nu şi-a părăsit obiceiul, ci a procedat şi de astădată cu viclenie: în diploma dată în numele ţării Ardealului a făgăduit ajutor şi contra Moldovenilor şi contra Turcilor şi Tătarilor, în a sa personală a exceptat însă pe Turci şi pe Tatari*).

Relaţiile duşmănoase între Matei şi Lupu au continuat. Ràkoczi, mustrat oarecum de conştiinţa greşelii ce a săvârşit, neajutându-şi aliatul, se ostenià acum zadarnic să mijlocească între ei o pace. La 11 Octomvrie 1640 residentul Schmid raportează că aceste încercări de împăciuire au rămas fără rezultat şi că Lupu şi-a reluat vechia sa îndeletnicire de a ţese intrigi la Poartă contra lui Matei, fiind sprijinit acum şi de către representantul Franţei.

La începutul anului 1643 Polonii au reuşit să prindă o scrisoare a lui Lupu către Turci arătând acestora, că dacă-l vor aşezà pe el sau pe fratele său în scaunul Munteniei, el va conduce oştile turceşti contra Poloniei, va intrà şi în Ardeal, unde cunoaşte toate potecele şi promiţând Românilor de aci *libertatea*, va produce o astfel de încurcătură, încât Ungurii nu vor ştì încătro s'apuce, iar Turcii vor aveà prilej să-şi lărgească hotarele imperiului **). Consiliul de răsboiu din Viena ajungând în posesiunea acestei scrisori, a trimis o copie şi lui Ràkoczi, care s'a putut astfel convinge din nou, ce greşală a făcut când a întârziat la 1637 a da lui Matei ajutor să scape definitiv de Lupu şi mai ales la 1639, când a căutat să unelteascà împreună cu

*) Kemény Iànos önéletirása p. 294—5: „Az fejedelem ily fraudulenter cselekedèk szegény Máté vajdával, hogy szinnel tetetvén segitséget, annak czègéresb voltáért ès hiteleèrt Kornis Zsigmondot szàllìtá az Bàrczasàgra hadakkal... harmadrèszről pedig Barcsai Akost Lupulhoz expediálá az fejedelem akarván végezni vele, hogy *az Màtè meg nem segitésejért mint s hogy legyen az dolog*, kit az Uristen csaknem oda is veszté tolvajok miatt. Csak az igaz ügyet Isten megsegité s *Máté erösen megverte Lupult*, azután szegèny ujabb és erősb diplomàt extrahàlt tőlünk, de itt is az fejedelem *álnokúl* cselekedèk, mert az ország diplomájában semmi exceptio nem vala, in privato maga személyében az kit ada, abban az tõrõköt, tatárt excipiàlta".

**) Hurmuzaki IV. 1. p. 674.

www.dacoromanica.ro

acesta contra aceluia. Lupu nu glumià cu planurile lui. Situaţia lui Matei pare a fi devenit din nou critică. In vara anului 1643 se vorbià prin Ardeal, că Lupu ar fi trimis un sol la Matei, să-l provoace a părăsì scaunul Munteniei şi că acesta i-ar fi răspuns: „ar trebuì să-ţi taiu capul, dar te iert; spune stăpânului tău, că-l aştept; l'am bătut de 2 ori, îl voiu mai bate odată *).

Un scurt epizod împăciuitor intervenì totuşi în toamna acestui an, exoperând amândoi împreună la Constantinopol cu suma de 40.000 taleri — exilarea pretendentului Neagoe Bogdan (Băsărabă) pe insula Rhodos.

In Noemvrie 1643 a încheiat Ràkoczi alianţă cu Suedia, iar în Decemvrie a primit ordinul Sultanului să atace pe împăratul Ferdinand III. Voevozii români fură îndrumaţi şi ei, să trimită câte 1000 călăreţi fiecare, drept trupe de ajutor în oastea lui Ràkoczi. Matei satisfăcù la începutul anului 1644, trimiţând 1000 de călăreţi dintre cei mai buni, sub comanda postelnicului Constantin Basarab, nelipsind însă a-şi exprimà chiar în faţa solului ardelean desaprobarea faţă de această întreprindere războinică a lui Ràkoczi contra creştinilor. Lupu a trimis însă abia prin Martie vre-o 700 de călăreţi dintre cei mai slabi, satisfăcând astfel, de mântuială, ordinul Porţii; la începutul verii însă i-a rechemat şi pe aceştia.

In Noemvrie acelaş an între Moldova şi Muntenia s'a încheiat pace, fără nici o intervenţie străină. Motivul de căpetenie, care a izbutit să apropie pe cei doi domnitori învrăjbiţi de atâta timp, n'a putut fi decât simţul prevederii politice, care-i făceà pe amândoi să înţeleagă că, dacă Ràkoczi va reuşì să-şi sporească teritorul în paguba împăratului creştin, va păşì cu pretenţiuni mai mari şi faţă de Principatele române. Iniţiativa împăcării pare a fi pornit în cazul acesta chiar dela Lupu, care a trimis pe mitropolitul Varlaam „cu trebi domneşti“ la curtea lui Matei, unde

*) Sârbu o. c. pag. 206.

www.dacoromanica.ro

s'a întâlnit cu învățatul „cinsit și slovesnic și a toată destoinicia și înțelegerea harnic, drept pravoslavnic creștin" Udriște-Năsturel, fratele Doamnei Elena*). Ràkoczi erà foarte necăjit aflând că împăcarea a fost cu putință, fără mijlocirea lui. Pentru eternizarea acestei păci frățești Matei zidì pe pământul Moldovei biserica din Soveja (Vrancea), iar Vasile biserica Stelea în Târgoviște. Clădirea trebue să fi început din primăvara anului 1644, căci la sfârșitul acestui an erà gata. In înscripțiile bisericești amândoi Domnii își zic frați; Matei îi zice lui Lupu chiar „frate iubit".

La al 2-lea sinod ținut în Iași pentru combaterea calvinismului (1645) participă și arhierei din Muntenia, pe când la cel dintâi (1642) nu participară, probabil din cauză că relațiile politice între cele două țări erau prea încordate.

Dupăce Ràkoczi termină cu succes expediția contra lui Ferdinand, reușind a-și sporì prin pacea dela Linz (1645) teritorul cu câteva județe ungurene, Sultanul pretindeà să sporească tributul anual la suma de 20.000 taleri, ceeace avarul Ràkoczi nu voia să împlinească; din cauza aceasta s'a ivit o tensiune politică (1647) între Poartă și Ardeal. Matei cunoscând slăbiciunea Turcilor, încurajà pe Ràkoczi la resistență și când trecù pe la el solul ardelean Mihail Sava, îi trimise vorbă să nu se teamă de Turci, căci chiar Sultanul de ar venì cu oaste, el ca om bătrân e gata să ia comanda și să meargă cu „barba lui cea albă" înainte (magam viszem az én fehér szakàllomat elö).

In Lupu nu puteà să aibă Matei încredere nici după solemna împăcare din 1644. Aceasta rezultă din faptul că, trecând în Fevruarie 1648 prin București o solie bulgară, care solicità ajutor pentru răscoală contra Turcilor și promiteà că în caz de izbândă a planului vor alege ca *Domn al Răsăritului* pe Matei Basarab, acesta îi îndrumă la regele polon Vladislav IV spunând că el,

*) T. Cipariu, *Acte și fragmente latine-românești pentru istoria bisericei române*, Blaj 1855. p. 202.

www.dacoromanica.ro

desi se simte în stare să învingă pe Turci, totuş nu o face, fiindcă şi-ar pierde propria sa ţară, având un duşman neîmpăcat la spate, pe Vasile Lupu. Vladislav scrise lui Matei numindu-l „generalisimul Orientului", solia bulgară în drum spre casă trecù din nou pe la el şi îl găsì „întinerit de bucurie" la vestea, că ar fi pe cale a se înjghebà o coaliţie creştină împotriva Turcilor. Matei făcuse în repetate rânduri încercări spre a trezì şi interesul puterilor europene pentru plănuita ofensivă contra Turcilor, dar primì totdeauna răspunsuri vagi „vorbe goale", ca şi în secolul al XV-lea Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei. Impăratul Ferdinand III aveà o permanentă scuză, întrucât armatele sale reţinute în războiul de treizeci de ani nu le puteà angajà la luptă şi contra Turcilor, oricât de mult stăruià Matei asigurându-l că e hotărît mai bine să moară decât să unelteascà ceva cu Turcii în paguba creştinătăţii *). Repetatele stăruinţe ale lui Matei de-a înjghebà o coaliţie creştină cu ajutorul Germanilor, Veneţienilor, Polonilor au rămas zadarnice ca şi odinioară ale lui Ştefan cel Mare. Şi astfel toate speranţele, pe cari creştinii din Balcani le puneau în destoinicia lui, s'au spulberat din cauza lipsei de ajutor efectiv din partea creştinilor apuseni.

Murind Vladislav regele Poloniei în Maiu 1648, Rákoczi începù numai decât acţiunea politică pentru dobândirea coroanei polone, trimiţând pe Ioan Kemèny la Vasile Lupu, cu care se înţelese românește, fără interpret, croind un plan de căsătorie a domniţei Ruxandra ca Sigismund Rákoczi, plan menit a se zădărnicì ca şi acela relativ la coroana polonă, pe care o dobândì Cazimir, fratele lui Vladislav.

La 15 Octomvrie 1648 murì şi Gheorghe Ràkoczi I, urmându-i în domnie fiul său omonim Gheorghe Rákoczi II. Faţă de acesta nu se simţià bătrânul Matei Vodă obligat în aceeaş măsură ca faţă de părintele său, care îl ocrotise în anii pribegiei şi inter-

*) Se prius mori statuisse quam aliquid in detrimentum christianitatis cum Turcis agat. Hurm. Doc. IV. 1 pag. 676.

www.dacoromanica.ro

venise în câteva rânduri la Poartă, în interesul lui. Deaceea trimise pe cumnatul său Udrişte Năsturel în solie, să încerce a schimbà condiţiile tratatului de alianţă (30. IV. 1649). Misiunea diplomatică a lui Udrişte a rămas însă fără rezultat. Confederaţiunea fù înnoită la Braşov (18. II. 1650) pe vechile baze, fiind Matei constrâns la aceasta prin faptul că Vasile Lupu începuse iarăş intriga la Contantinopol, cerând tronul Munteniei, acum pentru fiul său Stefăniţă. In Aprilie mai făcù Matei o încercare pentru a introduce paritatea de drepturi şi datorii în relaţiile sale cu Gheorghe Ràkoczi II. Trimiţând o solie munteană la dieta din Alba-Iulia, insistà pentru o diplomă nouă de confederaţie, cea veche fiind violată prin faptul că *nu* i s'a dat ajutor ardelean contra lui Lupu. Acum cerea ajutor *contra oricui*, precum şi omiterea darurilor de bani şi de cai, arătând că şi situaţia sa politică este aceea a unui Domn independent (excepţie făcând de relaţiile lui cu Turcii), că are armată mai numeroasă ca pe timpul lui Mihai şi că, dacă alianţa *nu* s'ar face în condiţiile amintite, ar fi *nevoit* a sprijini împreună cu Vasile Lupu pe pretendentul Moise Szèkely. Dar Ioan Kemèny îl sfătuì pe Ràkoczi să *nu* cedeze căci Matei, fiind bătrân, nu va mai trăì *mult*. In 25 Aprilie 1651 se încheiè, în sfârşit, tratatul de alianţă defensivă, prin care Ràkoczi II promite ajutor *contra oricui*, câtă vreme Matei va împlinì condiţiile cuprinse în diplomele anterioare. Deci Matei a cedat, întâi fiindcă ştià despre planurile lui Lupu, care prin căsătoria fiicei sale Maria cu Ian Radziwil şi a Ruxandei cu Timuş, fiul hatmanului Bogdan Hmelniţki, putea contà acum şi la ajutoare din partea Polonilor şi Cazacilor, iar al doilea fiindcă înţelepciunea bătrâneţelor îl îndemnà să asigure ţării dreptul de liberă alegere, iar urmaşului său o situaţie politică clară şi consolidată.

Ràkoczi ştià de planul lui Vasile Lupu de a ajunge stăpân al Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei. Deaceea încearcă (1652) a-l îndupleca pe Matei să ia ofensiva contra lui Lupu, care ar fi atacat şi de către Tătarii din Buceag. Matei răspunde însă că

www.dacoromanica.ro

nu e momentul oportun pentru atac, Tatarilor din Bugeac s'ar puteà împotrivì cu succes şi numai 1000 de Moldoveni. El însuşi nu a avut niciodată încredere în Lupu, care e om nestatornic; deaceea *nu i-a ajutat Dumnezeu* la nici o întreprindere. Nu se teme de el nici acum; a trimis totuş oaste la graniţă, ca să nu-l găsească nepregătit vre-un eventual atac. Motive însemnate îl împiedecă de a atacà însuş, anume: Ţara Românească nu e ca Transilvania, nu are nici o desăvârşire statornică, trage unul în dreapta, altul în stânga... De altfel el n'are nici o teamă de Turci, împăratul lor e un copil, sfetnicii se schimbă zilnic, de 2 ori au încercat să-l mazilească şi n'au reuşit; cum vor reuşì acum, când oamenii au devenit aşà de mici. Şi termină într'un ton optimist: *„De cine să ne temem,* dacă ţările noastre (Muntenia şi Transilvania) vor păstrà buna înţelegere de până acum? *In afară de Dumnezeu, de nimeni!"*

La sfârşitul anului 1652 Lupu se pregătià să atace pe Matei. Acesta se sfătuì cu boierii, ca în cazul unui atac moldovenesc în timp de iarnă, să se retragă spre munţi cerând ajutorul Ardelenilor în sensul tratatului de alianţă. Dar atacul întârzie. Lupu se lasă ademenit de logofătul Gheorghe Ştefan să-şi disolve armata de mercenari, crezând că nu ar aveà nici un duşman. Astfel el fu surprins în primăvara anului următor, când oastea ardeleană condusă de Kemèny trecù pe la Trotuş în Moldova, iar spătarul Diicul cu Muntenii se găsià la Focşani. Cuprins de spaimă, Lupu s'a refugiat cu toată curtea lui la Hotin. Iar Gheorghe Ştefan intrà în Iaşi, ocupând tronul Moldovei în ziua de Florii (3 Apr. 1653). Trupe ardelene, moldovene şi muntene porniră spre Hotin, de unde Lupu fugì în Polonia speriat par'că i-ar fi luat Dumnezeu mînţile. Miron Costin crede că ar fi putut apăra cetatea Hotinului, resistând atacului unguresc cu anii de-arândul. Dar tot el adauge: „Zicem, că de ar fi cutare, şi cutare ar fi în alt chip; iar *nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi...*"

După retragerea Ardelenilor şi Muntenilor Cazacii vin lui

www.dacoromanica.ro

Lupu în ajutor şi alungă pe Gheorghe Ştefan, care se retrage spre Ardeal. Iar Lupu porneşte cu ginerele său Timuş spre Muntenia, ca să-şi răsbune pentru participarea Spătarului Diicu la alungarea sa de o parte, de alta să-şi ducă acum la îndeplinirea vechia sa dorinţă de răsturnare a lui Matei. La întâia ciocnire Diicu pierdù lupta lângă Focşani, neţinând seamă de sfatul lui Matei de a se mărginì numai să neliniştească pe duşman, ocolind de-ocamdată lupta deschisă.

La 17/27 Maiu în lupta dela *Finta,* a luat însuş bătrânul Matei Vodă comanda, secerând o biruinţă strălucită asupra lui Vasile Lupu şi Timuş, cari abia au putut scăpà cu fuga. Numai 800 de Ardeleni l-au ajutat; biruinţa aveà s'o mulţumească eroismului armatei muntene şi tacticei sale iscusite. El însuş a fost rănit la genunche, luptând în rândurile prime. A doua zi, după

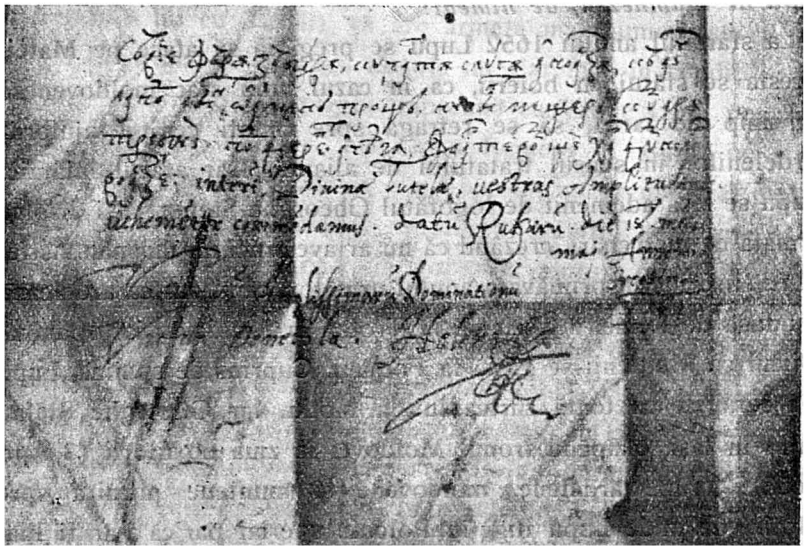

Fragment din scrisoarea Doamnei Elena, soţia lui Matei Basarab, către Sibiieni 18 Maiu 1653.

luptă, la 18 Mai 1653 *Elena Doamna,* soţia lui Matei Basarab, scrià din Rucăr o scrisoare latino-română (al cărei original se păstrează în arhiva universităţii săseşti din Sibiu — nr. 773 din 1653) cerând un hirurg pentru tămăduirea boierilor răniţi în

www.dacoromanica.ro

luptă „pentrucă întru iuţimea războiului câţiva şi de în boierii noştri cei de frunte s'au rănit, de va fi în cetatea Domniilor voastre vre-un hirurgus bun ca acela care să poată fi de folos, Dumneavoastră să nu-l apăraţi a-l slobozì să vie fără zăbavă cu această slugă a noastră, că aici la noi sânt oameni proşti, nu sânt meşteri cum ar trebuì. Noi derept aceia foarte vom ştì har Domniilor voastre: interim Divinae Tutelae vestras Amplitudines vehementer commendamus. Datum Rukaru die 18 mensis Mai Anno mundi creationis 7161—Vestrarum Amplissimarum Dominationum Vicina benevola *Helena* m. p. *). Se pare, că Doamna Elena nu aveà a doua zi după lupta dela Finta cunoştinţă, că bărbatul ei a fost rănit, căci dacă ar fi avut, făceà pomenire şi de rana lui, în scrisoarea aceasta.

Intre sculele rămase în cortul lui Vasile Lupu s'a aflat şi hatişeriful, prin care marele vizir turcesc îşi dădù învoirea ca Matei să fie alungat din scaun. Fiind arătat la Constantinopol, marele vizir a negat că ar fi avut vre-o cunoştinţă de actul acesta. Iar Poarta i-a exprimat lui Matei laudă şi recunoştinţă pentru biruinţa câştigată, îndemnându-l totodată să persiste în fidelitatea către puterea suzerană.

Ràkoczi şi Moldovenii cer înlocuirea lui Lupu, pe care Gheorghe Ştefan îl învinse, cu ajutor ardelean şi muntean la Podul Iloaii, de unde el s'a refugiat în ţara Cazacilor.

La 27 Septemvrie 1653 Gheorghe Ştefan primì învestitura ca Domn al Moldovei, dupăce cheltuise suma de 190.000 taleri.

Temându-se de o revanşă a Cazacilor, cari amenințau că vor restituì pe Lupu, Gheorghe Ştefan făcù apel la ajutorul Ruşilor, recunoscând suzeranitatea Ţarului, dar fără obligaţie de tribut**). Se ivì astfel pentru întâiaş dată ideea izbăvirii de Turci prin Ruşi. Matei erà însă contra acestui plan; când se anunţă în Aprilie 1654 solia ţarului cu daruri mari, nu o primì (presimţì poate pericolul dinspre Rusia).

*) Scrisoarea a fost publicată în întregime în revista *Luceafărul* din Sibiiu 1912 pag. 406.

**) Doc. IX. 1. p. 217.

www.dacoromanica.ro

Duminecă dimineaţă în 9/19 Aprilie 1654 murì Matei Basarab, lăsând Ţara Românească într'o situaţie respectată. Dovadă că Poarta aprobă fără nici o împotrivire alegerea urmaşului său Constantin Basarab.

Politica lui prudentă şi domnia lui bogată în rezultate a fost preţuită de cronicarii înţelegători. Moldoveanul Miron Costin cuprinde în aceste cuvinte lapidare vrednicia celui ce odihneşte în mormântul dela mănăstirea Arnota: „era Mateiu, Domnul muntean, fericit *peste toate domniile acelei ţări,* mândru, blând, drept de ţară, harnic, la războaie neînfrânt şi neînspăimântat, cât poţi să-l asemeni cu mari şi vestiţi oşteni ai lumii".

www.dacoromanica.ro

XI

PRINCIPELE ARDELEAN ACAȚIU BARCSAI
ȘI
MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI
1658—1661

Comunicare, în ședința Academiei Române la 21 Maiu 1913

In vârtejul furtunilor ce s'au deslănțuit asupra Ardealului, în urma expediției nenorocite din 1657 a principelui Gheorghe Rákoczy II în Polonia, au avut un rol important în viața publică ardeleană doi Români: Acatiu Barcsai și Sava Brancovici, Cel dintâi — Român de origine, dar înstrăinat prin credință și cultură de neamul său — a ajuns să cârmuească timp de 2 ani ca principe al Ardealului, iar al doilea, deși străin de origine *) înrudit însă prin credință cu poporul nostru, a fost ridicat prin destoinicia sa la treapta de conducător al bisericii române din Ardeal, împărtășind și el soarta tristă și grea a credincioșilor săi, pe cari a cercat să-i apere și să-i ajute în multele lor nenorociri.

Barcsai erà fiul unui Român, nobil de rând din Bârcea mare (județul Hunedoarei). Crescut la curtea principelui Gheorghe Rákoczy I, el s'a distins repede prin tactul și înțelepciunea sa. De aceea încă de tânăr a fost trimis din partea stăpânului său, în mai multe rânduri, în misiuni diplomatice,

*) Era considerat însă ca Român ardelean Sava Brancovici: „ein *Wallach aus Siebenbürgen*" cf. N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria I București 1915 p. 460 pe baza actelor publicate de prof. Radonici.

www.dacoromanica.ro

La începutul anului 1636, când Ştefan Bethlen, pretendent la tronul Ardealului, ameninţă domnia lui Gheorghe Rákoczy I, Acaţiu Barcsai fù trimis, dimpreună cu Toma Bassa, la Bucureşti, spre a cere pe seama stăpânului său ajutorul lui Matei Basarab, asigurându-l totodată pe acesta de sprijinul şi prietenia principelui ardelean*).

Către sfârşitul aceluiaş an Barcsai se duse şi în Moldova cu aceeaş misiune de-a întări legăturile de prietenie între Gheorghe Rákoczy şi Vasile Lupu. De acì înainte numele lui Acaţiu Barcsai se întâmpină adeseori în misiuni diplomatice dintre cele mai importante. Ca să răsplătească serviciile însemnate ale lui Barcsai, Rákoczy îl numì la 20 Decemvrie 1644 Ban de Lugoj şi Caransebeş, iar cu 4 ani mai târziu comite suprem al judeţului Hunedoara, dăruindu-i totodată şi oraşul Deva **).

Aderent convins al calvinismului, în timpul cât a stăpânit ca Ban în părţile Severinului, Barcsai s'a interesat de aproape şi de soarta propagandei calvine, care făcuse încă din secolul al XVI-lea cuceriri printre Românii bănăţeni. In bisericile româneşti din Lugoj şi Caransebeş se cântau psalmi traduşi în româneşte***), sub influenţa calvinismului, de predicatorul din Lugoj Ştefan Fogaraşi. Acesta a tradus pentru şcolile româneşti bănăţene şi un catechism calvinesc, pe care îl tipărì la 1648 Acaţiu Barcsai cu cheltueala sa în tipografia din Alba-Iulia ****).

---

*) N. Iorga, *Studii şi documente*, IV. *Legăturile Principatelor române cu Ardealul dela 1601—1699*. Bucureşti 1902, pag. CLXXXII.

**) Erdélyi Alajos, *Barcsay 'Akos fejedelemsége* în Századok, 1906, pag. 412 şi urm.

***) N. Iorga *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, Bucureşti 1904, pag. 144.

****) Titlul urguresc în traducere românească al acestui catechism sună astfel: „Catechismus, adică: a creştineştii religii şi credinţe în scurte întrebări şi răspunsuri cuprinse cu fapte din Sfânta Scriptură întărită cuprindere sau măduvă. Care din latineasca şi ungureasca limbă în valahica limbă a tradus Ştefan Fogaraşi, a Lugoşului, acum după dreptate parte recunoscut al valaho-maghiarei ecclesii sufletesc păstor... In Alba-Iulia s'au tipărit de către Martin Maior dela Braşov în anul 1648". In prefaţa acestui cutechism adresează Fogarasi cuvinte de laudă şi de mulţumire lui Barcsai, scriind între

www.dacoromanica.ro

In privinţa zelului, cu care Barcsai sprijinia propaganda calvină între Români, el seamănă foarte mult cu patronul său Rákoczy, care făceà acelaş lucru în Ardeal, ajutat şi de superintendentul Geleji Katona István. Acesta considerà starea bisericilor române din Caransebeş şi Lugoj ca pe una demnă de a fi generalizată şi la Românii ardeleni. De aceea stăruià ca între condiţiile ce aveà de gând Gheorghe Rákoczy I să impună mitropolitului român din Bălgrad, să fie luată şi aceasta: „cântările calvineşti, traduse pe româneşte, de cari se folosesc cei din Caransebeş şi din Lugoj, să le tipărească şi să le cânte în toate adunările înainte şi după predică sau rugăciune" *).

Gheorghe Rákoczy I aveà multă încredere în Barcsa. De aceea a îngrijit ca nici fiul şi urmaşul său, Gheorghe Rákoczy II, să nu fie lipsit de sfaturile şi serviciile acestui om bun şi luminat. Astfel îl găsim pe Acaţiu Barcsai în situaţii foarte înalte şi pe timpul lui Gheorghe Rákoczy II, înlocuindu-l adeseori pe acesta la zile de judecată, conducând dieta ardeleană si luând parte la lucrările comisiunii din 1653, însărcinate cu revizuirea „Constituţiunilor aprobate".

---

altele: „Dar vezi, câtă bădărănie e între Ungurii noştri, unii în vârstă de 20 sau 25 ani, oameni cu barbă şi abià dacă în viaţa lor au avut în mână Biblia Dar fiindcă Biblia nu se găseşte în orice tufă si e scumpă (mai ales în ţara noastră) şi fiindcă nu se află rezumată în întrebări şi răspunsuri. Aşa au găsit apoi întrebările şi răspunsurile cu privire la tainele credinţei adică Catechismul; care Catechism răposatul întru pomenire Domnul Alstedius, profesor în Alba-Iulia, îl numeşte Biblia mică. Aşà apoi judecând, dar mai ales văzând această Biblie mică, adică Chatechismul fiind demn şi potrivit cu mintea copilului, care încă e fraged, aşà după putinţele mele nu cu puţină muncă am tradus-o din limba maghiară în valahica, pe care şi Măria Ta, cinstite d-le Ban, când ţi l-am arătat, îndată ai primit a se tipări sub protecţia d-tale, în aceste două locuri cu deosebire, în Lugoj şi în Caransebeş pentru şcoalele de religie creştinească şi pentru întărirea în credinţă a tinerilor elevi de acolo, pentru care fapt Domnul să Te răsplătească pe Măria Ta, atât în această viaţă, cât şi în cea după această viaţă..." (Cf. Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I. pp. 161 şi 163).

*) Dr. A. Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaj 1904 p. 243.

www.dacoromanica.ro

Pornirea spre aventuri politice şi ambiţiunile deşerte începuseră a îndrepta gândul lui Gh. Rákoczy II dela afacerile din lăuntrul Ardealului spre alte ţări. De când a reuşit Principele ardelean Ştefan Báthory a se încorona ca rege al Poloniei (1 Maiu 1576) împotriva împăratului Maximilian, căruia deasemenea îi plăceà să se intituleze „electus Rex Polonaie" *) — a rămas ca o dorinţă vie a principilor ardeleni planul de a-şi întinde stăpânirea şi în afară de graniţele Ardealului. In deosebi tronul regesc al Poloniei îl ispitià pe Gheorghe Rákoczy al II-lea, spre care îşi întorsese privirile, la începutul anului 1656, şi un partid al Polonilor nemulţămiţi. Incercarea regelui polon Ioan Casimir de a-l mulţămì pe Rákoczy cu promisiunea că va adoptà pe fiul acestuia ca viitor rege polon sau chiar îi va cedà tronul, cu condiţia să treacă la catolicism şi să se aşeze în Polonia, — nu reuşì. La sfârşitul anului 1656 Rákoczy încheie alianţă cu regele Suediei şi cu Cazacii, asigurându-se de ajutoare şi din partea Muntenilor şi Moldovenilor. In vara anului 1656 sosirà în Ardeal trimişii regelui Svediei, dimpreună cu o deputaţie a Cazacilor spre a întărì legăturile de alianţă **).

II

De sigur nu e o simplă întâmplare, că tocmai în cursul pregătirilor înteţite ce făceà pentru proiectata expediţie contra Poloniei, află Rákoczy momentul potrivit spre a întregì scaunul vlădicesc din Bălgrad (vacant dela 1653) prin numirea lui Sava Brancovici. Din cuprinsul decretului de confirmare, dat la 28 Decemvrie 1656, se vede că Sava Brancovici a fost recomandat de

*) Zsirkó Iànos, *Báthory István lengyel király külpolitikája,* Nyitra 1909, p. 5.

**) „... auch im Junio (1656) eine *Muskovitische Legation* mit den Schweden mitkam damit der Rakoczi an der Sach undt ihrer Confederation nicht zweiffeln sollt". *Siebensbürgische Chronik* des Schässburger Stadschreibers *Georg Krauss* (1608–1665) în *Fontes Rerum Austriacarum,* Scriptores, Wien 1862, vol. I. p. 242. Cf. şi Iorga *Studii şi Documente,* IV, pag. CCLXXVIII

www.dacoromanica.ro

superintendentul Csulai, cu oarecare stăruinţă, principelui Rákoczy şi că acesta ţinând seamă de „modestia, integritatea vieţii şi destoinicia în mărturisirea credinţei lui", l-ar fi asigurat de mai înainte pe Brancovici, că-i va conferì lui „episcopatul" Bălgradului *). Nefiind încă deplin lămurite împrejurările, în cari a ajuns Sava Brancovici mitropolit, nu putem şti, cât timp a trecut de când i-a dat Rákoczy lui Sava această asigurare şi până la 28 Decemvrie 1656, când l-a şi confirmat. Nu sunt cunoscuţi nici contracandidaţii, pe cari îi va fi avut Sava. Dar se poate admite ca întărirea lui tocmai la sfârşitul anului 1656 să fi fost determinată, pe lângă recomandaţia lui Csulai şi prealabila asigurare a lui Rákoczy, şi de oarecari consideraţiuni de politică exterioară şi anume de scopul ca legăturile dintre principatul Ardealului şi dintre Muntenia şi Moldova să devină şi mai strânse. Această presupunere se sprijineşte şi pe faptul, că din decretul de confirmare al lui Sava Brancovici lipsesc cele 15 condiţiuni, impuse prin diploma lui G. Rákoczy I din 10 Octomvrie 1643 mitropolitului Simion Ştefan. Ele au fost de astădată omise probabil, fiindcă se ştia că în Principatele române vor stârnì împotrivire şi nemulţumiri.

La 30 Decemvrie 1656 Rákoczy publică un manifest contra regelui Casimir şi porneşte spre Polonia cu oştirile sale, între cari se aflau şi „2.0000 de Munteni cu căpitanul Odivoianul şi tot atâţia Moldoveni, având în fruntea lor pe Serdarul Grigorie Hăbăşescul şi pe Frătiţa, căpitan de Fălciiu" **). Această expediţie s'a sfârşit foarte trist. La 10.000 de ostaşi ai lui Rá-

*) „singulari quadam intercessione commendatus nobis fuerit de ejus modestia, vitaeque integritate ac eruditione in suae religionis professione eoque nomine *assecuratione a Nobis de Episcopatu* Albensis Transylvaniae, Hunyadiensis, *Zoriniensis, Bihoriensis, Zaradiensis, Krasznensis, Szolnok Mediocris et Interioris, Dobocensis, Colosiensis, Tordensis. de Küküllő et Maramoros Comitatuum:* Kövariensis, Bistriciensis *et Belenyeniensis Districtuum* nec non universarum sedium Siculicalium et Saxonicalium inter Graecos, Rascianos et Valachos *sibi a Nobis conferendo, consecutus sit*", etc. *Magazin istoric pentru Dacia,* vol. III, 1864, pag. 254.

**) Iorga, *Studii şi documente,* IV. p. CCLXXXI.

www.dacoromanica.ro

koczy se prăpădiră pe drum, iar 20.000 au ajuns, împreună cu comandantul Ioan Kemény, în robia Tătarilor (23 Iulie 1657 *).

După această nenorocire aveau să urmeze asupra Ardealului alte primejdii și mai mari. Aventura lui Rákoczy a atras mânia Porții otomane asupra Ardelenilor, cărora li s'a trimis porunca hotărîtă de a nu-l mai suferì pe neascultătorul Rákoczy ca Principe, ci să-l înlocuească cu altul. Staturile ardelene, întrunite la 25 Octomvrie1657 în dietă la Alba-Iulia, încep a se sfătuì pe cine să aleagă Principe în locul lui Rákoczy. Unii erau de părere să-l aleagă pe Ioan Kemény, care erà în prinsoare la Tătari. Insă de teamă că aceștia vor cere despăgubire prea mare pentru liberarea lui, au abandonat planul acesta. Astfel rămaseră numai 2 candidați: Acațiu Barcsai și Francisc Rhédey.

Aderenții lui Barcsai puteau să aducă multe argumente în sprijinul candidatului lor, pe care îl lăudau pentru destoinicia ce a dovedit ca guvernator al țării în multe cazuri grele, pentru cunoștiințele lui vaste și considerația de care se bucurà înaintea Turcilor, pentru serviciile făcute timp de cătivà ani ca președinte al dietei, pentru rezultatele misiunilor sale în țări străine și pentru popularitatea sa. Protivnicii lui Barcsai însă spuneau, că trebue să fie cu băgare de seamă, cui dau titlul și demnitatea de Principe, căci dela unul ca acesta se cer multe lucruri și anume: să aibă frica lui Dumnezeu, înțelepciune, pricepere, să fie de neam mare și bogat. Adevărat că Barcsai nu e chiar cerșitor — ziceau ei — dar este de origine umilă și *după națiune e Valah;* are puțină avere și puține moșii; de aceea s'ar puteà întâmplà ca nebucurându-se persoana lui de autoritate, să se micșoreze prin aceasta demnitatea Principelui; altă scădere a lui Barcsai e că nu are copii și nici măcar speranță de a dobândì din căsătoria lui. La acestea mai adăogau că vechile familii nobile nu vor puteà cu ușurință să cinstească pe un Principe

*) Idem, ibidem și Erdélyi Alajos, l. c.

www.dacoromanica.ro

parvenit, şi vor trăi în neînţelegere, ceeace va fi mai mult spre paguba decât spre folosul ţării *).

Deşi argumentele aderenţilor lui Barcsai erau destul de puternice, au rămas totuş biruitoare ale protivnicilor săi. Staturile ardelene au ales la 2 Noemvrie 1657 pe Francisc Rhédey, pe care însă Turcii n'au voit să-l recunoască. Dieta, ţinută la începutul anului următor în Mediaş, primi iarăş pe Gheorghe Rákoczy II, care împotriva Turcilor cerù ajutor dela împăratul Leopold, dar fără rezultat. Această purtare a lui Rákoczy şi a Ardelenilor a înfuriat şi mai mult pe Turci. Marele vizir Mohammed Chiupruliul, care încă dela începutul anului 1657 ame-

*) Cf. ziarul despre dieta din 1657 publicat în „*Monumenta comitialia Regni Transylvaniae* XI (1639— 1658) sub titlul: „*Nonnula consignata* super partialis conventus regnicolarum Transilvaniensium Albae Iuliae *1657 die* 25 *Octobris celebrati acta*“; la pag. 308—309 sunt redate sfătuirile dietei din 2 Noemvrie cu privire la alegerea noului Principe; dacă ar alege pe *Kemény*, cum doreau unii, „hätte *der Tartar den Braten in der Hand*, wie hoch er ihn anbringen wollte, und müsste das Land satisfaction thun, wäre er also *ein gekaufter Fürst*, welches fürstlicher autorität viel derogiren und Verächtlichkeiten nebst anderen absurditeten gebahren könnte. *Alii aliter: Der Edle Herr, Acatius Bartsai* ist nur schier ein sehr lang dieses Landes Gubernator gewesen, und sich zimlich wohl qualificirt gemacht in allerhand vorgefallenen schweren casibus, *hat auch grosse Kundschaft bei den Türken und Gunst* ist ein *durchlöcherter politischer Herr*, auf jezige praktische Welt treflich aptiret, hat wegen seine liberalitas und *familiarische conversation mit jederman*, auch beim gemeinen Mann Gunst *und ist beliebt.* ist etliche Jahre her in denen Landtagen Praesident gewesen, hat etliche Legationes in fremden Ländern vollbracht, und also verdient gemacht, dasz ihm sein Stand durch diese vorgefallene Gelegenheit gehöehert werde. *Contra:* Es ist dem zwar also, aber dieses ist zu bedeuten und wohl in Acht zu nehmen, wem der *Méltóságos* Nahmen Fürst gegeben werden solle, dasz zuförderst angesehen solle werden *1, Gottesfurcht, Weisheit und Verstand, Geschlecht, Reichtum*, Der gedachte Edle Herr ist zwar kein notorischer Bettler nicht, noch gleichwohl ist er *von geringer Herkunft und zwar Nation ein Wallach*, hat *wenig lószágen* und würde durch seine allgemeine Familiarität und Poszenreiszers fürstl. authorität sampt der Person in Verachtung kommen, hat keine Kinder auch keine Hofnung bei dieser Ehe . . . . Zudeme würden diejenigen so aus alter vornehmen Geschlechte sein und von vielen Jahren her Landesherren gewesen nicht leichtlich einen so bald gewachsenen und angenommenen Fürsten veneriren, sondern in Uneinigkeit und Misztrauen leben, welches dem publico regni statui schädlicher als nützlich sein würde“...

www.dacoromanica.ro

ninţa pe Ardeleni că „vor încercà prin fier şi foc mânia împăratului", auzind de târguielile dintre staturile ardelene, dintre Rhédey şi Rákoczy, spuneà că „mai curând va plouà iarăş către cer ploaia, decât să fie iertat acel ce a ridicat arma împotriva poruncilor primite*). Amenințările acestea n'au fost rostite zadarnic. In vara anului 1658 Ardealul a trebuit să ispăşească în mod cumplit greşelile cârmuitorilor săi şi în deosebi încăpăţinarea Principelui Rákoczy. Turcii, Tătarii şi Cazacii au pustiit fără milă Ardealul, dând pradă flacărilor până şi cetatea de scaun, Alba-Iulia. Marele Vizir impuse acum staturilor ardelene ca Principe pe Acaţiu Barcsai. Acesta primì tronul numai de silă, cu gândul de a se retrage, îndată ce Rákoczy ar reuşì să-i împace pe Turci, şi cu vădítul scop de a pune odată capăt pustiirilor turceşti şi tătăreşti. Condiţiunile ce i s'au impus din partea Turcilor erau destul de grele. Cetăţile Inăul, Caransebeşul şi Lugoşul să rămână în stăpânirea Turcilor, haraciul să fie urcat la 40.000 galbeni, pe lângă aceasta să mai plătească şi 1.000 de pungi (500.000 taleri) ca amendă pentru războiul purtat şi să prindă pe Rákoczy. Staturile ardelene se îngrijiră să mai sporească numărul condiţiilor şi prin câtevà puncte, cari lipseau dintre condiţiile impuse principilor de mai înainte şi cari erau menite a ştirbì puterea principelui. Astfel îl îndatorau a confirmà orice hotărîre adusă cu învoirea celor 3 naţiuni (Nobili, Secui, Saşi), iar dacă n'ar voì s'o confirme, aceasta va fi totuş inarticulată şi va aveà putere de lege. Mai departe, temându-se că Principele Barcsai va căutà să se îmbogăţească pe căi nelegiuite, cum făcuseră Rákoczeştii, staturile îl opresc de a se amestecà în procesul de moştenire al vre-unui supus şi de a cercà să pună însuş stăpânire asupra moştenirilor vacante, fiind decretat că astfel de moşteniri fără urmaşi trebue să revină fiscului, iar nu principilor **).

*) Iorga, *Studii si documente*, IV, pag. CCLXXXII şi CCLXXXVI.
**) Erdélyi Alajos, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

Cu mare greutate se hotărî Barcsai să primească tronul Ardealului. Cuvântarea ce a rostit la 10 Octomvrie 1658, când i s'a comunicat în dietă că este ales Principe, arată sbuciumările sufletești, prin cari a trecut acest om lipsit de ambiție și devanitate, determinat mai mult de împrejurări decât de propria sa voință, a urcà tronul „crăiesc" al Principatului ardelean. In această cuvântare deplângeà soarta țării, care a avut mai înainte, în timpuri fericite principi luminați, glorioși, născuți din familii înalte, iar acum în timpuri nefericite, cum să poată purtà de grijă unei generațiuni ajunse la ultimul pericol el, cel născut din pat umil, ca fiul unui nobil sărac. Și exclamă că mai bine de nu s'ar fi zămislit niciodată în pântecele maicei sale, ori să fi murit în oara în care s'a născut, decât să piară sub cârmuirea lui libertatea acestei țări și să se înceapă prin dânsul stoarcerea dărilor grele, imposibile de plătit *). Deși la 11 Octomvrie 1658 Barcsai a pus jurământ că îndată ce Rákoczy va reuși să se împace cu Turcii, dânsul se va retrage și-i va cedà tronul, Rákoczy înfuriat îl acuză că e un trădător și „un monstru de nerecunoștință", pe care familia sa l-a ridicat din pulbere **).

---

*) *Monumenta comitialia Regni Trans.* vol. XII, pag. 74: „Sua Principalis Celsitudo offerens indefessos suos labores in quibuscumque rebus praestandos, his lacrimosis ac sanctuosis verbis ordiens orationem: Mely keserves sorsra jutott nyomorú hazánknak állapatja, kinek fejedelmi, nagy-elmèjü, derék értékü, dicsèretes hirrel névvel tündeklö, uri rendből születettek voltak bóldog idökben, hát én csekély ágyban születtetett, egy szegény nemes ember gyermeke, hogy tudjak ilyen bóldogtalan és legutolsó veszedelemre fordult nemzetsègre gondot viselni. Vaj! adta volna az isten, hogy az anyámnak méhiben avagy soha nem is fogantattam volna avagy, mikor születtettem, azon órában haltam vólna meg, hogy ez hazának szabadsága én általam romlik meg, fizethetetlen adója én általam kezdetödik etcetera. Haec declaratio multis verbis qualificatur, tandem sermo recurrit ad divinam providentiam, si deo ita visum est bene sperandum, in deo confidendum".

**) *Ibidem* și cronica lui Gheorghe Krauss: Siebenbürgische Chronik, vol. I, pg. 365, unde cetim următoarele: „Hat demnach der Rákoczi, wie auch seine Mutter, die alte Fürstin (Susana Lorántffi) den Petri Franz und seinen Hofprediger einen Ungarländer legationsweis zum Fürsten Barcsai geschickt und ihn alle dessen, so ihm von ihm und dem alten Rákoczi widerfahren und *wie sie ihn aus einem Stubenheizer zu einem Herrn und zwar Ban über Lugos and Karansebes gemacht erinnern lassen* dabei an-

www.dacoromanica.ro

Prin purtarea sa loială şi răbdătoare ajunge Barcsai la începutul anului 1659 la înţelegere cu Rákoczy. Acesta recunoaşte necesitatea, ce i s'a impus lui Barcsai de a primì tronul, şi renunţă deocamdată la Oradea-Mare, Chioar şi la părţile adnexate Ardealului, cu condiţia însă, că la orice ocazie potrivită cauza Rákoczeştilor, să fie apărată şi susţinută la Poarta otomană. După ce ocupase Gherla şi Dejul, izbutind să-l mulcomească şi pe Rákoczy, Barcsai convocă pe ziua de 26 Fevruarie 1659 la Bistriţa o dietă, care fù cea mai bine cercetată dintre toate câte s'au ţinut în timpul scurtei lui Domnìi. Poarta stăruià ca Ardealul, Moldova şi Ţara-Românească să încheie legături de alianţă. Veniră deci solii din Principate la această dietă. Dar Barcsai nu recomandă staturilor spre confirmare decât alianţa cu Principele Moldovei Ghica, iar pe Mihnea Vodă din Ţara-Românească îl respinse.

III

Relaţiile dintre Principele Acaţiu Barcsai şi Sava Brancovici erau la început destul de bune. Aceasta rezultă din decretul dela 9 Ianuarie 1659, prin care Acaţiu Barcsai nu numai confirmă diploma de numire a lui Sava din 28 Decemvrie 1656, ci — spre a da o dovadă de bunăvoinţă deosebită faţă de dânsul, — sporeşte teritorul supus jurisdicţiei mitropolitane a lui Sava, adăugându-i şi Ţara Făgăraşului, ca s'o stăpânească „cu aceeaş autoritate“ ca şi celelalte ţinuturi ce i s'au încredinţat spre păstorire la 1656 *). Raportul de atârnare a bisericilor româneşti

haltend, dass er im Fall er gutwillig von Fürstenthum abstehen und ihm das Regiment gelassen würde, sollte er in grossen Ehren und neben ihm, als ein anderer Fürst gehalten werden, Falle nicht und er ihn zu Händen bekommen möchte, wie er der Hoffnung wäre, sollte er des allerschmählichsten Todes sterben“.

*) „pro *ampliori erga eundem munificentiae nostrae delaratione Ecclesias Vallachales* in Districtu etiam Fogarasiensi existentes Episcopatui et iurisdictioni ipsius (sc. Sawae) annectimus et cum ea authoritate, quà reliquas superius specificatas dirigendas comissimus vigore harum“; cf. *N. Dobrescu Fragmente privitoare la istoria bisericii române.* Budapesta 1905, pag. 38.

www.dacoromanica.ro

din Ţara Făgăraşului faţă de mitropolia Bălgradului, se ştie că erà destul de nestatornic. Când li se acorda mitropoliţilor din Bălgrad jurisdicţie şi asupra acestui teritoriu, erà un semn de graţie şi deosebită bunăvoinţă din partea principilor calvini. Astfel aflăm din un decret al Principelui Gheorghe Rákoczy I dela 21 Maiu 1647, că Principele Gavriil Bethlen, cunoscând purtarea credincioasă şi meritele mitropolitului Gheorghe Bradi (Ghenadie II), i-a dat acestuia dreptul de inspecţie şi peste bisericile, preoţii şi protopopii din Ţara Făgăraşului. Din acelaş decret aflăm că şi jurisdicţia mitropolitului Ilie Iorest se întindeà asupra acestui ţinut. Prin decretul de numire a lui Simion Ştefan (10 Octomvrie 1643) însă, 3 protopopiate din Ţara Făgăraşului sunt scoase de sub jurisdicţia mitropolitului român şi supuse superintendentului calvin. Iar prin menţionatul decret din 21 Maiu 1647 *întreagă* Ţara Făgăraşului devine în privinţa bisericească independentă atât faţă de mitropolitul din Bălgrad, cât şi faţă de superintendentul calvin, căpătându-şi un conducător propriu, pe *protopopul Ştefan din Berivoi,* care nu atàrna de nimenea decât de principele ţării, aveà dreptul de a vizità protopopii şi preoţii români din Ţara Făgăraşului, de a cercetà bisericile şi de a face dreptate după obiceiul vechiu al locului şi după legile ţării, cu condiţia însă de a nu se amestecà în lucruri necuviincioase, contrare legilor lui Dumnezeu şi legilor ţării, de a trăì bine cu preoţii unguri, de a învăţà pe oameni catechismul şi biblia în limba română şi de a mustrà pe cei păcătoşi. Deşì nu i se dă lui Ştefan din Berivoi în acest act numele de episcop, drepturile ce i se acordă sunt cu mult mai mari decât ale unui protopop obişnuit *). Aceasta ne îndreptăţeşte a-l considerà pe Ştefan din Berivoi ca pe un antecesor al

*) „... praeficiáltunk Berivojon lako *István Papot feo- Esperestejöknek az egész Fogaras feoldi Papoknak*, ugy hogi itt valo Tisztviseleöikkel egy értelembeöl Fogaras feöldi Esperesteket, Papokat ès egyèb rendeket visitálhasson, teörvényeket az helynek régi usussa és ez országg teörvénye, Constitutiója szerint szolgáltathasson *durante beneplacito nostro...*". — (O copie a acestui decret, scoasă din *Liber Regius* se află la autor).

www.dacoromanica.ro

lui Daniil, aşezat de Mihai Apafi la 20 Aprilie 1662 ca episcop al bisericilor române de peste Olt *). Cât de arbitrar procedau principii calvini în conferirea demnităţilor bisericeşti şi în făurirea condiţiilor, de cari le făceau atârnătoare, dovedeşte şi cazul *protopopului* Ştefan din Berivoi, *independent* faţă de orice autoritate bisericească superioară, în comparaţie cu cazul *episcopului* bihorean Avram Burdanfalvi, pe care acelaş Gheorghe Rákoczy I îl numise la 30 Septemvrie 1641, supunându-l nu numai superintendentului, ci şi protopopului calvin **).

Când s'a ţinut dieta la Bistriţa, venì şi mitropolitul Sava în acest oraş, însoţit de Sárpataki Márton ***), un om de încredere al Principelui Barcsai şi cu rol important şi mai târziu ****).

Probabil şi acesta va fi intervenit la Principe în favorul lui Sava şi al preoţimii române. Dar se poate presupune, că şi fără altă intervenţie se va fi simţit Acaţiu Barcsai înduplecat a asculta rugămintea lui Sava şi a luà dispoziţii în favorul preoţilor români, a căror soartă devenise atât de insuportabilă. Ca om răsărit din sânul poporului român, Principele Barcsai dovedeşte prin câtevà decrete ale sale dela începutul anului 1659, că n'a dat cu totul uitării suferinţele poporului, din care s'a ridicat, ci la diferite prilejuri a cercat să uşureze după putinţă soarta celor obidiţi.

In decretul său din Bistriţa, dela 15 Martie 1659, prin care scuteşte întreagă preoţimea română de plătirea dijmelor şi „nonelor" din vite şi bucate, arată motivele ce l-au îndemnat să dea pe seama preoţimii române acest privilegiu şi cari sunt urmă-

---

*) „... in Episcopum seu Superintendentem generalem Ecclesiarum Valachalium in hoc regno nostro Transsylvaniae ultra fluvium Olt existentium nuncupamus". *Dr. A. Bunea, Vechile episcopii româneşti*, Blaş 1902, pag. 114.

**) *N. Dobrescu, l. c.*, pag. 26.

***) N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, Bucureşti, 1900 vol. II, pag. 9.

****) In Aprilie *1662* fu trimis în misiune diplomatică la Poartă, împreună cu Ştefan Szombatfalvi şi Ştefan Tattarlaki (*Fontes* Rerum Austriacarum. Scriptores.— Krauss, Siebenbürgische Chronik, II, pag. 265).

www.dacoromanica.ro

toarele: „cugetând noi după datoria deregătoriei noastre, să vedem şi să cercăm starea preoţilor româneşti din ţara noastră a Ardealului şi din părţile Ungariei celor împreunate ei, *am cunoscut* cum că ei pentru multe feluri de împiedicări ce au, abiă pot să împlinească de ajuns chemarea lor, mai ales pentru aceea, pentrucă din vremile cele dintâi ale principilor ţării acesteia a Ardealului, cari au fost mai înainte de noi, cu plătirea şi stoarcerea dijmelor, a nonelor şi a altor asemenea greutăţi *prin diregătorii cei la aceasta puşi,* — fără îndoială peste voia prinţilor, numai folosul său căutând — *cu afurisită orbire se asupresc,* ceeace se împotriveşte atât cu legea dumnezeească, cât şi cu chemarea lor cea bisericească. Drept aceea noi din *născuta cu noi milă,* care pururea o avem, ascultând *şi rugăciunea făcută pentru ei de prea cinstitul Sava Brancovici, episcopul tuturor bisericilor româneşti în ţara noastră,* şi de protopopi, — de toată darea dijmelor şi a nonelor, adecă de dijma grâului, secării, orzului, ovăzului, meiului, lintei, mazării, bobului, fasolii, cânepii, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor şi a altor vite şi marhe, care s'au obicinuit a se dijmui şi a se da fiscului nostru în fiecare an, *milostiveşte am socotit să-i scutim şi să-i mântuim pentru totdeauna,* precum îi scutim şi mântuim prin puterea acestei cărţi..." *).

Motivarea acestui decret sună ca o acuzare contra dregătorilor, cari din cele mai vechi timpuri s'au obicinuit să asuprească preoţimea română „cu afurisită orbire", fie cu voia, fie peste voia principilor şi a cârmuitorilor acestei ţări. Ea mai aminteşte apoi şi de intervenţia mitropolitului Sava şi a protopopilor, precum şi de mila specială, care a înduplecat pe Acaţiu Barcsai să uşureze soarta preoţimii româneşti din Ardeal, după cum aceeaş milă şi legătură de sânge, care „nu se face apă", va fi contribuit şi la scutinţa acordată de regele Matia în 1479 pe seama preoţilor români din Maramureş.

*) Cf. *Ciparíu Arhivu pentru istorie şi filologie* pag. 571 — 2. şi cronica lui *Şincai,* la an 1659.

www.dacoromanica.ro

Cu cinci zile mai târziu, tot din Bistrița a dat Barcsai un decret special pentru preoții din Țara Făgărașului, scutindu-i de orice dări nedrepte, afară de cinstea ce este în obiceiu a o da domnilor feudali, și de eventuale impozite, pe cari le va votà dieta după trebuințele țării. In acest decret Barcsai spune din nou, că preoții din Țara Făgărașului, precum și toți preoții români din Ardeal și „părțile adnexe", trebue să stea sub inspecția și cârma vlădicului românesc din Ardeal *).

IV

Dacă ambițiosul Gheorghe Rákoczy al II-lea s'ar fi putut împăcà cu soarta și dacă prin nestatornicia sa n'ar fi adus zile de pustiire și de sfâșiere asupra Ardealului, relațiile dintre Principele Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici s'ar fi continuat mai departe în aceeaș direcție pacinică și favorabilă, în care le-am văzut înfiripându-se la începutul anului 1659.

Dar curând după intrarea lui Barcsai în Alba-Iulia (16 Iunie 1659), Rákoczy începe pregătirile de războiu contra lui. La stăruința lui Kemény, care ajunsese conducător al staturilor ardelene, acestea recunosc iarăș pe Rákoczy ca principe și el intră la sfârșitul lui Septemvrie 1659, cu triumf în Târgul Mureșului **).

Dar Turcii nici acum nu voesc să-l recunoască; ei promit ajutor lui Barcsai, care în Decemvrie 1659 s'a retras în Sibiiu, unde fù împresurat de oștirile lui Rákoczy. Cronistul sas spune că Rákoczy ar fi fost cauza tuturor nenorocirilor, ce au avut să

*) Ecclesiarum Valachicarum Districtus Fogarasiensis Pastores, quam etiam universi eiusdem ordinis in quibuslibet Regni nostri Transylvaniae partibusque eidem annexis siti ac commorantes a talibus iniquis exactionibus quorumlibet amodo in perpetuum successvis semper temporibus ut *immunes sint, inspectionique ac directioni Episcopi Ecclesiarum Valachicarum Transylvaniensi subjaceant*, praestare saltem teneantur honoraria Dominis terrestribus hactenus per ipsos ex debito soluta, ac si quae tributa in generalibus Statuum Comitiis, iuxta necessitates regni ipsis imposita fuerint". *N. Dobrescu*, o. c., pag. 39.

**) Erdélyi Al., *l. c.*

www.dacoromanica.ro

îndure Ardelenii în anii aceştia trişti. In timp de toamnă şi iarnă oştirile lui Rákoczy atacau Ardealul şi-l jefuiau, când se apropiau Turcii, se retrăgeau în Ungaria şi bieţii Ardeleni rămâneau pradă Turcilor. Astfel atitudinea lor se schimbà după timp; când erà cald, ţineau cu Barcsai, îndată ce se făceà frig, se dau de partea lui Rákoczy, iar pe Barcsai îl tradau ca nişte făţarnici şi linguşitori *).

Asediul Sibiiului a durat din Decemvrrie 1659 până în Maiu anul următor. In timpul acesta Sibiienii au avut mult de suferit din cauza scumpirii mijloacelor de traiu, din cauza lipsei de nutreţ pentru vite şi a diferitelor molime ce s'au iscat din mortăciunile, cari zăceau pe stradă. Pe urma asediului s'a ivit şi holera, care a secerat 2.733 de inşi dintre locuitorii Sibiiului **). Incă din Aprilie 1660 începuseră a muri mulţime mare de oameni, astfel încât zilnic erau în Sibiiu câte 10 — 15 înmormântări, în 14 Aprilie chiar 33 ***). Dintre Români încă au murit foarte mulţi

*) „Das thet alles des Rakotzi ehrgeiz und Ambition. dass er mit seinen Ungerlendishen Krigsgurgeln und teuffelskindern (dannenher sie *Oerdeghlelkü, genanndt worden)* so vil einfall ins land thet, dass jedermann seines berufs vergasse und alle administrirung eingestellet wurde, darauss denn die *Port* solches Verzuchs wegen nur zum Zorn beweget worden, waren aber dabei nur wintergäst, da sie niemanden fürchten; wenn der Sommer herbei kam, nahmen sie die Flucht, führeten ihren Raub in Ungerlandt und liessen uns den fainden zu theill und musten dergestallt alleweil unsere mäntel nach dem wind hangen, *baldt kalt und Rakoczisch, baldt warm und Barczisch sein,* mit wahrheit aber so zu sagen, ist doch das Landt meisste theill alleweil mehr Rakoczisch, denn Barczisch gewesen . . . die heuchler, undt allerhandt Verräther, so den Fürst Barcsai voraus umb sich gehabt. zur Zeit der Gnaden ihm favoriziret und in dem ein kalter Windt kommen, von ihm abgefallen undt ihn auf allen Seiten verrathen, ja auch in der Zeit, als sie ihn seiner Gunst gewesen, wie offt gesagt, alle heimligkeit dem Rákoczi zugeschrieben, dass mir mit dem Hieronimo recht sagen kennen: Plus nocet lingua adulationis, quam gladius persecutoris". Georg Krauss, Siebenbürgische Chronik, l. c. II, pag. 7—8.

**) *Iohann. Grafius, Siebenbürgische Ruin,* la Kemény, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens, vol. II, pag. 230.

***) *Demeter Kereszturi's Tagebuch über die Belagerung Hermannstadt's durch Georg Rákoczi II.*. bearbeitet von *Carl Albrich,* Hermannstadt 1884 pag. 166.

www.dacoromanica.ro

și au suferit pagube mari, neputând scoate vitele la păşune din cauza duşmanului, care împresură Sibiul *).

Purtarea blajinului Barcsai în timpul asediului n'a fost destul de statornică şi consecventă. Adevărat că şi situaţia lui familiară îl neliniştea mult: soţia sa, Elisabeta Szalánczy, zăceà bolnavă de moarte în Deva, unde a şi răposat în Martie 1660. Pe de altă parte acest principe, cu firea sa înclinată spre pace, modestie şi sentimentalism, erà totdeauna gata să se împace cu Rákoczy şi să renunţe la tron; pe fratele său Andrei îl trimise în tabăra lui Rákoczy la Şelimbăr, cu promisiunea că îi va predà cetăţile Deva şi Sibiiu dimpreună cu tronul, mulţumindu-se cu domeniul dela Armeni. In acelaş timp nu încetà a solicità ajutor turcesc **).

---

*) „. . . und Wallachen sind aussermassen viel gestorben, den als der Rákoczi die Stadt anfing zu belagern, hat er straks der Stadt die fliessende Wasser benommen, das nichts în die Stadt ist kommen und nachdem es treflich trucken Wetter bevorau in Martio, Aprili, Majo gewesen und kein einziges mahl geregnet, wie auch den ganzen winter kein Schnee gehabt, auch in diesen 3 Monaten eine trefliche Hitze war, so hatten die Bauern auch viel Vieh in der Stadt, welche nicht Futter gehabt, auch nicht können ausgetrieben werden wegen des Feindes vor der Stadt, also ist viel Vieh gestorben, auch sonsten aller Unflath beyde von Menschen und Viehe" . . . Iohann Grafius (preot săsesc din Sibiiu) la Kemény, l. c. vol. II, pag. 213.

**) „Quamvis enim subsidium Imperatoris Turcarum indesinenter per literas imploraret, dictus princeps (sc. Barcsai) fratre tamen suo germano, sub praetextu aliarum rerum ad Principem Rakocium (in oppidum Selimberk) misso, arcis Devae, civitatisque Cibiniensis (quae solae in fidelitate ipsius perstiterant) deditionem renunciationemque principatus concludit, Curiam quandam Oermenyes dictam, cum bonis ad eam pertinentibus, pro his omnibus optans. Quam Princeps Rakocius (imo decup o etiam majora) se liben tissime daturum spondet. Certa praeterea aureorum millia, commeatum sufficientem, securumque iter praesidio Turcico pollicetur. Reque (quasi conclusa) Andream Barcsai bene potum in urbem remitti" J. Bethlen, *Rerum Transilvanicarum libri quatuor* 1664, pag. 129.

Un amănunt interesant: *nevasta lui Andreĭ Barcsai ümbla în haine românești*, („Das die Frau des Andreas Barcsai in walachischen Kleidern herumgeht, daran zweifle ich nicht"), cum se vede din scrisoarea lui Barcsai către Rákoczy, trimisă din Sibiiu la 1 Maiu 1660 şi în care Barcsai dimpreună cu oamenii săi din nou declară că ar fi gata să-l recunoască pe Rákoczy ca principe, dar numai cu învoirea Porţii (Ziarul lui *Kereszturi*, pag. 177—8).

www.dacoromanica.ro

Aderenţii lui Barcsai l-au împiedecat însă de a ajunge la învoeală lu Rákoczy, spunând că totuş e mai mare puterea Turcilor, cari pe acesta nu vor să-l mai sufere nici decum pe tronul Ardealului. Se poate ca trativele acestea cu Rákoczy să le fi iniţiat Barcsai şi numai din simţ diplomatic, ca să amâne momentul decisiv până către primăvară, când puteau să sosească ajutoare turceşti mai numeroase.

* * *

„In asemenea împrejurări, când erau doi „Crai", între cari rămâneà să hotărască norocul şi Turcii, un Vlădică românesc obişnuit s'ar fi putut strecurà neobservat şi nimeni nu l-ar fi întrebat, cu cine este. Dar Sava Brancovici erà un personagiu politic potrivit pentru misiuni în străinătate, erà fratele unui dibaciu negociator şi un om a cărui faimă se întindeà peste hotare. El trebuì să se hotărască în acelaş sens ca şi poporul său" *). Astfel el rămase partizan al lui Rákoczy, şi prin aceasta s'a înstrăinat de Barcsai. Aşà se explică faptul că *în vara anului (Iulie) 1659,* după ce intrase Barcsai în Alba-Iulia, nu-l mai găsim pe Sava în scaunul mitropolitan **), ci pe Ghenadie, care se intitulează „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureş şi a toată ţara Ardealului" ***). La acest „părinte Ghenadie" au venit doi candidaţi de preoţi braşoveni, la 1659, ca să-i preoţească. Insă „văzându-i Sfinţia Sa că sunt tineri şi neînvăţaţi, datu-le-au multă certare şi n'au vrut să-i preoţească, ci au venit acasă nepreoţiţi ****).

---

*) N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti 1902, pag. 65.

**) Dr. I. Radonici în cartea sa despre *Contele Gheorghe Brancovici şi epoca sa, (1911)*, afirmă că Sava Brancovici s'ar fi hotărât pentru politica lui G. Rákoczy cam pe la *jumătatea anului 1659; cf.* Dr. S. Dragomir, *O nouă carte despre Brancovicești, Tel. Rom.* 1912, nr. 53.

***) N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriţei*, pag. 9.

****) Sterie Stinghe, *Istoria bisericei Scheilor Braşovului*: Braşov 1899, p. 10.

www.dacoromanica.ro

Dar către sfârşitul anului 1659, după ce Barcsai fu strâmtorat împreună cu oamenii săi în cetatea Sibiiului, Sava Brancovici se află iarăş în Alba-Iulia, de unde scrià Bistriţenilor, în Decemvrie 1659, amintind de Sárpataky Márton, cu care a fost împreună în Bistriţa la începutul anului „când a fost Barcie Acoş" *).

Precum erau deci în anii aceştia nenorociţi 2 principi în Ardeal, tot astfel erau şi pentru Românii supuşi lor 2 mitropoliţi: Ghenadie pentru cei de sub ascultarea lui Acaţiu Barcsai, şi Sava pentru partizanii lui Rákoczy, cari erau mulţi la număr. Intre aceştia izvoarele contemporane amintesc, în repetite rânduri, vitejiile popii Gheorghe **) din Ciurila (judeţul *Turda-Arieş)* care avea o ceată de 600 flăcăi în jurul său şi ţinea pe toţi sătenii gata de luptă contra duşmanului comun al creştinătăţii ***).

Se vede că Rákoczy, ca să câştige preoţii şi ţăranii români de partea sa, îi aţâţà contra lui Barcsai şi pe motiv că acesta erà sprijinit de Turci, deci de păgâni şi de duşmanii creştinilor. Şi această împrejurare va fi determinat, pe lângă alte motive, la o atitudine ostilă lui Barcsai pe mitropolitul Sava Brancovici, despre care ştim că mai târziu, la 1668 şi-a exprimat în Rusia dorinţa de a se începe un atac general contra „procleţilor de Agareni". In scrisoarea sa din Moscova (1 Iunie

*) N. Iorga, l. c.

**) *Krauss, Siebenbürgische Chromik, l c.* vol. II, pag. 68. şi *J. Bethlen*, o. c., pag. 152.

***) „ . . sexcentos ex iis (sc. Valachis) secum habebat, universis praeterea rusticis. ut contra communem Christianitatis hostem armati presto essent". I. Bethlen, o. c., pag. 145. In lupta dintre Gilău şi Feneş, în care fu rănit mortal Principele Rákoczy, acest preot *Gheorghe* din Ciurila a atacat bărbăteşte pe Turci („Sacrificulus Csürüllyei cum suis predonibus viriliter Turcas aggressus, universis, vix cum paucis evasit (Bethlen, 152—153). Sfârşitul lui popa Gheorghe a fost tragic, Rămânând din toate frământările acestea Turcii biruitori, l-au prins dimpreună cu fratele său, i-au dus în Făgăraş unde după diferite chinuri amândoi au fost traşi în ţeapă („nachdem beide zwo unterschiedlige Marter erlitten, sein sie in Spiess gezogen worden". Krauss, o. c., II, pag. 288).

www.dacoromanica.ro

1668) spuneà hotărît că ar fi gata la orice luptă contra Turcilor, căci „este în părțile acestea mare mulțime de creștini pravoslavnici: Sârbi, Bulgari, Români, toți aceștia așteaptă, să fie de undeva năvală a creștinilor asupra blestematului de Turc, căci sunt în mare lipsă, necaz și strâmtoare; dacă ar vrea Dumnezeu, aceștia toți ar fi cu oaste gata“ *). Presupunerea mai veche, că Sava Brancovici ar fi umblat în anul 1659 sau 1660 prin Rusia, nu s'a putut adeverì, căci din documentele păstrate în arhivele rusești și date în timpul din urmă publicității, rezultă că el a fost numai odată în Rusia, la anul 1668 **).

Anii viforoși de luptă între Rákoczy și Barcsai, iar mai târziu între acesta și Ioan Kemény i-a petrecut deci mitropolitul Sava în Ardeal, având ca rival un timp oarecare pe amintitul mitropolit Ghenadie, care în seria mitropoliților din Bălgrad ar fi Ghenadie al III-lea.

V

Să vedem acum, cine erà acest Ghenadie și cum a ajuns el vlădică în Ardeal? O ipoteză mai veche ni-l prezintă ca pe „un episcop român din Maramureș ***). Din împrejurarea că în menționata sa scrisoare din Iulie 1659 vorbește despre „vlădica Sava“ ca despre un antecesor al său, nu ar urmà numai decât că sub acest „vlădica Sava“ ar fi a se înțelege Sava Brancovici. Se știe că la 12 Aprilie 1650 Rákoczy confirmase ca episcop peste părțile maramurășene și sătmărene pe popa Savu ****). Deci Ghenadie, dacă ar fi fost episcop român în Maramureș, ar fi putut să confirme o sentință emanată dela acest vlădică Sava, iar nu dela mitropolitul Sava Brancovici. Pe lângă împrejurarea că la „pă-

*) Dr. S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII.* Analele Acad. Rom. 1912. Tom. XXXVI, pag. 1185.

**) Idem, ibidem, pag. 1101.

***) N. Iorga, *Doc. Bistriții, II,* prefață, pag. XXII.

****) N. Dobrescu, o. c., pag. 31–2

www.dacoromanica.ro

rintele Ghenadie" au venit, în 1659, la Bălgrad candidaţi de preoţi din Braşov ca să-i sfinţească, mai există însă un document important, care dovedeşte că acest Ghenadie a fost mitropolitul impus şi susţinut de Principele Barcsai în Ardeal. Acest document e decretul de confirmare, dat de Acaţiu Barcsai în Sibiiu, la *15 Februarie 1660,* pe seama unui vlădică românesc necunoscut până acum, cu numele din decret: *Georgius Putivlensis Moscovita.* Nu încape îndoeală că acest Gheorghe e identic cu Ghenadie, amintit în „istoria bisericii Scheilor Braşovului" la 1659 şi în scrisoarea din Iulie acelaş an. Deosebirea de nume se explică prin faptul, că în decret e amintit cu numele de botez: Gheorghe, iar în celelalte două izvoare istorice cu numele de călugăr: Ghenadie. Este deci cazul analog cu al mitropolitului Gheorghe Bradi, care în călugărie a purtat şi el numele Ghenadie. Dar numirea din decretul lui Barcsai ne indică şi originea acestui vlădică românesc, rival al lui Sava Brancovici. El erà adecă Moscovit, de loc din *Putivlia,* un orăşel la graniţa de sud-vest a Rusiei *). Când va fi venit din Putivlia în Ardeal, nu ştim. S'ar puteà formulà însă două ipoteze: ori a venit ca băiat tânăr, la 1629, când s'au întors din Putivlia ieromonahul Teodosie, ierodiaconul Ghedeon şi monahul Mardarie, — trimişi de egumenul Antonie şi de tot soborul fraţilor din mănăstirea Prislopului spre a se închinà Ţarului şi Prea Sfinţitului Patriarh al Moscovei, dar reţinuţi în orăşelul de graniţă şi înapoiaţi în Ardeal fără multă ispravă, — ori a venit mai târziu ca membru al vre-unei deputaţiuni moscovite, cum a fost d. e. cea din Iunie 1656, sosită în Ardeal cu scop de a încheià legături de alianţă cu Rákoczy în vederea apropiatei expediţiuni contra Poloniei **).

In decret se spune că înainte de a ajunge vlădică, acest Gheorghe din Putivlia a fost preot român în Bălgrad *(„pastore annis ut perhibetur superioribus Albensi valachico").* Dacă va

*) Dr. S. Dragomir, l. c., pag. 1068.

**) Krauss, l. c., I, 212. „eine muskovitische Legation".

www.dacoromanica.ro

fi venit, ca om tânăr, la 1629, cu călugării amintiți, el a trebuit să se așeze în mănăstirea Prislopului și acî să-și facă anii de ucenicie călugărească. De acî va fi ajuns cu timpul în mănăstirea Bălgradului ca unul dintre călugării mai harnici și mai distinși. E probabil ca el să fi fost chiar din 1656 un rival al lui Sava Brancovici. In cazul acesta raportul dintre cei doi rivali la scaunul vlădicesc din Bălgrad ar fi, după întărirea lui Sava, analog cu același raport de rivalitate, care există între popa Simion Ștefan din mănăstirea Bălgradului, — candidat de vlădică și el la anul 1640 — și între Ilie Jorest, preferit de Gheorghe Rákoczy I, la stăruința Principelui moldovean Vasile Lupu.

Invinuirea principală ce o aduce Barcsai în decretul de numire al lui Gheorghe Moscovitul contra lui Sava Brancovici, este că acesta n'ar fi împlinit cerințele slujbei sale, n'ar fi respectat condițiile ce i s'au impus, ci nepăzind credința față de principe și neavând grije de binele public al patriei, — s'a amestecat în afacerile publice ale acestei țări, istovite de foarte multe calamități și prin aceasta ar fi accelerat pericolul suprem atât asupra principelui, cât și asupra acestei patrii mult iubite („Szavam Brenkovits, Episcopum scilicet hactenus Valachalem... in ruinam Regni huius nostri compluribus pro nunc exhausti calamitatibus eiusmodi se immiscuisse negotiis, quae non minus nobis, quam Patriae etiam huic dulcissimae ultimam accelerare perniciem censeantur"). Ca să nu ajungă bisericile românești fără păstor, în primejdie ca o turmă rătăcitoare, („instar gregis errabundi periclitentur") și ca să nu se răspândească între ele, sub conducerea lui Sava, un rău și mai mare, Barcsai spune că a aflat de trebuință să pună în fruntea lor, *după ritul și obiceiul primit* din vechime, ca conducător un episcop învățat, evlavios și cu bune merite („*juxta ritum et consuetudinem olim ab ipsis receptam* Moderatorem seniorum, pastorum universorum ac aliorum etiam, quorum videlicet intererit, doctum scilicet, pium et benemeritum Episcopum praeficiendum duximus"). La stăruința sfetnicilor săi ținând seamă și de intervenția *unor* protopopi români („atte-

www.dacoromanica.ro

ntis etiam clementer et consideratis memoratorum iam Honorabilium *quorundam seniorum* Valachalium humili pariter pro Eodem intercessione"), precum şi de bunele moravuri, de evlavia şi învăţătura îndestulătoare a lui Gheorghe Moscovitul din Putivlia, — Barcsai îl alege şi numeşte pe acesta episcop al bisericilor româneşti, sârbeşti şi greceşti de sub stăpânirea sa („Ecclesiarum Valachalium, Rascianarum et Graecarum ubivis in ditione nostra Transivanica partibusque Hungariae eidem annexis existentium universarum") pe lângă următoarele condiţiuni:

I. Să nu cuteze a predică cuvântul lui Dumnezeu în biserică în limbă străină, nici altora să nu permită a încercà acest lucru, ci să predice numai în limba lor maternă, curat românească *(„nativa sola lingua pure Valachica")*.

II. Va părăsì atât dânsul, precum va îndemnà şi pe alţii să părăsească mulţimea de superstiţii obicinuite la dânşii mai înainte în orice mod. Tainele nu le va administrà şi nu va permite nici altora să le administreze decât aşà cum e scris în sfânta Scriptură, adecă taina cuminecăturii cu pâne curată şi vin, botezul cu apă curată neadmiţând nici o superstiţie. Sărutările de icoane, cruce ş. a. după putinţă le va desfiinţà *(„pro posse eradicabit")*. Nu va cutezà să divorţeze pe nimenea fără ştirea şi învoirea episcopului unguresc ortodox şi a protopopilor români.

III. Atât dânsul cât şi preoţii săi vor învăţà pe ascultători numai sfânta Scriptură („solam Scripturam Sacram auditores docebit...").

IV. Nu va sfinţì ca preoţi decât oameni vrednici şi cu bune merite sau pe aceia, cari vor corăspunde acelei chemări sfinte. Dar nici pe aceştia nu-i va sfinţì fără învoirea şi aprobarea episcopului unguresc şi a protopopilor români.

V. Va îngrijì ca protopopii şi preoţii bisericilor româneşti, sârbeşti şi greceşti să cetească în biserică *Noul Testament* al Domnului nostru Isus Christos, conform condiţiunilor impuse; tot astfel să înveţe cu stăruinţă din *catechismul* apăruţ cu câţiva ani mai înainte în limba română în tipografia din Alba-Iulia.

www.dacoromanica.ro

VI. Dela biserici, dela protopopii şi preoţii români nu va stoarce mai mult decât plata sa obişnuită. Nici nu va îndrăzni să pedepsească cu pedepse prea aspre pe cei ce păcătuesc.

VII. Pe protopopi şi preoţi nu-i va vizită în alt scop, decât conform condiţiunilor ce li s'au dat *).

VIII. Moşiile ce se vor da sau cari s'au dat mai înainte bisericilor, nu le va risipì, ci le va folosì numai pentru edificarea şcoalelor româneşti şi a bisericilor („illa in Scholarum saltem Valachalium Templorumque aedificia convertendo").

IX. Va fi dator a atârnà în toate de episcopul ortodox (calvin) şi a trăì în bună înţelegere cu el.

X. Să nu cuteze a se amestecà în afaceri contrare Principelui sau acestei ţări a Ardealului. Călugări sau alţi oameni străini, de orice tagmă ar fi, fără ştirea şi învoirea Principelui sau a episcopului unguresc, nu-şi va aduce, nici îi va suferì la sine.

XI. Să nu îndrăznească a ocrotì în mănăstiri sau în alte locuri nici un făcător de rele, care lucrează contra legilor ţării.

XII. In deciderea controverselor sau în alte greutăţi, împreunate cu oficiul său, să procedeze în mod legal, cu învoirea protopopilor.

XIII. Dreptul de dispunere al episcopului unguresc ortodox în bisericile româneşti să rămână şi în viitor neatins **).

In acest decret este deci vorba de câţivà protopopi, carì ar fi intervenit la Barcsai, în favorul lui Ghenadie. Inainte de acest decret pare a se fi ţinut în Sibiiu o adunare a protopopilor, carì l-au ales pe Ghenadie. Numai după această alegere a urmat confirmarea din partea Principelui. Cele 13 condiţiunì impuse lui de către Barcsai sunt în esenţă identice cu cele 15 impuse lui Si-

*) Condiţiunile acestea, date de Ioan Kemény la 28 Martie 1650 şi de Susana Lorántffi, văduva lui Gh. Rákóczy I, pentru preoţii români din Ţara Făgăraşului, sunt publicate de *Pokoly József* în *Magyar Protestáns Egyháztörténeti adattár*, Budapest 1910, pag. 110—112.

**) Originalul latinesc se păstrează în arhiva universităţii săseşti din Sibiiu, sub no. 889 din 1660, de unde şi autorul a luat o copie cf. şi *Hurm.* vol. XV. partea II, 1913, pag. 1291—3.

www.dacoromanica.ro

mion Ştefan la 10 Octomvrie 1643 de către Gheorghe Rákoczy I. Numai în formă sunt ceva mai simplificate şi mai reduse, accentuând Barcsai în punctul II, că anume deprinderi şi obiceiuri ale poporului, cum este sărutarea icoanelor, a crucii ş. a. le va desfiinţà vlădica numai după putinţă („pro posse"), deci nu i se impune în mod categoric.

Despre activitatea acestui Ghenadie mai avem o amintire în ziarul lui Kereszturi, care dă cele mai multe amănunte privitoare la soarta Sibiiului din Noemvrie 1659 şi până la sfârşitul lui Maiu 1660*). Kereszturi spune că în timpul asediului, în ziua de 24 Aprilie 1660, câtivà dintre oamenii lui Barcsai au fost răniţi în luptă; între ei se afla şi nobilul Petru Balmocz de Somostelke, care a şi murit în aceeaş zi **). A doua zi l-au îngropat pe acest nobil şi, fiindcă erà de legea românească, a fost înmormântat după obiceiul românesc astfel: „la locuinţa lui s'a săvârşit slujba înmormântării, cu lumânări de ceară aprinse, şi în limba română de către *episcopul* părţilor (preoţilor) ardeleneşti, *ales aici în Sibiiu;* dela locuinţa sa mortul a fost dus cu cântări româneşti şi sunet de trâmbiţă la cimitirul mânăstirei fericitei Elisabeta, aşezată oarecând între zidurile cetăţii, dar e de observat că în cimitir nu s'a mai făcut nici o pompă, nici în limba română, nici altfel, ci trupul s'a înmormântat cât mai în grabă" ***).

---

*) Acest ziar, intitulat „*Acta dierum; sub quibus illustres Principes Georgius Rákoczi et Achatius Barczai una cum suis adhaerentibus intra et extra civitatem Szeben super regimine Regni Transylvaniae contendunt anno Domini 1660, per Demetrium Kereszturi de Dobofalva observata et conscripta*" a fost publicat la 1884 de *Carl Albrich* în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* şi de aci reprodus în broşură sub titlul: *Demeter Kereszturi's Tagebuch über die Belagerung Hermannstadts.*

**) „Dominus Balmocz Peter nobilis de Somostelke lethaliter accipit vulnus ab ense et moritur eodem die"; ibidem, pag. 170.

Intre oamenii de încredere ai lui Barcsai erà în Sibiiu şi intimul, său Alexandru Budai „cubicularius Principis" probabil vre-o rudă a lui Iosif Budai de Piskincz, succesorul lui Sava Brancovici (Iorga, *Ist bis. rom.* I, p 467).

***) „. . . dominus Balmocz Peter tumulatur, qui quia Valachorum confessionem fuit secutus, cum exequiis valachicis funeratur taliter: in suo hos-

www.dacoromanica.ro

Deşi nu e amintit la Kereszturi numele episcopului, care a înmormântat pe Balmocz, din faptul că se spune despre alegerea lui întâmplată *acì în Sibiiu („hic Cibinii electo")*, se poate deduce cu certitudine că acesta e Ghenadie, ales şi confirmat de Barcsai în Sibiiu la 15 Februarie 1660.

Păstorirea lui a trebuit să fie de scurtă durată. E probabil că a murit în vara anului 1660, când începuse holera a-şi secerà victimele dintre locuitorii Sibiiului *).

Principele Acaţiu Barcsai nici după ce rivalul său Gheorghe Rákoczy al II-lea, rănit în lupta cu Turcii lângă Gilău, murise în Oradea Mare la 5 Iunie 1660, nu văzù zile mai bune. Căci în fruntea aderenţilor lui Rákoczy păşì fostul comandant al acestuia Ioan Kemény, pe care la începutul anului 1661 staturile ardelene îl aleseră ca principe în locul lui Barcsai. Turcii trimiseră curând poruncă Ardelenilor, să rămână în ascultare şi

---

pitio ardentibus cereis candelis *celebratur ipsa concio per idioma valachicum mediante episcopo parenthiarum Transylvaniensium hic Cibinii electo*, expost ducitur cantu valachico et inflato tubarum sonitu ad coemeterium monasterii beatae Elizabethae intra muros civitatis quondam situati, sed tamen observandum, quod in coemeterio nulla pompa valachica aliave exercetur, verum quo citius ipsum corpus tumulatur" *(ibidem*, pag. *170—171)*.

Cu privire la cuvântul neobicinuit *parenthiarum*, Carl Albrich presupune că ar fi forma latinească a cuvântului românesc *părinte*, deci episcopus parenthiarum=episcopul părinţilor sau preoţilor.

*) In cimitirul bisericii din Groapă (Sibiiu) se află o piatră de mormânt cu inscripţia deteriorată: „arhiemitropolit chir Ghenadie anno Domini 16[illegible]8? . . . esc die 19 Iunius . . . N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi mărămureşene (Stud. şi doc.* vol. XIII 1906, pag. 180. Acest arhimitropolit chir Ghenadie nu poate fi Ghenadie al II-lea (Gheorghe Bradi), căci acesta, după cum se ştie, n'a murit în 1638, ci în 3 Septemvrie 1640. (cf. Bunea, *Vechi şi epi copii*, pag. 86). Dacă s'ar puteà admite că pe respectiva piatră de mormânt ar fi gravat numai din greşeală anul 1638 în loc de 1660,—am aveà şi data precisă a morţii acestui rival al mitropolitului Sava Brancovici. Despre Petru Maior povestea cu căţelul, adus în batjocură să-l boteze mitropolitul român, nu o pune, după Samuil Klein, în legătură cu sfârşitul mitropolitului Sava, ci cu moartea unui mitropolit. Dr. A. Bun a credeà că nu Sava, ci înaintaşul său Ghenadie III ar fi fost omorât pentru stăruinţa sa în credinţa orientală căci nu vede „pentru ce să deà mai mult crezămînt lui Clain decât lui Maior" *(ibidem*, pag. 129). Această părere e neverosimilă.

www.dacoromanica.ro

cu credinţă faţă de Barcsai, şi se pregătiau să-l pedepsească pe Kemény. Acesta în faţa primejdiei turceşti trimite în solie la Viena pe Dionisie Bánffy şi pe Kászonyi. Leopold promite ajutor în schimbul unor cetăţi dela graniţa Ardealului. Dieta din Bistriţa (Aprilie 1661) decide să se alieze cu Nemţii contra Turcilor şi să sdrobească pe protejatul acestora, pe Barcsai.

In Maiu 1661 Kemény invită la sine la vânat pe Acaţiu Barcsai şi pe fratele său Andrei; îi prinde pe amândoi, pe cel din urmă îl trimite la Făgăraş, unde îl spânzură peste 10 zile. Iar pe Acaţiu se face a-l trimite la un adăpost mai bun în Chioar, potrivind astfel lucrurile, ca pe drum să fie omorât şi el, ceeace s'a şi întâmplat în Iulie 1661*).

Dar şi pe Kemény îl ajunse curând răsplata meritată pentru fărădelegile sale. Incă în vara aceluiaş an Turcii veniră în Ardeal, Kemény nefiind ajutat de imperiali, fu silit să se retragă. Iar Ali Paşa, comandantul oştilor turceşti, impuse staturilor ardelene, la 14 Septemvrie 1661, pe Mihai Apaffi ca Principe. După plecarea lui Ali Paşa din Ardeal, Kemény încercă la începutul anului 1662 să alunge pe Apaffi, dar Turcii veniră repede în ajutorul acestuia şi pe câmpul de luptă de lângă Seleuşul Mare trupul lui Kemény fù sdrobit în picioarele cailor.

* * *

La 23 Aprilie 1662 Sava Brancovici obţinù dela Principele Apaffi o nouă diplomă de confirmare în scaunul vlădicesc din Bălgrad. In diploma aceasta nu se face amintire de Gheorghe Ghenadie III, ales şi întărit de Barcsai în Sibiiu, ci se vorbeşte despre o vacanţă ce ar fi fost cauzată de vicisitudinea timpurilor („verum hoc tempore propter vicissitudinem temporum et rerum vacaverit"). Mai departe se spune că nu de mult s'au adunat în mare sobor preoţii români la Alba-Iulia, alegând *cu voţ unanim*

* *Erdélyi Alajos*, l. c.

www.dacoromanica.ro

Un răvaș al mitropolitului Sava Brancovici dela 18 Aprilie 1661.

www.dacoromanica.ro

şi cu înţelesul tuturor pe Sava Brancovici iarăş ca „episcop" al lor („...denuo... a Pastoribus ejusdem confessionis, in generali eorum congregatione noviter Albae Iuliae celebrata, *unanimi voto et consensu* in Episcopum suum electus fuerit") *). După această alegere, Apaffi îl confirmă pe Sava Brancovici, lăsându-i dreptul de jurisdicţiune, după cum l-a avut mai înainte, cu excepţia Ţării Făgăraşului, („excepta parte ultra fluvium Olt sita"), unde în 20 Aprilie acelaş an Apaffi, la stăruinţa cancelarului ardelean şi sfetnicului său Ioan Bethlen de Kis-Bun, întărise ca episcop sau superintendent al Românilor pe Daniil **).

Sava Brancovici îşi exercită însă drepturile sale de mitropolit şi înainte de această nouă confirmare. La *21 Septemvrie 1660* el întăria din nou pentru „mai mare credinţă" ca „vlădică de Bălgrad şi de toată ţara Ardealului" singhelia dată de mitropolitul Ghenadie la 1628 pentru protopopul Ianăş din Hunedoara (Iorga: Studii şi documente, vol. XII pag. 281).

La 18 Aprilie 1661 el ordonă lui „Mije Mihai din Bungard a se prezentă la judecată cu fata sa, ce i-au fost măritată după popa Petru". (Vezi facsimilul anexat).

De acî se vede că alegerea şi confirmarea cea nouă din 1662 a fost numai o formalitate, pe care Sava Brancovici ţineà să o îndeplinească şi faţă de principele Apaffi, ştiind că va mai avea încă mult de lucru cu acesta, până va reuşi să-l înduplece a recunoaşte şi întări privilegiile date de Barcsai pe seama bisericii şi preoţimii române la 15 Martie 1659. Apaffi întări privilegiile acestea la 1 Sept. 1663, mai adăogând şi şcutirea preoţilor români de dijma vinului şi de censul montan ***). Asemenea scutinţe a dat Apaffi, la insistenţa lui Sava Brancovici, şi mai târziu în câtevà rânduri, dar fără mult rezultat. Dieta din Sighişoara,

*) Bunea, *Vechile episcopii*, pag. 121.
**) *Idem, ibidem*, pag. 114.
***) Cipariu, *Arhivu* pag. 572.

www.dacoromanica.ro

dela 1680, le-a desfiinţat pe toate *). In ce priveşte în special pe cele acordate de Barcsai, ele au fost abrogate şi desfiinţate prin articolul XVII al dietei ardelene din 1684, dimpreună cu toate donaţiunile şi privilegiile date de către Barcsai **).

* * *

Asemănaţi unul cu altul nenorocitul Principe Acaţiu Barcsai, — ridicat din pulberea umilei sale origini „valahe" până la treapta cea mai înaltă, pe care Principatul Ardealului o puteà oferì celor mai aleşi dintre cetăţenii săi — şi mitropolitul Sava Brancovici, negreşit că ştirile câte ni s'au păstrat despre dânşii din acei ani viforoşi (1658—1661) ni-l prezintă pe cel dintâi într'o vădită superioritate culturală faţă de al doilea. Ca om, care s'a ridicat prin propriile sale puteri, ajungând să i se încredinţeze misiuni importante prin ţări străine, Barcsai erà nu numai la înălţimea nivelului cultural al timpului, ci în multe privinţe întreceà pe contemporanii săi. Oricât de cult şi luminat însă, împrejurările i-au fost atât de vitrege, încât abià ajuns în culmea carierei sale, l-au prăbuşit, prin răutatea rivalilor săi, repede în abizul pieirii. Deşteptăciunea, bunătatea şi îngăduinţa să nu erau calităţi potrivite unui om pus să cârmuească o ţară în împrejurări atât de tulburi şi pline de răutatea patimilor, cum au fost cele din anii 1658—1661.

In privinţa politică şi diplomatică întâietatea i se cuvine însă mitropolitului Sava Brancovici, care şi în împrejurări atât de grele şi primejdioase, declarându-se în mod hotărît aderent al partidului creştin şi protivnic al celui sprijinit de Turci, a fost destul de dibaciu spe a puteà trage foloase, nu numai pentru sine, ci şi pentru biserica sa, — din schimbările repezi şi furtunoase, care au secerat nenumărate victime din rândurile bărba-

*) Bunea, *Vechile episcopii*, pag 123.

**) „Barcsai Akos néhai illegitimus fejedelemnek mindennemü collatioit, donatioit és privilegiumit vigore praesentis articuli in perpetuum cassáljuk, tollàljuk és invalidàljuk". *Monumenta comit. Regni Transylvaniae*, XVIII pag. 218.

www.dacoromanica.ro

ţilor cu rol activ în vieaţa publică a Ardealului de atunci. Ca om de acţiune, arhiereu prevăzător şi diplomat iscusit, el a reuşit a se strecură teafăr prin vârtejul atâtor primejdii, pe cari Barcsai neştiindu-le evită, a lunecat în mormântul ce i l-a pregătit înainte de vreme neîmpăcatul său rival Ioan Kemény. Adevărat că şi Sava Brancovici, după o păstorire îndelungată, de aproape un sfert de veac, a fost ursit să aibă un sfârşit destul de trist: acelaş Apaffi şi acelaş mare sobor al protopopilor şi preoţilor, cari îi recunoscuseră la 1662 calităţile eminente şi îl aleseră din nou *cu vot unanim,* iscodiră pricini spre a-l osândì, degradà şi maltratà la 1680, tot cu vot unanim („nemine excepto") şi căutară pretexte spre a da oarecare aparenţă de legalitate nedreptăţii lor strigătoare. Acest caz de nedreptate istorică poate servì ca o dovadă mai mult în sprijinul adevărului, că nu există tirănie mai crudă decât cea exercitată la umbra legilor şi păstrând aparenţele justiţiei. Contemporanul Mihail Cserei, care vorbeşte despre mitropolitul Sava Brancovici ca despre un „om învăţat şi procopsit" (tanult és expertus ember), spune că destituirea acestui mitropolit a fost o *„ne mai auzită păgânească şi cumplită tirănie"* *).

*) *Nagyajtai Cserei Mihály historiàja*, ed. Kazinczy Gàbor, Pest 1852, pag 293—4: *„hallatlan pogànyi kegyetlenség"*.

www.dacoromanica.ro

XII

NOBILITAREA POPII IOAN DIN VINȚ

(20 Maiu 1664)

Numele popii Ioan din Vinț este cunoscut din istoria literaturii române, unde se amintește printre scriitorii bisericești ai secolului al XVII-lea. El erà „un popă ceva mai cărturar decât ceilalți"; un „preot care n'a fost niciodată Vlădică, dar este amestecat în pârile și judecățile Vlădicilor" *).

Dupăcum se știe, acest popă Ioan din Vinț, ajuns mai târziu protopop în acelaș loc, a avut rol însemnat pe timpul mitropolitului Sava Brancovici, și mai ales după moartea acestuia. La 1680 *„protopop Ion din Vinț"* e amintit ca *„fiind notarăș soborului mare"* **) (vlădicesc). In această calitate a participat și la făurirea sentinței din 2 Iulie 1682, aduse contra lui Sava Brancovici. Aveà porniri ostile contra acestuia, după cum rezultă din împrejurarea, că Apaffi tocmai pe el îl află potrivit pentru comisia menită să judece și osândească pe Sava. Și astfel în sentința de osândire a lui Sava alături de protopopul calvin Ion Vereșmarti e amintit ca membru al acestei comisii și Ion Zoba („Ioannes Zoba, Ecclesiae Valachicae Alvinciensis Pastor et synodi generalis Ecclesiarum pariter Valachicarum notarius").

La 1682 Ioan Zoba din Vințul de jos se găsește în fruntea opoziției, pe care o întâmpină arhiereul grec Ioasaf voind să

*) N. Iorga: „Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688" pag. 200—201.

**) Cipariu: Acte și fragmente, pag. 257.

www.dacoromanica.ro

ajungă mitropolit în Ardeal. Acestuia i-ar fi spus următoarele cuvinte: *„nouă nu ne trebuești nici tu, nici darul tău, dacă nu știi românește“* *).

După ce grecul Ioasaf a văzut, că situația sa în Ardeal este imposibilă și s'a retras (14 Iulie 1682) de unde venise, *popa Ioan din Vinț* a rămas timp de 2 ani conducător al preoțimii și bisericii Ardelene. Acest „popa Ioan din Vinț cu toți protopopii și cu tot soborul Românilor din Ardeal“ e amintit și în prefața cărții *„Sicriul de aur“* apărută la Sebeșul săsesc în 1683 și închinată Principelui Apaffi, ca „pârga dintâi“ a acestei tipografii. (Vezi prefața cărții reprodusă în *„Transilvania“* 1889 pag. 22).

Tot el este trăducătorul cărții: *„Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare“* (1685), având ca model cartea prelucrată din englezește în ungurește de Ștefan Matkó și publicată la Sibiiu cu titlul: *Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje* (1666) **). In vara anului 1684 la porunca lui Apaffi preoțimea română se întruni în sinod sub conducerea popii Ioan din Vinț ***). Probabil în acest sinod a fost ales ca mitropolit Sava Veștemeanul, care în toamna anului 1684 era în funcțiune: în *16 Octomvrie 1684* sfințeà biserica din Tilișca, dăruindu-i o frumoasă evanghelie legată în argint și adusă dela Șerban Vodă Cantacuzino „când a fost în Țara Muntenească pentru Vlădicie“. Această evanghelie se păstrează și astăzi în altarul bisericii române ortodoxe din Tilișca. Din o însemnare fragmentară scrisă pe tabla evangheliei se vede, că biserica din Tilișca o „au făcut Vlădica Sava“. De aceea hramul acestei biserici e „Sfântul Sava“.

Mitropolitul Sava Veștemeanul însă n'a păstorit mai mult decât un an de zile. Și astfel e probabil, că în a doua jumătate a

---

*) N. Dobrescu: „Fragmente privitoare la istoria bisericii române“ 49 și 55.

**) cf. *Erdélyi Yrodalmi Szemle* Cluj 1924 p. 61-2 art. *Angol magyar román irodalmi Kapcsolat a XVII századból.*

***) Mihail Teleki scrie în 19 Iunie 1684 lui Apafi: „Nagysàgod méltóztatnék, *Iános papnak* parancsolni, holnaphoz egy hétre gyüjtene össze az oláh papokat“. *(Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae* XVIII pag 237).

www.dacoromanica.ro

anului 1685 şi până în 10 Aprilie 1686, când a fost confirmat succesorul său, *Vasilie Varlaam,* biserica ardeleană a fost iarăşi sub conducerea popii *Ioan din Vinţ.*

Se pare, că popa Ioan din Vinţ a ajuns la conducere pe de o parte în urma meritelor sale de cărturar traducător şi scriitor bisericesc, pe de altă parte şi fiindcă se află în bune relaţii cu Principele *Mihail Apaffi,* care încă din *20 Mai 1664* îl ridicase la rangul de nobil împreună cu fratele său Oprea şi cu toţi urmaşii lor. In decretul de nobilitare spune Apaffi, că s'a simţit îndemnat a face acest lucru la stăruinţa deosebită a unor sfetnici ai săi şi ţinând seamă de fidelitatea şi serviciile credincioase ale harnicului *Ioan Zoba* alias *Popa* din Vinţul de jos (fidelitate fidelibusque serviciis strenui *Ioannis Zoba alias Popa* de Olah Alvincz). Ca dovadă a acestei adevărate şi depline nobilităţi (in signum huiusmodi verae ac perfectae nobilitatis) le dă dreptul de a purta şi insignii atât ei cât şi toţi urmaşii lor de orice sex ar fi. Aceste insignii sunt: un scut militar în formă pătrată şi de coloarea cerului *(celestini coloris),* având în partea din jos un câmp verde, în care se vede un vultur sprijinit în piciorul stâng şi având înaintea sa o carte deschisă, iar în piciorul drept ţinând o peană ca un scriitor şi în cioc având o cruce dublă. (Aquila quaedam pedum sinistro stare coram se librum apertum habere, dextro vero calamum scribenti similem ac rostro crucem duplicem tenere conspicitur *).

*) Liber Regius XXVII, pag. 894 (arhivele statului ungar în Buda).

www.dacoromanica.ro

XIII

PRIBEGIA PRIN ARDEAL A MITROPOLITULUI VARLAAM AL UNGROVLAHIEI

(1679—1680)

Mitropolitul Teodosie Veștemeanul, partizan al Cantacuzinilor, fù izgonit din scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei în primăvara anului 1672, îndată ce urcă din nou scaunul Domniei Grigore Vodă Ghica. Acesta oferì scaunul mitropolitan lui *Varlaam* din Glavacioc, care abia înainte cu un an ajunsese episcop la Râmnic.

Varlaam însă la început n'a voit să primească a păși ca mitropolit în locul lui Teodosie pentru motivul, pe care însuși îl lămurește mai târziu în următoarele cuvinte: „chir Teodosie în sila s'a scos din Scaun și, episcop Râmnicului fiind, mi s'a făcut silă de cel de atunci Domn, ca să mă mut la Scaunul Ungrovlahiei și am primit toată spaima Domnului, ca să nu facă acest lucru fără de cale“ *).

Astfel, împotrivindu-se Varlaam, ajunse mitropolit al Ungrovlahiei un Grec: *Dionisie dela Atos,* care nu păstorì decât din primăvara anului 1672 și până în Decemvrie acelaș an. După moartea acestuia, la stăruințele repetite ale Principelui, sau cum scrie însuș: „având silă de spre Domn“ *Varlaam* se învoì să primească scaunul mitropolitan, în care a rămas dela sfârșitul anului 1672 și până în Aprilie 1679, fiind în timpul acesta Domni ai Țării Românești: Grigore Ghica (1672—1674)

*) N. Iorga, „*Istoria bisericii românești*“ I, pag. 379.

www.dacoromanica.ro

şi *Duca Vodă* (1674—1678). Se vede, că cu acesta din urmă se înţelegeà mitropolitul Varlaam destul de bine. Deaceea ajunse a fi considerat ca omul lui Duca Vodă.

Destituitul Teodosie Veştemeanul în timpul acesta stătea închis în mănăstirea *Tismana,* aşteptând ceasul de răsplată, care aveà să sosească îndată ce protectorul său, Şerban Cantacuzino va fi ajuns la cârma Ţării. Curând după ce urcă scaunul Domniei, Şerban convoacă în primăvara anului 1679 la Bucureşti un sinod, ca să destitue pe Varlaam din scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei şi să reaşeze pe Teodosie, care fusese izgonit la 1672 pe nedrept. Varlaam a recunoscut şi acum, ca şi mai nainte, că Teodosie a fost alungat din scaun fără nici o vină; apoi „au pus cârja pe masă înaintea Domnului şi a tot soborul... şi luând cârja Domnul, au dat-o vlădicăi Teodosie şi l-au trimis la Mitropolie cu mare cinste, Marţi, în săptămâna cea mare înaintea Paştilor, Aprilie 26" (1679) *).

Varlaam a pornit îndată în pribegie prin Ardeal. După cum rezultă din o scrisoare a lui Sigismund Boer din Făgăraş, motivul acestei pribegii erà, că Şerban Vodă ar fi voit să-l prindă pe Varlaam şi să-l închidă. Menţionata scrisoare a lui Boer e datată din 21 Aug. 1679 şi adresată Principelui ardelean Apaffi, căruia îi aduce cu supunere la cunoştinţă că „în zilele trecute a fugit peste munţii Făgăraşului *vlădica fostului voevod al Munteniei Duca,* deoarece după cum a aflat din cuvintele dânsului, Măria Sa Voevodul de acum ar fi voit să-l prindă pentru moartea tatălui său". Il trimite deci pe Varlaam la curtea Principelui ardelean, în Alba Iulia cu un om de încredere şi cu recomandaţia, că „acest vlădică valah a fost în Muntenia om foarte distins şi cu mare vază atât înaintea Ţării, cât şi înaintea boierilor" **). („ez az oláh püspök is, kegyelmes uram, igen elökelö ember

*) Idem, ibidem pag. 381–2.

**) *Török-magyarkori 'Állam-Okmánytàr* vol. VI. pag. *64—65.*

www.dacoromanica.ro

volt Havaselföldében, nagy tekintetben volt mind az ország és boérok elött is").

Cât va fi zăbovit Varlaam pe la curtea lui Apafi, nu ştim. Este însă probabil că ajuns odată în Bălgrad, nu va fi lipsit a cercetà pe mitropolitul Sava Brancovici, asupra căruia pândea tocmai în timpul acela o soartă cu mult mai tristă şi o nenorocire cu mult mai mare decât a lui Varlaam.

Se poate ca la întoarcerea sa în Ţară Varlaam să se fi oprit şi prin Sibiiu. Despre aceasta nu avem însă dovezi pozitive. Căci în puţinele fragmente din Socotelile Sibiiului, în cari se face amintire de bucatele sau de mila, care s'a dat din partea magistratului sibiian câte unui „vlădică valah", nu se precizează de care anume vlădică e vorba.

Astfel aflăm dintr'un registru *) că în zilele *13 şi 14 Septemvrie 1680* erà în Sibiu un episcop român cu 12 persoane, care episcop a fost adus din Ţara Românească *(„welcher aus Blesch—Landt ist gebracht worden")*. Pe acesta l-a ospătat magistratul sibiian la 13 Septemvrie — o zi de post — la prânz cu peşte sărat, oţet, ceapă, piper şi puţin vin, la cină, asemenea, cheltuind cu procurarea celor necesare pentru hrana lui şi a însoţitorilor săi suma de 1 fl. 60 dinari, far a doua zi, la 14 Septemvrie, i-a tratat cu carne de vită şi de găină, 5 punţi de slănină, ceapă, vin, oţet, compot, verdeţuri şi vin, cheltuind suma de 1 fl. 78 dinari.

In această însemnare însă nu poate *fi vorba de Varlaam, care nu pribegeà* prin Ardeal însoţit de 12 persoane, ci mai curând e a se înţelege succesorul lui Sava Brancovici, Iosif Budai de Pişchinţ, care dupăce fusese sfinţit în Bucureşti la *23 August* 1680 de mitropolitul Teodosie Veştemeanul, se puteà întoarce în Septemvrie acelaş an cu o suită de 12 persoane, trecând prin Sibiiu spre scaunul mitropoliei ardelene din Alba-Iulia.

*) „Register über alle Expensen Einnehmungen und Ausgebungen des W. H. Iohann Herbert getragenen Stad Hannenamptes Anno 1680 die 1 Mensis Mart.

www.dacoromanica.ro

Varlaam se va fi întors încă în cursul verii din 1680 în Țara Românească, unde s'a apucat să-și clădească, drept sălaș de surghiun, schitul din Trivale, lângă Pitești.

Astfel e aproape sigur, că în notița dela *24 Ianuarie 1682* din Socotelile Sibiiului, privitoare *la mila de 2 fl.* dată unui „episcop valah *destituit*" *) nu poate fi vorba de Varlaam, ci de Sava Brancovici, a cărui destituire atât de nedreaptă era cunoscută magistratului sibiian, care primise încă din Iulie 1680 în repetite rânduri ordin dela Apaffi să secuestreze tot ce se găsește la locuința din Sibiiu a lui Sava Brancovici.

---

*) *Die 24 Ianuarii* [1682] Gab ich dem walachischen abgesetzten Bischoff auff Cons(ignation) dess N. W. Herrn Regii *Almosen* f. 2 . . . cf. *N. Iorga*, „*Socotelile Sibiiului*" An. Ac. Rom. București 1899 pag. 15.

www.dacoromanica.ro

XIV

ODĂJDIILE MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI

5 August 1684

In „Zaconicul" publicat de T. Cipariu în „Acte și fragmente" sunt înșirate la pag. 259—260 odăjdiile mănăstirii Bălgradului, iar la pag. 261—262 cele dăruite „dela împăratul Moscului". Probabil dintre acestea va fi luat unele cu sine Sava Brancovici în vara anului 1680, când a fost izgonit din scaunul mitropoliei, ori mai târziu, după ce va fi reușit să scape din temnița dela Vinț. Se pare, că el ar mai fi avut trebuință de aceste odăjdii și în anii următori, când erà considerat tot ca mitropolit. Astfel pe un *Apostol slavon* dela biserica din Feleac s'a păstrat o însemnare, din care se vede, că și în vara anului 1681 Sava Brancovici erà considerat în acele părți ca mitropolit. „Să o diriagi și cine o va clăti dela svănta mănăstire, sau călugăr sau popă sau diac, acela om să hie trecliat și procliat de 318 de svinți părinți și să hie ca și Iuda Scariatățchii, în dzile Apafi Mihaiu Craiu și *Mitropolit Sava Brancovici,* veleat 7189 *(1681) mșța Iulia dni 24*" *). Aceasta s'ar dovedì și prin scrisoarea publicată de Thalloczy în Történelmi Tar **) în care se spune că „episcopul grecesc. . . . . din nou îi silește și îi conturbă, își cere episcopia și din propria sa autoritate pune dieci valahi

*) N. Iorga, „Scrisori și inscripții ardelene și maramurășene", vol. II, pag. 100.

**) 1878 pag. 706—7.

www.dacoromanica.ro

fără ştirea generalişului şi în alte locuri în ascuns, deşi după rânduiala legii noastre numai aici în mănăstire şi cu învoirea sinodului general ar trebuì puşi, iar „lângă *Cluj* a sfinţit şi biserică grecească contra legilor ţării, fără ştirea Măriei Tale şi a Ţării, ceeace până acum nu s'a mai întâmplat". („Kolozsvàr mellett contra jura regni görög templomot is szentelvén fel, Nagyságod és az ország hire nélkül, mely addig nem volt").

Cuprinsul acestei scrisori e destul de nelămurit: numele episcopului „grecesc" nu e amintit, nici numele satului de lângă Cluj, în care el a sfinţit biserica „grecească". Şi ce e mai rău, e că scrisoarea nici nu e datată. Editorul ei o pune între anii 1680—1686. I s'ar puteà precizà însă mai de aproape data şi anume: anul 1682, în primăvara căruia venì în Ardeal, pe baza înţelegerii dintre Şerban Cantacuzino şi Apaffi *grecul Ioasaf* ca episcop al Românilor. Protopopii şi preoţii însă n'au voit să-l primească, fiindcă nu l-au *ales* ei, ci a venit numai „cu voia *Măriei Sale, a Principelui*" (Apaffi) *).

In scrisoarea sa din *14 Aprilie 1682* Şerban Cantacuzino înştiinţează pe Apaffi, că după dorinţa acestuia vlădica (Ioasaf) a fost sfinţit în Bucureşti şi are de gând să sosească de sfintele Paşti în mănăstirea Bălgradului, în Ardeal **). Acest Ioasaf însă n'a avut timp, să sfinţească nici o biserică în părţile Clujului, fiindcă îndată ce şi-a pus piciorul pe pământul Ardealului, s'a început reacţiunea preoţimii române contra lui. In *26 Aprilie* 1682 au şi fost ascultaţi cei dintâi martori, iar în 14 Iulie Ioasaf părăsì de bună voie scaunul vlădicesc. In acest scurt timp, fiind ocupat mai ales cu răsfrângerea pârilor, ce ridicaseră protopopii şi preoţii contra lui, Ioasaf nu va fi avut răgaz să străbată în părţile Clujului sau mai departe spre nordul Ardealului. Despre aceasta avem o dovadă şi în scrisoarea adresată la 19 Maiu 1682 de protopopul Vasilie din Mocod către Bistriţeni,

*) N. Dobrescu, *Fragmente*, pag. 52 şi 59—60.
**) Török magyarkori államokmànytàr vol. VI. pag. 229.

www.dacoromanica.ro

arătând că preoții „vidicului" s'au jeluit, că nici o simbrie dela sate n'au, cum au rânduit țara și vlădica Sava, de toată casa 10 bani de casă și o mirță de grâu și clacă și s'au alegăduit vidicul pre aceea. ...Acmù, necum să dea mirță și bani, ce nici ce au fost pân'acmù mai de mult, nu dau. Deci ne smerim Măriilor Voastre, să faceți bine Măria Voastră, să scoateți ce simbrie s'au fost alegăduit atunci, să nu supărăm pre Sventia Sa *Vlădica Ioasaf deacă-l va aduce milostivul Dumnezeu,* că Măria Voastră ați voit așà, să dăm știre Măriilor Voastre: ce nevoe va avea, să ne jeluim Măriilor Voastre, să nu supărăm pe Vlădica. Deci noi ne jeluim Măriilor Voastre, că s'au făgăduit să dea clacă și la dzile pielceale de miel, la Singiordz și la Ispas și la Rusalii, ci nu dau nemică. De aceasta ne rugăm Măriilor Voastre" *).

Din cele arătate mai sus rezultă, că grecul Ioasaf erà cruțat și sprijinit de Principele Ardealului și de oamenii lui, deci n'ar fi trebuit să umble în ascuns și, dacă s'ar fi întâmplat să sfințească vre-o biserică, nu puteà fi învinuit că lucrează contra legilor ori fără învoirea lui Apafi, cu a cărui știre și încuviințare venise în Ardeal.

Pare deci admisibilă hipoteza, că învinuirea privitoare la sfințirea bisericii lângă Cluj, contra legilor țării și fără învoirea lui Apaffi, e a se aduce în legătură cu Sava Brancovici, a cărui calitate de mitropolit era recunoscută în *Feleac* și la 24 Iulie 1681.

Dar ca el să fi umblat pe acolo și să fi sfințit biserica din chestiune, nu s'ar puteà explicà decât admițând, că în toamna anului 1680, la stăruința lui Șerban Cantacuzino **), Apaffi va fi liberat din temniță pe Sava Brancovici, trecând cu vederea, dacă acesta în desele și îndelungatele vacanțe ale scaunului din Bălgrad a mai îndeplinit uneori vre-o funcțiune vlădicească, la

*) Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV. partea II-a pag. 1380.

**) Ladislau Csàki și Cristofor Pascu — promit în Constantinopol la 21 August *1681*, că vor stărui pentru reint grarea lui Sava cf. Doc. ist. despre starea politică și ieratică Românilor din Trans.—Viena *1850*.

www.dacoromanica.ro

care negreşit aveà trebuinţă de odăjdiile, ce va fi putut duce cu sine din mănăstire.

Se pare, că după moartea lui Sava Brancovici aceste odăjdii au rămas în Sibiiu, de unde Apaffi le duce înapoi la Alba-Iulia şi le dărueşte mănăstirii de acolo, cu îndatorirea de a le păstra acolo şi a nu le înstrăinà în nici un chip.

Aceasta rezultă din cuprinsul actului de donaţiune semnat de Principele Apaffi la 5 August 1684, *) al cărui text este următorul:

Az Gyula-Fejervari olah Clastromhoz conferalt Papi köntösörköl irott Collatio.

Nos Michäel Apaffi Dei gratia Princeps Transsylvaniae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis Hogy Brankovich, Szava, elöbbeni olah Püspök, azon Püspöki hivatalhoz rendeletlen, — stisztesség kivül valo maga alkamatlan viselete miat a Püspökségröl amovealtatvan, Szebenben levö, Püspökségéhez való Papiköntösöket el hozattuk, mellyeket fejedelmi kegyelmes dispozitionk szerint, masuva nem akarvan forditani, az Gyula Fejervari olah Clastrom, és ahoz tartozo Ecclesiak szükségire engedtük, és adtuk és conferaltuk, a mint hogy engedgyük, adgyuk és conferalljuk is; ugy mindazonaltal hogy azon Püspöki és Papiköntösök reservaltassanak a meg irt Gyula Fejervari Clastromhoz, az Ecclesiak szükségire, nem lévén masképpen sem közelebb sem azutan következendö olah Püspököknek azokhoz semmi maganos jussok, és szabados dispozitiojuk magoknak se nem reservalhassak, annal inkab ez hazabol ki ne vihessék vagy vitethessék sem egy, vagy mas tekintet, ut és mod alat el ne idegenicsék azon Clastrom és Ecclesiak karokra, hanem mikor azon Clastrom, — s Ecclesiak arra rendeltetet emberei azon

*) *Liber Regius Michaelis Bpaffi vol.* XVIII, pag. 175-a.

www.dacoromanica.ro

Püspöki hivatalhoz ki adgyak, akkoron usualhassak, valamikor esmét az idö, es az alkalmatossag ugy kivanvan vissza adni az Clastromhoz; melynek jövendöbeli erösségére és metartasara obligallyuk és obstringallyuk mind magunkat mind utanunk következendö legitimus Fejdelmeket és masokat is valakiket ezen dolög illethet ezen levelünk altal. Datum in Civitate Nostra Alba Iulia. Die quinta Mensis Augusti *A. 1684.*

Michael Apaffi m. p.

In traducere românească:

Act de donaţiune despre odăjdiile preoţeşti dăruite mănăstirii româneşti din Alba-Iulia.

Noi Mihail Apaffi din mila lui Dumnezeu Principele Transilvaniei etc., Prin aceasta facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, că Episcopul românesc de mai înainte Sava Brancovici, fiind înlăturat din scaunul episcopesc din cauza purtării sale necuviincioase şi nepotrivite cu oficiul episcopesc, am adus odăjdiile sale episcopeşti aflătoare în Sibiu, pe cari după milostiva noastră dispoziţiune de principe nevoind a le întrebuinţà în altă parte, le-am cedat, le-am dat şi le-am conferit Mănăstirii româneşti din Alba-Iulia şi bisericilor aparţinătoare ei, pentru trebuinţele lor, dupăcum prin aceasta le şi cedăm, le dăm şi le conferim însă cu condiţia, ca acele odăjdii episcopeşti şi preoţeşti să se păstreze la numita mănăstire din Alba-Iulia pentru trebuinţele bisericilor, neavând episcopii români, nici cari vor urmà mai curând, nici cari vor urmà după aceia, nici un drept privat asupra lor, nici să nu poată dispune liber de ele, cu atât mai puţin să fie îngăduit a le duce sau ei înşişi sau prin alţii afară din ţara aceasta, sau a le înstrăină în orice privinţă, pe orice cale şi în orice mod, în paguba acelei mănăstiri şi a bisericilor, ci numai atunci să le poată întrebuinţà, când oamenii mănăstirii şi ai bisericilor, anume rânduiţi spre aceasta, le vor da slujba episcopească, iar când timpul şi ocaziunea va cere că ele trebuesc luate înapoi, ei să fie

www.dacoromanica.ro

datori a le da înapoi mănăstirii, pentru a căreia întărire şi susţinere în viitor ne obligăm şi ne îndatorăm prin această scrisoare a noastră atât pe noi înşine, precum şi pe principii legiuiţi, cari vor urmà după noi şi pe alţii pe toţi câţi îi poate privì această afacere. S'a dat în cetatea noastră Alba-Iulia în ziua a 5-a a lunei August anul 1684. Michael Apaffi *m. p.*

La această danie a lui Apaffi pare a se referì următorul pasaj din „Zaconic“:

„Alt rând de odăjdii, cărţi, scule besereceşti. Care scule Măria sa luminatul şi milostivul Domnul nostru Craiul den plecată milă a Măriei sale, văzând Măria sa sărăcia şi scăderea besereccì noastre arătatu-s'au mila măriei sale către această casă dumezeească, dăruind aceste scule besereceşti metropoliei Bălgradului“ *).

Nu este cunoscut nici timpul, când a murit mitropolitul Sava Brancovici, nici locul unde e îngropat. Atâta se ştie, că la 1 Maiu 1683 nu mai erà în viaţă. Pe tabla unei *Evanghelii,* care se păstrează la biserica din Veştem, fratele său Gheorghe a lăsat, cu o scrisoare deosebit de îngrijită şi frumoasă, următoarea însemnare: „Cu blagoslovenie arhiereilor. Dăn mâna preluminatului şi milostiv Domnului nostru Şărban Cantacuzino, trimis-am această sfântă şi dumnezeiască Ievanghelie (la) sfânta biserică din scaunul Sibiiului, în sat în Veştim; care preot va ceti dintr'ânsa şi nu va pomeni la sfânta lăturghie pre stăpânitori dă cari sau tipărit această sfântă Ievanghelie şi *pre smerit rugătoriul Mariilor Sale răposatul Sava mitropolitul Ardealului, împreună cu tot niamul şi rudenie acelueaş mitropolit* oricâţi s'au petrecut de pre această lume şi câţi au mai rămas cu viiaţă pre faţa pământului, acel preot să aibă a da samă înaintea înfricoşatului judeţ. Datus'au în Bucureşti în luna lui Mai 1 zi în anul Mântuitorului H(ri)s(tos) 1683.

Gheorghe Brâncoveanul“ **).

*) T. Cipariu, „*Acte şi fragmente*“, pag. 262.

**) N. Iorga o. c. pag. 202.

www.dacoromanica.ro

Dacă Apaffi a adus odăjdiile lui Brancovici la Alba-Iulia din Sibiiu numai după moartea acestuia şi dacă e adevărată afirmaţiunea, că după eliberarea lui din temniţa Vinţului, Sava Brancovici a fost lipsit de „putinţa de a părăsì Ardealul“ *), iar din „Socotelile Sibiiului“ ştim, că la începutul anului 1682 el primià dela magistratul sibiian milă de *2 fl.*, pare verosimil, că mitropolitul Sava Brancovici a murit în Sibiiu, unde va fi şi fost înmormântat. In cimitirul bisericii din Groapă (suburbiul josefin) se păstrează încă şi astăzi o foarte mare piatră de mormânt, a cărei inscripţie încă nu s'a putut descifrà din cauza muşchiului, de care e năpădită. Ar meritä să-şi ea cineva osteneala, să dispună curăţirea şi aşezarea ei într'un loc mai ferit de ploi, căci o astfel de piatră este cu neputinţă să fi fost aşezată pe mormântul unui om de toate zilele.

---

*) Idem, Istoria bis. românești vol. I. pag. 37e.

www.dacoromanica.ro

XV

ACTIVITATEA LITERARĂ-ŞTIINŢIFICĂ A LUI DIMITRIE CANTEMIR

Conferinţă ţinută în Aula Universităţii din Cluj la 8 Noemvrie 1923

I

La 21 August s'au împlinit 200 ani dela moartea Principelui Dimitrie Cantemir, iar azi se împlineşte un sfert de mileniu dela naşterea lui.

Amintirea i-a fost serbată la 14 Octomvrie st. v. cu participarea autorităţilor bisericeşti, politice şi culturale din judeţul Fălciu şi cu asistenţa unui însemnat număr de răzăşi moldoveni în satul de obârşie al Cantemireştilor, în comuna Urlaţi situată pe locul, unde fusese odinioară moşia lor, Silişteníi.

Nici un monument istoric nu vesteşte poporului nostru din acele părţi, că din coapsele lui s'a ridicat la sfârşitul secolului XVII o dinastie a Moldovei şi din sânul acestei dinastii a răsărit un vlăstar, care prin vastele sale cunoştinţi, prin scrisul său erudit a fost într'un timp o adevărată glorie a începătoarei ştiinţe româneşti, izbutind să-şi asigure un nume preţuit şi respectat departe peste graniţele pământului strămoşesc, în cele mai înalte cercuri ale învăţaţilor din orientul şi din occidentul Europei.

O prea modestă bisericuţă de scânduri, străjuind în preajma satului Urlaţi, nu este nici decum potrivită spre a fi considerată ca „mănăstirea părintească", de care face Dimitrie Cantemir po-

www.dacoromanica.ro

menire în biografia tatălui său. Dacă ținutul acela de lângă Prut, situat „în calea tuturor răutăților", expus necontenitelor invazii, nu a fost în stare să înalțe un monument în amintirea strălucitului descendent al răzășilor fălcieni, este o datorie a propoveduitorilor culturii românești să caute a profită de această ocaziune aniversară, stăruind asupra împrejurărilor în cari și-a desfășurat activitatea literară-științifică renumitul scriitor Dimitrie Cantemir.

„Institutul de Istorie Națională" al Universității noastre, credincios programului său de a căutà cu orice prilej să împărtășească cunoștințe relative la trecutul nostru românesc și să răspândească simțul istoric, pe care se întemeiază tăria statului și a neamului nostru, a încercat să-și facă și de astădată datoria deplin, organizând această serbare religioasă-culturală în amintirea voevodului Moldovei, aici în capitala Transilvaniei. Fie comemorarea aceasta mai ales un sprijin de manifestare a gratitudinii, pe care o datorim scriitorului moldovean, ca unuia care a influențat prin ideile și teoriile sale de puritate română în mod vădit școala istorică ardeleană dela sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor!

II.

D. Cantemir s'a născut la 26 Octomvrie 1673 ca fiu al lui Constantin Cantemir și al soției sale a 3-a Ana Bontăș, despre care spune însuș fiul ei că erà femee foarte învățată (literis-optimis instructa). Tatăl său, Constantin deși om cu puțină învățătură — abia știà să-și iscălească numele — izbutise a se ridicà prin vitejia sa până la cea mai înaltă treaptă a ierarhiei sociale, ajungând la 1685, cu ajutorul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domn al Moldovei. Ca unul ce se ridicase dintre răzăși, nu se bucurà de simpatia și de sprijinul marilor boieri moldoveni, cari îl considerau ca pe un *homo novus* sau chiar ca pe un usurpator al tronului și nu se sfiau a luà în rîs puțina lui știință și pregătire pentru această treaptă înaltă. El însuș va fi simțit

www.dacoromanica.ro

adeseori dureros aceasta; şi-a dat deci toată silinţa să împodobească pe fiii săi cu cât mai multă ştiinţă. Fiul cel mai mare Antioh, care erà mai slab dotat*), nu pare a fi satisfăcut în deajuns aşteptările părintelui râvnitor de lumină. Cu atât mai mult le-a satisfăcut însă Dimitrie, care erà înzestrat cu talente extraordinare. Voltaire, în scrierea sa despre istoria lui Carol XII, făcând amintire şi de Dimitrie Cantemir, îl înfăţişează ca *Grec* de origine. Fiul său, Antioh rectificând greşeala aceasta, Voltaire se scuză într'o epistolă scriind că motivul acestei greşeli nu e altul decât că i s'a părut a recunoaşte într'un om *cu atâtea talente* sângele generos al lui Pericle **). Dar secolul XVII dovedise cu prisosinţă, că spre a fi cineva talentat, nu trebueà să-şi caute numai decât originea printre Grecii lui Pericle. Strigătul de bucurie al lui Miron Costin: *„nasc şi la Moldova oameni“* îşi găseà deplină justificare în frumoasa pleiadă a voevozilor, dătători de legi, a vlădicilor-cărturari şi artişti, a cronicarilor, poeţi şi filosofi, cari sub influenţa binefăcătoare a culturii umaniste de formă latină, propagată prin şcoalele din Polonia, izbutiseră a da vieţii noastre naţionale din secolul al XVII-lea o deosebită strălucire. Influenţa culturală polonă avea să lupte cu influenţa culturii greceşti, ocrotită şi aceasta la curtea unor Domni moldoveni din secolul XVII. Rezultatul acestei încucişeri de influenţe apusene şi răsăritene fù, că un curent de umanism românesc începù să se afirme în cursul acestui secol şi în viaţa culturală a Moldovei.

Sub influenţa curentului umanist crescù şi se desvoltă beizadeaua Dimitrie Cantemir, atât în Iaşi cât şi la Constantinopol, unde petrecù câţiva ani ca ostatec, având ca îndrumători ai săi pe cărările ştiinţei pe unii dintre cei mai învăţaţi dascăli greceşti ai timpului. Dar toată învăţătura lor înaltă şi grea nu putù schimba prea mult

*) „di poca capacita et ingenio“ cf. Iorga, Istoria lit. rom. în sec. XVIII. vol. I. p. 346 nota 1.

** *Convorbiri Literare,* din 1904 pag. 866.

www.dacoromanica.ro

firea avântată, glumeață și ageră a strălucitului descendent din opinca moldovenească.

In ultimul an de domnie a lui Constantin Cantemir vedem pe fiul său participând la acțiuni de ordin militar și politic, pregătindu-se deci pentru momentul când va fi chemat să urce tronul Moldovei în locul bătrânului său părinte. Și momentul acesta în adevăr nu erà departe. Bătrânul Constantin murì pe neașteptate în primăvara (Martie) anului 1693. Divanul Moldovei, alcătuit în mare parte din boierinașii ridicați de dânsul la cinste și avere, socotì că poate face întrebuințare de tradiționalul drept electoral, ridicând pe tânărul Dimitrie în scaunul Domniei. S'a îndeplinit numai decât ceremonia înscăunării, Dimitrie fiind uns Domn al țării de către însuș patriarhul Gherasim al Alexandriei, care se aflà atunci în capitala Moldovei. Dar Domnia lui a fost de scurtă durată, abia de câteva săptămâni. Vrăjmășia dintre Cantemirești și Constantin Vodă Brâncoveanu ajunsese atât de înverșunată, încât acesta din urmă în chip de răsplată a uneltirilor făcute de cei dintâi la Constantinopol pentru sdruncinarea situației sale politice în Țara Românească, nu a întârziat să pună în lucrare toate mijloacele influenței și bogăției sale spre a-l înlătură pe Dimitrie din scaunul de Domn al Moldovei, înlocuindu-l cu viitorul său ginere Constantin Duca. In Joia mare (23.IV. 1693) fù silit să plece Dimitrie Cantemir la Constantinopol, unde avea numeroase legături atât cu conducătorii Turcilor, cât și cu diferiți reprezentanți ai puterilor europene. Cu ajutorul acestora și prin uneltirile sale iscusite reușì să înlăture pe Duca și să aducă pe fratele său Antioh în fruntea Moldovei, la sfârșitul anului 1695. Acesta încercă o politică împăciuitoare față de Brâncoveanu, petind pe una din fetele lui, dar fără rezultat.

III

Relațiile bune cu Turcii continuă a le păstrà Dimitrie tot timpul, deși avea numeroase ocazii să se convingă de slăbiciunea, coruptibilitatea și instabilitatea lor. Intr'o notiță reproduce Can-

www.dacoromanica.ro

temir dintr'o convorbire a lui la Constantinopol cu Emeric Tököli, fostul principe al Transilvaniei, următoarea caracterizare pe care acesta i-o comunicase adeseori zicând: „Ce putem face, frate? A plăcut lui Dumnezeu, ca să ne supunem unui Domn, care prin faptele sale se arată, că samănă foarte mult cu emblema sa, adecă cu semiluna. Falşul lor profet s'a înşelat în mai toate punctele doctrinei, dar eu cred, că un spirit adevărat profetic a vorbit din el atunci, când a dat aderenţilor săi luna ca emblemă a armelor lor,—căci într'adevăr aceasta arată prea bine *inconstanţa lor* *).

Desastrele militare, precum şi pierderile teritoriale, îndurate de Turci către sfârşitul secolului XVII indicau clar povârnişul decadenţei, pe care pornise puterea otomană **). Cantemir avù prilej să urmărească de aproape simptomele acestei decadenţe, formându-şi părerea, că sfârşitul acestei dominaţiuni păgâne nu va mai puteà să întârzie mult. Participând în 1697 la expediţia turcească terminată cu înfrângerea dela Zenta, el se întărì şi mai mult în această părere văzând cu groază „confusiunea deplorabilă" din tabăra turcească şi ajungând el însuş în pericolul de a se prăpădì de sete, dacă n'ar fi găsit un puţ într'o vie, lângă Timişoara, sau de atacul soldaţilor turci, înfuriaţi că le-a ascuns isvorul, dacă o „minciună inocentă, dar necesară" — cum spune el — nu l'ar fi scăpat de sabia acelor barbari ***).

La 1699 Dimitrie Cantemir, întors la Iaşi, se căsătorì cu una din fiicele decedatului Şerban Cantacuzino, Casandra, pe care tatăl ei i-o oferise de mireasă încă de când aveà frageda vârstă de 7 ani. Casandra se află acum în exil la Braşov împreună cu mama ei văduvă şi cu întreagă familia lui Şerban.

Constantin Brâncoveanu a încercat să împiedice căsătoria a-

*) Istoria imperiului otoman. Creşterea şi scăderea lui de D. Cantemir, trad. de Dr. Iosif. Hodoş Bucureşti 1878. pag. 455 n. 36.

**) cf. şi *Tört. Tár* din 1889 p. 667 scrisoarea lui Harsányi din 1655 despre decadenţa *Turcilor*.

***) Ist. imp. otoman pag, 714 nota 82.

www.dacoromanica.ro

ceasta, dar n'a reuşit. Tânăra Casandra, care avea atunci 20 de ani, s'a putut strecură peste graniţa Ardealului spre Iaşi, unde s'a serbat cununia.

In anul următor, Antioh Vodă Cantemir primind la curtea sa pe solul Poloniei Rafael Leszczynski, tatăl viitorului rege Stanislas, cu prilejul audienţei era de faţă şi Dimitrie, despre care solul polon constată în relaţia sa că e „om erudit şi în latineşte şi politicos ca moravuri ca şi cum ar fi fost educat în Polonia", iar la despărţire a vorbit cu el în limba polonă *).

Dimitrie avea un extraordinar talent de limbi. Cunoştea limba română, latină, greacă, franceză, turcească, arabă, persană, polonă, italiană şi rusească. Avea şi un simţ deosebit pentru muzică, inventând chiar un sistem nou de adnotaţie pentru muzica turcească.

Interesul său pentru ştiinţă se manifestă pentru întâia oară în acel „mănunchiaş de floricele" cules din Sf. Scriptură şi din opere filosofice, închinat fratelui său Antioh şi tipărit la Iaşi (1698) „în slava şi folosinţa moldovenescului neam", purtând titlul prolix: *„Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul"*. In lucrarea aceasta de tinereţă, care nu e decât o dovadă a sârguincioaselor sale lecturi, e preocupat de problema religioasă-filosofică de a demonstrà superioritatea vieţii sufleteşti asupra tuturor măririlor lumeşti înşelătoare şi supuse pierzării. In aceast demonstrare, în afară de floricele culese din lecturile sale filosofice-religioase şi legate „în mănunchiaş", el amestecă uneori plastice exemple de ordin istoric-filosofic, cum face amintind rezultatul cuceririlor lui Alexanru Macedon despre care spune că „atâta rotunzală a pământului călcând şi atâtea împărăţii supuind, după moarte loc mai mult de 7 palme nu i-a rămas, şi pe acela nu el, ci pământul pe dânsul l-a stăpânit; căci ţărna pe pieptul lui s'a suit,

*) cf. I. Minea, *Iaşii pe vremea Cantemireştilor* în *Viaţa Românească* din 1923 (nr. din Aug.—Septemvrie).

www.dacoromanica.ro

ochii i-au umplut, gura i-a astupat şi cu aceasta pildă aducându-i, că nesăturându-se de slavă să se sature de lut" *).

IV

La 1700 izbuti Constantin Brâncoveanu să înlăture din nou pe Antioh Cantemir din scaunul Domniei înlocuindu-l cu Duca (1700—1703) şi apoi cu Mihail Racoviţă (1703—1705). Abia la 1705 izbuti Dimitrie, prin cunoştinţele şi legăturile sale intime la Constantinopol, să facă iarăş posibilă reîntoarcerea fratelui său pe timp de doi ani. Aceste lupte necontenite ale familiei sale cu familia lui Brâncoveanu i-au pricinuit multă amărăciune şi l-au îndemnat să scrie un fel de satiră politică, întitulată *„Istoria ieroglifică în douăsprezece părţi împărţită"*, cercând să îmbrace în haina fabulei istoria urîtelor intrigi politice şi a păgubitoarelor duşmănii familiare, în frământarea cărora s'au risipit la sfârşitul secolului XVII şi la începutul celui următor atâtea energii preţioase. In această scriere înfăţişează Cantemir un sfat de lighioane şi un divan al paserilor. Ţara Moldovei este împărăţia leului, iar Muntenia este sub stăpânirea vulturului, boierii moldoveni figurând sub diferite numiri de dobitoace (pardos, urs, lup, vulpe, mâţă sălbatică ş. a.), iar cei munteni participând la divanul paserilor sub diferite specii de pasări (vultur, corb, şoim ş. a.). Cheia pentru a înţelege adevăratul rost al acestei fabule satirice o dădù autorul însuş, căci fără ajutorul îndrumării lui nici contemporanii nu ar fi fost în stare să-şi dea seamă de sensul diferitelor şi complicatelor travestiri **).

---

*) Operele Principelui D. Cantemir ed. Acad. Rom. vol. V Bucureşti 1878 p. 52 — 3.

**) O încercare isbutită de a explica motivele Istoriei ieroglifice se găseşte în lucrarea lui *G. Constantinescu, Vrajba dintre Cantacuzineşti, Cantemireşti şi Brâncoveanu* (1688—1705) apărută în Bârlad la 1889.

www.dacoromanica.ro

La sfârșitul anului 1710 atențiunea Porții otomane se îndreptă către Dimitrie Cantemir, pe care-l socoteà mai vrednic de încredere decât pe Constantin Brâncoveanu și ar fi voit chiar să-l utilizeze împotriva acestuia. Deaceea fù numit Domn al Moldovei, promițându-i-se scutirea de tribut și Domnia pe viață. Dar promisiunile acestea nu erau menite a se împlini. Abia sosit la Iași, Dimitrie fù provocat să plătească diferite daruri și contribuții. Desgustat de atitudinea Turcilor, a căror decadență o cunoșteà, socotind sfârșitul domniei lor foarte apropiat, el s'a aruncat fără multă zăbavă în brațele țarului rusesc Petru, care sosì la Iași în 24 Iunie 1711, fiind așteptat ca un mântuitor de către cei ce doreau de mult să vadă Moldova scăpată din jugul păgânului. Dar desastrul Rușilor la Stănilești a dovedit în curând slaba orientare politică a lui Dimitrie Cantemir și a tovarășilor săi de idei. Părăsind Moldova, el a trecut în Rusia, unde s'a bucurat de multă considerație și permanentă ocrotire din partea țarului Petru, care i-a dăruit moșii din belșug, ridicându-l la rangul de cneaz și sfetnic intim la său, purtându-l cu sine ca tovarăș de drum și înterpret în călătoriile ce le-a întreprins în depărtatul orient.

V

Timpul petrecut în Rusia îl știù întrebuința Dimitrie Cantemir în chip folositor pentru sporirea activității sale literare-științifice.

La 1714 l-a ajuns deosebita cinste de a fi ales membru al Academiei din Berlin. Erà cel dintâi scriitor-român, spre care se îndreptà în modul acesta onorific atențiunea savanților străini. Spre a-și arătà recunoștința față de societatea, care își pusese încrederea într'însul, îndemnată mai ales de vastele lui cunoștințe privitoare la popoarele orientale, el s'a apucat și a scris latinește între anîi 1715—16 importanta sa lucrare despre istoria

www.dacoromanica.ro

imperiului otoman, despre creşterea şi scăderea lui: *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae*" *).

Materialul pentru lucrarea aceasta şi l-a cules din isvoare turceşti, latineşti şi greceşti, împrumutând mai mult din cei dintâi, după cum arată însuş scriind: „am preferat cu tot dreptul mărturia scriitorilor indigeni (turci) tuturor celorlalţi şi datele noastre le adunarăm din acei istoriografi, pe cari Turcii îi ţin de cei mai demni de credinţă şi mai autentici". Tot el constată că istoricii turci în afacerile lor interne merită mai mult crezământ decât alţi scriitori" **). Ar fi dorit să întrebuinţeze şi isvoare arabe, dar acestea nu le puteà găsì în condiţiile de traiu, în care se aflà atunci la moşiile sale din Rusia. De aceea se şi tângueste într'un loc prin următoarea mărturisire: „Eu acuma trăesc într'un loc, unde nu numai că sunt foarte depărtat de Arabi, dar nu e nici umbră de vre-o învăţătură mai înalta şi unde nu auzi *nici măcar din nume de vre-o bibliotecă complectă, departe de a puteà găsì lucrul ce-l cauţi* ***).

Materialul cules din isvoarele turceşti n'a avut timp să-l prelucre şi ordoneze în mod critic, ci l-a înfăţişat aproape pretutindeni aşà, cum l-a găsit. N'a schimbat nici măcar cronologia, ci a păstrat în tot cuprinsul lucrării indicaţiunile cronologiei tur-

*) Ca o compleciare a acestei lucrări poate fi considerată scrierea alcătuită de Cantemir, la ordinul ţarului Petru cel Mare şi publicată în limba ruseasca la Petersburg sub titlul: Cartea Sistemei sau despre starea Religiunii Mahometane. S'a tipărit din porunca M. Sale Petru cel Mare, Împăratul şi Autocratul tuturor Rusiilor. In tipografia Sanctpetersburgului stăpânitor. In anul 1722 în 22 zile ale lunei Dechemvrie". In prefaţă mulţumeşte D. C, ţarului Petru care „împins numai de iubirea firească de oameni a revărsat asupra lui atâtea şi aşa de fel de binefaceri în adevăr împărăteşti", iar arhimandritul Teofilact, rectorul şcoalelor, laudă pe Cantemir într'o odă latinească spunând între altele: „Preclarum opus vel marmore firmius insigne scriptum ipso aere perennius Authore dignum Cantemiro Principe Demetrio celebri".

Tot aci e publicată şi dedicaţia elogioasă a lui *Ghedeon Wiszniowski* către Cantemir, pe care-l numeşte „*Princeps* in purpura, *primas* in toga, in throno caput, in musaeo totus aureus Cantemirius". cf. *Bibliografia românească veche* II. p. 4—19.

**) p. 39. *n.* 9.

***) pag, 237, n. 51.

www.dacoromanica.ro

ceşti, care — precum se ştie — socoteşte cursul anilor dela Hegiră.

Partea întâia, a creşterii imperiului otoman, o întinde până la 1672, deşi semnele decăderii începuseră a se ivì mai de timpuriu, încă pe la sfârşitul secolului XVI, când s'a şi înjghebat liga creştină împotriva Turcilor tocmai cu scop de a profità de slăbiciunea lor. Pe la începutul secolului următor un ambasador al Angliei la Constantinopol, Toma Roe consideră imperiul otoman ca pe un *om bolnav,* care va mai puteà să aibă numai în mod trecător vre-o epocă de înălţare, fiind în cele din urmă iremediabil condamnat.

In partea a 2-a, lucrarea lui Cantemir devine mai interesantă şi mai folositoare prin mulţimea notelor culese din propria sa experienţă. Tonul de memorii dă acestor note un farmec deosebit, dar emanând ele dela un scriitor pasionat, elementul personal le împrumută adeseori colorit tendenţios. De aceea, oricât sunt de necesare pentru cunoaşterea exactă a evenimentelor şi personalităţilor istorice din timpul lui Dimitrie Cantemir, trebuesc pas de pas controlate şi utilizate cu simţ critic.

In această istorie a imperiului turcesc sunt întreţesute adeseori în mod confuz şi defectuos firele istoriei româneşti, pe care în partea mai veche Cantemir o cunoşteà cam puţin, iar în partea contemporană o priveà prîn prisma propriilor sale preocupaţiuni şi o înfăţişà în mod unilateral.

Aşà d. e. luptele lui Ştefan cel Mare cu Turcii le povesteşte în legătură cu domnia sultanului Ilderim Baiàzid înainte de lupta dela Nicopole (1396) *), comite deci un procronism de 3/4 de secol probabil din motiv, că n'a avut la îndemână vre-un isvor istoric moldovenesc, cu ajutorul căruia să fi putut îndreptà datele greşite ale cronicarului turc, din care a împrumutat. Despre vestitele izbânzi ale lui Mihai Viteazul asupra Turcilor nu aminteşte nimic la sfârşitul secolului al XVI-lea. Abià într'o notă

*) Ist. imp. ot. p. 61—2.

www.dacoromanica.ro

târzie revine spre a da câtevà informaţii privitoare la Mihai şi familia sa *). Despre familia Cantemireştilor susţine într'o notiţă **) că după tradiţiune ar derivà „dela Timurlenk, marele cuceritor al Asiei. Aceasta pare a o comprobà chiar şi numele însuş, căci Can Temur sau Can Temir înseamnă sângele lui Temur sau persoană descendentă din sângele lui Temur". Desigur pofta de mărire l-a îndemnat să cerce a da neamului său, prin scornitura aceasta, o descendenţă străină de Moldova şi de adevărul istoric. Pe socrul său Şerban Cantacuzino îl înfăţişează în colori luminoase grăbindu-se a înregistra şi bănuiala, că ar fi fost otrăvit: „Căci Constantin Stolnicul, fratele său propriu, şi Brâncoveanu, nepotul său de soră... se zice că au comis crima oribilă, de i-au dat venin cu ocazuinea unui prânz, pentruca scăpând de el să poată aveà pace în familie şi să poată netulburaţi trăì în imensele lor averi. ***). Despre uciderea lui Constantin Brâncoveanu şi a fiilor săi în Constantinopol afirmă că nu s'ar fi întâmplat „din altă cauză decât pentrucă a primit de la împăratul Germaniei titlul de principe imperial şi dela ţarul Rusiei ordinul Sf. Andrei şi pentrucă ar fi stat în corespondenţă cu ei" ****). In fine, schimbarea atitudinii sale politice la 1711 şi-o motivează cu pretenţiunile şi „sarcinile insuportabile" ce i le impuneau Turcii de o parte, iar de alta cu sentimentele sale creştineşti: „a ţinut că este mai bine a suferì cu Isus Christos, decât a-şi pune speranţe în seducătoarele tezaure ale Egiptului. Drept aceea a trimis un om de încredere la ţarul, oferindu-i serviciile sale dimpreună cu principatul său" *****).

Această importantă lucrare a lui Cantemir a apărut la 1734 în traducere engleză ******), la 1743 în traducere franceză şi la 1745 în

*) Ibidem pag. 626.
**) pag. 539.
***) pag. 507.
****) pag. 476.
*****) pag. 789.
******) la 1756 în a 2-a ediţie

www.dacoromanica.ro

traducere germană, făcută după cea engleză. S'a păstrat, în arhivele din Moscova, şi o traducere italiană. Mult timp a fost considerată ca o carte indispensabilă pentru cunoaşterea istoriei turceşti şi larga ei răspândire a întemeiat pe seama autorului o reputaţie ştiinţifică, de care nu s'a mai împărtăşit nici un scriitor român înainte de Cantemir şi după dânsul—foarte puţini. Traducătorii apreciază în prefeţe elogioase valoarea acestei cărţi, scoţând la iveală de o parte iubirea de adevăr a autorului, de alta seriositatea şi claritatea expunerii *). Traducătorul german consideră cartea lui Cantemir ca fiind *unică* în felul ei („ein Buch, das in seiner Art noch nicht seines Gleichen hat) **).

VI

Urmând îndemnul primit din partea colegilor săi membri ai Academiei din Berlin, Cantemir a scris încă două lucrări în limba latină, acestea în mai strânsă legătură cu trecutul neamului nostru: *Descrierea Moldovei* şi *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor*. Cea dintâi este o lucrare concepută după un plan vast, autorul silindu-se a da nu numai descrierea geografică a ţării sale de origine, ci şi îmbelşugate informaţiuni asupra situaţiei politice, etnografice,religioase şi culturale a Moldovei. Deşi nu este lipsită de inexactităţi istorice şi de naivităţi, cari înfăţişează pe autor ca pe unul care credeà în farmece, valoarea acestei

*) Aşa d. e. în prefaţa traducerii germane se spun despre Cantemir şi opera lui următoarele: „Der fürstlice Verfasser des gegenwärtigen Werkes befand sich in allen denen Umständen, die zu einer solchen Unternehmung erfordert werden. Er hatte alle die dazu gehörigen Sorachen bis zu der Fertigkeit des Redens begriffen . . . . . Seine Liebe zur historischen Wahrheit leuchtet aus allen Seiten seines Werkes hervor . . . . So eifrig er auch sonst seinem Glauben zugethan ist und die Tiranney der Türken verabscheuet: so besitzet er doch dabey die lobenswürdige Unparteylichkeit, dass er die Tugenden derselben allezeit rühmet, ja sie öfters mit besondern rednerischen Erhebungen herausstreichet. Und was können wir von der Redlichkeit eines Geschichtsschreibers mehr verlangen?... Der Vortrag ist durchgehends ernsthaft und deutlich...

**) prefaţa ediţiei germane din Hamburg 1745 p. 28.

www.dacoromanica.ro

cărți stă mai ales în faptul că dă o icoană clară și amănunțită despre stările din Moldova dela sfârșitul secolului XVII și începutul celui următor. Originea lui moldoveană nu-l împiedecă de a spune despre neamul său și lucruri mai puțin plăcute, călăuzit fiind de dorința unui perfect echilibru între iubirea de adevăr și iubirea de țară. „Când voim să descriem datinele Moldovenilor — zice Cantemir —*) iubirea de țară ne-ar îndemnà și ne-ar impune, ca să lăudăm neamul acesta, din care suntem născuți și să recomandăm pe locuitorii acestei țări, care ne-a dat viață; dar iarăș de altă parte iubirea de adevăr se opune și ne oprește să lăudăm ceeace merită reprobat. Căci mai consult și mai folositor va fi pentru patrie, dacă vom arătà pe față defectele, cari clocotesc în locuitorii ei, decât a-i înșelà prin lingușiri măgulitoare și prin scuze măestrite, încât să creadă că este frumos și bine fac ei ceeace lumea mai cultă condamnă. Pentru aceea, convinși de acest argument, noi vom spune lămurit, că în datinele Moldovenilor, cu excepțiunea religiunei drept credincioase și a ospitalității, abia mai găsim ceva ce ar puteà merita laudă". Aroganța și trufia o consideră Cantemir ca isvorul tuturor defectelor, pe cari i se părea că le găsește în firea și în datinele Moldovenilor. Despre boieri constată că nu cunosc nici măcar din nume artele și științele. „Ei cred, că oamenii învățați își pierd mintea, încât dacă vreau să laude știința cuivà, zic că a nebunit de prea multă învățătură. Iată modul urât, cum argumentează ei acì: învățătura — zic ei — este pentru preoți; pentru un laic este destul să știe ceti și scrie, să-și știe iscălì numele și să știe însemnà în carte boul alb, negru, cornut sau ciut, și caii, oile și alte vite, stupii și altele de acestea: orice alta este pentru el de prisos".

Femeile boierilor spune Cantemir că sunt „frumușele, dar mai frumoase sunt cele de țăran; dar dacă le întrec în frumusețe, apoi și cele mai multe sunt ușoare de minte și desfrânate. Nu

*) ed. Acad. Rom. p. 136 (partea II cap. XVIII. „Despre datinele Moldovenilor").

www.dacoromanica.ro

ţin lucru mai ruşinos decât a se vedea părul capului la o femee căsătorită sau văduvă şi se consideră ca o crimă a descoperì în public capul unei femeii. Din contra pentru fetele fecioare este ruşine a-şi acoperì capul, fie chiar şi cu cea mai subţire pânză, căci capul descoperit e semnul castităţii" *).

Despre ţăranii moldoveni spune că „trebue să împlinească cu sârguinţă lucrul boieresc, oricât de greu ar fi el. Lucrul lor e fără măsură, depinde de bunul plac al domnului lor, câte zile să-i lucreze... Boierul poate să-şi vândă ţăranii săi, dar nu afară de satul unde sunt născuţi. Dar satul întreg cu ţărani cu tot poate să-l vânză şi atunci vânzarea e bună şi definitivă. Tribut domnesc plătesc ţăranii atâta, cât impune Domnul. El nu are nici măsură, nici termen. Pentru aceea — scrie Cantemir — eu aş socotì pe ţăranii moldoveni de cei mai nenorociţi între ţăranii de supt soare, dacă bogăţia pământului şi belşugul secerişurilor nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor"...

In această descriere se strecoară mai mult accentul duios al coborîtorului din ţărănimea moldoveană, decât glasul necăjit al Domnului, care a cârmuit în două rânduri cu aşa de puţin noroc sau al savantului, care încercase a se amăgì pe sine ca şi pe alţii cu o imaginară descendenţă din sângele lui Timur, hanul tătăresc.

Lucrarea nu a fost terminată de autorul ei, care probabil avea de gând s'o mai întregească şi să mai modifice unele constatări, aducându-le în conglăsuire cu rezultatele, la cari a ajuns în cealaltă lucrare a sa în *Hronicul Romăno-Moldo-Vlahilor*. Moartea nu i-a dat însă răgaz a-şi îndeplinì dorinţa aceasta. Lucrarea apărù târziu în traducerea germană a lui Büsching, Demetrii Kantemirs *Historisch-geographisch u. politische Beschreibung der Moldau* (Frankfurt şi Leipzig, ed. I. 1769 ed. II. 1771). Cea dintâi traducere românească, făcută de banul Vasile Vârnav după aceasta germană, a apărut la mănăstirea Neamţului în 1825 sub titlul *„Scrisoarea Moldovei"*, care fù retipărită la Iaşi (1851) de către

*) Ibidem, pag. 138—9.

www.dacoromanica.ro

C. Negruzzi, iar la 1865—8 din nou, de către Boldur Lățescu. La 1872 Academia Română edită textul latin, sub îngrijirea lui A. Papiu-Ilarian, iar la 1875 traducerea română făcută de Iosif Hodoș.

VII

Hronicul l-a scris de asemenea în limba latină, ca să poată fi înțeles de colegii săi dela Berlin. Dar simțind, că ar fi „cu strâmbătate și cu păcat" să aibă străinii mai multe cunoștințe despre istoria noastră decât înșiși Românii, el s'a apucat la 1717 să dea și în traducere românească această importantă lucrare a sa. Manuscrisul s'a păstrat în arhivele ministerului de externe din Moscova purtând un titlu: *„Hronicul Vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor,* întâi pre limba lătinească izvodit, iară acum pre limba românească scos cu truda și osteninţa lui *Dimitrie Cantemir* Voevodul și de moșie Domn al Moldovii și al svintei Rossieștii Impărății Cniaz. In Sanct-Peterburg. Anul (7225) *1717"* *).

Lucrarea întreagă o închină Cantemir „lui Dumnezeu unuia, în troiță închinatului și slăvitului Latreian în veci" adăugând ca un cântec de slavă următoarele rânduri: „Ție, Cerescule Părinte, căruia anii nu se scad; Ție a Anarhului Părinte fiiu, a căruia naștere iaste mai denainte și peste toți vecii; și Ție Sfântule Duh, căruia purcedere covârșitoare toate vremile trecute și viitoare și încă Ție unuia, Sfântului și Marelui Dumnezeu, sudorile ostenințelor mele în loc de jertfă de laudă aduc și închin, supt scutul nebiruitelor Tale puteri slabe și lângede osârdiile mele să aciuez și să le scutesc, alerg"...

La început dă o serie de *155* de autori „istorici, geografi, filosofi, poeți și alți oameni învățați", din care și-a cules materialul istoric și pe „mărturiile" cărora își întemeiază *Hronicul.*

*) cf. Operele Principelui D. Cantemir ed Ac. Rom. vol. VIII. București, 1901 pag. XI.

www.dacoromanica.ro

Povestirea nu o începe Cantemir, ca Nicolae Costin, dela facerea lumei, ci numai dela „prăpădenia Troadei“ și dela Eneas, pentru a continuà cu întemeierea Romei, cu desvoltarea ei, cu „monarșii Romanilor, cari au împărățit mai dinainte de Ulpie Traian“, cu războaiele dintre Daci și Romani și cu descălecatul acestora în Dacia. In „descrierea Moldovei“ admiteà Cantemir un amestec redus al Dacilor la formarea poporului român, întrucât coloniștii romani „și-au luat servitori daci sau rămânând vre-unul din ei fără femeie, s'a însurat cu muere de sânge dacic“ *) în *Hronic* stărue însă a dovedì descendența curat romană a poporului nostru demonstrând cu argumente neacceptabile totala stârpire a Dacilor „de vreme ce patimile Romanilor cu Dacii nu erà cum să-i mai poată răbdà, să-i lase a lăcuì pe la locurile lor“..**).

Pe lângă ideea romanității pure și a unității poporului român, Dimitrie Cantemir aduce dovezi, și pentru continuitatea neîntreruptă a Românilor în Dacia Traiană, căci precum Traian „cu mâna lui, ca pre un sad ales într'o livadă, i-au împlântat și i-au sădit; așà neclintiți și în veci nemutați i-a ales: carii și până astăzi toată lumea îi vede și-i cunoaște tot acel vechiu neam românesc a fi în Moldova și în Țara muntenească, și Ardealul tot acel vechiu și a mai marilor săi nume de Romani țiind; iară alte socoteli, carile împotriva acestui adevăr, fără nici o socoteală, a sărì se căznesc,... destul le-am dat de rușine“ ***). In deosebi dojenește Cantemir cu asprime pe Simion Dascălul și Misail Călugărul, certați mai înainte de Miron Costin, fiindcă avură îndrăzneala să afirme, că Românii și-ar fi tras obârșia din niște tâlhari. „Vino acmù aicea — scrie Cantemir cu indignare, — iscusitule în basme Simioane și teaca minciunilor Misaile; vino zic aicea și te uită la Românii,... pe cari voi basnă bolind și minciună născând, ca pe bureții fără sămânță de eri de alaltăeri

*) Descrierea p. 166.
**) Hronic pag. 190.
***) Hronicul pag. 166—196.

www.dacoromanica.ro

îi faceți și nu știm de ce Laslău, Craiul unguresc (carele pe vremile ce ziceți, numai vouă este cunoscut, iară altor istorici nimăruia)din temnițele Râmului scoși, și împotriva Tătarilor aduși, și apoi în țara Ardealului spre lăcuire puși să fi fost" *). Tot astfel plăsmuirile, cu cari cronicile au împodobit descălecarea Moldovei, prezentând-o ca rezultatul unei vânători de bouri, Cantemir le socotește „numai basne din slabi și proști creeri scornite", iar capul de bour în pecetea țării crede „că nu poate de aiurea să se fi luat, fără numai de pe cetatea, carea întâi au făcut Traian în Dacia și au numit-o *Caput Bovis,* Capul Boului... **). Despre legendarul Radu Negru afirmă Cantemir, că a fost „sau frate sau văr lui Dragoș Vodă" ***). Descălecarea amândurora o fixează în „tabla hronologhicească" la anul 1274 lămurind că în acest an „Radu Vodă Negru și Dragoș Vodă, feciorii lui Bogdan Vodă, ies din Ardeal cu toată casa lor, la locurile sale cele dintâi; și împărțindu-și locurile, de ciia stăpânirea s'a despărțit în două, adecă: în domnia Moldovei și a țării Muntenești" ****).

După cum rezultă din mulțimea isvoarelor utilizate, din necontenita silință de a le analiză și controlà, metoda lui Cantemir nu mai erà cea simplă cronicărească-narativă (ad narrandum, non ad probandum), — ci se îndrepta spre regiunile mai înalte ale metodei critice-științifice, împreunate cu atâtea dificultăți, cu atâtea nedumeriri, provocate de probleme grele și adeseori cu neputință de rezolvat. Erà el mulțumit cu rezultatul cercetărilor sale? Ori erà sigur de el? Credem, că nu. Și găsim o dovadă în numeroasele soluții contradictorii, pe cari le dă aceloraşi probleme în *Hronic* într'un sens diferit de al celor cuprinse în „Descrierea Moldovei". De acì se poate deduce, că

*) pag. 366.
**) ibidem pag. 471.
***) ibidem p. 475.
****) pag. 498.

www.dacoromanica.ro

mintea lui era vecinic neodihnită, în cercetarea adevărului, asupra căruia simțiă că nu va reuși să pună stăpânire deplină.

Este concludentă, în privința aceasta, mărturisirea, pe care o face Cantemir la începutul cărții a cincea în următoarele cuvinte: „Mărturisim, și nu fară puțină tânguială, ne cutremurăm de mare și de nepurtat greuința, care asupră-ne vine, căci mari stânci în mijlocul drumului ca neclintite stau; și multe și împletecite împiedecături înaintea pașilor ni se aruncă, carile și pașii înainte a-i muta ne opresc, și calea hronicului nostru slobod alerga, tare astupă... cât nu fără mare frică primejdii ne iaste, ca nu cumva pârtea rătăcind și cărarea, pe care a merge am apucat, pierzând, cursul Istorii noastre în adânci vârtopi și neumblați codri, de povață lipsit, să cadă și așa la doritul popas și odihnă să nu putem ajunge" *).

VIII

In adevăr, n'a putut ajunge la doritul popas. El intenționà să continue povestirea până în zilele sale, să dea neamului său o istorie complectă, care să-i poată servì drept pârghie de înălțare sufletească și de lămurire a conștiinței despre rostul și destinul său istoric. *Biografia* neterminată a tatălui său (De vita et rebus gestis Constantini Cantemiri) ca și însemnările de istorie contemporană relative la *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor* erau probabil menite să formeze capitole speciale din partea a 2-a a Hronicului.

Imprejurările vieții familiare îl vor fi împiedecat în dorința sa de a terminà lucrarea aceasta. După moartea soției sale Casandra, a luat în căsătorie pe principesa rusă Anastasia Trubetzkoi (1719). Iar din călătoriile îndepărtate prin orient, unde a însoțit pe protectorul său, țarul Petru cel Mare, s'a întors cu sănătatea sdruncinată la începutul anului 1723 și a răposat în vara aceluiaș an (21 August).

*) Ibidem pag. 297

www.dacoromanica.ro

Totuș accastă lucrare, alături de istoria imperiului otoman, a rămas să vestească posterității, până la ce treaptă de erudiție s'a putut înălța la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor un scriitor român, descendent din răzășii Fălciului. Dacă prin politica sa filorusă și filocreștină n'a izbutit să aducă țării și neamului său izbăvirea de jugul turcesc, în schimb prin importantele sale scrieri istorice, geografice și filosofice a ridicat Moldovei un monument, pe care l-au apreciat și l-au slăvit oamenii învățați ai tuturor țărilor europene. Astfel prin faima europeană a fiului său, înzestrat cu talente așà de puternice și felurite, s'a înălțat în ochii lumii însăși națiunea română, generatoare de asemenea energii sufletești neprețuite.

Numele lui Dimitrie Cantemir merită decì să fie pomenit cu laudă atât pentru noua orientare politică, ce a încercat să dea țării sale, cât mai ales pentru vasta sa activitate literară-științifică și pentru faptul că sufletește nu s'a înstrăinat niciodată de Moldova sa iubită, pe care a căutat s'o servească, în toate împrejurările, — fie cu spada fie cu condeiul, — simțind cât de „dulce este dragostea moșiei".

www.dacoromanica.ro

XVI

DESBINAREA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR ARDELENI, IN LUMINA DOCUMENTELOR DIN INTÂIA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVIII-lea

Comunicare făcută în ședința Academiei Române la 31 Maiu 1922

I

Despre desbinarea bisericească a Românilor ardeleni s'a scris relativ mult. Chestiunea aceasta a preocupat în mod stăruitor nu numai pe istorici și teologi, ci în mare măsură și cercurile mai largi ale publicului cetitor.

In istoriografia ardeleană a fost timp îndelungat o problemă deschisă, care s'a discutat cu pasiune și dintr'o parte și din alta, neținându-se totdeauna seamă de adevărul istoric.

De câte ori se publica vre-o scriere nouă, discuțiile polemice, se întețeau cu înverșunare, fără a contribui însă la o suficientă lămurire a chestiunilor controversate.

Acum — dacă nu ne înșeală aparențele — cercetătorii s'au calmat întrucâtva, devenind mai respectuoși pentru adevărul istoric, înfățișat în mod obiectiv și în conformitate cu mărturiile documentelor contemporane adeseori atât de concludente, încât pot să arunce o vie lumină asupra tendințelor unei epoci întregi, scutind adeseori pe cercetător de osteneala oricărei interpretări. Această părere se întemeiază pe faptul, că importanta monografie istorică a profesorului și colegului nostru Silviu Dragomir dela universitatea din Cluj, — deși apărută în Sibiu la 1920, — nu a fost până în timpul de față combătută de nici unul dintre protagoniștii desbinării. Simțeau probabil cu toții zădărnicia oricărei

www.dacoromanica.ro

încercări de a răsturnà concluziile, izvorîte din un număr considerabil de documente contemporane, cari nu admit nici un fel de răstălmăcire.

După cercetări îndelungate prin diferite arhive românești și străine, d. profesor Dragomir a publicat volumul I al monografiei sale, întitulate „Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII" pe o estensiune de 490 pagini (266 textul expunerii *și 224 pàgini documente anexate).*

Această monografie istorică înfățișează în mod plastic sbuciumările sufletești ale preoților și țăranilor români din Ardeal, dela sfârșitul secolului al XVII-lea până la 1758. Cei ce au scris mai înainte despre desbinarea bisericească a Românilor ardeleni și despre urmările ei, pe lângă toată bunăvoința, nu au putut prezentà o icoană deplin fidelă a timpului și a împrejurărilor din cauză, că informațiile lor erau unilaterale, fiind culese în cea mai mare parte din isvoare și publicațiuni istorice întocmite anume cu tendința de a justificà desbinarea, pe care o înfățișau mai mult prin prisma intereselor catolice și habsburgice, decât în lumina intereselor naționale ale poporului românesc.

Prin interpretare dreaptă unii — puțini — au reușit totuș a se apropià de calea adevărului istoric mai mult decât alții, cari nu s'au mulțumit cu rolul de istorici obiectivi, ci s'au avântat la acela de apologeți ai „sfintei uniri" cu „legea împăratului" dela Viena. Publicațiunea d-lui Dragomir are însă meritul netăgăduit de a fi pus, în aplicare principiul elementar: *„audiatur et altera pars",* aducând material nou, cules din arhive sârbești și în parte rusești, exploatând întreagă colecția lui Rosenfeld, consultată și de A. Bunea, la timpul său, dar în mod unilateral și cu o prea vădită tendință confesională, reușind astfel a face să fie auzit însuș *glasul poporului românesc,* al cărui suflet fu scos la mezat îndată ce Transilvania a ajuns sub stăpânirea Habsburgilor, la sfârșitul secolului XVII. Multe din documentele istorice, cari exprimau adânca amărăciune și lupta îndârjită a însuș poporului

www.dacoromanica.ro

contra schimbărilor, ce începuseră a se face pe socoteala credinței, dar contra voinței lui, au fost timp îndelungat desconsiderate, uneori dosite sau nimicite, ca să nu împiedece reușita unei acțiuni proselitistice, patronate de curtea împărătească din Viena și să dispară dovezile resistenței, care pornià din straturile adânci ale poporului. Nici arhivele interne, nici cele externe nu au fost până acum exploatate sistematic pentru lămurirea deplină a epocei de reformațiune și contrareformațiune în istoria noastră națională. Astfel e prea cu putință ca ulterioare cercetări să scoată la iveală încă mult material prețios, menit a modificà și complectà cunoștințele de până acum. Totuș, cu ajutorul documentelor publicate ca anexe ale cărții amintite se poate construì acum un tablou cu mult mai complect și mai apropiat de adevărul istoric, cu privire la frământările, cari au zguduit adânc satele românești din Ardeal în întâia jumătate a secolului XVIII.

Din acest punct de vedere, cartea d-lui Dragomir merită toată atențiunea din partea oricui dorește să cunoască exact cauzele, peripețiile și urmările desbinării bisericești a Românilor ardeleni. D-sa constată că doi factori au dat naștere acestei desbinări: 1. *politica religioasă a Habsburgilor și* 2. *utilitarismul clerului românesc.*

II

Habsburgii au socotit totdeauna catolicismul ca un razim de căpetenie al stăpânirii lor în toate țările și la toate popoarele, peste cari norocul lor proverbial, până la un timp, (tu felix Austria nube!) i-a pus să cârmuiască. Acest razim au căutat să și-l asigure în Transilvania, cercând să ademenească cu diverse făgăduieli la biserica romano-catolică partea cea mai numeroasă dintre locuitorii acestei provincii, pe Românii desconsiderați cu totul în constituția feudală a celor 3 nații privilegiate (Nobili, Secui și Sași).

La început politica vieneză procedà în mod cruțător față de națiile și religiile privilegiate din Ardeal, fiindcă chiar prin pactul fundamental al anexării acestei provincii, prin așà numita

www.dacoromanica.ro

diploma Leopoldinum din 1691 se obligase a nu introduce în Transilvania nici o schimbare de ordin religios (nihil alterabitur). După încheierea păcii dela Carlovitz (1699) însă Habsburgii simţindu-se deplin stăpâni în Ardeal, începură a procedà cu mai multă îndrăzneală, în mod absolutistic. Iar conducătorii bisericii române erau slab înarmaţi, spre a opune resistenţă unanimă încercărilor de proselitism religios, pornit şi susţinut timp de 2 secole cu întreg aparatul formidabil al imperiului habsburgic. Spre a învederà măsura, în care factorul al 2-lea: utilitarismul clerului românesc, a contribuit la noua orientare confesională, d. Dragomir arată că, deşi cu calvinii fusese biserica ardeleană numai într'o „unire administrativă", totuş moştenirea epocei calvine consistă „în demoralizarea detestabilă a preoţimei româneşti", întrucât vlădicii şi protopopii ar fi devenit „exponenţii inconştienţi ai oricărui regim". Nu lipsesc, firește, cazuri izolate, potrivite a justificà o judecată atât de severă. Generalizarea ei asupra epocii şi asupra preoţimii întregi este însă riscată tocmai din motivul, că în epoca aceasta nu au lipsit conducătorii bisericeşti, capabili a renunţa la situaţii înalte şi a răbdà chiar temniţă şi chinuri mucenicești pentru apărarea convingerilor religioase. De aceea socotim, că ar fi trebuit atenuată şi afirmaţiunea următoare: „sub apăsarea regimului protestant dispărù din inima clerului dragostea veche, tradiţională şi ciustită faţă de legea noastră şi se întronă în bisericuţele din Ardeal politica de oportunitate şi detestabila goană după privilegii". Astfel de judecăţi categorice nu pot resistà criticii şi se prezintă ca un defect al cărţii atât de izbutite în multe alte privinţe.

Regimul protestant n'a fost aşà de rău, cum au cercat şi au reuşit în parte să-l înfăţişeze, dintr'un interes explicabil, scriitorii iezuiţi din secolul XVIII şi, pe urma lor, scriitorii greco-catolici din sec. XIX şi XX. Apăsarea acestui regim nici pe departe nu poate fi comparată cu uneltirile şi maltratările interminabile, pe cari au trebuit să le îndure preoţii şi ţăranii români din Ardeal în cursul secolului XVIII. Insuş faptul, că atât în secolul XVI, cât şi în al XVII-lea principii protestanţi ai Ardealului nu au luat

www.dacoromanica.ro

măsuri spre a desființă, ci au respectat tradiționala legătură ierarhică a bisericii ardelene cu scaunul mitropolitan al Țării Românești și al Moldovei, este o hotărîtoare dovadă de toleranță religioasă și politică, pe care zadarnic o ar căutà cineva în arsenalul politicei vieneze din secolul XVIII și XIX. Iar binefăcătorul curent de organizare bisericească și de cultură națională, pe care protestantismul nu l-a împiedecat, ci l-a încetățenit și promovat în viața poporului român din Ardeal, deșteleninḍ ogorul tiparului românesc în 2—3 decenii ale secolului XVI în măsură mai însemnată, de cum s'a făcut aceasta în I-a jumătate a secolului XVIII, nu erà de natură de a stânge din inima clerului dragostea tradițională față de legea noastră, ci tocmai o *adâncise și sporise atât de mult, încât i-a dat putere să resiste înnoirilor „compromițătoare pentru ortodoxie“*, fapt pe care îl recunoaște și autorul.

Această putere de resistență nu au fost în stare s'o stârpească cu totul din sufletul preoțimei și al țărănimei române din Ardeal nici violentele mijloace de proselitism catolic, ale secolului XVIII. Dacă demoralizarea și politica de oportunitate ar fi pus stăpânire atât de covârșitoare asupra clerului și poporului, cum pare a rezulta din afirmațiunea citată mai sus, nu ar fi fost cu putință împotrivirea atât de hotărât exprimată în cursul cercetărilor din 1698, al căror rezultat cunoscut din câteva acte oficiale păstrate până în timpul de față, a fost că 276 de comunități românești „s'au rostit pentru credința ortodoxă, 2 *pentru unire*, iar *20* au dat răspuns echivoc (p. 18), precum nici admirabilă resistență din întreg cursul veacului XVIII. Pregătirile făcute în taină de zelosul iezuit Paul Baranyi pe lângă mitropolitul Teofil, antecesorul lui Atanasie, sunt schițate sumar numai cu scopul de a indica metoda acestui iezuit, care socoteà că, îndată ce va fi câștigat pentru unire pe vlădica Teofil și pe fruntașii clerului român, îi va fi sigură izbânda. Deaceea la 1696 se și întitula el însuș „episcop al sălbaticei națiuni române“ (episcopus sevae nationis valachicae). Un tovarăș al său, Gavriil Hevenessy se îngrijea să promoveze prin stăruințele sale opera

www.dacoromanica.ro

de convertire a Românilor în cercurile înalte ale curţii împărăteşti din Viena.

In Februarie 1697, s'a ţinut un simulacru de sinod sub conducerea lui Teofil. Actele acestui sinod au fost subscrise pe ascuns în Martie şi Iunie; astfel autenticitatea lor fiind contestată, în cursul tratativelor ulterioare nu li s'a dat mare importanţă, deşi sunt amintite în câteva isvoare contemporane.

III

Acţiunea de convertire devine agresivă pe timpul lui Atanasie, care, deşi fusese ţinut 7 luni de zile în Bucureşti, spre a da probe îndestulătoare despre tăria credinţii sale ortodoxe, întors în Ardeal nu opuse nici o resistenţă încercărilor de unire, cari prin manifestul din *7 Octomvrie 1698,* semnat de 38 protopopi, păreau a-şi fi ajuns scopul.

Acest manifest aveà în textul original românesc, următorul cuprins: „Noi, mai jos scrişii Vlădica, protopopii şi popii bisericilor româneşti, dăm în ştire tuturor cărora se cuvine, mai vârtos ţării Ardealului, judecând schimbarea acestei lumi înşelătoare şi nestarea şi neperirea sufletelor, căruia în măsură mai mare trebue a fi decât toate, din bună voia noastră ne unim cu biserica Romei cea catolicească şi ne mărturisim a fi mădularile ceştii biserici sfinte catolicească a Romei prin ceastă carte de mărturie a noastră, şi cu acele privilegiomuri voim să trăim, cu care trăiesc mădulările şi popii aceştii biserici sfinte, precum înălţiia sa Impăratul şi coronatul craiul nostru în milostenia decretumului înălţiei sale ne face părtaşi, care milă a înălţiei sale nevrând a o lăpăda, cum se cade credincioşilor înălţiei sale, această carte de mărturie şi înălţiei sale şi ţărei Ardealului o dăm înainte, pentru care mai mare tărie dăm şi peceţile şi scrisoarea mânilor noastre. S'au dat în Belgrad în anii Domnului 1698 în 7-a lui Octomvrie.

„Insă într'acest chip ne unim şi ne mărturisim a fi mădularile sfintei catoliceşti biserici a Romei, cum pre noi şi rămăşiţele noastre din *obiceiul* bisericii noastre a răsăritului să nu

www.dacoromanica.ro

ne clătească. Ci toate ţăremoniile, sărbătorile, posturile cum până acum, aşa şi de acum înainte să fim slobozi a le ţinea după calindarul vechiu şi pre cinstitul vlădica nostru Atanasie nime până în moartea Sfinţiei sale să n'aibă putere a-l clătî din scaunul Sfinţiei sale. Ci tocmai de i s'ar tâmpla moarte, să stea în voia soborului pre cine ar alege să fie vlădică, pre care Sfinţia sa Papa şi înaltul împărat să-l întărească, şi Patriarhul de subtu biruinţa înălţii sale, să-l hirotonească şi în obiceiul şi dregătoriile protopopilor carii sânt şi vor fi nici într'un feal de lucru nime să nu se meastece. Ci să se ţie cum şi până acum: iară de nu ne vor lăsa pre noi şi pre rămăşiţele noastre într'această aşezare, peceţile şi iscăliturile noastre, care am dat, să n'aibă nici o tărie, care lucru l'am întărit cu pecetea mitropolii noastre pentru mai mare mărturie. (Urmează pecetea mitropoliei şi subscrierea alor 38 de protopopi cari, neliniştiţi în sufletul lor de pasul făcut şi neîncrezători în făgăduinţele, cari i-au adeṃenit, mai adaugă la sfârşit aceste câteva rânduri foarte concludente: „Şi aşa ne unim aceşti ce-s scrişi mai sus, cum *toată legea noastră, slujba bisericii, liturghia şi posturile* şi *darul nostru să stea pe loc.* Iară să (dacă) n'ar sta pe loc acele, *nici aceste pecete să n'aibă nici o tărie* asupra noastră şi vlădica nostru Atanasie să fie în cap şi nime să nu-l hâlbutăluiască".

Din traducerea latinească a manifestului, iezuiţii au eliminat însă aceste rezerve şi au întrodus afirmaţiuni, cari lipsesc din originalul românesc, Au vârât anume afirmaţiunea, că ceice s'au unit, mărturisesc şi cred tot ce propovăduieşte biserica Romei, în deosebi acele *patru puncte* (1. primatul papal, 2. purcederea Duhului Sfânt şi *dela fiul—filioque,* 3. purgatoriul şi 4. cumineătura cu azimă), în privinţa cărora păreau a se deosebî bână acum („Omnia admittentes, profitentes ac credentes, quae illa admittit, profitetur ac credit, praesertim vero illa quatuor puncta, in quibus hactenus dissentire videbamur"). Adevărat, că în textul românesc nu sunt specificate aceste *patru puncte.* Ceice au iscălit manifestul, se mărturisesc însă, chiar dela început, a fi

www.dacoromanica.ro

„mădularele" bisericii catolice a Romei, ceeace implicit spune, că admiteau doctrina acestei biserici, deşi mai târziu, în acelaş manifest, pretindeau ca nime să *nu-i clătească* din obiceiul bisericii răsăritului. Iar în rezerva finală devin şi mai categorici, punând condiţia ca *„toată legea noastră să stea pe loc"*, ceeace formează o evidentă contrazicere cu mărturisirea dela început. Dar însăş contrazicerea aceasta denotă cumplitele sbuciumări sufleteşti, prin cari au trecut bieţii oameni şi înainte de a-şi pune iscălitura sub acest manifest şi după ce l-au întărit *în mod condiţionat* cu iscăliturile şi peceţile lor.

Iezuiţii au fost destul de iscusiţi spre a înaintà la Viena, fără nici o remuşcare, numai ceeace le convenea lor, omiţând cu totul părţile finale din manifestul protopopilor.

Insuş actul unirii este analizat de d. Dragomir în mod original. Stăruind asupra faptului, că manifestul din 7 Octomvrie 1698 este iscălit numai de 38 protopopi şi *lipsit de iscălitura lui Atanasie,* autorul tratează în 2 capitole deosebite *(„Unirea protopopilor"* şi *„Convertirea mitropolitului Atanasie")* o chestiune, pe care cercetătorii de până acum nu s'au simţit îndemnaţi a o relevà în mod special. Acest mod de tratare îi dă posibilitatea a se pronunţà, la început, cu îngăduinţă faţă de mitropolitul Atanasie, ale cărui sbuciumări sufleteşti vor fi fost desigur foarte mari, când se pregăteà să facă un pas atât de potrivnic cu jurământul rostit şi iscălit (22 Ianuarie 1698) de dânsul la mitropolia din Bucureşti, obligându-se *„cu totul să urmeze şi să se plece învăţăturilor celor bune ale preasfinţitului său stăpân şi biruitor a toată ţara Ungrovlahiei Kir Teodosie...* şi *câte tocmele ce are scaunul Ungrovlahiei să le păzească neschimbate întru toată eparhia sa"* *). După acest jurământ, fireşte că Atanasie nu puteà să păşească numai decât făţiş cu planurile sale de „unire", ci a căutat să pregătească mai întâi terenul, adunând în scopul acesta iscălituri dela protopopi şi dela preoţi. Se pare însă că aceştia nu erau deplin lămuriţi asupra scopului, pentru

*) cf. Alex Geanoglu Lesviodacs, Istorie bisericească pre scurt. Bucureşti 1845 pag. 327.

www.dacoromanica.ro

care li se cereau iscăliturile. Protopopul Mihai din Călata spunea, că li s'ar fi pus în vedere intervenţia „paterului" Baranyi, de câte ori vor aveà vre-un neajuns: să i se adreseze lui, căci el e gata a rugà pe M. Sa împăratul pentru dânşii, isprăvindu-le astfel orice afacere.

Protopopii, obicinuiţi ab antiquo să asculte sfaturile vlădicilor, ar fi iscălit probabil manifestul şi fără promisiunile privitoare la intervenţia iezuitului Baranyi pe lângă curtea împărătească. Dar Atanasie avea remuşcări şi nu s'a putut uşurà de ele nici când a văzut manifestul iscălit de protopopii săi. Motivarea *psihologică,* pe care o dă d. Dragomir, îl înfăţişează pe Atanasie în chipul următor: „Poate tocmai atunci, când i s'a prezentat lista pentru subscriere, îşi luă începutul drama vieţii sale, o sfâşietoare dramă pentru inima fiecărui Român. Ce să facă? Incotro s'apuce? Să rămână pe o cale veche, a nevoii şi umilinţii? Ori călcându-şi jurământul, să prindă norocul privilegiilor şi onorurilor? Buna sa conştiinţă, dacă nu cumva alt gând, ascuns, învinse deocamdată şi astfel Iezuiţilor nu le fu cu putinţă a trimite la Viena, decât manifestul de unire al celor 38 protopopi români". Intreg odiul pentru neînţelegerile isvorâte din acest act al unirii crede autorul, că trebue aruncat „asupra celor *38 de protopopi,* cari şi-au formulat, în româneşte condiţiile de unire *foarte naiv* şi numai în termeni generali, fără să dea postulatelor lor o formă hotărâtă". Dar condiţiile acestea nu le-au formulat protopopii decât cu ştirea şi la sfatul vlădicului astfel că vina nu poate să cadă asupra celor dintâi mai mult decât asupra celui din urmă. Dimpotrivă.

Situaţia bietului Atanasie erà în adevăr foarte dificilă. Atitudinea lui dădeà motiv de bănuială atât Iezuiţilor, cari îl considerau *„de unione vera suspectissimus"* *) cât şi fraţilor din Ţara

*) Insuş primatele Ungariei Kollonits îşi exprimase într'o scrisoare către curia papală părerea, că însuşirile personale ale lui Atanasie nu-l indică pe acesta ca pe un factor potrivit a garanta succesul operei de unire; tocmai această consideraţiune l-a îndemnat să propună instituirea teologului romanocatolic, fără a cărui aprobare vlădica uniţilor să nu poată întreprinde nimic. (Nilles Symbolae ad illustrandam... 1885, p. 257—8).

www.dacoromanica.ro

Românească, față de cari *se scuză afirmând că dânsul nu ar fi „unit"*. Lui Constantin Brâncoveanu i-ar fi comunicat chiar într'o scrisoare, că unirea s'a încheiat numai la aparență și popii s'au unit numai ca *„să li se steargă dările"* (p. 26). Iar către protopopi ar fi zis de mai multe ori aprins de mânie: *„voi sunteți uniți, eu nu"*... Constantin Brâncoveanu în dorința sa de a-l opri pe Atanasie din calea pierzării, spre care pornise, și de a împiedecà sfârșirea unității bisericești a poporului român, dărui mitropoliei ardelene la 15 Iunie 1700 moșia Merișani. Iată și aci o dovadă, că Atanasie reușise câtva timp a fi destul de iscusit în politica sa de duplicitate.

IV

Această situație echivocă însă nu putea să dureze mult. Cercurile curții din Viena trebuiau să știe hotărât, ce temei pot pune pe catolicismul lui Atanasie, care deși nu tocmai bucuros, totuș trebuì să plece la Viena spre a se „purificà". Inainte de plecare află însă necesar, să mai țină un sinod probabil spre a se convinge, dacă protopopii îl mai sprijinesc, ori nu, în planurile sale.

La acest sinod din *6 Ianuarie 1701* însă numai *29 protopopi* și *26 preoți* își dau iscălitura și jurământul lor pentru ca „preasfinția sa mitropolitul Atanasie să-și ție scaunul în pace cu cinste, *precum l-au ținut și alții*. Venitul vlădicesc, precum aŭ fost obiceiul mai de demult să-l strângă. Dintr'alți mireni sau *străinii nime să n'aibă a se amesteca în lucrurile vlădicești* fără știrea soborului nostru*). Este foarte semnificativ, că dela acest sinod au lipsit mulți protopopi, pe cari probabil atitudinea vlădicului lor îi va fi desgustat. Dar și mai semnificativ e, că în preajma plecării sale la Viena Atanasie evită a lămuri înaintea acestui sinod chestiunea unirii, care era atunci incontestabil de cel mai palpitant interes. Sinodul însă, ca o protestare anticipată împotriva celor ce aveau să urmeze, își exprimă

*) Alexandru Pop, Desbinarea în biserica Românilor din Ardeal și Ungaria 1697—1701. București 1921 p. 54—56.

www.dacoromanica.ro

dorința ca *„străinii nime să n'aibă a se amesteca în lucrurile cele vlădicești"* și Atanasie „să-și ție *scaunul în pace cu cinste, precum l-au ținut și alții"*. Din aceste expresiuni laconice rezultă că sufletul sinodalnicilor era cuprins de teama unui viitor *amestec străin* la conducerea bisericii și de a *unei schimbări,* care avea să împiedece pe Atanasie de a-și ține scaunul „în pace cu cinste", precum îl ținură antecesorii săi. De teama aceasta era chinuit și *sufletul credincioșilor mireni,* cari puteau să-și dea seama de povârnișul, pe care pornise bietul Atanasie. Sunt cuvinte și sfaturi deosebit de mișcătoare în scrisoarea trimisă de Pater Ianoș, un negutător bogat din Sibiu, *la 31 Martie 1701,* lui Atanasie la Viena: „Adu-ți aminte, de ai citit Sinaxarul sfinților, *câtă cinste li se făgăduia și sta până la vărsare de sânge* — Adu-ți aminte, ce *ai făgăduit în mijlocul mitropoliei Bucureștilor?...* Lesne este a strica, ci anevoe și greu este a drege în urmă... și nu peste 20 sau 30 de ani, ci și peste 100 tot Sf. Ta vei fi ocărât... Las că *mirenii nici unul* nu poftește, măcar de-i va țărcălui împăratul... ce va fi altă poruncă a Înălției Sale: să slujim cu trupurile, lut ne vom face supt tălpile lui și supt biruința Înălției sale. *Iară legea, au rea avem, au bună, nimica nu vom mișca, nici avem a primi mai mult,—până nu va fi cu voia și a tuturor mirenilor, nu numai a popilor. Iar de primești Sf. Ta și popii, numai voi să fiți, iar noi nu vom fi"* *).

Toate sfaturile și protestele acestea nu mai puteau ajuta nimic după ce Atanasie ajunsese sub destoinica epitropisire a catolicilor din Viena. La 20 Martie 1701 se lepădă formal de orice legătură cu mitropolia Ungrovlahiei „supt credința sa cea popească și vlădicească *se jură, se închină și se făgăduește" arhiepiscopului romano-catolic de Estergom (Strigoniu),* pe care îl recunoaște *„drept și adevărat mitropolit" al său.*

Tot atunci a iscălit un revers cu 16 puncte, dintre cari cel mai grav, al 6-lea sună astfel: „De astăzi încolo *mă lapăd* de

*) cf. Alex. Lapedatu, Pater Ianoș în „Prinos lui D. A. Sturza". București 1903 pag. 302 și urm.

www.dacoromanica.ro

toată curăspundenţia şi dătătura în ştiinţă prin scrisoare *şi prieteşugul şismaticilor, a ereticilor şi a craiului sau Vodii Ţării Munteneşti,* nici o carte de acum înainte cu aceia răspuns nu voiu avea. *Şi nici pe Bucureştean mai mult al meu arhiepiscop şi mitropolit a fi nu-l voiu cunoaşte, dară ieu într'una cu tot soborul meu arhiepiscopului de Estergom mă smeresc, pre acela a fi mitropolitul meu îl cunosc,* de acesta *în toate,* în care se cade vlădicului ca de al lui mai mare arhiepiscop, a-l asculta, *asculta-voiu.* Dară unde a fi lipsă, lui Vodă al Ţării Munteneşti sau altui cumva din şismatici a scrii carte mai 'nainte carte oi arăta-o teologului şi sfetnicului meu". Cu drept cuvânt numeşte D. N. Iorga reversul acesta iscălit de Atanasie în Viena „cel mai înjositor act public, săvârşit până atunci de vre-un vlădică românesc" *).—Peste cinci zile, la 25 Martie 1701, în Viena l-au hirotonit pe Atanasie din nou „întâi diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaş" — mitropolitul din Estergom Kollonits împreună cu episcopii romano-catolici unguri din Györ şi din Nyitra.

Aflând de cele întâmplate în Viena, *mitropolitul Teodosie Veştemeanul* din Bucureşti scria lui Atanasie următoarele cuvinte pline de amărăciune şi de durere: „Să ştii, că timpul vieţii acesteia scurt este şi după moarte vei ajunge în iad, împreună cu toţi aceia, cu care te-ai despărţit de obştea credincioşilor, călcându-ţi jurământul. Ai fost amăgit, fără îndoială, de măririle lumeşti, de aceea ai mai primit o sfinţire, călcând în picioare sfânta noastră maică biserică a răsăritului. Ai crezut poate, că prin îndoita sfinţire a ta vei ajunge la cinste mai mare şi cinstea aceasta a orbit ochii inimii tale, să nu vezi că sfinţirea cea de a doua n'a fost sfinţire, ci o comedie, şi prin aceasta ai luat asupra ta cătuşile de foc ale iadului şi ai pornit pe căile întunerecului, părăsind lumina adevărului".

Instalarea lui Atanasie s'a făcut la 25 Iunie 1701 în biserica

*) N. Iorga, Istoria bisericii româneşti. vol. II. pag. 29.

www.dacoromanica.ro

mitropolitană din Alba Iulia, dându-se ordin să participe toți protopopii și preoții, aducând cu sine din fiecare sat și câte 2—3 „oameni de cinste". Contemporanul Nicolae Bethlen, cancelarul Transilvaniei spune, că la instalare mulți mergeau plângând. In preajma instalării trebue să fi fost mare fierbere și nemulțumire între Românii ardeleni, dupăcum rezultă din documentele contemporane. Indeosebi Brașovenii se sfătuiau a se împreună cu toții și a nu lăsà „să piară legea creștinească din astă țară", căci primind acum pe Atanasie, după moartea lui li se va trimite altul *din Viena* și „de-om zice că e papistaș și n'om primì" se va răspunde „și alalalt încă a fost papistaș și l-ați avut" *).

V

De fapt reprezentanții Brașovenilor au avut îndrăzneala, să protesteze cu energie contra lui Atanasie, chiar în ziua instalării, deși întreg aparatul guvernului ardelean îi sta la dispoziție spre a-l ocrotì și a impune respect tuturor. Astfel Brașovenii fură scoși cu puterea din mânăstire. Dar la ușa bisericii mitropolitane *un preot și doi mireni* strigau în auzul tuturor, că nu pot îngăduì instalarea unui episcop catolic în biserica zidită de voevozii Țării Românești. Prin acest protest ei au salvat demnitatea bisericii ortodoxe-române chiar în ziua, când guvernul ardelean și cercurile catolice din Viena îi pregătiră prin Atanasie înmormântarea cu atâta fast.

La 27 Iunie 1701 Brașovenii și Făgărășenii înaintară în scris, la protonotarul Sarosi protest solemn contra „unirii". Pilda lor o urmară în curând protopopii, preoții și mirenii din județul Hunedorii, cari au protestat cerând să fie îngăduiți a trăì după obiceiul pravilei grecești și românești cu toate tocmelele bisericii, neadăugând și nescăzând nimic. Neavând încotro, Atanasie îngăduì aceasta la 18 Iulie 1701, dar cu condiția ca *„legea înălțatului împărat și cele 4 poncturi...* să nu le hulească!"

Turburările religioase au isbucnit în Septemvrie 1701, și în

*) Sterie Stinghe, Documente I. pag. 11—13.

www.dacoromanica.ro

orașul de scaun al lui Atanasie, în Alba-Iulia. Ortodocșii de aci au cerut una din cele două biserici românești pentru trebuințele lor. Atanasie a refuzat împlinirea acestei cereri și a interzis preoților a boteză și înmormântă pe ceice se împotrivesc „unirii".

Astfel s'a întâmplat că mulți au fost înmormântați ca vitele (tamquam cadavera brutorum) fără sunet de clopote și fără ceremoniile obicinuite. Cu toate acestea n'au putut fi înduplecați a-și părăsì legea, ci spuneau că decât să se facă papistași, *mai bine vor trece cu toții în Țara Românească*)*.

In numele celor prigoniți pentru vechia lor credință protestează cu graiul și în scris nobilul Gavriil Nagyszegi „împuternicitul legal al tuturor credincioșilor ortodocși din Transilvania și părțile anexe" (pag. 46) declarând că ei vor ținea morțiș la legea lor (constantissime adhaerebimus" 25 Septemvrie 1701). El a început a răspândì chiar proclamații în numele „universității Românilor neuniți" chemându-i pe toți la o mare adunare. Deaceea a fost prins împreună cu tovarășii săi și aruncat în temnița din Sibiiu la 23 Octomvrie 1701. Nemulțămirea poporului din cauza tuturor acestor persecuțiuni erà adâncă și amenință, să isbucnească într'o răsvrătire formală. Pentru a preveni această eventualitate, generalul comandant al Transilvaniei, Rabutin a concentrat la Alba-Iulia două companii de soldați.

Atanasie spuneà despre acest Nagyszegi, — care fiind el însuș Român cunoștea foarte bine firea poporului (p. 53 —) că ar fi fost un hoț ordinar. In această caracterizare vede d. Dragomir lămurit procedeul iezuiților, cari știu acoperì cu iscusință greșelile aderenților, dar nu au nici o cruțare pentru cinstea personală a adversarului, — și adaoge că „memoriile scrise de Nagyszegi în temnița din Sibiiu îl ridică la o înălțime morală, unde nu-l pot ajunge săgețile veninoase ale dușmanilor săi".

Sunt deosebit de instructive memoriile sale din 5 și 9 Noemvrie 1701, lămurind cum s'a făcut, „unirea" și prezicând turbură-

---

*) „Valachos omnes in Transalpinam potius secessuros, quam catholicos futuros" pag. 42 nota 2.

www.dacoromanica.ro

rile religioase, cari aveau să isvorească din acest act forţat. El arată că *nici preoţii nu înţeleg rostul unirii* *), *cu atât mai puţin îl pot înţelege ţăranii*; când vor ajunge însă a pătrunde tainele acestei uniri, vor scoate din casele de piatră pe ceice i-au tulburat în credinţa lor şi îi vor ucide **).

Deşi erà întemniţat, spuneà că *mai bine vrea să moară ori să fie răstignit, decât să-şi părăsească religia.* Conjură pe toţi, să nu se amestece în chestiuni de religie şi de credinţă, ci să le lase pe acestea în grija lui Dumnezeu, să se poată bucurà oricine de libertate sufletească (religionibus dent pacem... habeat quisque animae suae libertatem). Despre Atanasie şi ceice l-au însoţit la Viena susţineà, că *n'au fost în drept să facă unirea în numele tuturor Românilor,* nici să vorbească la curtea împărătească din Viena în numele poporului întreg despre o chestiune, care şi în timpul de faţă este multora *necunoscută,* cu atât mai necunoscută era atunci ***) („nonime totius gentis Valachicae informarunt Augustam Aulam, cum tamen hodiernum multis haec res sit incognita ne tum temporis fuisset" — anexe 8). Nagyszegi a auzit că Atanasie are de gând să pună *câte un soldat la casa fiecărui Român ortodox* şi să-l lase acolo până se vor uni toţi, dar crede că nici din măsura aceasta nu va profita „unirea" ci va păgubì împărăţia, căci se va pustiì ţinutul acesta, *oamènii vor căutà să scape cu fuga, căci nu este închisă ţara cu zid de piatră* (...regio vastaretur, homines fuga sibi consulerent, quia provincia lapideo muro septa non est — p. 11). Urmează o constatare dureroasă şi un desiderat propriu a indicà, în ce măsură *sdruncinaseră* evenimentele bisericeşti din cursul

*) Popae... negotium non percipiunt, si autem penetrabunt ipsi popae populum pervertent (anexe p. 6).

**) ex domibus lapideis eos qui perturbationem religionis fecerunt, extrahant...; ossabunt quemcunque, qui ipsos perturbaverit (anexe p. 7).

***) Interesant, că aceeaş părere o esprimă mai târziu consilierul curţii din Viena, Bartenstein (Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen illyrischen Nation in Kaisl-Königl Erblanden-Frankfurt şi Leipzig 1802 p. 55.

www.dacoromanica.ro

anilor 1698-1701 *încrederea mirenilor în vlădica şi în preoţii lor.* Constată Nagyszegi, că Românii cei vrednici nu pot ajunge episcopi, fiind săraci, iar dela ceice au câştigat episcopia cu bani şi cu daruri, poporul român nu poate aşteptà *nici un bine!* Deaceea exprimă dorinţa, ca în fruntea bisericii ortodoxe să pună împăratul *un mirean,* care să nu târguiască vocaţiunea sa pe bani („qui vocationem suam non nundinaretur pecunia"). Dar acesta să nu fie ales dintre nobili sau bogaţi, ci să fie om cu frica lui Dumnezeu, priceput, credincios şi milostiv... *nu din rândul preoţilor, ci dintre mireni* („non ex sorte popparum, sed sit saecuralis homo" adn. p. 12). Mai adauge, că după a sa părere amărâta şi nenorocita naţiune română nu-şi poate încredinţà afacerile sale exclusiv episcopilor şi preoţilor, căci după cum vede şi după cum ceteşte în multe locuri, toate relele vin dela păstori, iar lucrurile bune dela Dumnezeu („quemadmodum videmus, legoque multis în locis, quod a pastoribus omnia mala proficiscantur, bonae res vero a deo").

Cu toate că cel ce scrià lucrurile acestea erà întemniţat, deci făcut inofensiv pentru cei dela cârma ţării, se vede că memoriile lui au pătruns până la curtea din Viena, unde nu au întârziat a face oarecare impresie. Dovadă că la 12 Decemvrie 1701 împăratul Leopold se simţì îndemnat a publica un *decret de toleranţă* ordonând, ca nime să nu jicnească pe Români în libertatea lor religioasă, iar celor jicniţi până atunci să li se dea satisfacţie, fiind dorinţa împăratului, ca tot insul să poată trăì pacinic în legea sa. Decretul acesta de toleranţă a fost publicat şi în limba românească, ceeace dovedeşte că el erà foarte necesar spre a potolì nemulţămirea celor ce erau de aceleaşi păreri cu Gavriil Nagyszegi şi cu tovarăşii lui legaţi în lanţuri şi întemniţaţi la Sibiiu. Cum dorià împăratul Leopold să fie aplicat decretul acesta de toleranţă, a indicat prin faptul că în aceeaş zi a dat ordin guvernului ardelean să aresteze pe protonotarul Sàrosi, fiindcă îşi împlinise datoria de a înregistrà protestele Românilor ortodocşi. Un an de zile a fost ţinut bietul om în temniţa din Alba-

www.dacoromanica.ro

Iulia. Această procedare a indispus şi pe boierii din Ţara Românească, după cum arată colonelul Wellenstein într'un raport al său trimis în Braşov la 7 Februarie 1702 generalului Glökelsburg *). La sfârşitul anului 1702 Sàrosi fù liberat din temniţă şi restituit în funcţie; unii dintre cei deţinuţi la Sibiiu muriseră în temniţă (p. 62), lui Nagyszegi i s'a uşurat încâtva pedeapsa, la intervenţia lui Apor fù slobozit din lanţuri şi lăsat să umble liber prin oraş, spre a-şi găsì un apărător în faţa dietei ardelene (1703). Dar dieta aceasta se disolvă fără a se ocupà de procesul lui Nagyszegi. Astfel el rămâne mai departe în temniţă, de unde abia la 20 Septemvrie 1706 fù slobozit cu condiţia însă de a nu părăsì oraşul Sibiiu.

Asupririle Românilor ortodocşi continuară. La stăruinţa lui Constantin Brâncoveanu însuş ambasadorul englez dela Poartă, lordul William Paget intervine la împăratul Leopold în favorul Românilor ardeleni, dar fără rezultat. Suferinţele lui Nagyszegi şi ale tovarăşilor săi de o parte, brutalitatea generalului Rabutin de alta făcură să amuţească deocamdată glasul împotrivirii, dar jăratecul nemulţumirii ardea sub spuza acestei tăceri silite.

Atanasie şi aderenţii săi aveau să îndure încurând o cumplită desamăgire: la 1703, când s'a publicat dietei ardelene diploma împăratului Leopold din 1701, prin care se confirma unirea şi li se puneau în vedere oarecari înlesniri, cele 3 naţiuni ale Ardealului protestară solemn contra actului împărătesc, care n'a reuşit deci să intre în deplină valoare de drept. Curtea din Viena ar fi avut mijloace, să caute mai târziu, cu alt prilej potrivit, a înduplecà dieta, să recunoască diploma aceasta. Dar n'a făcut-o, pentrucă văzând slăbiciunea lui Atanasie, nu s'a simţit obligată a-şi împlinì făgăduinţele.

*) „..... die Boiarn scheinen sehr malcontent weilen ihrem Vernemmen nach sowohl dem Sarossi als anderen Wallachen hier im Lande einige ohngelegenheit wegen des Glaubens zugestossen seye, indemedoch vermög des Fridens jeder in seiner Religion ohngekränkt gelassen werden sollte". C. Giurescu şi N. Dobrescu. *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu. Bucureşti 1907 pag. 121.*

www.dacoromanica.ro

Mai târziu „unirea" a fost serios periclitată prin acțiunea lui Ioan Țirca, sprijinit de Francisc Rákoczy II și așezat în fruntea bisericii ortodoxe din Ardeal. Dar păstorirea lui ardeleană a fost de scurtă durată și e puțin lămurită din cauza lipsei de documente. După ce armele împăratului din Viena au câștigat biruința în Ardeal, sub ocrotirea lor s'a putut ține iarăș un sinod la Alba-Iulia cu 33 protopopi, cari s'au rostit pentru unire, pentru ca mai târziu, la 1711, să se lapede din nou de ea, împreună cu însuș Atanasie. Iezuiții susțin că aceasta s'ar fi întâmplat din cauza amenințărilor de către aderenții lui Țirca. Hevenessy a reușit însă a stoarce dela ei, către sfârșitul anului, o nouă mărturisire de credință în favorul unirii.

După atâtea balansări și sbuciumări sufletești nenorocitul Atanasie a murit la 19 August 1713 trecând „din această lume cu mare greime". Iezuiții unguri, al căror prisonier a fost bietul Atanasie în viață, au reușit a-l confiscà și în preajma mormântului deschis, numai dânșii rostind aci două cuvântări funebre: una în limba *ungurească* și alta în cea *latinească*.

VI

După moartea lui Atanasie sinodul protopopilor din 9 Noemvrie 1713 candidase la scaunul episcopesc pe Iezuitul silesian Wenceslau Franz, fost secretar al lui Atanasie, dar împotriva lui Franz se ridicară învinuiri de viață imorală *). Guvernatorul ardelean, contele Sigismund Kornis sprijineà pe Ioan Pataki, în interesul căruia trimise la Viena o deputație de Români uniți în frunte cu Ștefan Rat. Acesta însoțise la 1701 și pe Atanasie; protopopii îl numeau *„tatăl minciunii"*, la 1703 fù ridicat la rangul de nobil în chip de răsplată pentru serviciile lui în

*) Laurențiu Petz l-a acuzat, sub rosa, că cu oarecare *„Ursula contraxit semisponsalitia"* exprimându-se, că iubește mai mult pe această Ursula decât episcopia cf. „Cultura creștină" din Blaj 1916 nrii 2 - 3.

www.dacoromanica.ro

cauza unirii, deşi iezuitul Szunyogh scrie despre el că erà „tot atât de mult unit cu biserica latină pe cât e de unit *focul cu* apa", dovadă că a sprijinit acţiunea episcopului Ioan Ţirca, iar fetele şi le-a măritat după Greci „şismatici".

Rezultatul delegaţiei fù, că din Viena s'a ordonat alegere nouă. Sinodul electoral din 16 Aprilie 1914 a candidat pe 3 inşi: 1. Wenceslau Franz, 2. protopopul Pavel din Haţeg şi 3. protopopul Dumitru din Alba-Iulia. De Pataki nici nu voirà să audă protopopii, considerându-l ca pe un *renegat,* care trecuse la ritul latin. Urmă deci al 3-lea sinod electoral la 24 Noemvrie 1714, participând la el 2 catolici, 2 iezuiţi şi 40 protopopi români. Aceştia îşi susţin votul dat în sinoadele anterioare şi recomandă din nou în primul loc pe Wenceslau Franz, iar pe Pataki nu-l candidează, fiindcă a disprețuit ritul bisericii româneşti, are fire despotică şi *ameninţă că va schimbà obiceiurile străvechi.* Regimul însă îşi bătù joc de votul protopopilor în chip frivol. Ordonă al *4-lea sinod electoral,* care se şi ţinù la 9 Ianuarie 1715, participând *numai* protopopul Ionaşcu din Veneţia Făgăraşului, un aderent al lui Patakì, care fu candidat acum cu un singur vot *(„unanim")* la scaunul episcopesc. Astfel se împlinì voia guvernatorului Kornis, care nu lipsì a-şi exprima cătră Hevenessy dorinţa ca „statul catolic să întreacă în număr şi putere pe celelalte confesiuni". In zadar protestară câţiva protopopi mai bătrâni împotriva ne mai pomenitelor mijloace violente, puse de guvern în aplicare la acest simulacru de alegere a lui Pataki („insolito more inexcogitabilibusque adhibitis modis et violentiis") *).

La 6 Iulie 1716, după ce împăratul făgăduì o moşie pentru episcopul unit, scaunul din Roma a încuviinţat întemeierea unei episcopìi nouă la Alba-Iulia („indulgendum esse erectioni *novi* episcopatus Albae-Iuliae). Directorul cameral Ignatie Haan propuneà a se da episcopiei unite domeniul Cetatea de piatră. Dar

*) „Cultura Creştină" l. c.

www.dacoromanica.ro

propunerea nu i s'a primit sub cuvânt, că această localitate e situată la marginea nordică a Transilvaniei, de unde episcopul nu şi-ar puteà supraveghià în deajuns credincioşii. S'a decis ca noul episcop să-şi aibă reşedinţa în Făgăraş, în speranţa că dela această margine sudică a Transilvaniei propaganda catolică s'ar puteà extinde şi asupra Olteniei, care ajunsese la 1718 sub cârmuire austriacă. Infiinţarea definitivă a episcopiei a urmat la 3 Februarie 1721 prin bula papală „Rationi congruit", iar confirmarea lui Pataki ca episcop de Făgăraş la 15 Iunie acelaş an, după-ce el de dragul vlădiciei se întorsese dela ritul latin la cel grecesc. De la moartea lui Atanasie până la înscăunarea lui Ioan Pataki biserica greco-catolică a rămas sub conducerea nominală a vicarului,—protopopul Ion din Veneţia,—de fapt însă erà cârmuită de iezuiţii maghiari Szunyogh şi Régai, care acesta din urmă îndeplinì şi funcţia de „teolog" pe lângă Pataki şi pe lângă Inocenţiu Klein până la 1738, când fù revocat şi înlocuit cu iezuitul Iánossi, după moartea căruia fu numit Iosif Balog, la 1741.

In Făgăraş clădise Constantin Brâncoveanu la 1697-8 o biserică frumoasă cu hramul Sf. Treime şi Sf. Nicolae. Principele Apaffi îşi dăduse încă din 1694 învoirea cu condiţia însă ca zidurile acestei biserici „să nu fie peste măsură de groase, nici prea înalte din respect cătră cetate, al cărei turn se cuvine să stăpânească împrejurimea".

Din venitele vămii Rucăr şi Dragoslavele destinase darnicul ctitor *250 taleri* „ca să fie preoţilor de hrană şi de îmbrăcăminte", dar numai „până vor ţine legea pravoslavnică, iar de cumva ar schimbà legea — adaugă Brâncoveanu — să fie lipsiţi de această milă, ce am făcut". — Urmaşul său Ştefan Cantacuzino întări şi el acest hrisov de danie la 21 Noemvrie 1714, precum îl întări mai târziu şi Nicolae Mavrocordat (16 Martie 1719).

Ca ironia şi batjocura să fie cu atât mai dureroasă pentru Români, înscăunarea renegatului Pataki se făcù *la 6 August 1723* în mod fortaţ tocmai în această biserică brâncovenească, în care un preot catolic îl întâmpină pe noul episcop rostind o cuvântare *în limba ma-*

www.dacoromanica.ro

ghiară! Românii din Făgăraș, cari nu voiau să iasă întru întâmpinarea lui Pataki, erau amenințați cu pedeapsă de câte 12 fiorini. Preotul ortodox slujì liturghia, pe care credincioșii lui Pataki o ascultară, în mod pasiv, ca niște oaspeți. La sfârșitul liturghiei s'au citit bulele papale în traducere românească. Episcopul Pataki încercă numai decât să atragă pe Făgărășeni împreună cu popa Toma la „unire", dar neizbutind s'a înfuriat de mânie, a pus în obezi pe popa Toma împreună cu epitropul Vasile Pop și i-a aruncat în temniță, iar biserica a luat-o în stăpânire cu ajutorul soldaților nemți, după ce protopopul unit Ionașcu luase cheile prin înșelăciune. Făgărășenii nu au întârziat a cere satisfacție dela căpitanul orașului Simion Boer declarând întocmai ca la 1701 ortodocșii din Alba-Iulia, că *mai bine vor părăsì țara decât să primească „unirea"*.

Rămași fără frumoasa lor biserică, Românii ortodocși din Făgăraș începuseră a se întrunì la sfintele slujbe într'o casă particulară, dar episcopul Pataki îi scoase și de aci. Mai târziu ei trimit jalbă la curtea împărătească din Viena, arătând nedreptatea și fărădelegea săvârșită de Pataki. Intervenì cu rugăminte și văduva lui Constantin Brâncoveanu adăugând, că acest episcop vrea să-i răpească și biserica din Sâmbăta de sus. Camera aulică din Viena înțelegând nedreptatea, ce li s'a făcut bieților oameni, dădù ordin episcopului Pataki, să le restitue biserica. Acesta însă căutà să-și justifice fapta afirmând un neadevăr, anume că însuș regele ar fi *dăruit* uniților această biserică, pe care papa s'a grăbit a o declarà *catedrală*. El acum nu o poate restituì până ce nu o va degradà papa iarăș la treapta de biserică parohială. Pe preoții „șismatici", spuneà că i-a oprit a slujì într'însa fiindcă „fură lucrurile bisericii și le duc în Țara Românească"... Camera aulică din Viena provocă pe Pataki încă *de două ori* să restituie biserica, amenințându-l chiar cu raport la rege și cu destituirea. Dar Pataki, știindu-se sprijinit de membri catolici ai guvernului ardelean, se împotrivì până la sfârșit poruncilor de restituire. In Octomvrie 1727 Doamna Marica, văduva lui

www.dacoromanica.ro

Brâncoveanu cerù din nou curţii din Viena restituirea bisericii. Cererea a rămas însă fără rezultatul dorit, ca şi a Făgărăşenilor. D-l Dragomir încheie expunerea privitoare la aceste peripeţii ale bisericii brâncoveneşti cu următoarele reflecsiuni juste: „birocraţia din Viena, prin faptul că zădărnici pronunţarea unei sentinţe, consfinţì unul din *cele mai nelegiuite şi ruşinoase* acte săvârşite împotriva noastră: răpirea bisericii din Făgăraş".

Oricât de fanatic şi hiperzelos erà Pataki în răspândirea „unirii"; n'a reuşit să stârpească sămânţa ortodoxiei româneşti din Ardeal. Au mai rămas în diferite părţi sute de preoţi ortodocşi, cari se sfinţeau pe la bătrânul episcop Dosofteiu din Maramureş, prin Muntenia şi Moldova, ori pe la Arad şi Timişoara. El însuş fu silit a recunoaşte că „schisma mai dăinueşte în multe locuri". La 3 Iunie 1727 se plângeà, că voind să introducă oarecare *modificare catolică* în slujba liturghiei, nici preoţii săi nu l-au ascultat, ci au *continuat a face slujba după vechia datină*.

VII

După moartea lui Pataki, întâmplată la 29 Octomvrie 1727, biserica greco-catolică a fost condusă de superiorul iezuiţilor din Cluj, patèrul Adam Fitter.

La 4 Iunie 1728 se întrunì sinodul electoral în Alba-Iulia, fiind condus de episcopul catolic maghiar Ioan Antalffy şi de Fitter. Acesta din urmă ţinu o cuvântare *ungurească,* iar sinodul însuş cerù dela curte supunerea episcopului unit sub jurisdicţia episcopului romano-catolic din Alba-Iulia şi-a ierarhiei catolice din Ungaria *)... „Atâta lipsă de demnitate — observă d. Dragomir — n'a mai dovedit niciodată clerul românesc din Ardeal".

---

*) „..... causae gravioris momenti *ad episcopum latinum* deferantur, ipso vero, pro majori gravitate causae minime sufficere valente, ad *archiepiscopum colocensem* (velut Transilvaniensi episcopi latini metropolitani) pariter deferentur" pag. 111. nota 2.

www.dacoromanica.ro

Paralel cu această decadență și înstrăinare ni se înfățișează atitudinea plină de conștiință religioasă și națională a Românilor brașoveni, cari n'au îngăduit nici un moment întreruperea legăturilor duhovnicești cu mitropolitul Ungrovlahiei Teodosie Veștemeanul, cu Antim Ivireanul, cu Mitrofan și cu Daniil. Trimiși de ai lor mergeau în delegație la București dovedind, că nu sunt nici de cum amestecați la „unire". Astfel au fost pe la mitropolitul Teodosie, pe la Stolnicul Constantin Cantacuzino, pe care l-au găsit „prea învățat și filosof", pe la însuș Constantin Brâncoveanul, despre care spun cu mulțămire că i-a învățat de ajuns și „i-a întărit cu cuvintele"... — Iată unde au reușit ei să afle un sprijin însemnat în lupta pentru apărarea independenței și libertății lor sufletești!

La 5 Mai 1723 *Românii din Țara Bârsei* exprimau nestrămutata lor hotărîre de a rămâneà statornici în credință „cu glas mare" și în cuvinte de un frumos avânt apostolesc: de sfânta noastră credință „nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărți" *). Și nu i-a putut despărți nici pe ei, nici majoritatea poporului român din Ardeal.

Zadarnic profteà episcopul Pataki, să fie pomenit și numele lui la liturghie. Brașovenii răspundeau „cumcă nu se primesc dogmele măriei sale de nime, nici se va pomeni în biserica noastră vlădică unit". — Zadarnic se umpleà Pataki „de otrava măniei" amenințându-i că nu le va da pace „până la moarte". Ei rămâneau neclintiți pe lângă hotărârea exprimată atât de puternic și la 1698 și la 1701 și la 1723 și mai târziu în nenumărate rânduri.

La 1724 generalul Tige a interzis Brașovenilor a mai sta în vre-o legătură cu mitropolia din București pe motiv că aceasta se află „în Țara Turcului", le-a permis însă a intrà în legături ierarhice cu episcopia Râmnicului, care după 1718 (pacea dela

*) Sterie Stinghe, Istoria bisericii Scheilor p 56 și urm.

www.dacoromanica.ro

Passarovitz) erà „în țara împăratului nostru". Mai târziu intrara în legaturi cu mitropolia sârbească din Carloviț, trimițând chiar deputați brașoveni la congresul național-bisericesc al Sârbilor. Mitropolitul Vichentie Ioanovici le făgaduise tot sprijinul. De sigur cu știrea lui sosì la Brașov catră sfârșitul anului 1735 episcopul din Cruședol Nicanor Meletievici, întâmpinat la Codlea și adus cu cinste, în sunet de clopote, în biserica din Brașov, unde 2 ani înainte, episcopului greco-catolic Inochentie nu i s'a dat voie nici măcar să steà în strana vlădicească *).

Acest Meletievici instituì ca protopop la Brașov pe Radu Tempea, un vrednic și luminat păstor sufletesc, un „admirabil luptător pentru independența politică și bisericească a Românilor", unul care, fiind prigonit mai târziu de elementul săsesc, aveà curajul să spună în auzul tuturor că „nu va pleca capul la poalele Sașilor". Tot un astfel de protopop luptător a fost și urmașul lui Radu, Eustatie Vasilievici, care călătorì în interesul bisericii sale la Belgrad și la Carloviț, unde Românul brașovean Vlad Mălăescu erà secretarul mitropolitului sârbesc, iar mai târziu la Petersburg, deschizând astfel orizonturi nouă în lupta Românilor ortodocși din Ardeal și trimițând pe fiul sau Dimitrie Eustatievici autorul celei dintâi gramatici românești și directorul celei dintâi școale normale de învățători, deschise în Sibiu pe la 1785 — să studieze în vestita academie teologică din Kiev.

Legăturile acestea cu Românii din Principate, cu Sârbii și cu Rușii neliniștеau însă pe cei îngrijorați de soarta unirii. Deaceea consilierul curții din Viena, Ivana, cereà, să nu se mai permità mitropolitului sârbesc nici un amestec în trebile bisericii din Ardeal, căci se surpă sfânta unire; să nu se mai îngădue șismaticilor nici măcar temporar vre-un episcop (Meletievici se întoarse la Cruședol, fiind amenințat cu escortare), de oarece toți Românii din Ardeal au primit unirea pe timpul împăratului Leopold. Acest neadevăr istoric, — proclamat pentru

*) Stinghe o. c. p. 110–116.

www.dacoromanica.ro

întâiași dată de consilierul amintit, la începutul anului 1736 — fù îmbrățișat de cercurile catolice cu deosebită pasiune și transformat cu timpul într'un fel de dogmă a politicei de stat, cu toate că o serie nesfârșită de manifestațiuni periculoase ale poporului român ardelean dovedise cu prisosință imposibilitatea de a o susține și duce la biruință.

La 1743, când delegații brașoveni se înfățișară din nou la congresul sârbesc, comisarii imperiali au protestat, dar congresul a susținut părerea că, dupăce episcopia Râmnicului a ajuns din nou sub Turci, biserica ortodoxă din Ardeal trebue să rămână în legătură nemijlocită cu mitropolia ortodoxă-sârbească din Carloviț.

VIII

Pe episcopul Inochentie Micu-Klein, „caracter inflexibil și temperament vioiu, sanguinic", îl înfățișează documentele contemporane ca pe un luptător intrepid împotriva tendințelor de subjugare catolică. Intrigile iezuiților au făcut din acest Român o jertfă politică a „unirii". La începutul păstoririi sale fusese și el destul de zelos pentru „unire", cum arată faptul, că la 1730 a cerut să fie puși sub jurisdicția sa *cu ajutor armat,* toți preoții șismatici, numărul cărora se urcà la 486. Mai târziu s'a convins, că politica „unirii" a adus pentru Români „o lungă serie de desiluzii". Când a cerut respectarea promisiunilor împărătești cuprinse în diploma lui Leopold din 1701, i s'a răspuns că conceptul original al acestei diplome *nu se găsește.* Astfel împărăteasa Maria Teresia a confirmat la 9 Septemvrie 1743 numai diploma I-a, din 1699. In zadar a protestat Inochentie. In zadar arătà el în memoriile sale nedreptățile săvârșite de funcționarii statului și de domnii feudali față de preoții uniți, pe cari „îi prind, îi judecă, îi pedepsesc, iar pe soțiile și copiii lor îi aruncă în temniță", — măsurile de îndreptare a acestei situații intolerabile întârziau mereu. Iar când a îndrăznit să ceară ca

www.dacoromanica.ro

poporul român să fie considerat ca a 4-a națiune politică în constituția Transilvaniei, fiindcă „însăș legea firii poruncește, că celce poartă sarcina, să poarte și folosul", dieta ardeleană din 1744 abia s'a îndurat a recunoaște libertatea bisericii unite (art. VI) și a primì pe nobilii români uniți între națiunile privilegiate, dar fără ca ei să poată constituì o națiune deosebită (art. VII). Curtea din Viena îl sprijinise la început cu „nădejdi mângăitoare", dar și acolo aveà elementul unguresc o influență cu mult mai mare, decum ar fi putut s'o aibă un Vlădică român din Ardeal. Staturile ardelene spuneau că Inochentie cere „ceeace clerului și plebei valahe, după firea ei..., *nu i se cuvine niciodată*, căci „Valahii sunt tâlhari, hoți și leneși". Episcopul Inochentie răspundeà: „Nu trebue să vă miraţi, căci bieților oameni în afară de piele nu le lăsați nimic, cu ce să se hrănească. Oare nu Românii vă lucrează ocnele, minele de fier și de aur, iar de pe unii nu despoiați și pielea?" Staturile ziceau: „Clerul și poporul român nu s'a unit din inimă". Vlădica răspundeà: „Cele ce sunt ascunse în inima omului, numai Dumnezeu le poate judecà".

Intr'un rând Inochentie fù întrebat de contele Toroczkay, dacă Românii sunt în adevăr uniți cu biserica romano-catolică? Episcopul a răspuns afirmativ accentuând însă că așteaptă să li se dea și uniților „aceleași beneficii, de care se bucură romano- catolicii".

— „In chipul acesta unirea nu este adevărată, ci condiționată si clerul român mărturisește unirea numai pentru folos" zise contele, iar episcopul Inochentie replică hotărât: „Eu și clerul meu ne-am unit sub condiția de a obține acele beneficii și foloase, de cari se bucură romano-catolicii, altmintreni dacă nu ni se dau, ne-am face chiar și Turci".

La 25 Iunie 1744 ținù în Blaj un sinod, la care participară aproape toți protopopii, cărora episcopul le puse întrebarea categorică: „Dacă toate câte s'au făgăduit Românilor uniți, nu s'ar puteà dobândì, mai voesc ei să țină unirea ori se lapădă de ea?" La această întrebare s'a produs un freamăt între ascultă-

www.dacoromanica.ro

tori și — cum arată raportul unui contemporan — de atunci și mai tare s'a răspândit „schisma".

Această atitudine a episcopului trezì bănuieli în cercurile catolice din Ardeal și la Viena, unde iezuiții îl denunțară ca pe un răzvrătitor și trădător de patrie. Chemat la Viena, să se „purifice", — intrigile țesute de „teologul" iezuit cu multă dibăcie și stăruință contra lui — îl așezară pe neașteptate în fața unei comisiuni de judecată, care îi prezintă numai decât un registru al afirmativelor sale păcate. A înțeles că erà prins în cursă și nu-i mai rămâneà decât o singură cale de scăpare: să încerce doar va găsì la scaunul papal din Roma dreptatea, pe care o ceruse zadarnic dela curtea împărătească din Viena. Dar papa socotì, că nu e bine să se strice cu puternica împărăție habsburgică de dragul unui prigonit vlădică românesc. Și astfel pe Inochentie îl înghițì de viu mormântul exilului.

Concluzia practică a luptelor încordate și a experiențelor sale amare nu o mai putù trage el însuș. Nu lipsì însă a o trage vicarul său: protopopul Nicolae din Balomir, care părăsind „unirea", călătorì prin Rusia și Țara Românească, spre a dobândì sprijin în lupta pentru biserica străbună, a cărei cauză dreaptă începù a ieșì la iveală și a se afirmà cu atât mai puternic, cu cât persecuțiile și mijloacele teroristice, aplicate spre exterminarea ei, deveniau mai numeroase.

IX

Căderea lui Inochentie fù accelerată și prin coincidența întâmplătoare, că tocmai în primăvara anului 1744 se ivì în Ardeal călugărul sârb *Visarion,* spre care alergau masele poporului ascultându-l și privind la el „ca la un înger coborât din cer". Drumul lui dela Dobra până la Sibiiu a fost o adevărată cale de triumf și efectul cuvintelor lui s'a resimțit uimitor de repede, ceea ce îndemnă pe episcopul Inochentie să constate cu durere la sinodul din 1744, că poporul nu mai yrea să

www.dacoromanica.ro

cerceteze bisericile unite, nici să asculte de preoții uniți, își îngroapă morții fără prohod, iar copiii și-i botează prin femei bătrâne.

Visarion erà om tânăr, abia de 30 de ani, și călugăr simplu.

Nu poate fi considerat ca un merit al său personal efectul trecerii lui prin satele ardelene, ci ca o manifestare aproape spontană, ca o izbucnire a nemulțumirii și amărăciunii, care se încuibase în sufletul poporului, îndată ce a prins de veste că preoții s'au abătut în câtva dela credința strămună. Visarion fu deținut în Sibiiu și luat la întrebări. El nu-și pierdù cumpătul, erà scump la vorbă, evitând a da prea multe lămuriri asupra acțiunii sale, mărginindu-se a constatà că unirea formează o abatere dela credința bisericii ortodoxe și că „uniții au *două* religiuni, ei nu țin însă nici una, nici pe cea catolică și nici pe cea răsăriteană, el însă i-a îndemnat, să se țină ori de una ori de alta". Țăranii din mai multe sate au alungat preoții uniți, cum au făcut Sălișteni, cari și-au adus numai decât preoți ortodocși. Dar aceștia au fost ridicați și aruncați în temnița din Sibiiu, fapt care a alarmat pe toți locuitorii din sat, i-a făcut să alerge cu mic cu mare la Sibiiu (9 Ianuarie 1745) și să ceară liberarea acestor preoți nevinovați. Generalul-comandant amenință, că dacă nu se împrăștie mulțimea, va da ordin să fie împușcați (Feuer in dieselben geben zu lassen). Magistratul sibiian însă a reușit să-i potolească, înduplecându-i să trimită numai câțiva dintre ei spre a le înaintà jalbele în scris. Urmarea a fost totuș că țăranii Daniil Milea, Stan Borcia și Dumitru Steflea au trebuit să steà *patru ani* în temniță, fiindcă avură îndrăsneala să-și apere legea și biserica strămun

Cerându-se clerului „unit" propuneri potrivite a pune stavilă mișcării pornite contra lui, exprimă părerea că această mișcare ar fi fost pricinuită de călugărul Visarion și de alți preoți veniți „din *Muntenia* și *Moldova,* ca să cutreere satele. Ei învățau poporul nu numai să osândească „unirea" și să nu recunoască pe preoții uniți, ci și că cei grijiți cu tainele uniților sunt pe

www.dacoromanica.ro

veci condamnați. Opriră deci pe credincioși, să mai stea de vorbă cu preoții uniți amenințându-i cu afurisanie și declarând că uniții au profanat bisericile și astfel aceia, care le frecuentează, păcătuesc greu".

Spre curmarea răului preoții uniți propuneau măsurile următoare:

1. Să nu se permită intrarea nici unui preot din afară în Transilvania, iar aceia dintre Românii ardeleni, cari ar vrea să treacă prin vre-un pas în Moldova și în Țara Românească, să fie examinați, oare nu merg cu scopul de a se hirotonì preoți. Dacă în adevăr s'ar dovedì aceasta, să fie predați celui mai apropiat jude, aruncați în temniță și pedepsiți.

2. Preoții ortodocși împrăștiați prin sate să fie arestați de către puterea civilă.

3. Să se impună poporului, dar mai ales juzilor cercetarea bisericii, sub amenințarea unei pedepse de 40 florini.

4. Să se impună preoților ortodocși sarcini publice.

5. Iar preoții uniți să fie recomandați spre protecțiune funcționarilor din comitate și districte „față *de obrăznicia plebei amăgite*"....

„Rușinoasă pagină — observă d. Dragomir — pentru istorie, care trebuie să înșire între cei mai mari și mai puțin loiali dușmani ai bisericii noastre pe proprii săi fii".

X.

Sunt deosebit de frumoase și instructive documentele contemporane privitoare la „eroismul religios al poporului", care s'a revoltat în cele mai multe sate din sudul Transilvaniei, când prin o proclamație a guvernatorului Ioan Haller (din 6 Aprilie 1745) i s'a adus la cunoștință, că M. Sa împărăteasa nu permite să fie răsturnată „unirea", ci o va susține cu orice mijloace, chiar și cu forța. Poporul din Rășinari a luat cheile bisericii, alungând pe protopopul unit și pe preoți. Magistratul

www.dacoromanica.ro

din Sibiiu a reuşit a împăcà spiritele, dar Românul renegat *Petru Dobra,* directorul fiscal, a intervenit cerând arestarea corifeilor atât din Răşinari, cât şi din alte sate. „Uniţii" din Făgăraş spuneau că s'au dus la preotul unit Vasile şi l-au întrebat, "dacă sufere vre-o schimbare prin „unire" legea şi pravila cea de ritul românesc răsăritean? Atunci Vasile s'a jurat pe credinţa sa de preot, că prin unire legea lor nu sufere nici o schimbare, „dacă vom simţì vre-o abatere dela credinţa noastră — noi ne vom lăpădà cu totul de unire".

Cei din Alba-Iulia au protestat din nou în mod solemn contra unirii, declarând că nu au fost şi nu vor fi *niciodată uniţi.* Interesant e şi cazul din Vinţ, unde s'a ridicat întreg poporul din sat întru apărarea preotului său ortodox spunând, că toţi sunt „gata a pecetluì cu sânge credinţa cătră crăiasa, dar cum sufletul aparţine lui Dumnezeu, care l-a zidit şi răscumpărat cu sfânt sângele fiului său, — ei nu-l jertfesc nici unui om pământean şi nu-şi părăsesc legea veche de dragul nimănui, nu pot să se despărţească de preoţii lor, pentru a primi alţii,—uniţi,—ci mai bine vor murì, ca să-şi dovedească astfel stăruinţa neclintită în vechia lor credinţă".

Această atitudine eroică a poporului român neliniştea foarte mult pe catolicii din guvernul ardelean, ca şi pe împărăteasa Maria Terezia, care se simţì îndemnată a declara la 18 Maiu 1745 că „uniţii de ritul grecesc sunt catolici întocmai ca şi cei de ritul latin". Guvernul ardelean se grăbì însă a o lămurì, că nu e bine să afirme lucrul acesta, deoarece el a trezit nedumeriri chiar şi mai înainte, când în clauza de aprobare a articolelor dietale VI şi VII din 1744 se spuneà că „şi uniţii sunt catolici". Oamenii îşi închipuiau astfel, că preoţii i-au înşelat şi le-au impus, fără de ştirea lor, ritul latin pe care îl urăsc din adâncul inimii".

Măsurile, pe cari voiau să le aplice catolicii din Ardeal faţă de Români, nu erau potrivite a liniştì spiritele. Deaceea împărăteasa Maria Terezia delegă pe episcopul rutean din Mişcolţ,

www.dacoromanica.ro

Manuil Olsavsky (la 30 August 1745) să facă o vizitație canonică între Românii ardeleni. Acesta propuse aplicarea unor mijloace și mai draconice contra ortodocșilor; spre a-i lipsì de preoți, socoteà că ar fi potrivit să fie rugat patriarhul din Constantinopol a oprì pe vlădicii din Muntenia și Moldova să mai sfințească preoți pentru Ardeal.

Examinate propunerile lui Olsavsky de către statul catolic ardelean, acesta constată că sunt prea severe, cerând arestarea unui număr prea mare de preoți și țărani, ceeace ar trebuì să se facă fără sgomot, ca să nu afle *domnitorii șismatici ai țărilor învecinate*, căci ar puteà să se răsbune asupra catolicilor dela ei.

In sfârșit la 15 Aprilie 1746 împărăteasa iscălì *trei decrete* în chestia tulburărilor religioase din Ardeal. — Prin cel dintâi mustră guvernul, că nu a procedat destul de sever și ordonă arestarea tuturor preoților sfințiți în Țara Românească și a celor ce părăsind unirea au devenit apostați.

Prin al doilea, trimis numai guvernatorului și consilierilor catolici, exprimă dorința de a se evità orice violență, de a nu se așezà prea multă miliție în satele românești, ca nu cumva să pară că regina ar vrea să șteargă cu totul ritul grecesc. Propunerea lui Olsavsky relativ la patriarhul din Constantinopol nu fu luată în seamă, tot asemenea fù abandonată și propunerea cancelariei aulice din Viena de a se prinde toți preoții români ortodocși din Ardeal, ca să fie internați în districtul Brașovului. Iar prin al 3-lea decret cere, să se publice o proclamație către popor, arătând toate binefacerile pe cari dânsa, precum și tatăl și moșul ei le-au revărsat asupra „neamului românesc“ și amenințându-i pe toți cei ce vor călcà poruncile ei cu pedeapsă grea ca pe unii cari s'au făcut vinovați de „crima nesupunerii“.

Contrazicerile dintre aceste dispoziții, emanate în aceeași zi și din acelaș loc, sunt destul de evidente. Ele arată de o parte șiretenia, de alta perplexitatea curții din Viena față de situația creată în Ardeal prin o politică religioasă brutală și miopă.

www.dacoromanica.ro

In aceeaș zi fură numiți *4 protectori ai unirii* (comisari regești cu depline puteri) în persoana magnaților catolici Gheorghe Pongràcz, Ignatie Bornemissa și a Românilor renegați Petru Dobra și David Mariafi de Maxa, fost secretar al episcopului Pataki. Acestora li s'au dat instrucții, să fie arestați preoții ortodocși, să fie bătuți credincioșii lor și pedepsite cu bani satele românești, cari îi țin. Totodată s'a dat ordin să fie prins episcopul ortodox din Silvaș, să fie deținuți doi țărani fruntași din Alba-Iulia și Binținți, iar capela Românilor ortodocși din Făgăraș să fie închisă, deoarece nu se poate tolerà o capelă șismatică lângă o biserică unită. Făgărășenii s'au împotrivit, făcând amintire de protestul lor din 27 Iunie 1701 contra unirii. Maria Terezia porunci, să se caute documentul acesta și *să fie nimicit* împreună cu *alte instrumente* ce s'ar mai află prin arhive și ar putea fi folosite în paguba „unirii".

S'a început un adevărat regim de teroare, excelând în prigonirea preoților și a țăranilor ardeleni în deosebì Românul renegat *Petru Dobra,* nepotul lui Ștefan Rațiu, crescut de iezuiți ca romano-catolic. El afirmă că dragostea de neam îl face atât de zelos pentru unire și catolicism, ca să nu ajungă Românii „în serviciul clerului protestant". Dar aceasta erà o vorbă de mântuială. Dragostea lui de neam apare în colori înfiorătoare din mulțimea persecuțiilor pornite de el contra preoților, preoteselor, țăranilor și satelor românești, ca și din expresiunile dure cu cari e împănat memoriul său din Ianuarie 1749, numind pe Români „nație ingrată"... „obraznică cohortă"... „gunoiu scelerat" și „trădători", fiindcă săvârșiră păcatul de a-și apără, cu prețul atâtor suferințe, legea străbună. Cinci preotese au stat 2 luni în temnița din Sibiiu *), 4 Români din satul de munte Jina „au zăcut 7 săptămâni în Uioara pentru lege... noaptea îi băgà în temniță cu scara în pământ și-i răstigneà în belciugi de

*) Anexe pag, 138.

www.dacoromanica.ro

fier și le băgà un lanț printre picioare și punea la capătul lanțului lacăt". — Orlățenii se plâng, că le-au prădat 15 sute de fiorini preoții uniți și nemții*). Săliștenii arată, că un om de al lor a murit în prinsoare, 4 preoți au stat în temniță 4 luni, altul a fost legat împreună cu fii săi ca dobitoacele. Tot ei se jeluesc mai târziu că „de când a venit vlădica Aron, toate temnițele le-a umplut de robi preoți și mireni, care nu s'au mai făcut din zilele lui Maximilian și Dioclețian, împărații cei tirani" Din Poiană 16 oameni au fost întemnițați 14 săptămâni **) iar preotului Maniu — dus la Blaj — pe drum i-au degerat picioarele de i-au căzut amândouă. Popa Cosma din Deal a stat 60 de săptămâni în temnița din Belgrad (Alba-Iulia).

Țărani români, ca Ioan Oancea din Făgăraș și Oprea Miclăuș din Săliște, împreună cu popa Măcenic din Sibiel, cu popa Ioan din Aciliu, cu călugărul Nicodim ș. a. nu pregetară să alerge pe la curtea din Viena, înaintând jalbe contra prigonirilor din Ardeal și cerând libertate religioasă pentru toți.

La 1748 Maria Terezia e nevoită a trimite guvernului ardelean un rescript pentru contenirea prigonirilor. Guvernul întârzie cu publicarea lui, în mod intenționat. Poporul se alarmează din această cauză, ține o adunare la Săliște, iar în 23 Decemvrie 1748 pornesc țăranii la Sibiiu, înaintând guvernatorului Haller o cerere, ca să le publice decretul. S'a păstrat textul latinesc al acestei cereri, din care se vede lămurit, cum a fost înșelat poporul timp de o jumătate de secol, preoții întrebați de credincioșii lor, dacă sunt ori nu uniți, s'au jurat nu numai pe pâne și vin, ci chiar pe copiii lor, că ei nu sunt uniți, iar oamenii i-au crezut ca pe niște păstori sufletești. Mai târziu însă au aflat, că preoții au trecut la unire, deaceea s'au înstrăinat de ei; căci dacă s'au unit, păstreze-și pentru dânșii

*) p. 143.
**) pag. 148.

www.dacoromanica.ro

unirea, de care țăranii nu vor să știe, fiindcă dânșii nu au fost niciodată uniți *).

Guvernatorul Haller, după ce s'a sfătuit cu vicarul Petru Aron și cu protectorul unirii Petru Dobra, le-a spus că părăsirea unirii nu e îngăduită sub nici o condiție. 8 preoți și mai mulți țărani au fost arestați, iar în satele Săliște, Galeș, Tilișca, Vale, Sibiel și Cacova au fost așezate două companii de soldați nemți, ca să frângă resistența poporului. „Și de betejește un om — spun ei în jalba înaintată la 1749 mitropolitului sârbesc din Carloviț — duc nemții popii cei uniți de-l cuminecă și de moare un om, iară-i duc nemții de-l îngroapă și pătimim de frica nemților și de a popilor, și de se naște vr'un prunc, aleargă popii cu nemții de-l botează cu de-asila. Și care om nu vrea să meargă cu popii cei uniți la biserică, îi trage întâi câte 50 de bani, a doua oară câte 1 florin și merg la cârciuma și-i beau. Și umblă pe uliță toți beti nu ca preoți, ci ca ijucuții (executorii) cei răi, și până acuma ne chinuesc împreună cu nemții și zic că-i porunca înălțatei crăiese" *) Iată, la ce zdruncinare au împins mijloacele teroristice legătura patriarhală dintre turma și păstor!

*

Sunt foarte bine scrise capitolele întitulate *„Opera unui renegat"*, înfățișând activitatea lui Petru Dobra ca protector al unirii și *„Un erou al credinței"*, în care schițează mucenicia țăranului sălișteau *Oprea Miclăuș*, om de impunătoare energie și admirabil avânt sufletesc, aruncat în temnița din Kufstein, unde a și pierit după vre-o 30 ani de suferințe rămânând însă

*) „Popae nostri *nobis insciis* abiverunt et se univerunt cumque nos advertissemus eos jam unitos esse, objecimus ipsis: Dominationes forse verstrae sese jam univerunt? Illi pane manibus suis comprehenso genibusque flexis, jurarunt non solum ad panem et vinum, verum etiam ad liberos suos, quod ipsi non essent uniti. Quibus nos, tamquam spiritualibus Pastoribus credidimus. Expost vero rescivimus eosdem unioni sese addixisse; quam tandem ob rem nos ab illis recessimus; quia si illi se univerunt. servent sibi unionem, quam nos non servabimus. qui nunquam uniti fuimus", *Anexe*, pag. 68 69.

www.dacoromanica.ro

amintirea luptei sale pentru apărarea credinței ca una din cele mai frumoase glorii ale bisericii românești.

In urma repețitelor memorii înaintate de Oprea Miclăuș la curtea din Viena, conferința ministerială din 7 Noemvrie 1750 constată că „nu există în Ardeal Români ortodocși", că poporul român e prost și îndărătnic, chiar temerar, exprimă însă temerea, că dacă se va procedà față de dânsul cu aceeaș rigoare, ca și în trecut, va emigrà în Țara Românească, păgubind prin aceasta considerabil tezaurul statului. Se impunea deci oarecare moderațiune, mai ales, că în aceeaș conferință ministerială s'a discutat și intervenția diplomatică a țarevnei rusești. De o parte Oprea Miclăuș reușì să intre în legături cu representantul Rusiei la Viena, înaintând și acestuia jalbe și memorii în interesul Românilor ardeleni, iar de altă parte, fostul viçar al lui Inochentie Clain, protopopul Nicolae Pop din Balomir, călătorind în Rusia, trezì interesul celor mai hotărâtori factori de acolo pentru problema religioasă din Ardeal, după cum a reușit a-l îndemnà și pe Gheorghe Ghica, Domnul Țării Românești, să publice la *14 Maiu 1750* un hrisov, prin care chemà Românii ardeleni să treacă munții și să ocupe locurile rămase fără stăpân *(„terram desertam")* *). Iar călugărul Nicodim călătorind și el prin Rusia cerea ca biserica Românilor ardeleni să atârne de drept „de Sf. Sinod al bisericii rusești".

XI

In curând se ivì un nou protector al Românilor ardeleni în persoana mitropolitului sârbesc Pavel Nenadovici, om cu multă trecere la curtea din Viena. Fiind el scurt timp și episcop la Arad, avù prilej să cunoască suferințele religioase ale Românilor din districtul Hălmagiului, care a rămas sub jurisdicția episcopului aradan, cu toate că la 4 Februarie 1750 i s'a denegat acestuia dreptul atât de firesc de a-și vizità în persoană credincioșii.

*) Anexe p. 90.

www.dacoromanica.ro

La 1752 însă a fost îngăduit vicarul uniților Petru Pavel Aron a face o vizitație canonică în Hălmagiu, unde sunt amintite 7 chinezate românești cu mai multe comune, între cari și una cu numele semnificativ de Băsărăbeasca.

Pavel Nenadovici n'a întârziat a descoperì curții din Viena toate abuzurile săvârșite de funcționarii administrativi și de vicarul Aron cu acest prilej. Preoții și țăranii s'au refugiat de groaza lor în munți și prin păduri, 3 preoți au fost prinși și aruncați în temniță.

Românii din Hălmagiu se jeluesc către Nenadovici scriind: „Noi mai bine ne jertfim viața și capetele, decât să ne părăsim religia ori ceva din dogmele răsăritene".

Arhimandritul mânăstirii Hodoș-Bodrog, Vincențiu Prodanovici, vicarul episcopului aradan Sinesie, fu trimis în Septemvrie 1752 să viziteze Hălmagiul, organele administrative însă nu-l lăsară să intre decât în 7 sate. Fișpanul (prefectul) Hollaki nu îngăduì pe nime, să se apropie de el. Preoții și țăranii români au reușit să arunce în trăsura lui 2 petiții, din cari se pot cunoaște cumplitele lor suferințe: oamenii cari n'au voit să primească unirea și să subscrie o listă prezentată de vicarul uniților Petru Pavel Aron, au fost bătuți crunt, încât le curgeà *sângele prin haine* și apostrofați cu cuvintele: mergeți la Sârbi, să vă ajute!" (pag. 243). La 1753 urmează altă vizitație canonică din sat în sat. Cu acest prilej Românii din Hălmagiu alungă preoții uniți, ocupă cu puterea biserica de piatră, zidită din timpul cârmuirii turcești și la somațiunea de a restituì cheile bisericii, răspund hotărât: *„tăiați-ne, omorâți-ne, dar cheile nu vi le dăm!"* (pag. 247). Atunci fù trimisă o companie de soldați (muschetari) asupra lor, să-i înspăimânte. Insă fără rezultat. S'au făurit în pripă liste falsificate în mod tendențios arătând, că ar fi 702 familii unite și 105 familii ortodoxe. Aceasta erà cea din urmă forțare, „cântecul de lebedă al oficialității catolice".

Căci la *10 Maiu 1754* își începù activitatea în Hălmagiu altă comisie condusă de consilierul Seeberg și asistată de Moise

www.dacoromanica.ro

Putnic, ca reprezentant al mitropolitului Nenadovici. Din 50 de sate toți Românii s'au declarat ortodocși, numai 4 uniți și 3 preoți. Chiar și cei 35 de inși, cari fuseseră amăgiți cu prilejul vizitației canonice a vicarului Aron, au voit să se întoarcă în sânul bisericii ortodoxe, dar nu li s'a îngăduit să facă pasul acesta.

Cu acest „triumf al ortodocsiei în Hălmagiu", care deschideà tuturor Românilor ardeleni o perspectivă frumoasă și înviorătoare, se termină expunerea d-lui Dragomir, pe când documentele publicate la „Anexe" merg ceva mai departe, până la anul 1761, cuprinzând o mulțime de momente dramatice din luptele și suferințele popii Cosma din Deal, ale protopopului Ioan Piuariu (Molnàr) din Sadu și ale lui Șofronie din Cioara, sub a cărui conducere țăranii răsvrătiți voiau să ocupe Alba-Iulia și să dărâme Blajul. Inspăimântat de proporțiile amenințătoare ale acestei revolte, pornite cu lozinca de a șterge „unirea și iobàgia" din țara Ardealului, episcopul Petru Pavel Aron s'a refugiat la Sibiiu.

Materialul bogat din aceste documente contemporane va fi, de sigur, prelucrat în partea a doua a acestei publicațiuni, care ne dă o strălucită icoană a tenacității și energiei poporului român din Ardeal, fiind — fără îndoială — una din cele mai instructive și mai isbutite monografii, cu care se poate mândrì literatura noastră istorică.

www.dacoromanica.ro

XVII

PĂRINȚII ȘI BUNICII SCRIITORULUI ARDELEAN IOAN PIUARIU-MOLNAR

Cercetătorii trecutului românesc al Ardealului au început a da, în timpul din urmă, atențiune mai însemnată poliistorului dela sfârșitul secolului XVIII, vestitului doctor și profesor Ioan Piuariu-Molnar, pe care contemporanul său Petru Maior îl conconsideră „bărbat din cei mai vrednici Români din Ardeal“ *).

Serviciile, pe cari acest fiu al „popii Tunsu“ din Sadu le-a adus cauzei naționale a Românilor ardeleni, în toate domeniile vieții naționale,—politice, literare,școlare și economice—nefiind îndeajuns cunoscute, nici nu pot fi deocamdată apreciate după cuviință. Cine va încercà însă a-i scrie biografia, va găsì material prețios atât în cărțile lui, cât și în diferite acte și corespondențe, din jumătatea a 2-a a secolului XVIII și dela începutul secolului următor. Va fi chiar în situația de a puteà spune câteva amănunte interesante și instructive din viața părinților și bunicilor acestui scriitor multilateral.

Participând tatăl său, preotul și mai târziu protopopul Ioan Piuariu din Sadu, cu mult curaj, la lupta înverșunată, ce s'a dat pe la mijlocul secolului XVIII pentru apărarea ortodoxiei periclitate și prin aceasta pentru salvarea unității religioase a tuturor Românilor, a ajuns în conflict cu episcopul din Blaj Petru Pavel Aron, care în chip de pedeapsă, fiindcă se hirotonise preot la o episcopie din Muntenia, *l-a tuns* în anul

*) Petru Maior, *Istoria bisericei Românilor*, Buda, 1813, p. 113.

www.dacoromanica.ro

1758. Deaceea i s'a dat porecla de „popa Tunsu" *). Această măsură nu l-a descurajat însă în lupta sa, nici pe Sălișteni nu i-a împiedecat a-l ridică în anul următor, peste voia episcopului Aron, la treapta de protopop în Sadu **). Activitatea lui de predicator și apărător al ortodoxiei nu se mărgineà numai la ținutul Sibiiului, ci pătrundeà și în părțile Clujului, unde îl găsim chemând pe Români la un sobor pe ziua de 17 Iulie 1760 ***), precum și în câmpia Mureșului. Aici însă a fost deținut în satul *Pogăceaua* pe la sfârșitul lui Iulie acelaș an ****).

Iată, cum înfățișează Petru Maior împrejurările, în cari a fost deținut iscusitul predicator Ioan Piuariu din Sadu: „Pe acesta — scrie Maior — pentrucă a fost hirotonit preot în Țara Românească preste poruncile împărătesei și tocmelile canonicești, l-a fost tuns vlădica Aron. De unde, precum și din fire erà om *inimos* și *îndrăzneț*, măniindu-se a venit în varmeghia (județul) Turdei în sat Pogăceaua și fiind în vecinul sat Sânpietru târg mare de țară, acolo în târg făcându-și chip de amvon înalt, a început a propoveduì neunirea (ortodoxia) și

---

*) Aug. Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 183. Cf. I. Lupaș, *Cum a obținut doctorul Ioan Piuariu-Molnar din Sadu titlul de nobil la anul 1792?* în revista „Transilvania" din Sibiiu, 1920; Idem, *Câteva date biografice relative la doctorul Ioan Piuariu-Molnar din Sadu* în „Anuarul Institutului de Istorie Națională" C'uj, I (1922); Dr. V. Bologa, *Ioan Molnár-Piuariu, primul medic titrat român ca autor medical.* Contribuție la bibliografia începuturilor medicinii savante românești, în „Clujul Medical" 1924, n-rii 5—6; I. Lupaș, *Informații privitoare la activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu* (1786) în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, III (1925.; Andrei Vereș, *Ceva despre viața și activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu și a fiului său.* Ibidem. Despre încercările ziaristice ale lui Molnár, cf. Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre*, Orăștie, 1900 și I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicei românești ardetene*, Sibiiu, 1926.

**) Cf. raportul iezuitului Pallovics din 15 Sept 1759, publicat de S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII.* Sibiiu 1920, Anexe p. 189, unde se dă „Traductum litterarum *pseudo-archidiaconi Szadiensis Iuon Piuaru* anno superiore canonice degradati, sed hoc anno a *Szelistensibus constituti archidiaconi in Szad*".

***) Dragomir, *o. c.*, p. 198.

****) A. Bunea, *o. c.*, p. 184.

www.dacoromanica.ro

a grăi cu batjocură încă *în versuri* nu numai de uniți și de catolici, ci și de calvini, cum mi-au spus aceia, carii au fost de față și l-au auzit grăind; se adunară la dânsul gloate de Români a-l auzì ca pre *un sfânt,* precum îl și numià, cât dregătoriile varmeghiei fibirău, vițișpan (subprefect) și alții fiind acolo în târg n'au cutezat să-i facă alta fără au trimis două solgăbirao (administratori de plasă) la dânsul, să-l întrebe cu ce putere face aceasta, cărora cu batjocură le-au răspuns. Aceasta mi-o au povestit unul dintre acei doi trimiși anume Endeș Peter solgăbirăul. Acest popa Ioan, căruia uniții în batjocură îi ziceà Tunsu, pentrucă îl tunsese vlădica, cum am spus mai sus, ci și el după aceea și-au dat poreclă de Tunsu, măcar că porecla lui cea adevărată erà Molnar, acesta, zisei, întorcându-se pe noapte la Pogăceaua; protopop Gheorghie dela Maroș-Vașarhei (Tg. Mureșului) și protopop Daniil dela Uilac uniți, sculând cătane împărătești și alții, au mers în noaptea aceea la Pogăceaua, ca să prindă pe Tunsul, carele erà săluit (adăpostit) la un nemeș român. Acolo mergând zișii protopopi cu cătanele, cari cum mi-au spus Endeș Peter solgăbirăul, au fost cu numărul 20, și cu ceilalți pe casa nemeșului, s'au întâmplat și moarte, că tocma stăpânul casei fù împușcat. Vestea așà au ieșit că protopop Daniil l-au împușcat, pentrucă protopopul Daniil purtà pistoale în vremile acelea. Ci mai sus pomenitul solgăbirău, carele și acolo au fost față, măcar că acum erà cu mănie nu de mijloc asupra lui protopop Daniil, totuș odată aducându-i eu aminte, că oamenii așà vorbesc, că protopop Daniil să fi împușcat pe nemeșul acęla, când fù prins Tunsu, îmi răspunde, că nu e adevărat, ci o cătană a slobozit din tindă pușca asupra lui, nu după alt semn, fără după graiul lui, carele strigà din casă fiind ușa închisă, și singur după acest semn trecând plumbul prin scândura ușei, măcar că erà mai mulți oameni în casă, au nemerit tocma în stăpânul casei.

„Prinzând cătanele pe Tunsu, îl dederă în mâinile zișilor protopopi și ei se întoarserà la ale sale. Aceia punând pe Tunsu

www.dacoromanica.ro

călare pe un cal, fiind și ei și toți carii mai erau cu ei, preoți și dieaci, călări, pentru ca nu pre întunerec sărind de pe cal, să scape, îi legară picioarele pre subt foalele calului. Dede Dumnezeu în noaptea aceea o vreme cumplită cu fulgere și cu tunete și mergând uniții cu robul pe vale, se auzì vorbă înainte de oameni mulți; protopop Daniil, având prepus să nu fie oamenii aceia adunați asupra lor, carii aduceà pe Tunsu apucă singur înainte, și întrebând ce oameni sunteți? Răspunseră, ne-a venit veste, că uniții au prins pre *sfântul* și îl aduc pre aicea. Atunci Daniil zise: La deal, la deal frații mei! că pe deal îl duc; și apucând oamenii înșelati pe deal în sus, uniții se duseră cu robul pe vale fără primejdie, până în sat Apafaia la baronul Husar fișpanul (prefectul), ca să-l bage acolo în temnița varmeghiei (județului) Turzii; ci fișpanul nu vru să-l primească zicându-le, duceți-vă cu el dela mine, să nu vină Românii să mă omoare pentru el și să-mi risipească curtea. De acì se duseră cu robul pre Mureș în jos până la orașul Maroș-Vașarheiu, ca să-l dea acolo în mâinile cătanelor celor din cetate. Ajungând cu dânsul până la numitul oraș, *descălecară cu robul la casa tătâne-mieu,* până vor merge în cetate să grăiască cu comendantul. Acì fiindu-i milă *mumei mele* de robul acela, vru să-i dea o sticlă de vinars, ca să bea de osteneală; ci protopop Daniil apucând sticla din mâna mumei mele o aruncă în ușe, cât și vinarsul s'au vărsat și sticla s'au spart.

„Primit fiind robul acì în cetate, fu după aceea petrecut până în Beciu (Viena). De acolo cu vremea scăpă mai vârtos prin mijlocirea Românului consilier Gaia cu rânduială ca aceea, ca pre toată ziua să aibă plată 30 de creițari în toată viața lui. Ci nu multă vreme se îndulcì cu aceà facere de bine împărătească; că întorcându-se la Ardeal, iarăș fu pârît la împărăție și de uniți și de Dionisie Novacovici episcopul neuniților și așà pierdù cei 30 de creițari, pe zi. De unde el crezându-se nevinovat de aceà pedeapsă, se duse la Beciu cu *frate său — cel*

www.dacoromanica.ro

mai mic Ioan Molnar*), carele acum e doctor și profesor doctoriei de ochi, bărbat din cei mai vrednici Români în Ardeal; acolo prin facția unor uniți ce erà în Beciu, amândoi fură prinși și după aceea sloboziți cu aceà rânduealà, ca popa Ioan Tunsu să nu se mai întoarcă în Ardeal, și așà el rămase în Banat, unde a și murit" **).

Arestarea lui Ioan Piuariu a produs mare amărăciune între Românii ortodocși din Ardeal. Călugărul Șofronie, conducă-

---

*) Acest doctor și profesor nu erà frate mái mic, ci fiul protopopului Ioan Piuariu din Sadu. Eroarea aceasta a trecut dela P. Maior și la alți istorici; cf. A. Bunea, *o. c.*, p. 187.

**) Petru Maior, *o. c.*, p. 111—113. Contemporanul preot reformat și istoric din Transilvania, *Petru Bod* în a sa *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*", capitolul V: „*De strepitu Valachorum in Transylvania Sofroniano*" la *a. 1760* amintește și despre cazul din Pogăceaua, unde a fost prins protopopul Ioan Piuariu din Sadu. Informațiunile lui, în punctele esențiale identice cu ale lui Petru Maior, având unele amănunte diferite sau cari lipsesc din Istoria bisericească a acestuia, se reproduc aci, după cum urmează: „§ IV, Notabilis tandem casus contigit in pago *Pagotsa* dicto qui talis fuit ac ita evenit: Anniversariae celebrantur nundinae in *Szentpéter*, parte Transylvaniae campestri, Possessionis S. R. I. Comitum Teleki, quae magno hominum concursu, praecipue vero Valachorum, ob educillationem et copiam vini generosioris fieri solet. Comparuit ibidem *Archidiaconus seu Petrupopa Szadiensis* ex districtu Fogaras non unitus; ostensisque comitatus officialibus litteris suis salvi conductus, libere dimissus est. Qui in templo cultu dei peracto, libere etiam în foro deambulabat, *centenì ac milleni eum comitantes Valachi, unioni renunciantes*. Ad noctem devertit in pagum vicinum *Pagotsa*, ad virum aliquem origine quidem Valachum, at in ordinem nobilium relatum ac praedivitem, ubi coena modica peracta, quieti se dedit cum caeteris. Interea Szt-Péterini, Petrupopae ac Popae uniti conspirantes adjunctis sibi aliquot *militibus bene potis*, Pagotsam accesserunt, domumque nobilis, ubi iam somno involutus erat Szadiensis Archidiaconus non unitus, circumdantes cum strepitu, egressum Patrem familias ac quinam essent quaerentem, loco responsi globo sclopeti trajecerunt, qui extemplo concidit ac expiravit. Domum ingressi, sibi occurrentes verberarunt, domum expilarunt res domesticas depraedantes. Szadiensem *barbatenus protractum*, multisque verberibus affectum ac *semivivum* bigae impositum ad supremum judicem Maros-Székiensem cum tumultu detulerunt; is admittere reformidans, inde in fortalitium Maros-Vásàrhelyiense, inde tandem stipantibus currum ejus militibus cum honesta comitiva deductus *Claudiopolim*; Claudiopoli *in Hungariam* delatus „fertur indeque *Viennam*, unde cum tempore dimissus rediit in Transylvaniam".

www.dacoromanica.ro

torul mișcării, scrise imediat generalului-comandant Buccow să intervină pentru liberarea lui, căci *altfel nu va fi pace în Ardeal* *). Guvernul ardelean raportă la 19 August 1760 cancelariei aulice din Viena că „patria aceasta *într'o clipă poate fi aprinsă și prefăcută în cenușă* **). In aceeaș lună cereau Românii din domeniul Zlatnei liberarea necondiționată a popii Ioan din Sadu ***). Tot asemenea intervine în cauza lui și a tovarășilor săi deținuți din aceleași motive, sinodul ce avù loc la Alba-Iulia în 9 Martie 1761, sub conducerea călugărului Șofronie ****). cerând în punctul 2 al hotărîrilor sale liberarea acelor captivi, cari sunt deținuți *pentru țară și lege,* nu se știe unde (propter regnum et legem, nesctur ubi?) anume a lui Oprea Miclăuș din Săliște, popa Măcenic din Sibiel, popa Ioan din Galeș și popa Ioan din Sadu".

Din timpul arestării lui Piuariu la Viena, s'au păstrat în arhiva cancelariei de curte, în traducere latinească, două scrisori: una din 21 Februarie 1761 dela părinții săi: Ioan și Dobra Piuariu, iar a 2-a din 23 Februarie 1761 dela soția sa: preuteasa Patrasia Piuariu. Scrisorile originale românești nu s'au păstrat, ele au fost date celui arestat, însă numai după ce organele poliției austriace s'au convins din traducerea latină a textului, că nu cuprind nimic subversiv. Din aceste scrisori putem cunoaște acum numele exact al părinților protopopului Piuariu-Molnar, precum și pe al fratelui său, care nu erà Ioan, cum afirmase din greșală Petru Maior, ci Oprea. Iar numele soției sale erà Patrasia.

Pentru cuprinsul lor aceste două scrisori merită să fie publicate în întregime atât în traducerea latinească din secolul

---

*) Dragomir, *o. c.*, p. 199.

**) *Ibidem*, p. 209: „ezen haza csaknem egy szempillantásban tüzbe borul és hamuvá leszen".

***) *Ibidem*, p. 211—212.

****) *Ibidem*, p. 222—3.

www.dacoromanica.ro

al XVIII-lea, cât și în textul românesc reconstruit după această traducere. Iată-le:

I

Scrisoarea tatălui popii Ioan deținut în Viena, cu data 21 Febr. stil vechiu anul 1761.

Cinstite fiul meu! Sfinte Părinte Ioane, îți doresc dela milostivul Dumnezeu sfinției tale sănătate și rog pe Dumnezeu cel prea milostiv, ca să-ți ajute; dacă ai ostenit cu întrebarea: noi din mila atotputernicului Dumnezeu suntem sănătoși, încolo Dumnezeu știe cum arde inima noastră.

Cinstitele tale scrisori, pe care ni le-ai trimis, le-am primit și văzându-le, ne-am bucurat, căci eram foarte supărați; numai Dumnezeu știe pârjolul inimii noastre, căci de când ai ieșit din casa noastră și te-ai dus la Peterlaca și te-au prins, iubite fiul meu! în Pogăceaua și te-au dus la Băița, de acì la Abafaia, am fost și eu într'o zi de Marți în Pogăceaua, acì am auzit, că pe tine te-au dus la Oșorheiu (Târgul Mureș) și de acì Dumnezeu știe, prin câte locuri te-au purtat dușmanii, precum l-au purtat pe Domnul Christos Jidovii; ce să-ți mai spun? Sabie cu două tăișuri erà în inima mea și lacrimi necontenite și osteneală nespusă și cheltueli, pe cari Dumnezeu le știe, și inima mea zdrobită, câți dușmani sunt asupra capului meu? Și-acum am vrut să plec la Viena, mai înainte am fost la Abrud și te-am căutat pe tine, fiule, dar după ce am trimis pe frate-tău Oprea la prealuminatul mitropolit *), am aflat că tu, fiul meu, ești încă viu în Viena. Așà te dorim pe tine, fiule, cum dorește cerbul isvoarele apelor și arde inima noastră de dorul tău. Te rugăm, ca să ne trimiți și alte știri prin scrisori; atât noi, precum și Patrasia cu copiii suntem sănătoși. Multe aș mai aveà, iubite fiul meu! să-ți scriu, pe care nici hârtia nu le-ar cuprinde, nici cerneala nu ar ajunge; dar ne mai având timp, încheiem vorbele și rămânem ai Sfinției tale: *Iuon Piuariu* din Sadu ca maică-ta *Dobra* și să fii cu Christos. Doresc fiul meu să te mai văd odată, chiar dacă voiu murì după aceea, precum a zis bătrânul Simion, căci dacă s'ar apropia moartea de mine, așa-mi pare că n'aș puteà murì de dorul tău: dacă s'ar milostivì Maiestatea Sa prea înălțată **) să-ți dea drumul, ca să te mai vedem odată ***).

*) La mitropolitul sârbesc din Carlovit.

**) Impărăteasa Maria Teresia.

***) *Translatum Literarum Parentis Popae Ioan Viennae detenti dto 21 februarii stylo veteri Anno 1761.* Honorabilis mi fili! Sancte Pater Ioannes, precor a misericorde Deo salutem tuae Sanctitati et rogo misericordissimum

www.dacoromanica.ro

II

Scrisoarea soției popii Ioan, deținut în Viena, către bărbatul său, din 23 Februarie stil vechiu Anul 1761.

Prea cinstite, prea iubite și al nostru în veci dorite sfinte Părinte Ioane! Sănătate și tot binele îți dorim și ne rugăm cu toți prietenii Sfinției tale să ți se împărtășească din milostivirea lui Dumnezeu; ne întrebi și dorești să știi, cum trăim. Să știi, că noi suntem sănătoși cu toții: părinții, socrii, rudeniile și surorile. Și eu, iubita soție a Sfinției tale, cu dorîții tăi prunci, sunt sănătoasă; dar am avut destulă supărare și voie rea de dorul tău până în ceasul acesta, în care a venit scrisoarea dela Sfinția ta. Când am văzut scrisoarea și am înțeles toate, mai întâiu am dat mulțămită lui Dumnezeu și Maiestății sale prea înălțate pentru darul și milostivirea, ce a făcut prea înălțata și strălucita Maiestate, și foarte m'am bucurat, plecând genunchii și ținând în brațe pruncii, pe unul de a dreapta și pe altul de-a stânga, cu lacrimi în ochi am rugat pe Dumnezeu și-l voiu rugà în veci, să dea M. Sale prea înălțate vieață lungă, preafericită și luminată, cu toate că nu sunt vrednică să mulțumesc M. Sale prea înălțate pentru

---

Deum, ut adjuvet Te, si interogare fatigatus: ex misericordia Dei maximi sumus sani, ulterius Deus scit qualiter ardeat noster animus.

Venerandas tuas Litteras, quas misisti, accepimus, quibus visis laetati sumus, quoniam valde tristes eramus, tantum Deus scit animi nostri ardorem: nam quando exivisti ex nostra domo et ivisti ad *Peterlaka* et interceperunt te chare fili! in *Pogatsa* et duxerunt te ad *Baicza* inde ad *Abafae*, fui etiam ego die Martis in Pogatsa, hic audivi, quod te tulerint *Vasarhellyinum*. et hinc Deus scit, in quot locis te portaverint inimici, sicut portaverunt Dominum X-tum Judaei; quid tibi narrem: gladius cùm duobus cultris erat in animo meo, et incessantes lacrimae et fatigium ineffabile, ac expensae, quae Deus scit, et afflictus meus animus, quot sunt meo capiti inimici? Volui nunc etiam Viennam ascendere; antea fueram in Abrudbanya et quaesivi te fili, sed dum misissem fratrem tuum Opre ad Exclm Metropolitam, intellexi te filium esse vivum Viennae. Ita desideramus te fili, sicut cervus desiderat fontes aquarum, flagratque noster animus tui desiderio. Rogamus te iterum, informes nos adhuc literis, tam nos quam Patrasia cum prolibus sumus sani. Multa haberem chare fili! tibi scribenda, quae nec carta caperet, nec atramentum sufficeret; sed jam tempus non habentes ponimus finem verbis et manemus tuae Sanctitatis, *Juon Piariu* ex Szàd, cum Matre tua *Dobra* et sis cum X-to, Desidero fili! adhuc semel te videre etsi deinde moriar, sicut. locutus est Senex Simion, quia si mihi mors contingeret, ita apparet, quod non possem ob tuum desiderium mori: si misereret Excelsa Mattas te dimittere, ut videamus te semel".

www.dacoromanica.ro

milostivirea aceasta, pe care au făcut-o acum, dar îndemnată de prostia mea căzând la pământ sărut prea cinstitele haine şi picioarele prea strălucite ale M. Sale preaînălţate nădăjduind că precum milostivul Dumnezeu are putere de a iertà păcatele omului, tot aşà are putere şi M. Sa prea înălţată să ierte şi greşelile Sfinţiei tale, făcându-i-se milă, cu vestita ei milostivire împărătească, de pruncii Sfinţiei tale, cari te doresc aşà de mult, cari au rămas ca nişte pui de porumb izbiţi la pământ şi zdrobiţi de durere aşteptând în fiecare zi, să vie tatăl lor şi să se bucure de îmbrăţişarea lui părintească. Iată-ne fiule şi pe noi părinţii tăi, după atâta dor al Sfinţiei tale, îţi poftim sănătate şi să ştii că noi am rămas ca nişte trunchi uscaţi, căci nici fratele Sfinţiei tale, Oprea nu e la noi, pe el l-am trimis din Septemvrie să te caute pe Sfinţia ta şi aşà am rămas lipsiţi de amândoi feciorii noştri. De când ţi s'a întâmplat ţie, fiule, această întâmplare şi până ne-ai trimis scrisoarea, noi n'am mai stat pe acasă, eu am alergat într'o parte maică-ta în altă parte şi aproape nu are sfârşit vieaţa noastră în lumea aceasta din pricina supărării şi a întristării; am sărăcit foarte cu atâtea drumuri; chiar şi când a venit scrisoarea ta, eram pe drum, întorcându-mă după aceea, a doua zi şi găsind scrisoarea ta, m'am bucurat foarte, dând mulţămită lui Dumnezeu şi M. Sale prea înălţate, cu toate că suntem nevrednici să dăm mulţămită pentru vestea aceasta, care ne este nouă tuturora ca o izbăvire.

După acestea vei şti, iubite bărbate! mai adevărat cum o duc cu locuinţa; eu m'am mutat la tatăl meu cu amândoi pruncii. Şi să ştii şi pentru casă, că am isprăvit cu zidurile şi (te rog) pe tine, dacă vei aveà timp să-mi scrii cum (să fac) cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu sprijinul părinţilor noştri din amândouă părţile, în cari au ştiut (să ne ajute) căci eu n'am prilej, nici nu înţeleg. Preoţii din ceeace vor, îmi dau, şi toţi îţi doresc sănătate. Incheind acestea, milostivirea lui Dumnezeu, să fie cu Sfinţia ta în veci. A Sfinţiei tale soţie adevărată *Patrasia* din Sadu şi noi părinţii adevăraţi ai Sfinţiei tale Iuon şi Dobra *).

*) *Translatum Literarum Uxoris Popae Juon Viennae Detenti, ad suum Maritum* dto 23-tia Februarij stylo veteri A-o 1761 datarum.

Admodum honorande, Charissime et noster in aeternum desiderate Sancte Pater Ioannes! Salutem et omne felix bonum ex misericordia Dei simul cum omnibus amicis tuae Sanctitatis precamur tibi impertiri; postulas et desideras qualiter vivamus, scias nos esse sanos omnes: parentes, soceros, afines et sorores etc. Ego etiam chara conjux tuae Sanctitatis. cum desideratis pro-libus sum sana; sed sat maestum tristemque animum et tui desiderium habui usque ad hanc horam, qua venerunt Literae a tua Sanctitate, dum vidissem autem Literas et intellexissem omnia, imprimis egi Deo et Excelsae Majestati gratias, pro Dono ac misericordia, quam lucrata est ab Excelsissima et fulgente Matte, ac vehementer laetata, genu flexo servatisque manu prolibus una

www.dacoromanica.ro

Scrisoarea aceasta din urmă, în care se amestecă vorbele bătrânilor Ioan și Dobra cu ale nurorii lor, ne înfățișează scena duioasă, când preuteasa *Patrasia Piuariu* a îngenunchiat cu amândoi copilașii săi în brațe, rugându-se și dând mulțumită lui Dumnezeu că în sfârșit, după atâtea luni de nesiguranță chinuitoare și de așteptare a putut află știri sigure despre soarta bărbatului său, despre „inimosul" și „îndrăznețul" preot din Sadu. Unul dintre cei doi copilași aveà atunci vârsta de 12 ani, puteà deci să înțeleagă și să împărtășească sbuciumările sufletești, prin care trecuseră toți membrii familiei Piuariu. Acest copil, născut la 1749, va devenì către sfârșitul secolului al

---

a dextris, altera a sinistris lacrimando rogavi Deum et aeternum sum rogatura, ut impertiatur Excelsissimae Matti longam, felicissimam ac fulgentem vitam, quamvis non sim digna gratias agere Excelsissimae Majestati, pro hac misericordia, quam fecit nunc, sed simplicitate ducta in terram cadens oscu-lor venerandissimas vestes et fulgentissimos pedes Excelsae Majestatis, sperando: quem admodum est potens misericors Deus dimittere peccata homini, ita est potens et Excelsa Mattas dimittere etiam delicta tuae Sanctitati, miserendo cum famosa et Caesarea dimissione, quam vehementius proles tuae Sanctitatis desiderant, quae manserunt sicut columbae pulli terrefactae et afflictae aspicientes omni die, qua venires, ut laetarentur amplexu paterno. Ecce etiam nos fili! Parentes, post longum tuae Sanctitatis desiderium precamur Salutem, et scias nos mansisse sicut trunci adusti, quia nec frater tuae Sanctitatis, Opre est aqud nos, misimus illum in vestigia tuae Sanctitatis a mense Septembri, itaque ambibus nostris filiis sumus destituti. A quo contigit tibi hic casus fili! donec misisti Literas non continuimus nos Domi, ego in unam partem, mater tua in alteram discurrebamus; et vix non est finis nostrae vitae in hoc mundo ob maerorem et tristitiam; valde etiam depauperati sumus itinerando, modo pariter dum venissent Literae eram in intinere, redux deinde secunda die et inveniens Literas vehementer lae.atus sum, gratias agendo Deo et Excelsissimae Matti, quamvis simus indigni gratias agere pro hac fama, quae nobis omnibus est in exculpationem.

Post haec scies dilecte conjux! verius quomodo vivam ratione habitationis; ego transivi ad Parentem cum ambabus prolibus. Scias intuitu etiam Domus, quod finiverimus muros et te dum adjuvante Deo et concurrentibus, in quibus sciverunt ex utraque Parte Parentibus, ratione hujus Domus si habueris tempus scribas mihi qualiter? quia non habeo occasionem neque intelligo. Sacerdotes ex quibus volunt dant mihi, et omnes precantur Salutem. His finitis misericordia Dei sit aeternum cum tua Sanctitate.

Tuae Sanctitatis vera Conjux *Patrasia* ex Szàd et Nos veri parentes tuae Sanctitatis *Juon et Dobra.*

www.dacoromanica.ro

XVIII-lea neobositul „doctor și profesor de tămăduirea ochilor“ la Cluj, va urmări cu interes toate momentele de ordin politic, bisericesc, școlar și economic ale vieții neamului său, împodobindu-se și cu titlul de nobil „von Müllersheim“, după ce numele românesc *Piuariu* i se maghiarizase în acela de *Molnar*. Părinții lui au fost deci: *preotul Ioan Piuariu* și *preuteasa Patrasia* din Sadu, iar bunicii lui: *Ioan* și *Dobra Piuariu,* cum arată cele două scrisori din 1761.

Sbuciumările, prin cari au trecut membrii familiei Piuariu, fac parte din seria de suferințe și încercări grele, cari s'au abătut asupra preoților și țăranilor ardeleni în cursul secolului XVIII. Ele n'au putut lăsà neinfluențat pe fiul preotului din Sadu, ci l-au determinat să caute, în cursul activității sale publice orice ocaziune potrivită spre a contribuì la progresul cultural și politic al poporului, din sânul căruia s'a ridicat.

www.dacoromanica.ro

XVIII

REVOLUȚIA LUI HORIA

Conferință rostită în Aula Universității din Cluj la 9 Octomvrie 1921, cu prilejul deschiderii festive a cursurilor anului 1921/22

I

Darul semnificativ, pe care Universitatea din Iași a binevoit a-l face Universității noastre prin acest tablou, amintitor al unui prea dureros moment din trecutul neamului nostru *), ne îndeamnă să încercăm a evocà, în cadrele înguste ale unei lecțiuni de deschidere, împrejurările în cari s'a săvârșit mișcarea revoluționară a lui Horia, Cloșca și Crișan pentru libertate, sugrumarea acestei mișcări, prinderea inițiatorilor ei și înfiorătoarea sdrobire a trupului lor în roata dela Alba-Iulia.

* * *

In secolul XVIII s'au revărsat cu îmbelșugare, ca dintr'o cutie a Pandorei, toate durerile și suferințele asupra poporului român de amândouă laturile Carpaților. In Țara Românească și în Moldova agenții fanarioți ai cârmuirii turcești, care se întindeà — cum scrie Neculce — ca o negură peste tot pământul, exploatau fără nici o cruțare poporul băștinaș, iar dincoace de Carpați, în Transilvania, uneltele feudale ale regimului habsbur-

*) *Executarea lui Horia,* tablou lucrat de pictorul D. Popovici, adus Universității din Cluj de o delegație constătătoare din dd. profesori universitari I. Găvănescu și O. Tafrali.

www.dacoromanica.ro

gic din Viena erau infatigabile în stăruința de a istovì nu numai forțele fizice, dar și sufletul acestui popor de iobagi, osândiți încă dela începutul secolului XVI — prin Tripartitul lui Verböczi — la faimoasa „mera et perpetua servitute".

Și de o lature a Carpaților și de ceealaltă a fost despoiat poporul român de libertate, de drepturile cetățenești și de condițiile unei desvoltări normale. Un singur lucru nu i l-au putut răpì nemiloșii săi cârmuitori: speranța într'un viitor mai bun. Aceasta o păstrară în taina sufletului lor credincios atât iobagii din Ardeal, cât și „rumânii" din Muntenia și „vecinii" din Moldova. Ca o reminiscență obscură a trecutului îndepărtat, trăia în cugetul u u o a conștiința că precum înaintașii lor au fost odinioară „în vremile cele bune", adevărații stăpâni ai acestui pământ strămoșesc, tot astfel vor trebuì să devină mai târziu, în împrejurări schimbate, și urmașii lor.

Această conștiință a dat Moldovenilor tăria să încerce pe timpul lui Ioan Vodă Calimah (1758—1761) o adevărată răscoală contra Grecului Stavrachi, odiosul încasator de biruri — care abia reuși să scape și să fugă la Constantinopol *).

---

*) In cronica contemporană a lui Ioniță Cuza e fixată răscoala aceasta în chipul următor: „7267 (1759) Martie 18, S'au sculat toți boierii împreună cu *toată țara* zurba asupra lui Iordachi Ștavrachi spătar de l-au gonit din Moldova, fiind foarte om rău și făcea ce-i era voe în zilele acestui Domn. Și au scăpat noaptea cu port turcesc și au fugit ca vai de el la Țarigrad". Iar despre sfârșitul lui Stavrachi relatează aceeaș cronică: Lt 7273 (1765) August 15 au spânzurat împărăția pe acest om rău Stavrachi dinaintea ușii lui la Țarigrad, dându-se jalobă din Țara Muntenească. precum că au prăpădit țara, fiind el başcapichehae la Ștefan Vodă, feciorul lui Mihai Vodă Racoviță, care fiind Domn rău și făr de frica lui Dumnezeu au luat pe acest tiran Stavrachi lângă sine, fiind foarte bogat și cu puterea banilor lucra ce vrea: tremura toți Grecii de numele lui: în scurt n'au stătut din Greci nime cu atâta răutate și putere mare la Turci. La care au găsit bogăție multă peste fire, după ce l'au spânzurat". V. Pârvau, *Câteva date nouă cu privire la familia Cuza,* București 1904, pag. 12—14 Cf. și Enache Kogălniceanu, Letopisețul Țării Moldovei dela 1733—1774, scris în Țarigrad, la M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. 1874, vol. III. pag. 237 și 254, unde se spune că Stavrachi „a șezut trei zile spânzurat".

www.dacoromanica.ro

Din aceeaş conştiinţă a isvorît şi atitudinea bărbătească a mitropolitului Iacob I al Moldovei, care n'a pregetat a sări întru apărarea poporului ca un adevărat părinte. Dupăce Constantin Vodă Racoviţă (1756—7) începù să incaseze văcăritul de două ori pe an, mitropolitul Iacob a cetit în biserică, la sf. daruri, blestemele celor 4 patriarhi, ca să nu se mai incaseze darea aceasta în veci, iar norodul întreg a strigat *într'un glas*: Amin! Când urmaşul lui Racoviţă, Scarlat Ghica (1757—8) a încercat să-l înduplece a deslegà afurisania, mitropolitul a refuzat categoric declarând, că mai bucuros renunţă la scaunul mitropolitan decât să-şi calce conştiinţa. Tot asemenea s'a împotrivit şi lui Ioan Vodă Calimah. Şi când a văzut, că toată împotrivirea sa rămâne zadarnică, şi-a înaintat demisia rostind aceste cuvinte caracteristice: „iată că m'am lăpădat de mitropolie şi de cinste şi de toate ale acestei lumi, numai focul jurământului să nu-l iau în cap şi în suflet şi socotiţi, că suntem toţi musafiri acestei lumi în ceea lume avem a trăì şi a răspunde la toate faptele noastre *).

Dar apărători ai poporului, de atâta vrednicie şi cu atâta îndrăzneală, cum a reuşit să fie Iacob I mitropolitul Moldovei, nu se găseau mulţi nici în Principate, nici în Ardeal, unde nemulţămirea şi revolta, ce cuprinsese sufletul ţărănimii izbucnise, în cursul secolului XVIII, adeseori în flacări, atât pentru motive religioase, cât şi politice şi social-economice.

II

Cu toate că starea ţăranilor din Principatele române e înfăţişată atât de scriitorii secolului XVIII, cât şi de istoricii moderni în cele mai întunecate colorì, în comparaţie cu a celor din Transilvania, ea trebuie să fi fost totuş ceva mai uşoară. Altfel nu s'ar putea explicà faptul, că ţăranii români îşi părăseau cu sutele aşezările lor ardeleneşti şi treceau peste munţi, ceeace a inspirat guver-

*) M. Kogălniceanu, *Cronicele Românei*, ed. din 1874, vol. III, pag. 242

www.dacoromanica.ro

nului ardelean și cercurilor din Viena teama, că în urma deselor emigrări Transilvania va rămâneà lipsită de acel „vivum aerarium", a cărui cea mai însemnată parte o constituià tocmai țărănimea română. Spre a împiedecà exodul acesta, cârmuirea a luat dispoziții severe, împănând culmile Carpaților cu cete de soldați grănițeri îndatorați să prindă și să întoarcă la vetrele lor pe Românii ardeleni porniți în pribegie. Astfel la 1776 Petauer, căpitanul grănițerilor din Jina (județul Sibiiului), a reușit să întoarcă 400 de familii din calea lor spre Țara Românească.

Altă dovadă despre deosebirile, cari erau în privința stării economice a țăranilor din Principate și a celor din Ardeal, se poate afla tocmai în dispozițiile ce s'au luat în legătură cu reformele agrare, încercate în același secol și cu același rezultat disparent atât în Principate, cât și în Ardeal.

Prin *„așezământul de obște"*, făcut de Constantin Mavrocordat la începutul anului 1742 pentru Țara Românească, se îngăduià țăranilor să lucreze pentru stăpânul moșiei numai câte *12 zile pe an* și dijma din toate sămănăturile să-i dea..., să fie slobozi de rumânie*). Prin cartea obștești adunări din 1746, țăranilor pribegi, cari se vor întoarce la vetrele lor, li se încuviința înlesnirea „să fie *fără de dajde* șase luni", să lucreze stăpânului *pe an câte șase zile* și dijmă din toate semănăturile să dea *(Magazin Istoric pentru Dacia,* vol. II. pp. 280—83). Iar mai târziu același Domn luminat luă prin *„sobornicescul hrisov"* (Aprilie 1749) dispoziția ca țăranii din Moldova numiți *vecini* „să lucreze câte *24 zile* într'un an boierilor și mănăstirilor, vara și iarna"**).

Pentru țăranii iobagi din Ardeal se fixase însă la 1769 un număr de minimum *104 zile* pe an ca robotă pe moșia domnilor feudali. Dar aceștia nu voiau să respecte dispozițiile

*) D. C. Sturdza-Șcheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, București 1907, vol, I. pp. 17—18.

**) Idem, *ibidem*, pp. 21—43 și *Arhiva Românească*, Iași 1841, vol. I. pp. 126—132.

www.dacoromanica.ro

curții din Viena, după cum nici boierii munteni și moldoveni n'au voit să țină seamă de hotărârile luate de dânșii la îndemnul Domnului lor Constantin Mavrocordat.

Iobagii ardeleni erau siliți să lucreze în timpul verii câte 6 zile pe săptămână pentru domnul feudal, iar în restul anului câte 3—4 zile pe săptămână, astfel încât munca lor era aproape în întregime exploatată de nobilime, exclusiv în folosul său. La robota aceasta se mai adăugau cărăușiile cele multe și grele, cari le istoveau vitele, diferitele dări și taxe nouă către stat (așa numitele *„acrescenții")* precum și dijmele din avutul lor, până și din oi; cu toate că darea tradițională a Românilor din oi fusese din vechime așa numita *quinquagesima* (din 50 de oi era Românul obligat să dea o oaie cu miel și o mioară), în cursul secolului XVIII domnii feudali începuseră a pretinde și din oi dijma ($^1/_{10}$).

Toate aceste împrejurări au umplut de amărăciune sufletul poporului. Și, după ce încercările de a-și ușură soarta pe calea legii: prin jalbe și petiții la guvern sau la curtea împărătească din Viena au rămas fără rezultat, în sufletul lor a prins rădăcini hotărîrea, pe care vestitul scriitor al secolului XVIII, Vartolomeiu Măzăreanu o exprimase, în numele țărănimii impilate, în acel clasic „cuvânt al unui țăran către boieri" în mod atât de plastic și concludent:

„Destul. Până aicea.. Răbdarea mai mult nu poate. Ori ne faceți dreptate, ori ne vom face. Că bătrânii noștri ne povesteà că... de mult, oare când, de asemenea s'au fost buicit boierii; au fost pierdut orânduielile cele bune... Și ne ziceà: până n'am cruntat topoarele noastre în sângele lor, nu ne-am pus la cale" *).

III

In Transilvania păharul suferințelor s'a umplut mai curând decât în Principate. Deaceea revoluția lui Horia, care aveà de

*) N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII, vol. II*, pag. 546.

www.dacoromanica.ro

scop izbăvirea poporului român din îndoitul jug al sclăviei feudale şi al celei politice, a precedat cu 37 de ani revoluţia lui Tudor Vladimirescu, călăuzit de acelaş scop pentru Românii din sudul Carpaţilor.

Horia erà un ţăran fireş, născut în comuna Albac, pe la anul 1730. Numele lui adevărat erà Vasile Nicola. Inainte de 1779 petrecuse mai mult timp în comuna Ciucea, la unchiul nevestei sale Ilina. Aveà doi fii: Ioan, care a participat la revoluţie ca vice-căpitan, şi Luca, în vârstă de 16 ani. Isvoarele contemporane îl înfăţişează pe Horia ca om de statură mijlocie, subţire, cu păr scurt, castaniu deschis, mustaţă roşiatică, faţă ovală, nas ascuţit; purtà suman negru, pe margini cu cusături vinete, iar în timp de iarnă un cojoc de piele şi căciulă neagră *). Erà om sărac, aveà numai o căscioară în crângul Feregetului.

Fiindcă se interesà mai mult de afacerile obşteşti, decât de ale sale proprii, a câştigat încrederea poporului nemulţămit din mai multe comune, în numele cărora a călătorit (între anii 1779—1784) în patru rânduri la Viena şi s'a înfăţişat în audienţă la împăratul Iosif, spre a cere dreptate pe seama acestui popor. In delegaţiile mai însemnate figurează de regulă şi Ioan Cloşca (Ioan Oargă) din Cărpiniş, om mai tânăr decât Horia cu vre-o 17 ani (de 37 ani).

Dupăce teritorul munţilor apuseni, cu casele, grădinile, arăturile şi pădurile lui fù declarat domeniu al statului, având în Zlatna o administraţie pentru încasarea veniturilor, starea ţăranilor români din aceste părţi începuse a fi tot mai insuportabilă din cauza multelor vexaţiuni şi asupriri ce îngrămădeau asupra lor funcţionarii domeniului. Când se plângeau la guvernul ardelean din Sibiiu contra nedreptăţilor, erau prinşi, bătuţi cu câte 12—25 bastoane şi aruncaţi în temniţă ca nişte „tulburători ai liniştii publice".

---

*) N. Densusianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—85*, scrisă pe baza documentelor oficiale, Bucureşti 1884, pag. 139.

www.dacoromanica.ro

Deaceea s'au hotărât Românii din Munții apuseni a-l trimite pe Horia la Viena, unde nădăjduiau să afle mai mult simț de dreptate decât la guvernul ardelean.

De fapt, Iosif II a fost cel mai popular dintre toți împărații din familia Habsburgilor. In secolul XVIII, supranumit și „secolul umanității", ideile generoase ale filantropismului începuseră a se răspândi în cercuri largi. Impăratul Iosif II ca aderent sincer al acestor idei, a năzuit din toate puterile să le dea o aplicare practică în cuprinsul monarhiei sale, manifestând deosebită solicitudine pentru cei asupriți și cercând, prin numeroase dispoziții bine intenționate, să le ușureze traiul. In călătoriile sale prin Transilvania, Iosif n'a dat nici o atențiune nobilimii maghiare; de țăranii și preoții români s'a interesat însă de aproape, adresându-le în limba română cuvinte de mângăiere și promițându-le, că le va ușurà necazurile. Notarul din Mediaș Heydendorf, care l-a însoțit pe Iosif, spune în autobiografia sa*) că masele poporului au rămas amețite de purtarea „prea grațioasă" a monarhului față de dânsele.

Incă din tinerețe își manifestase Iosif cu toată hotărârea convingerea, că politica nu poate să aibă decât o singură bază și aceasta e *poporul,* pentrucă poporul dă soldați și plătește impozite... Părerea lui erà, că privilegiile claselor sociale suprapuse formează tot atâtea *piedeci în calea voinței de stat,* care trăește și se afirmă prin persoana principelui. Deaceea nu sta la îndoială să precizeze că datoria statului este să apere pe bietul țăran față de volnicia tiranică a feudalilor (Der arme Untertan müsse vor der tyranischen Willkür des Adels geschützt werden) **). Iosif erà deci un revoluționar pe tronul împărătesc al Habsburgilor.

Imprejurarea aceasta ne dă o indicație prețioasă spre a puteà înțelege cum a fost posibil, ca poarta Burgului împărătesc din

*) *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde,* XVI. pag. 484.

**) Cf. Alfred Ritter von Arneth: *Maria Theresia's letzte Regierungszeit, 1763—1780* (in „Maria Theresia's Geschichte", vol. VII), Wien 1875, I., p. 68.

www.dacoromanica.ro

Viena să se deschidă în faţa umilului ţăran român din Albac şi acesta să stea de vorbă cu Iosif asupra planurilor de reforme administrative, sociale şi politice, menite a luà puterea din mâna feudalilor învechiţi în rele şi fărădelegi.

Cu prilejul audienţei din 1780 Horia a înaintat şi o petiţie latinească, scrisă de agentul Ştefan Francisc Enyedi, la care îl îndrumase însuş împăratul. In aceasta spuneà, că el nici nu se mai poate întoarce acasă, dacă nu se face dreptate poporului, care l-a trimis. Ordinul curţii din Viena privitor la cercetarea nedreptăţilor şi înlăturarea lor l-au primit însă organele ardelene cu indiferenţa tradiţională.

In loc de a uşurà soarta poporului, au început a-l asuprì şi mai mult. In primăvara (24 Maiu) anului 1782, cu prilejul unui tumult, înscenat la târgul de ţară din Câmpeni, între servitorii arendaşilor armeni ai cârcimăritului şi între ţăranii români, au fost prinşi 23 primari şi juraţi, osândiţi unii la bătae cu câte 25—100 bastoane, alţii la temniţă de câte 3 luni până la 2 ani, iar *cinci inşi condamnaţi la moarte,* pentru a înspăimântà pe ceilalţi (in terrorem aliorum). Intre cei urmăriţi pentru tumultul din Câmpeni erà şi Horia. Pe el însă nu-l putură prinde, căci plecase din nou la Viena, unde a reuşit să obţină dela împăratul un ordin cătră autorităţile din Ardeal, ca să nu execute pedepsele, până nu va urmà o hotărâre imperială.

In primavara anului următor, călătorind Iosif pentru a doua oară prin Transilvania, luă şi pentru provincia aceasta măsurile, pe cari le luase cu doi ani înainte (1781) pentru Boemia, Moravia şi Silezia: desfiinţă iobăgia ca „să înceteze odată peste tot locul această degradare şi sclăvie a omenirii". Oligarhia ardeleană erà însă destul de puternică, spre a împiedecà executarea acestei dispoziţii împărăteşti. Intors la Viena (August 1783), Iosif ordonă din nou guvernului ardelean, să apere pe iobagi contra tuturor asupririlor şi prigonirilor nemeşeşti.

Ţăranii români au înţeles deci, că la Viena este un împărat milostiv, care vrea să le facă dreptate si să-i scape de iobăgie,

www.dacoromanica.ro

dar nemeşii din Ardeal împiedecă înfăptuirea acestui gând împărătesc, care erà identic cu vechia lor dorinţă de libertate.

La sfârşitul anului 1783 Horia pleacă iarăşi la Viena. Acum pentru ultima oară.

Pe împăratul Iosif, care petrecù iarna în Italia, trebuì să-l aştepte aci până în primăvara anului următor. In timpul îndelungat al iernii Horia va fi ajuns, probabil, în contact cu membrii unei societăţi secrete, înfiinţată la Viena încă înainte de 1780 cu scopul religios-politic de a salva pe Românii din Ardeal şi Banat. Membrii acestei societăţi se numeau *fraţi de cruce,* erau mai ales Români, aveau o *lojă,* unde se întruniau adeseori şi făceau jurăminte înfricoşate de a se sprijinì unii pe alţii. „Când se întruniau, fiecare „frate" primià o bucăţică de pâne, pe care se aflà desenată o cruce. Pânea erà unsă cu miere şi presărată cu sare. In mijlocul crucii erà înfiptă o luminiţă. Bucăţica de pâne, de semnificaţie simbolică, erà consumată de toţi membri. Când părăsià loja, fiecare făceà câte o cruce. Membri îşi aveau rugăciunile lor, deveniau extaziaţi şi sperau, că vor mântuì odată lumea" *).

Este verosimil, să fi ajuns Horia şi Cloşca în contact cu membrii acestei conspiraţiuni a *„fraţilor de cruce",* să fi participat chiar la întrunirile lor, făcând jurăminte pe moarte pe viaţă, jurăminte cari i-au obligat şi mai târziu, dupăce au fost întemniţaţi şi supuşi la tot felul de întrebări, să refuze a dà vre-o informaţie cu privire la împrejurările şi cauzele imediate ale revoluţiei lor, în deosebire de Crişan care a făcut mărturisiri complecte. Dovadă, că el nu fusese la Viena şi nu erà iniţiat în secretele, pe cari Horia şi Cloşca le-au ştiut păzì cu sfinţenie, chiar şi în focul celor mai înspăimântătoare chinuri ale morţii năpraznice.

Afirmativ, această loje a „fraţilor de cruce" ar fi ajutat şi

*) Silvestru Moldovan. *Momente noui din Revoluţia lui Horia,* Braşov 1911, pag. 5, după articolul publicat de Anton de Mailly (Viena) în revista *Die Karpaten* (Aug. 1908).

www.dacoromanica.ro

cu bani mişcarea revoluţionară, iar unul dintre membrii ei, un om „de statură înaltă, în etate de 50 de ani, negricios la faţă şi cu chipiu roşu de soldat" a umblat la începutul revoluţiei prin munţi cu Horia, a fost în comunele Bucium şi Musca, unde a vorbit cu poporul. „Ştia bine românește. Horia se purtà cu mare respect faţă de el şi-l numià căpitan" *).

Acest om enigmatic a dispărut la începutul revoluţiei şi din actele cunoscute până în timpul de faţă nu se poate culege nici o informaţie sigură relativ la persoana lui **).

După ce s'a întors din Italia, împăratul Iosif primì pe Horia în audienţă la 1 Aprilie 1784, dădù ordin guvernului ardelean, să termine investigaţiunea începută încă din 1780 şi să apere pe locuitorii din munţi.

Negreşit, dintre audienţele lui Horia la împăratul, aceasta a fost cea mai importantă şi mai decisivă pentru pasul, pe care urmà să-l facă în curând. Intors dela Viena, el începu numai

---

*) S. Moldovan, l. c, pag., 11—12.

**) Informaţiunile contemporanilor asupra unui pretins comandant al răsculaţilor sunt nesigure. Astfel broşura apărută in Viena la 1784 cu titlul *Umständlicher Bericht von den in Sienbenbürgen entstandenen Unruhen aus wahrhaften Nachrichten gesammelt H. M.* spune că lângă *Horia* (Hornyak) ca al doilea comandant ar fi fost un oarecare *Baranyaisey* care „ungefähr vor 14 jahren als Rittmeister unter einem K. K. Husarenregimente gestanden, nachher aber in die kaiserliche Ungnade verfallen sey; von welchem aber bis anhero keine weitere Nachricht erfolget ist". Iar în broşura *Kurze Geschichte der Rebellion in Sienbenbürgen*, apărută la *Strassburg*, în 1785, se spune că a doua coloană din ceata de 20.000 a răsculaţilor erà condusă de un criminal cu numele *Salius:* „Man weiss noch eigentlich nicht, wer dieser gewesen; anfänglich wollte man sagen, es seye der Graf Salius der in K. K. Diensten als Major gestanden, dies wurde aber nachher widerrufen; es ist auch nicht wohl glaublich, dass ein solcher Mann sich den Befehlen eines Bauern unterwerfen würde, wie hier der Fall ist" (p. 18. N Densuşianu însă arată că „nu există un singur indiciu, că Salis ar fi avut oarecare legături cu ţăranii români... Aşa că necunoscutul din munţii Abrudului erà o persoană cu totul distinctă de a vagabondului Ignaz Herzog sau Salis de Salfeld" (p. 144) Aminteşte însă de un *Mihail Popescu*, din Principatele Române. fost locotenent în armata austriacă şi care la inceputul revoluţiunii (2—12 Noemvrie) se află în comitatul Solnocului de mijloc, de unde a trecut pela Năsăud în Bucovina *(ibidem,* nota).

www.dacoromanica.ro

decât agitaţia printre ţărani, cărora le arătà o cruce aurită spunând, că i-ar fi dăruit-o însuş împăratul Iosif. Mai probabil e însă, că o va fi primit chiar dela societatea „fraţilor de cruce". Mai arătà şi un pergament împodobit cu scrisoare frumoasă, în care ziceà, că se cuprind drepturile, ce Iosif doreà să încuviinţeze Românilor. Impăratul s'ar fi plâns contra nemeşilor unguri, cari îl împiedecă de a face dreptate poporului român. Atunci Horia l-ar fi rugat, să-i lase în grija lui pe nemeşi, căci el nu va întârzià de a răsculà poporul şi a-i exterminà pe toţi. Nu e însă de crezut, ca împăratul să fi rostit cuvântul *„Thut ihr das"*, ca îndemn direct la răscoală, după cum i se atribue într'o scrisoare a nobilului ungur Ribiczei, care spune că informaţia aceasta o primise dela căpitanul Sodler*).

Este uşor de înţeles, cu câtă bucurie ascultau ţăranii necăjiţi şoaptele lui Horia şi cum sporià în sufletul lor nădejdea unei apropiate mântuiri din jugul iobăgiei.

In sfârşit, în vara anului 1784 investigaţiunea contra funcţionarilor abuzivi din munţi se terminase, dar după vechiul tipic unguresc tot în defavorul ţăranilor români, pentru care secase cu totul isvorul dreptăţii în epoca feudalităţii ardelene.

Amăriţi până în adâncul sufletului de acest rezultat sfidător al investigaţiei, ţăranii încercară a scăpà din jugul iobăgiei, înscriindu-se la armată, dupăce Horia le adusese din Viena ştirea, că este „voia şi porunca împăratului", să devină toţi ţăranii soldaţi-grănicri, a căror situaţie era cu mult mai bună decât a iobagilor.

---

*) In cronica de Eisenstadt, scrisă pe baza informaţiunilor trimise din Sibiiu, sub impresia momentană a evenimentelor revoluţionare, se afirmă că ţăranii răsvrătiţi în tot locul ar fi strigat *„Vivat Ioseph secundus"*, ceeace nu poate fi decât informaţie tendenţioasă din partea nobililor maghiari. Cf. revista *Transilvania* din Sibiiu, 1900, p. 6. *Cronica de Eisenstadt despre răscoala lui Horia)*. Aceeaşi cronică ne dă şi explicaţia psihologică a faptului, spunând că nobilii văzând „dispoziţiile tândăloase din partea comandei generale, au ajuns la statornica părere, că în *adevăr e voia Maiestăţii Sale împăratului, să se nimicească nobilimea ungurească şi chiar şi naţiunea"*. *Ibidem*, pag. 10.

www.dacoromanica.ro

Comisarul de război *Ortmayer* din Alba-Iulia, cu avizul comandantului general din Sibiiu, baronul *Preiss,* nu puse nici-o piedecă în calea acestui curent de militarizare a satelor românești. In 4 săptămâni (Iulie—August 1784) s'au înscris la armată țăranii români din 81 comune (județele Alba, Turda, Zarand și Cetatea de baltă). Când se întorceau dela Alba-Iulia spre casă cetele țăranilor-soldați puneau câte o cârpă roșie în prăjini, în formă de steag și vorbiau fără sfială, că vor împărți în curând între dânșii moșiile nemeșilor și vor alungà toată ungurimea din Ardeal, îndată ce vor primì arme dela împăratul. Un țăran din comuna Săcămaș strigà cătră un nobil ungur: „Să căpătăm odată arme, c'apoi tăiem capetele Ungurilor ca napii". Nobilii înspăimântați au avizat pe guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuil Bruckenthal, că iobagii nu vor să mai asculte de ei, de când s'au înscris la armată. Bruckenthal a dispus a se publicà prin sate, că conscripția militară este revocată, fiindcă s'a făcut fără știrea guvernului și a împăratului. Totodată a trimis comisari civili și preoțești, între alții pe episcopul din Sibiiu Ghedeon Nichitici și pe vestitul oculist român Ioan Piuariu-Molnar*), să liniștească poporul din Zarand.

Când s'a publicat prin sate, revocarea conscripției militare, țăranii n'au voit să-i dea crezământ. Spuneau, că ei afară de

---

*) Despre Molnar raportează la 15 Noemvrie 1784 comisarul regesc și administratorul comitatului Hunedoara, Mihail Bruckenthal, nepotul guvernatorului ardelean, că sosind la Brad tocmai în momentul potrivit, a putut salva 22 persoane și pe Alexandru Ribitzei: „der Molnar ist diesen Morgen zuruckgekommen, er hat eine grosse Versammlung von Raubern bei Brad unter der Anführung eines gewissen *Krischan Gyurts* angetroffen zu einer Zeit, wo sie eben im Begriff waren den *Alexander- Ribitzei* hinzurichten; er hat diesen, die *Tsiszarin,* eine *Balyasche Tochter,* einen Franziskaner und überhaupt 22 Personen zusammengerettet, die Schwester des Fabian, welcher beide Armen gebrochen worden, versorgt und gedachten *Ribitzei* mit einem Hembd von seinem Leib (auf welchem er 2 Hembder hatte) versehen, nebst dem berührten Franziskaner nach Deva gebracht. Der *Ribitzei* hat dieserwegen selber auch geschrieben, dass ich also an diesen Bericht des Molnars zu zweifeln keine Ursache habe" Cf. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde,* Sibiiu 1904 pag. 737—738.

www.dacoromanica.ro

împăratul nu mai ascultă de nime și decât să se întoarcă iarăș în starea veche a iobăgiei, mai bine vor părăsì cu toții Ardealul și vor trece în Țara Românească *).

IV

In cursul lunei Octomvrie 1784 guvernul ardelean raportase la Viena, că nemulțămirea poporului din munți s'a potolit. Era însă numai liniștea aparentă, care precedează de obiceiu isbucnirea furtunei. In timpul acesta se lămurise scopul politic al revoluției, care erà surparea dominațiunei aristocratice-ungurești din Transilvania, ca să poată ajunge la conducere elementul românesc-democratic, precum și scopurile ei sociale: desființarea iobăgiei, ștergerea privilegiilor nobilitare, egalitatea de sarcini și drepturi, admiterea Românilor la armată și deposedarea elementului aristocratic prin împărțirea pământurilor nemețești între țărani.

Revoluția izbucnì într'o Duminecă (31 Octomvrie 1784), când 5-600 țărani se adunară în biserica din *Mesteacăn* sub conducerea lui Gheorghe Crișan și hotărâră să plece la Alba-Iulia după arme, iar Crișan, care fusese soldat în tinerețe, să-i învețe exercițiul militar în limba română. Făcură jurământ cu toții, iar preotul locului îi binecuvântă, rostind rugăciuni pentru buna reușită a acestei porniri.

A doua zi, Luni, Crișan însuș proclamă revoluția în biserica din comuna *Curechiu,* iar mulțimea ucise pe cei doi subprefecți unguri, trimiși anume, ca să prindă pe Crișan. A treia zi, Marți, răsculații au ucis în *Criscior* 17 nobili, iar pe fiica subprefectului Mihail Pakot o botezară în religia română și preotul Constantin Turcin o cunună cu tânărul iobag Ion Sârbu.

In cinci zile Zarandul întreg ajunsese în stăpânirea țăranilor răsculați, cari devastau și ucideau pe nobili, iar pe soțiile și fiicele lor le făceau să îmbrace haine românești, să umble des-

*) N. Densușianu, *o. c.*, pag. 127.

www.dacoromanica.ro

culte, să se boteze din nou în legea românească şi chiar să se cunune cu ţărani români.

Revoluţia se întinse repede şi în judeţul Hunedorii, unde au fost devastate 232 curţi nemeşeşti. Saşii din Orăştie temându-se de furia răsculaţilor, dau de ştire căpeteniilor acestora, că dânşii vor să trăiască în bună pace cu ţăranii români. Incercarea acestora de a cuprinde şi oraşul Deva nu reuşì, căci comandantul fortăreţii, locotenentul Pfeifer ordonă un contra-atac puternic, care aduse în confusie pe ţărani, silindu-i să se retragă. 72 de inşi fură tăiaţi, iar 44 prisonieri fură condamnaţi la moarte a 2-a zi (8 Noemvrie) în mod sumar, fără nici o cercetare.

In acelaş timp Horia ocupase Roşia din munţii Abrudului, iar Crişan intrase în Câmpeni, purtând în fruntea trupei sale o *cruce galbenă* în loc de steag şi strigând în auzul tuturor: „Porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este, să stîngă pe toţi Ungurii ori să-i boteze din nou". Apoi devastară cumplit Abrudul, unde a fost ucis şi preotul român Avram Şuluţ, fiindcă avù imprudenţa de-a îndemnà pe ţărani să nu mai asculte de căpeteniile lor *).

In Abrud şi Roşia furia răsculaţilor a durat 3 zile. De frica lor trecură atunci la legea românească 1122 Unguri, 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani **), fiecare putându-şi salva viaţa prin o dovadă scrisă de preotul român, care garantà: „ăsta-i creştin bun!"

Revoluţia se întindeà tot mai mult ajungând şi în judeţul Clujului şi în al Sibiiului ***), iar spre apus în judeţul Aradului.

*) N. Densuşianu o. c. p. 202.

**) Cifrele acestea par exagerate în asemănare cu cele indicate în *Cronica de Eisenstadt*, care, în temeiul unei scrisori din Sibiiu cu data de *16 Noemvrie 1784*, arată că „în Abrud un pastor calvin împreună cu altul arian, sau cum se zice aici, pastor unitar, *şi 20 persoane de diferite religiuni* au fost silite să depună mărturisirea credinţei schismatice pe crucea, ce o poartă cu ei, iar cei din urmă au fost botezaţi cu forţa ca schismatici". *Transilvania* 1900, p. 6.

***) In orasul Sibiiu, n'au încercat răsculaţii „să străbată, dar în curs de 2 zile s'a aflat foc pus în 5 locuri, care însă a putut fi stâns la timp". Informatorul cronicarului din Eisenstadt adauge bănuiala că incendiarii au fost ţărani sau servitori valachi, *Ibidem*, p. 7.

www.dacoromanica.ro

La 11 Noemvrie Horia dădù un ultimatum nobilimei înspăimântate cerând, ca toți nobilii să facă jurământ *sub cruce*, să-și părăsească moșiile, să plătească imposite în rând cu poporul, să împartă pământurile între țărani, după cum va hotărî Maiestatea Sa, Impăratul.

Numai așà va fi pace; altfel Deva va fi nimicită. Nobilii așteptau cu drept cuvânt, intervenția armatei imperiale, dar comandantul general Preiss din Sibiiu spuneà, că intervenția armată fără știrea consiliului de răsboiu din Viena nu este admisibilă. Guvernul să întrebuințeze alte mijloace pentru liniștirea poporului. S'au publicat premìi pentru cei ce vor fi în stare să prindă pe capii mișcării, iar satele care i-ar primì au fost amenințate cu pedepse grele: va fi tras în țeapă primarul împreună cu trei locuitori. Guvernatorul Bruckenthal, fără învoirea generalului Preiss, a ordonat insurecțiunea nobililor, cari în setea lor de răsbunare, au făcut apoi mai multe cruzimi decât înșiși țăranii *).

Generalul Preiss, prin politica sa de tărăgăneală și conciliațiune, reușì să trezească în sufletul răsculaților speranța, că ei își vor puteà ajunge scopul și pe cale pacinică. Amăgiți de această speranță deșartă, căpitanii Cloșca și Horia cel tânăr încheiară, la 12 Noemvrie **), cu armata imperială un armistițiu, care a împiedecat orice acțiune ulterioară a lor. Dacă ar fi continuat luptele cu avântul dela început, într'o săptămână toți Românii din Transilvania s'ar fi alăturat la răscoală ***).

---

*) N. Densușianu, o. c. 323.

**) Data încheierii acestui armistițiu trebue să fi fost anterioară, căci în *Cronica de Eisenstadt* se spune precis că la *11 Noemvrie* a sosit la comanda generală din Sibiiu locotenent-colonelul Schultz dela husarii secui, aducând știrea că „el *a încheiat un armistițiu de 8 zile cu tumultuanții*", liberând pe răsculații prinși în Galda. Armistițiul a fost întărit cu jurământ. Schulz raportează: „și eu am întărit jurământul lor și *conlucrarea mea prin sărutarea arucii*: cf. *Transilvania*, 1900, p. 8.

***) In aceeaș cronică se spune că „țăranii țin la olaltă atât cei din țara Bârsei, cât și supușii secui și chiar în toată Transilvania, și dacă armata nu-și va folosi puterea mai bine, în scurt timp se va răscula toată țara": *Ibidem*, p. 11.

www.dacoromanica.ro

In aceeaş zi de 12 Noemvrie sosì la Viena cea dintâi ştire despre isbucnirea revoluţiei. Impăratul Iosif erà cuprins tocmai cu planurile privitoare la răsboiul început contra Ţărilor de jos. Supremul interes cereà, să fie pace şi linişte în cuprinsul monarhiei, câtă vreme armata erà angajată într'un răsboiu extern. A trimis deci guvernatorului Bruckenthal instrucţiuni, cum să procedeze la pacificarea poporului cu ajutorul armatei, al funcţionarilor din comitate şi al preoţilor români; pentru prinderea căpeteniilor a fixat un premiu de 300 galbeni. Iar pe generalul Preiss l-a îndrumat să trimită imediat tunurile contra celor răsculaţi şi să retragă cu grije companiile regimentului I românesc de graniţă, fiind soldaţii acestui regiment cam nedisciplinaţi (15 Noemvrie).

Cu 7 zile mai târziu Iosif scrie iarăş guvernului ardelean, mustrându-l că fără ştirea lui a ordonat insurecţiunea nobililor — fapt, pe care-l califică drept „obrăznicia cea mai mare". Totodată impune contenirea tuturor cruzimilor faţă de ţărani şi publicarea *amnestiei genarale* pentru cei răsculaţi. Cancelarul Esterhazi se împotrivì acestei măsuri din urmă; deaceea amnestia s'a publicat, rămânând excluşi capii revoluţiei. Ţăranii însă au răspuns, că nu le trebue „pardon", mai bine vor pierì cu toţii decât să se întoarcă iarăş la starea de mai înainte.

In asemenea împrejurări luptele începură din nou la sfârşitul lunei Noemvrie. Ţăranii învinseră în trei lupte: 1. *la Râmeţi*, unde vicecolonelul Schultz fu silit a se retrage din faţa ţăranilor, cari luptau cu înverşunare strigând: „odată cu capul feciori, că vine Horia cu ţara": 2. *lângă Brad*; unde Crişan răspinse pe maiorul Stoianich fugărindu-l spre Hălmagiu şi 3. *la Lupşa*, unde ţăranii au învins pe maiorul Dolcimengo şi au împuşcat pe locotenentul Meşterhazi.

Planul răsculaţilor erà, să facă o linie de bătaie dela Deva până la Huedin. N'au isbutit a-l aduce însă la îndeplinire, fiindcă armata imperială pornise a-i încunjurà din toate părţile. Spre a putea operà în munţii Abrudului, armata trebuià să fie acope-

www.dacoromanica.ro

rită dinspre Zarand. Episcopul Nichitici fu silit a da atunci mână de ajutor, ţinând adunări cu preoţii la Ţebea, la Brad şi la Criştior astfel, încât poporul din partea vestică a Zarandului se liniştì numai prin simpla intervenţie a episcopului*) şi a preoţilor săi. La *Mihăleni* însă, până au încercat preoţii să liniştească ceata celor vre-o 600 de ţărani, cari sporiseră avantgarda armatei, vicecontele Kray şi-a aşezat trupele pe dealuri şi-a început o luptă crâncenă, care a durat până seara, căzând aci 85 de ţărani **). După lupta aceasta armata porni spre Câmpeni şi spre Abrud. Trupele ţăranilor erau risipite şi descurajate. La 14 Decemvrie Horia dădù oamenilor săi porunca de a se întoarce pe la casele lor, fiindcă a sosit în munţi *armata împăratului,* împotriva căreia nu erà nici într'un chip îndreptată mişcarea lui. Au mai rămas lângă el vre-o sută de inşi, spre a-i da ultima onoare petrecându-l până la Albac, de unde avea de gând să treacă peste munţi şi să pornească din nou spre Viena Impăratului.

Gândul acesta n'a mai avut însă răgaz a-l duce la îndeplinire. Ci s'a retras împreună cu Cloşca în pădurea *Scorăcet* pe teritorul comunei Mărgău (plasa Huedin, judeţul Cojocna), unde-şi

*) In raportul său din 27 Noemvrie 1784 Mihail Bruckenthal îl scuză pe episcopul Nichitici, că n'a putut merge de mai înainte în Zarand, fiindcă se temea să nu cadă în vre-o cursă, trăind în relaţii încordate cu protopopul Ioan Popovici, fostul vicar, „... so fande ich vielen Anstand, dem Bischof. eine Reise dahin anzumuten, wo er eine Kabale wider sich befürchtete und wo er, weilen das Militair nicht vorzurucken befehliget war, keine Sicherheit erhalten konnte. Es hat mir der Bischof die Veranlassung zu dieser Fehde zwischen ihm und dem *Popovits* gestanden; welche in dem bestehet, weilen jener den Titel eines *vicarii* verlanget, dieser aber solchen, weilen, wie er saget, Synodalabschlüsse dasselbe verbieten, nicht geben will. Es ist dieses wieder ein Ausbruch des geistlichen Ehrgeizes, welcher aber jetzt sehr übel placieret ist... Er sucht wider den *Popovits* allerhand Beweise zusammen und wird ihm wie mir scheint, ziemlich zu Leibe gehen". *Archiv*, a. c., p. 750. Episcopul Nichitici arată în scrisoarea, trimisă la 11 Decemvrie 1784, guvernatorului Samuil Bruckenthal, că a reuşit a pacifica în mai multe locuri pe cei răsvrătiţi, dar se teme că excesele armatei vor da nou prilej de răsvrătire. („ne per milites, ut mihi ex parte intelligere licuit, excedentes in suis ambulationibus nova ansa inquietudinis praebeatur"). *Ibidem.* p. 765.

**) Acelaş număr e indicat şi în raportul lui Mih. Bruckenthal, care însă ceata ţăranilor o urcă la 2000 de inşi în loc de 600. *Archiv*, p. 763—4.

www.dacoromanica.ro

făcură o colibă acoperită cu crengi şi pământ. Aci au fost prinşi la 27 Decemvrie 1784 de 8 ţărani români (între cari şi unul din familia lui Horia: *Gheorghe Nicula* *). In momentul, când aceşti trădători ai cauzei naţionale-ţărăneşti, au pus mâna pe Horia, el s'a grăbit să arunce în foc o mulţime de acte şi hârtii, pe cari le-au mistuit flacările **). La 30 Ianuarie 1785 a fost prins şi Crişan. S'au făcut încercări de a prinde şi pe Ilina, soţia lui Horia, dar fără rezultat. Ea s'ar fi refugiat în ţinutul Beiuşului,

*) T. V. Păcăţianu: *Cum a fost prins Horia şi Cloşca?* în *Transilvania* din 1921; pag. 134—142. Patru dintre ţăranii remuneraţi la 1785 cu 600 galbeni pentru prinderea lui Horia, arată mai târziu (1791) cum împotriva asigurărilor, ce li s'au dat atunci, că vor fi scutiţi de robote şi taxe, sunt nevoiţi a împlini servicii în rând cu ceilalţi ţărani şi a plăti capitaţie câte 4 fl. în loc de 2 fl., cât plăteau mai nainte. Cancelaria curţii din Viena recomandă spre aprobare propunerea guvernului ardelean de a fi scutiţi aceşti ţărani de capitaţie: Nr. 3267 din 28 Iulie 1791. *Circulandum.* Vortrag der siebenbürg. Hofkanzley dto 20 Iulii 1791 — über das Ansuchen der *4 Bauern von Nagy Aranyos* um Befreyung von den Gaben: Im Jahre 1785 wurden jene 7 Bauern, welche sich bei der Gefangenehmung des *Horia* und *Gloska* auszeichneten, zum Lohn ausser den unter sie vertheilten 600 ℔ von aller grundobrigkeitlicher Dienstbarkeit, und — da sie cameral-Unterthanen sind — von allen der Kammer oder der Cameral-Herrschaft gebührenden Schuldigkeiten losgezählt. Nun stellen 4 dieser *freyen Bauern* vor: dass sie dennoch zur Verrichtung der Dominal-Diensten und Entrichtung der herrschaftlichen Zinsen gezwungen würden, und vor den übrigen—dermahl auch von der Leibeigenschaft befreyten Bauern um so weniger einen Vortheil hätten, als sie vorhin *2 fl.*, jetzt aber die Kopftaxe per *4 fl.*, zu bezahlen gehalten seyen. Das *Gubernium* und die Cameral-Commission sind der Meinung: dass bei dem Umstand, da ihre Freiheit durch Aufhebung der Leibeigenschaft im ganzen Lande nun allgemein geworden, diese für sie eine Belohnung zu seyn aufhöre, mithin den 4 Supplicanten, *Nyag Dumitru, Nyag Iakob, Matyes Nucz* und *Trif Stefan,* zur beabsichteten Belohnung ihrer getreuen Verwendung die Kopfsteuer *ad personam* nachzusehen wäre. — Die Hofkanzley macht in conformitate des gubl. Antrages das Einrathen eben dahin, dass diese verdienten Unterthanen bei der allerhöchsten bestimmt gewordenen Belohnung zu schüzen und ihnen die Kopfsteuer lebenslänglich nachzulassen wäre... *Resolutio augustissima: Ich genehmige das gründliche Einra thedner Kanzlei. Leopold m. p.*" (Act copiat din arhiva canc. de curte din Viena).

**) In vreme ce iscoditorii erau ocupaţi cu ţinerea şi legarea lor, Horia îşi vârâ mâna în sân, o scoase plină de scrisori, aruncă scrisorile repede în foc şi acelea se prefăcură în cenuşe. *Transilvania*, 1900, pag, 14.

www.dacoromanica.ro

de unde subprefectul Mihail Pop raportează că nu i-a putut da de urmă.

V

La 7 Februarie împăratul Iosif scrie comisarului său, contele Antonie Iankovich exprimându-şi credinţa, că în răscoală nu vor fi fost amestecaţi *„nici străini, nici indigeni"* şi stăruind să nu grăbească cu pedepsirea până nu se vor lămuri deplin toate lucrurile.

Atât guvernul, cât şi nobilimea ardeleană ar fi dorit şi ar fi fost în drept să aibă representanţi la desfăşurarea procesului criminal contra celor 3 şefi de revoluţie. Comisarul Iankovich însă i-a înlăturat pe toţi cu aprobarea lui Iosif, şi a făcut însuşi procesul în cel mai mare secret. De aci bănuiala, că împăratul Iosif s'ar fi temut, să nu facă Horia în cursul cercetării vre-o mărturisire neplăcută pentru dânsul. Horia şi Cloşca s'au mulţumit însă *a negà tot,* cu o impunătoare statornicie. Crişan a mărturisit însă, că revoluţia a isbucnit din cauza nobililor şi a funcţionarilor, cari asupriau poporul şi nu voiau să comunice resoluţiile împărăteşti, menite a uşurà soarta ţăranilor.

La 13 Februarie 1785 Crişan a fost găsit mort în chilia sa *). Se sugrumase cu curelele dela opinci.

*) In aceeaş zi trimise Mihail Bruckenthal unchiului său un tablou al lui Crişan, cu următoarea observare: „Die Abbildung des *Krisan Dsurds* unterstehe ich mich, Euer *Excellence* gegenwärtig zu überschicken, sie ist von *Steinvall* und sehr gut getroffen" *Archiv, 1905*, pag. 799. Este probabil tabloul lui Crişan, care se păstrează în galeria muzeului Brukenthal din Sibiiu. Interesul Sibiienilor pentru siluetele lui Horia şi Cloşca era destul de mare. Incă din 11 Decemvrie 1784 înştiinţase contemporanul J. Herman pe unchiul său, că astfel de siluete circulă prin Sibiiu şi un desenator special a plecat în scopul acesta la Alba Iulia: „Von beiden (Hora und Kloska) laufen in der Stadt Zeichnungen und Silhouetten herum. Gestern ist ein Zeichenmeister ausdrücklich deshalb nach Karlsburg abgereist, um die beiden Matadors zu contrefaitiren und alsdann in Kupfer zu stechen. Cf. Hermann—Meltzl, *Das alte und neue Kronstadt*, Sibiiu 1887, vol. II, p. 71 nota.

www.dacoromanica.ro

Cu o zi mai târziu s'a pronunţat totuş sentinţa de moarte asupra lui; iar la 16 Februarie gâdele i-a tăiat capul şi l-a înfipt într'o ţapă la domiciliul său în Cărpiniş. Trupul, despicat în 4, a fost expus la Abrud, Bucium, Brad şi Mihăleni.

Deoarece prin satele româneşti se menţinea cu persistenţă svonul, că Horia n'ar fi prins, ci va ajunge în curând „Domn" şi „Craiu", — şi el şi tovarăşul său Cloşca, legaţi în lanţuri, au fost purtaţi cu excortă, timp de 2 săptămâni, prin mai multe comune de-alungul Mureşului, ca văzându-i poporul, să-şi mute gândul dela revoluţie *).

La 26 Februarie 1785 s'a pronunţat sentinţa de moarte, în sensul căreia Horia şi Cloşca aveau să fie frânţi în roată, începând de jos în sus, iar părţile trupului expuse la marginea drumului prin comunele, în care s'au săvârşit cruzimile în cursul revoluţiei.

Luni în 28 Februarie au fost executaţi în chipul acesta înfiorător întâi Cloşca, asupra căruia s'au aplicat 20 lovituri, până şi-a dat sufletul, apoi Horia care, dupăce întâia lovitură îi frânse fluerul drept, ar fi voit să spună ceva, dar la ordinul ofiţerului i s'a aplicat în piept o lovitură atât de puternică, încât îndată i s'a curmat şi graiul şi firul vieţii. La uciderea lor au

*) Mihail Bruckenthal a scris contelui *Jankovich*, arătându-şi nedumerirea asupra acestui procedeu de prisos, căci locuitorii comitatului Zarand şi Hunedoara ştiau, că Horia şi Closca au fost prinşi; „Ich weiss vielmehr, dass die Inwohner des Zarander mit Hunyad vereinigten Komitats es sehr wohl wissen, dass beide Obenbenannte hier in Carlsburg gefangen sitzen... jetzt aber dadurch ihrer Einbildung schmeicheln, dass sie ausstreuen, als wenn gedachte zwei Aufwiegler täglich 30 Kr. an Geld bekämen, mit 5 Speisen bedienet würden, mit einem kaiserlichen Offizier zusammen esseten, und silberne Fessel trageten, als wenn Fessel, wenn sie auch gleich von Gold wären, nicht immer Fessel blieben! Ich weiss ferner aus verlässlichen Nachrichten, das die Person des *Hora* und *Kloska* in allen jenen Gegenden, wo solche hingeführt werden sollen, nicht bekannt sind, die dasige Innwohner demnach 2 Arestanten zwar sehen, nicht aber mit völliger Überzeugung entscheiden werden, ob solche dejenige sind, für welche sie ausgegeben werden„ — Archiv, 1905, p. 795.

www.dacoromanica.ro

fost siliţi să asiste 2515 ţărani români, aduşi de organele administraţiei din 419 sate.

Preotul ortodox Nicolae Raţiu, care a dat osândiţilor cea din urmă mângăiere creştinească, prin spovedanie şi sf. cuminecătură, a putut asista numai la executarea lui Cloşca, iar când i s'a aplicat lui Horia cea dintâi lovitură, a căzut leşinat la pământ. Unele isvoare contemporane relatează cu vădită satisfacţie *) înfiorătoarea sălbătăcie, cu care au fost sfâşiaţi şi frânţi în roată aceşti eroi sacrificaţi pentru drepturile poporului.

Dar dreptatea nu poate fi niciodată frântă în roată, nici aşezată în mormânt. De câte ori a fost stropită cu sânge mucenicesc, a dobândit puterea cerească de a înnoi şi sporì numărul celor gata a se sacrificà pentru biruinţa ei, cum s'au sacrificat mai târziu şi legionarii lui Iancu şi mulţimea eroilor fără nume şi fără număr, cari în cursul războiului mondial au răscumpărat cu scump sângele lor libertatea şi unitatea politică a poporului nostru.

---

*) Astfel cetim în broşura *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen (1785),* următoarele ironii şi exagerări: „Endlich haben den 28 Februar dieses 1785 Jahrs zu Karlsburg die beyden Ungeheuer: Se. Majestät *Hora,* angeblicher König von Dacien, *Gloska* den verdienten Lohn ihrer Thaten erhalten. Es wurden jedem die Arme und Beine mit dem Rade viermal zerschmettert, und ihnen dann noch lebend die Leiber aufgerissen und die Eingeweide herausgenommen Diese unbeschreiblich qualvolle Marter hat ihnen zwar die fürchterlichsten Verwünschungen ausgepresset, aber die dazu beorderten Tambours verhinderten durch ein ununterbrochenes Rühren der Trommel, dass man sie verstehen konnte... Hundert und fünfzig Wallachen, die zwar geringere Verbrecher, dennoch aber die ersten Theilnehmer an dem Aufruhr gewesen, wurden den Gespanschaftsgerichten überliefert, welche sie nach den Landesgesetzen verurtheilen und ohne Zweifel spiessen lassen werden" (p. 44—45). La 15 Iunie 1785 Mih. Bruckenthal raportează din Deva, că conform datelor statistice primite din 7 protopopiate (Hunedoara, Hălmagiu, Roşcani, Trestia, Abrud, Orăştie şi Hondol) numărul ţăranilor români ucişi în cursul revoluţiei, este de *349,* rămânând în urma lor *243* văduve şi *580* orfani. *(Archiv,* 1905, pag. 850). Iar numărul victimelor dintre nobili a fost, conform datelor oficiale, de *112.* Istoricul maghiar Szilágyi Ferencz în cartea sa, „*A Hora-világ Erdélyben*" (1871) indică însă *133* ucişi, 38 văduve şi 77 orfani. Cf. Hermann-Meltzl, *Das alte und neue Kronstadt,* pag. 78.

www.dacoromanica.ro

In cântecele poporale trăește încă vie amintirea lui Horia. Despre felul, cum ar fi cuvântat el înaintea împăratului din Viena, în audiența dela 1784, s'a păstrat această plăsmuire:

„Înălțate împărate — Că nu mai putem răbdà
Vină și ne fă dreptate — Asuprirea nemeșească
Te rugăm Măria Ta — Și dreptatea ungurească"...

Impăratul aducător de dreptate și de mântuire pentru poporul nostru a sosit acum, nu însă dela Viena, de unde îl aștepta Horia și-l implorà zadarnic să vină să facă dreptate, ci dinspre răsărit, de peste Carpați.

De acum înainte tabloul acesta, împodobind aula Universității noastre, va îndemnà pe toți ceice îl privesc cu înțelegere dreaptă să nu uite, că în temeliile mărețului edificiu al patriei întregite și al libertății noastre naționale sunt îngropate, *ca jertfe ale clădirii,* și trupurile schingiuite oribil ale țăranilor mucenici: Horia, Cloșca și Crișan, a căror amintire istoria își va face datoria de a o perpetuà, în marginile adevărului, din generație în generație.

www.dacoromanica.ro

XIX

IOSIF II ŞI ŞCOALELE ROMÂNEŞTI DIN JUDEŢUL ARADULUI

In timpul scurtei domnii a împăratului Iosif al II-lea Românii din Transilvania şi Ungaria au făcut însemnaţi paşi de progres în toate domeniile vieţii publice, dar mai ales în privinţa vieţii culturale. Revoluţia lui Horia a desvălit o stare de lucruri, care nu mai puteà fi tolerată: o înapoiere culturală atât de dureroasă, încât un stăpânitor milostiv şi doritor de lumină, cum erà Iosif II, nu puteà să rămână indiferent, ci trebuià să caute mijloacele necesare spre a ridicà pe supuşii săi din robia întunerecului şi a umilinţei. Astfel, ca urmare imediată a înăbuşirii acestei revoluţiuni, se iveşte tendinţa salutară de a înfiinţà şcoale în părţile locuite de Români şi de a pregătì preoţii şi învăţătorii acestora în mod mai corăspunzător. In timpul lui Iosif II începe directorul şcoalelor „neunite“ din Ardeal Dimitrie Eustatievici să ţină în *Sibiiu* cursuri de pregătire pedagogică cu viitorii dascăli. Tot de atunci datează planurile pentru înfiinţarea seminariilor teologice. Aceeaş solicitudine părintească o manifestă Iosif şi faţă de cauza şcolară a Românilor din părţile bănăţene şi aradane.

Comisiunea aulică de studii, în legătură cu rescriptul din 18 Octomvrie 1786, ia următoarele dispoziţii pentru generalizarea învăţământului şi a instrucţiei poporale între Români:

1. Să se sporească numărul şcoalelor româneşti „neunite“ (ortodoxe). Unde comunele sunt prea sărace şi nu pot înfiinţà şcoală proprie, să se întovărăşească mai multe şi să înfiinţeze *şcoală districtuală*.

www.dacoromanica.ro

2. Pentru leafa învățătorului să se încheie contract formal cu comuna, în prezența unui funcționar din partea județului, 2/3 din leafa învățătorului se poate plătì în natură, iar restul trebuie să i-se plătească în bani. Dintre *cantori* să nu poată fi aplicați în viitor ca învățători decât ceice și-au însușit metoda normală de instrucție. (Normallehrart).

3. Pentru zidirea școalei să fie îndatorați a contribuì cu material și bani proprietarii de pământ, iar sătenii să contribuie cu munca și cărăușia.

4. Numai oameni cu examen în regulă și cari cunosc limba germană, pot funcționà ca învățători. Să fie premiați anual câte 3 inși dintre elevii români cei mai buni dela câte o școală capitală, ca să poată fi înduplecați a îmbrățișà cariera învățătorească.

5. Să se poarte evidența tuturor copiilor obligați a cercetà școala, atât a băeților, cât și a fetițelor.

6. Să se desrădăcineze obiceiul de a trimite copiii cu vitele la pășune în timpul, când ar trebuì să cerceteze școala.

7. Să li-se dea copiilor cărți de școală în mod gratuit.

8. Să împiedece obiceiul rău de a se moștenì funcția dăscălească din tată în fiu, cum se întâmplă cu cea preoțească; de aceea nici un învățător să nu fie aplicat în satul său natal.

9. Cu prilejul cununiilor preoții să laude în public pe ceice au cercetat școala regulat; fără certificat școlar nimenea să nu poată ajunge primar sau jurat al satului. Bătrânii satului, preoții și mai ales protopopii să cerceteze mai des școala și să îndemne tinerimea la învățătură. Ceice se disting, trebuiesc lăudați în public și premiați.

10. Să se arate, în cari locuri există școale românești ortodoxe triviale sau normale, ce lefuri au învățătorii și de unde le primesc.

Aceste dispoziții le împărtășește comisiunea aulică de studii prin actul său din *4 Iulie 1788* organelor subalterne, de inspecție școlară.

www.dacoromanica.ro

La *26 Martie 1789* prezidentul cancelariei aulice ungare, contele Carol Zichy împreună cu secretarul baron Iosif Podmaniczky, înaintează monarhului spre aprobare contractele următoarelor *48 de comune din județul Aradului* pentru înființarea școalelor românești ortodoxe: 1. Dud, 2. Târnova, 3. Tauț, 4. Drauț, 5. Nadăș, 6. Măderat, 7. Musca, 8. Curtacheriu, 9. Chirechiu, 10. Pâncota veche, 11. Agriș, 12. Felminiș, 13. Luguzeu, 14. Cuier, 15. Gurba, 16. Sicula, 17 Boroșineu, 18. Mănierău, 19. Aldeș, 20. Bogsig, 21. Zărand, 22. Sinitea, 23. Otlaca, 24. Șiclău, 25. Pilul mare, 26. Giula-Vărșand, 27. Cintei, 28. Nădab, 29. Miniș, 30. Cuvin, 31. Radna, 32. Covăsinț, 33. Micălaca, 34. Talpoș, 35. Mișca, 36. Cermei, 37. Șepreuș, 38. Apateu, 39. Iosaș, 40. Boros-Sebeș, 41. Dezna, 42. Dieci, 43. Soboteli, 44. Sămlac, 45. Păuliș, 46. Buteni, 48. Bontești și 48. Almaș.

Totodată observă cancelarul, că școalele *centrale* (districtuale) nu sunt potrivite, deoarece copiii nu le pot cercetà din cauza frigului și a lipsei de îmbrăcăminte. Insistă deci pentru înființarea școalelor *comunale,* cari sunt mai corăspunzătoare împrejurărilor.

Iosif II aprobă toate contractele și încuviințează plătirea sumei de 272 fl. ca ajutor din vistieria statului. Prin rescriptul său din *6 Maiu 1789* nr. 5250 îndrumă consiliul locotenențial din Ungaria să privegheze, ca punctele contractelor să fie observate întocmai și considerând că *educația tineretului român este una dintre cele mai importante și mai urgente afaceri de stat,* să grijească în mod deosebit, ca școalele să se deschidă cât mai curând și până când vor fi isprăvite edificiile școlare în bună ordine, instrucția să fie împărtășită, unde e posibil, în case închiriate *).

Tot atunci cere, ca administratorul din *Oradea-Mare* să fie mustrat, fiindcă nu a dat atențiunea cuvenită cauzei școlare a Ro-

*) „Die K. Statthalterey hat nun für die gewöhnliche Vormerkung der Contrakte und dann in der Rücksicht, dass *die Bildung der wallachischen Jugend eines der wichtigsten und dringendsten Geschäfte für den Staat ist,* noch besonders zu sorgen, dass die Eröfnung der Schulen ehestens geschehe, und inzwischen bis ordentliche Schulhäuser zu Stande kommen, der Unterricht, wo es möglich ist, auch in gemieteten Häusern ertheilt werde".

www.dacoromanica.ro

mânilor ortodocşi. Iar în viitor, de câteori va observà consiliul locotenenţial neglijenţă din partea vre-unui organ subaltern al său, întru promovarea acestei cause recomandate cu atâtă stăruinţă de Maiestatea Sa („in Beförderung dieses von Seiner Maiestät so nachdrücklich empfohlenen Gegenstandes"...), să nu întârzie a mustra şi pedepsì, din propria sa iniţiativă.

Dacă Iosif II nu s'ar fi pogorît atât de curând în mormânt dimpreună cu o bună parte a concepţiilor sale luminate şi progresiste, cauza şcolară a Românilor ar fi luat încă dela sfârşitul secolului al XVIII-lea un avânt mai puternic. Tânjirea, ce se remarcă în următoarele două decenii, se explică prin faptul că nu s'a mai găsit cine să mărturisească cu atâta convingere adevărul spus de Iosif II, că educaţia tineretului român erà una dintre cele mai importante şi mai urgente probleme ale statului.

www.dacoromanica.ro

XX

CEA MAI VECHE ŞCOALĂ NORMALĂ IN ROMÂNIA INTREGITĂ

Stimate Domnule Director!

Ai avut delicata atenţiune de a-mi trimite un exemplar din „*Anuarul Şcoalei Normale Andreiu Şaguna*“ pe anul şcolar 1921/22, care — după indicaţia foii de titlu — ar fi al *69-lea* dela înfiinţarea acestei respectabile instituţii de educaţie şi pregătire profesională a luminătorilor poporului nostru.

Ar urmà deci, ca şcoala normală Andreiu Şaguna să-şi serbeze în acest an şcolar un jubileu de şepte decenii de existenţă, ceeace ar fi — de sigur — un moment destul de însemnat în vieaţa tinerelor noastre instituţii similare.

Imi permit totuşi a exprimà părerea, că şcoala aceasta poate privì înapoi spre un trecut îndoit de îndepărtat. Bine înţeles, trecutul acesta indică începuturi cu totul modeste şi decenii întregi de stăruinţă în modestia aceasta, impusă de împrejurări vitrege. In vieaţa oricărei instituţii trebue să se dea însă cuvenita atenţiune şi celor mai modeste începuturi, cercetând cu iubire şi cu înţelegere dreaptă roadele muncii tuturor celor cari au ostenit şi s'au sacrificat, pregătind terenul, ca din brazda lor strâmtă să se poată înălţà spicul dătător de hrană sufletească, să se poată răspândì, cu timpul, raza de lumină şi de viaţă culturală asupra poporului ce stătea întru întunerec şi... „în umbra morţii“.

www.dacoromanica.ro

Dacă, în lipsa de informaţii istorice suficiente, nu se poate urmări activitatea şcolară a „dascălului de dăscălie" dela Caransebeş Efrem Zăcan şi a urmaşilor săi din secolul XVI, dacă din acelaş motiv nu avem cunoştinţe amănunţite despre rezultatele pe cari le vor fi dat în cursul secolelor XVI—XVII şcoalele din Braşov, Geoagiu, Haţeg, Lugoj, Sălişte sau şcoala cu internat pentru pregătirea dascălilor şi preoţilor din Ţara Făgăraşului: despre cursurile pedagogice, cari au început să se ţină la Sibiiu, pe timpul luminatului împărat Iosif II, ni s'au păstrat totuş câteva acte oficiale de valoare. Din cuprinsul lor ne putem convinge, că începutul *Şcoalei Normale din Sibiiu* trebue căutat în aceste cursuri primitive, cari n'au fost incidentale, ci aveau organizare sistematică, bucurându-se şi de oarecari subvenţiuni, — adevărat foarte modeste — din *fondul de studii* al statului.

Dintre aceste acte, permiteţi-mi a Vă comunică de astădată următoarele:

Dintr'o însemnare, aflată în cursul cercetărilor mele prin arhivele curţii din Viena ,se poate constată, că împăratul Iosif II,. luase încă din 1784 (numărul decretului 3702) măsuri pentru înfiinţarea de şcoale şi pregătirea de învăţători pe seama Românilor ortodocşi. Dar organele administraţiei ardelene nu dădeau acestor iniţiative împărăteşti cuvenita ascultare aşà, că Iosif s'a simţit la 1786 (Nr. 2676) din nou îndemnat a ordonà, ca în toate satele· româneşti mai mari să se înfiinţeze şcoale (ut scholae in maioribus locis normaliter instituantur), tot astfel la Zlatna, la Abrud,, la Brad şi la Turda, obligaţi fiind locuitorii a se îngriji de întreţinerea învăţătorilor, iar satele mai mici să se întovărăşească împreună, ca să poată înfiinţà câte *o şcoală districtuală*. Locuitorii să fie îndemnaţi a încheià contract pentru plata învăţătorilor, iar în satele sărace să se reclame ajutorul fondului de studii ungar (in locis egenis pro re nata fundus studiorum hungaricus in subsidium sumatur), în viitor numai *cantorii cei capabili* să fie aplicaţi la instrucţia tineretului. Pe *Dimitrie Eustatievici* îl numeşte director, (episcopul Nichitici propusese pe vestitul doctor de

www.dacoromanica.ro

ochi *Ioan Piuariu-Molnar* din Sadu), cu leafa de *400 fl.* din fondul de studii; din acelaşi fond mai încuviinţează câte *50 fl.* anual pentru 8 învăţători, precum şi *52 fl.* ca cheltueli pentru cărţile şi hârtia, de care aveà trebuinţă directorul Eustatievici la cursurile pedagogice din Sibiiu.

Este probabil, că acest *Eustatievici,* fiul protopopului *Eustatie Grid* din Braşov, chiar în anul 1786 să fi început cursurile. Intr'o inscripţie păstrată în biserica Sf. Nicolae din Braşov el e amintit în *Septemvrie 1786* astfel: *Dumitru Eustat, director şcolar* *).

Nu cunoaştem numele candidaţilor de învăţători români, cari vor fi cercetat cursurile lui în anii 1786, 1787, 1788 şi 1789. Din următorii doi ani s'au păstrat însă, în arhiva guvernului ardelean, două rapoarte scrise de Dimitrie Eustatievici, indicând numele elevilor săi.

Astfel la raportul din *19 Iulie 1790* e alăturată următoarea:

Specificatio Praeparatorum candidatorum **).

1. Isaia Barac din Alămor, comit. Alba-inferioară.
2. Mihail Muntean din suburbiul Sibiiului, numit Josefstadt.
3. Constantin Ciontea din Maerii Sibiiului (ex Cibiniensibus Alodiis).
4. Ioan Likirie din Agârbiciu, scaunul săsesc al Mediaşului.
5. Ioan Crucean tot de acolo.
6. Isaia Popovici din Feerhaza, comitatul Făgăraşului.
7. Ştefan Popovici din Satulung, comitatul Făgăraşului.
8. Daniil Popovici din Ghiomal, comitatul Albei
9. Teofan Popovici tot de acolo.
10. Ioan Bădilă din Poplaca, scaunul săsesc al Sibiiului.
11. Teodor Popovici din Şard, comit. Târgul-Mureşului.

Iar la raportul din 28 Iunie 1791 este alăturată această

*) Vezi Dr. S. Stinghe, Istoria bisericii Scheilor din Braşov, pag. 219.
**) Specificaţiunea candidaţilor pregătiţi.

www.dacoromanica.ro

Specificatio candidatorum ad Ludimagisterium et Cantoratum praeparatorum et examinatorum *):

1. Ioan Moldovan din Apanașfalău, comitatul Solnocul-inferior.
2. Petru Crișan din Lupșa, comitatul Albei.
3. Ioan Moldovan din Harri, comitatul Albei.
4. Nicolae Merdan din Mucundorf, comitatul Albei.
5. Bucur Popovici din Valendarf, comitatul Albei.
6. Moise Paicu din Calbor, comitatul Albei.
7. Nicolae Zugraff din Ludoșul mare, scaunul săsesc al Mercurii.
8. Antonie Skiau din Topârcea, scaunul săsesc al Mercurii.
9. Dumitru Daskal din Săcel, scaunul săsesc al Sibiiului.
10. Crăciun Popovici din Selcud, comitatul Târnavei.
11. Vasilie Moldovan din Boian, comitatul Târnavei.
12. Constantin Ciontea din suburbiul Sibiiului.
13. David Stoica pregătit să fie cantor în Spelnaka, comitatul Albei.
14. Mihail Roșca
15. Ioan Popa } pregătiți să fie cantori în Topârcea, scaunul săsesc al Mercurii.

Activitatea directorului Dimitrie Eustatievici a fost continuată de către succesorii săi în această funcție: Radu Tempea, Gheorghe Haines și Moise Fulea. Cursurile pedagogice au funcționat cu destulă regularitate și în timpul sedisvacanței episcopești (1796—1810) și în timpul păstoririi lui Vasilie Moga, până la ivirea lui Andrei Șaguna, al cărui talent de organizare a pus pe temelii mai solide întreagă desvoltarea acestei școale normale, ținută până la 1919 în cea mai intimă legătură cu seminarul teologic, frontispiciul căruia deasemenea e împodobit cu numele iscusitului său reorganizator.

Cine își va luà osteneala să facă cercetări sistematice și pentru trecutul mai îndepărtat al școalei normale Andrei Șaguna din

*) Specificațiunea candidaților pregătiți și examinați pentru dăscălie și pentru cantorat.

www.dacoromanica.ro

Sibiiu, cred că va reuşi să scoată la iveală amănunte destul de preţioase pentru istoria şcoalelor româneşti şi le va puteà împărţi în 3 epoce: 1. dela 1786—1853, epoca începuturilor modeste; 2. dela 1853—1919, epoca cohabitaţiunii cu seminarul teologic şi 3. dela 1919 înainte, epoca independenţei. Continuitatea istorică între aceste 3 epoce distincte nu lipseşte, dimpotrivă ea se manifestă cu destulă evidenţă, prezentând o linie de desvoltare ascendentă.

Mulţumindu-vă încă odată, Domnule Director, pentru Anuarul ce aţi binevoit a-mi trimite, întreb: oare nu ar fi mai corăspunzător cu desvoltarea istorică a se indicà pe foaia de titlu a Anuarului următor: „dela înfiinţare al CXXXVII“ — şi în loc de a improvizà acum un iubileu de 70 de ani, oare nu ar fi mai bine a pregătì la timp potrivit serbarea iubilară, *impunătoare,* de un secol şi jumătate dela înfiinţarea şcoalei normale din Sibiiu? Căci şcoala, pe care o conduceţi, este după toate probabilităţile *cea mai veche* şcoală normală din câte există astăzi în cuprinsul României întregite.

Cluj, la 10 Ianuarie 1923.

Comunicare adresată directorului şcoalei normale din Sibiu, *Dr. Vasile Stan* şi publicată în «Anuarul IV» al acestei şcoale.

www.dacoromanica.ro

XXI

CONTRIBUȚIUNI LA ISTORIA POLITICĂ A ROMÂNILOR ARDELENI DELA 1780—1792

I

Istoria senină și liberă de prejudecăți înfățișează în colori luminoase și atrăgătoare puternica personalitate a împăratului Iosif II. Contemporanii se exprimă adeseori în modul cel mai elogios despre mărimea și înțelepciunea lui, despre caracterul lui statornic, nobil și drept. Chiar printre Ungurii, cari nu prea aveau motive de a fi încântați de el, se găsesc câțiva, cari îl apreciază cu simpatie, pentru sentimentul lui de dreptate față de cei asupriți. La 18 Maiu 1770 cercetând Debreținul, a primit pe superintendentul Samuil Szilágyi într'o lungă audiență și ascultând doleanțele protestanților, s'a despărțit de el cu cuvintele: „Sunt mari doleanțele Dv., dar încă nu le pot remedià. Va venì timpul, când le vom remedia, căci Dv. sunteți asupriți pe nedrept. Mai suferiți puțin; veți fi în curând mângăiați". Și s'a ținut de cuvânt. Astfel bătrânul superintendent a putut spune la sfârșitul vieții sale: „mor cu bucurie, căci M. Sa a împlinit, ce mi-a promis" *).

Aceluiaș superintendent îi scrià din Sibiu (16 Iunie 1770) contele Iosif Teleki, cerându-i informațiuni despre vizita lui Iosif în Debrețin și vorbind despre el ca despre *„soarele care răsare"* **).

*) R. Kiss Istvàn, *II Iózsef és Szilágyi Sàmuel superintens* în *Protestáns Szemle* 1915 p. 40.

**) Ibidem pag. 38.

www.dacoromanica.ro

Iar baronul Laurenţiu Orczy, la 15 Noemvrie 1782, instalând pe comitele suprem din Ugocsa, contele Iosif Teleki, spuneà în mod răspicat şi în auzul tuturora, că e fericit cine poate trăì sub stăpânirea acestui domnitor, a cărui mărime şi înţelepciune întunecă pe împăraţii din vechime, pe care unii îl aseamănă cu înţeleptul Solomon, iar cei mai mulţi îl numesc *iubitorul neamului omenesc* *).

Prin dispoşiţiile sale luminate şi umanitare Iosif II a dat puternice îndemnuri spre progres tuturor popoarelor de sub sceptrul Habsburgilor. Inceputul domniei lui însemnează şi în istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească ivirea unei epoce mai prielnice pentru o vieaţă naţională, treză, conştientă şi bogată în stăruitoare încercări culturale-politice.

Dinte toţi monarhii, cari au cârmuit timp de peste 6 secole de pe tronul Habsburgilor, cel mai iubit de popor a fost fără îndoială Iosif II, care în tinereţele sale şi în anii de studiu a avut parte de o educaţie în sens progresist. Cel mai bun dintre profesorii săi a fost baronul Christofor de Bartenstein, excelentul publicist şi secretar de stat, dela care a învăţat Iosif politica, dreptul şi istoria. E semnificativă îndrumarea dată de tatăl lui Iosif, Francisc I, lui Bartenstein cu privire la felul cum are să-l înveţe pe fiul său istoria, ca nici o greşală şi nici o faptă rea a domnitorilor, precum nici virtuţile lor şi binele, ce vor fi făcut, să nu fie retăcute, ci să fie înfăţişate lui Iosif astfel, ca el să-şi poată forma principii bune, cu ajutorul cărora să se obicinuiască de timpuriu a evità greşelile domnitorilor de mai înainte... Dacă în secolul al XVIII-lea s'au mai văzuţ şi alţi domnitori luminaţi, dacă ideile generoase ale filantropismului începuseră a

---

*) *Fraknói Vilmos* scrie în revista istorică *Századok* (1878. pag. 5.) următoarele: „... figyelmet érdemel az, hogy a hazafias és a magyarságért lelkesülő b. *Orczy Lőrincz* fényes megyei közönség előtt (1782. Nov. 15-én, midőn gróf Teleki Józsefet Ugocsa megye főispáni székébe iktatta) igy szólhatott: «*József oly nagy fejedelem,... ki elhomályositja az ó-kor Caesarjait, kit mindenek itt nemzet apjának, amott Salamonnak, de legtöbben emberi nemzet szeretőjének neveznek... Boldog, ki ezen fejedelem országlása alatt él*".

www.dacoromanica.ro

se răspândì în cercuri largi, — Iosif a fost cel dintâi împărat, care a năzuit din toate puterile sale, cu sinceritate deplină şi cu neînfrântă stăruinţă, să dea acestor idei o aplicare practică în tot cuprinsul monarhiei sale, luptând cu bărbăţie neşovăitoare împotriva prejudecăţilor medievale şi pentru desăvârşita lor înlăturare.

In tot timpul stăpânirii sale a manifestat Iosif II deosebită solicitudine pentru soarta celor asupriţi şi a cercat, prin numeroase dispoziţiuni bine intenţionate, să le uşureze traiul. Incă înainte de a urcà tronul împărătesc, mânat de dorinţa de a cunoaşte de aproape popoarele, peste cari avea să cârmuiască, n'a pregetat a cutreerà, întocmai ca odinioară Adrian „împăratul călător", ţările monarhiei sale, ascultând pretutindeni jalbele supuşilor şi *mângâind poporul*. Un contemporan, notarul Mediaşului, Sasul Heydendorf, care a însoţit pe Iosif în călătoria sa prin Ardeal, spune că acesta n'a dat nicăiri vre-o atenţiune deosebită aristocraţiei, însă de ţăranii şi preoţii români se interesà deaproape, adresându-le în limba românească *) cuvinte de mângâiere şi promiţându-le, că le va uşura necazurile şi le va cercetà jalbele *(„oi căuta")*. Masele poporului — după cum observă acelaş contemporan — au rămas ameţite de purtarea prea graţioasă a monarhului faţă de ele.

Incă de tânăr îşi manifestase Iosif cu toată hotărârea convingerea, că politica nu poate să aibă decât o singură bază şi aceasta e poporul, pentrucă poporul dă soldaţi şi plăteşte impozite... Părerea lui erà, că privilegiile şi drepturile speciale ale unor păturì sau clase sociale pun numai piedeci în calea voinţei de stat, manifestate în persoana principelui; de aceea nu ezita să afirme categoric, că datoria statului este să apere pe bietul ţăran faţă de volnicia tiranică a feudalilor **).

*) cf. *Autobiografia* lui Heydendorf în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* ,XVI. pag. 484.

**) „Und der arme Unterthan müsse vor der tyranischen Willkür des Adels geschützt verden" cf. *Alfred Ritter von Arneth*: „Maria Theresia's letzte Regierungszeit *1763—1780* Wien 1876. I. (in „Geschichte Maria Theresia's" vol. VII.) pag. 68.

www.dacoromanica.ro

Este deci întemeiată afirmaţiunea, că Iosif II era „revoluţionar în sensul acela de a ridică pe cei de jos sus şi pe cei apăsaţi deasupra apăsătorilor, pe cei cari după raţiunea politică trebuiau să însemne ceva faţă de aceia, cari însemnau ceva numai în puterea forţei politice“ *).

Fiind Iosif de convingerea, dă datoria monarhului este să facă tot binele pentru cel mai mare număr al supuşilor săi, nu admiteà că între domnitor şi popor ar puteà să se iveascâ vre-o neînţelegere, vre-o deosebire în privinţa scopurilor comune. Nici nu înţelegeà rostul tradiţional al clasei mijlocitoare între aceşti doi factori importanţi, pe cari el şi-i imaginà într'o legătură sufletească atât de intimă şi nediscutabilă, încât voinţa domnitorului, o considerà totdeauna ca fiind identică cu voinţa poporului. In năzuinţa lui necurmată de a asigurà bunăstarea, fericirea şi libertatea tuturor supuşilor săi n'a aflat însă de trebuinţă a recurge la sfaturile şi colaborarea celor ce se considerau şi erau în drept să se considere ca representanţi ai diferitelor popoare din monarhie, ci a procedat în mod absolutistic, urmând numai glasul convingerii sale luminate.

Aceasta este şi cauza de căpetenie, care a zădărnicit efectul celor mai sănătoase reforme, nu numai spre adânca mâhnire a autorului lor, ci şi spre marea pagubă a supuşilor potrivnici, cari mai târziu ajungând să înţeleagă însemnătatea epocală a reformelor iosefine, au încercat să introducă înşişi pe cale constituţională, ceeace nu le venise la socoteală să primească dela împăratul Iosif II în dar, pe calea ordinaţiunilor absolutistice.

* * *

Chiar la începutul domniei sale a încercat Iosif II să curme înverşunatele persecuţii religioase, cărora erau expuşi toţi ceice nu voiau să mărturisească religia romano-catolică. Prin edictul

*) N. Iorga: „Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria dela mişcarea lui Horia până astăzi“ pag. 19.

www.dacoromanica.ro

de toleranță (1781) el a statornicit principiul, că în chestiuni de credință și conștiință nici un fel de silă nu se poate admite. Adâncă nemulțumire a produs acest edict de toleranță în rândul preoților și călugărilor catolici, cari nici într'un chip nu au putut iertà împăratului fapta aceasta creștinească de a-i fi așezat și pe dânșii într'un rând cu ceilalți cetățeni ai monarhiei, cari nu erau mai puțin creștini decât romano-catolicii. Cancelaria aulică transilvană a încercat să împiedece publicarea acestui decret de toleranță sub cuvânt, că în Transilvania nu sunt ziare, în cari să se poată publica. Episcopatul catolic din Transilvania și Ungaria n'a lipsit a protestà cu înverșunare contra dispozițiilor cuprinse în acest decret. Toate protestele au rămas însă zadarnice, căci Iosif nu erà omul, care să poată fi abătut din calea îndeplinirii voinței sale.

Cunoscând el din proprie intuiție împrejurările din Ardeal, știà că majoritatea locuitorilor o formează în acest mare principat Românii, cari timp de opt decenii au dat destule dovezi, că nu vor să știe de unirea cu biserica apuseană, ci rămân credincioși neînduplecați ai bisericii lor strămoșești. Abandonând sistemul de opresiune față de dânșii, precum și măsurile paliative ale mamei sale, Maria Terezia, care n'a putut niciodată să se împace cu gândul de a restaura deplin ierarhia Românilor „neuniți" din Ardeal, — Iosif îndată după suirea sa pe tron încearcă și reușește să facă ordine și în această privintă.

Deaceea, fără a așteptà vre-o rugăminte specială din partea Românilor ortodocși lipsiți de conducere bisericească, la 21 Martie 1781, *„proprio motu"* întrebă cancelaria și guvernul ardelean, dacă nu se simte necesitatea instituirii unui episcop pentru Românii „șismatici", atât de numeroși în Ardeal. Episcopul romano-catolic din Transilvania, contele Ignațiu Battyán voind să convingă pe Iosif, că restaurarea acestui episcopat nu ar fi nici în interesul țării, nici în al dinastiei, înaintează în toamna acestui an (9 Octomvrie 1781) la curte un memoriu, în care arată că pentru Românii „șismatici" este deajuns un vicar, doar și biserica romano-

www.dacoromanica.ro

catolică din acest principat a fost atâta timp lipsită de episcop și condusă numai de vicari. Prin intenționata restaurare a episcopiei pe seama Românilor „neuniți" ar fi periclitată „unirea". Dintre argumentele aduse de acest episcop ardelean nu lipsesc nici aluziile și insinuațiile din domeniul politicei externe a monarhiei. In punctul al 6-lea insistă contele-episcop Battyán asupra foloaselor, care rezultă „pentru binele obștesc", din propagarea „unirii". Având Transilvania atâtea legături cu Țara Românească și cu Moldova, e necesar ca „popoarele Transilvaniei să nu fie despărțite de popoarele vecine numai prin granițe și prin munți, ci mai ales *prin principiile religiei,* ca nu cumva în cazul trist al izbucnirii vre-unui războiu contra Porții Otomane sau contra Rusiei, unită cu șismaticii noștri prin legătura prea puternică a religiei, să avem atâția inimici, câți credincioși își va puteà câștigà aici episcopul șismatic. Multă putere are Domnitorul, care este stăpân peste inimile popoarelor" *). Nu vor surprinde pe nime argumentele de acest soiu ale unui episcop catolic, care credeà că pentru „șismatici" nu este loc în împărăția lui Dumnezeu.

Mai ciudat este cazul vicarului „neunit" Ioan Popovici din Hondol, care nu s'a sfiit însuș a scrie guvernatorului ardelean contra restaurării acestei episcopii, pe care el ar fi trebuit s'o ceară și s'o dorească mai mult. In schimb el spune, că a putut conduce în calitate de vicar destul de bine afacerile episcopiei și le va puteà conduce și mai bine în viitor, dacă i se va da leafă și „plenitudo iuris" **).

---

*) „...satagendum utique est, ut populi Transilvaniae non tam metis et montibus, quam religionis principiis a vicinis secernantur populis, ne casu sinistro belli adversus Portam Ottomanicam vel Russiam, religionis foedere potentissimo nostris unitam schismaticis, erumpentis tot habeamus inimicos quot Schismaticus Episcopus sibi conciliarit asseclas. *Multum omnino possidet Princeps, qui populorum possidet animos*". (arhiva canc. aulice transilvane din Viena nr. 1632/1781.

**) „E converso vero ordinando mihi fixum stipendium, quo subsistentiam habere possem, aut ab aerario, aut participando ex censu cathedrali secundum fiendam restrictionem, ego si plenitudo juris mihi applacidata

www.dacoromanica.ro

Iosif însă, fără a-şi plecà urechia în dreapta sau în stânga spre şoaptele isvorâte ori din răutate ori din prostie, a mers înainte pe calea faptelor bărbăteşti, depline. Din drumul său prin Ardeal, scrie dela Braşov, în 8 Iunie 1783 cancelarului de curte Pállfy, să ceară mitropolitului din Carloviţ, Moise Putnic, propunere hotărîtă în privinţa unui om potrivit de a urcà scaunul episcopiei ardelene „neunite". Dintre cei trei candidaţi recomandaţi de Putnic (Ghedeon Nichitici, Ioan Földváry şi Gherasim Adamovici) Iosif numeşte pe Nichitici, care a şi fost instalat în Sibiiu, la 12 Iulie 1784. Deşi a păstorit timp foarte scurt şi între împrejurări deosebit de grele, — având în coastă pe vicarul intrigant şi nesupus, iar o parte însemnată dintre credincioşii bisericii fiind apucaţi de valurile mişcării revoluţionare a lui Horia — a reuşit totuş să introducă oarecare ordine în cele 940 de parohii, pe cari le-a împărţit în 31 protopopiate*). Hărnicia şi meritele lui Nichitici erau apreciate şi din timpul, când a introdus ordine şi disciplină în mănăstirile din Bucovina, iar la 1786 ca răsplată pentru osteneala lui în Ardeal şi ţinând cont de împrejurarea, că sănătatea îi erà sdruncinată şi îi venià deci greu să păstorească o eparhie atât de întinsă, fu propus spre înaintare la episcopia mai bogată şi mai lesne de administrat a Vârşeţului. Propunerea nu obţinù însă aprobarea mitropolitului Putnic şi a împăratului Iosif II, ci din „consideraţiuni importante" trebuì să rămână tot în Ardeal. Spre mângăiere i s'a votat, lângă leafa de 4000 fl., încă un adaos de 1000 fl. anual, care urmà să i se plătească din „casa provincială"**). Iar după moartea episcopului Nichitici Iosif, fără a ţineà seamă de recomandaţiile stăruitoare ale guvernatorului ardelean în favorul vicarul

fuerit, clerum hunc in tranquilitate, et bona harmonia, a paritate retrolapsorum annorum gubernare peculiari mihi ducam obligationi". (arh. guv. ard. nr. 1689/1783).

*) Această împărţire a fost aprobată de Iosif II la 18 Aprilie 1786 sub nr. 4262.

**) Arh. canc. aul. trans nr. 6532 din 1785.

www.dacoromanica.ro

Ioan Popovici din Hondol, a numit pe zelosul Gherasim Adamovici, care fu instalat în Sibiiu de însuș guvernatorul Bánffy, la 13 Septemvrie 1789. Vicarul Ioan Popovici a ştiut unelti şi împotriva acestui episcop, care de altfel şi-a dat multă silinţă să pornească pe calea unei înaintări mai hotărîte cauza bisericească, şcolară şi chiar politică a păstoriţilor săi.

Solicitudine laudabilă a manifestat Iosif II şi pentru cauza şcolară a Românilor dispunând să se plătească din fondul şcolar câtiva învăţători pentru şcoalele române, numind în calitate de „directori ai şcoalelor naţionalicești" oameni pricepuţi, cari să poată supraveghia şi îndrumà învăţământul. Vestitul doctor de ochi Ioan Piuariu-Molnar din Sadu fiind însărcinat să pregătească un plan pentru înfiinţarea şi conducerea şcoalelor „triviale", cereà în proiectul său ca cel puţin 70 de şcoale românești să fie susţinute din fondul şcolar şi preconiza oarecum punctul de vedere confesional în privinţa acestor şcoale, exprimând părerea că acolo, unde majoritatea locuitorilor o formează Românii ortodocşi, şi învăţătorul să fie de legea lor, iar unde cei uniţi sunt în majoritate, să fie învăţător unit. Realizarea proiectului, înaintat de Piuariu, în partea privitoare la înmulţirea şcoalelor românești, a fost dificultată de guvernul ardelean, care susţineà, că din fondul şcolar, destinat dela început pentru catolici, nu se poate da pentru şcoalele Românilor ortodocşi ajutor anual mai mare decât 600 fl., din care sumă se plăteau 12 învăţători, cu câte 50 fl. leafă anuală fiecare. Dar — ziceà guvernul — să fie îndrumate comunele românești a înfiinţà şi susţine şcoale din cheltuiala lor sau a reduce numărul de prisos al preoţilor şi a plăti învăţători în locul acestora. Îndrumările în această privinţă se şi repetează adeseori. Astfel „voinţa prea înaltă" a lui Iosif nu puteà să rămână fără rezultate apreciabile pentru cauza religioasă, culturală şi politică a Românilor. Sub raport politic şi cultural i-a făcut să se apropie unii de alţii—fraţii învrăjbiţi atât de rău prin îndelungatele certe confesionale din secolul al XVIII. Iar prin decretul de toleranţă uşu-

www.dacoromanica.ro

rând şi soarta ortodocşilor, a reuşit să pună o stavilă însemnată proselitismului religios, care se obicinuise a culege din rândurile lor, în tot timpul cât au fost lipsiţi de ierarhie bisericească, cea mai îmbelşugată pradă.

Interesant este ceeace spune protopopul Petru Maior despre urmările edictului de toleranţă asupra Românilor uniţi: „După vestirea Toleranţei ceii dela Impăratul Iosif II milostivcşte dată... unor Români din pământul Făgăraşului le veni chef să se lase de unire. Pentru aceea vlădica Ioan Bob curse acolo, ca cu faţa şi cu propoveduirea sa să împiedece pe acei oameni a trece la neunire, ci fiindcă zisul vlădică din fire nu are nici acea căutătură în faţă, nici acea dulceaţă în cuvinte, nici acea curgere în vorbă, care e de lipsă spre a îmblânzi norodul şi a sporî în unele ca acestea, necum să dumerească pe ceice până acî aveà să cadă dela unire, ci cu gloatele şi ceilalţi mărturisià, că vrea să treacă la neunire şi pentru aceea poftià dela dânsul, să li se orânduiască învăţătura cea de 6 săptămâni, care după decretul Toleranţei e de lipsă să o audă ceice voesc a păşî dela credinţa cea catolicească. Atunci vicarul general Ignatie Dărăbant, care după aceea fu Episcop la Oradea-Mare, prevăzând că de va rămâneà vlădica Ioan Bob lungă vreme în pământul Făgăraşului, poate nici un Român să nu mai rămână unit, îl sfătuì pe vlădica să se întoarcă acasă. Care sfat ascultându-l vlădica Ioan Bob cu grabă se întoarse la moşiile sale celevlădiceşti în Blaj, lăsând pe zisul vicariu acolo" *).

Dispoziţiile luate de Iosif, chiar la începutul domniei sale, păreau din punct de vedere religios şi cultural aşà de favorabile Românilor, încât în curând au trezit în sufletul acestora o încredere deosebită în mult aşteptata dreptate împărătească şi o vie speranţă în zile mai bune. Protopopul de pe atunci al Săliştei, Moise Moga, — în prefaţa „protocolului pentru înaltele porunci, pre-

*) Vezi: *Istoria besearicii Românilor atât acestor dincoace, precum şi a celor dincolo ae Dunăre*, întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmartin, Protopop etc. Buda 1813 pag. 116.

www.dacoromanica.ro

cum arată şi porunceşte înălţatul şi luminatul nostru împărat *Iosif al doilea*" — adresează acestuia la 1782 următoarele:

Stihuri de laudă şi de mulţămire
Lui Iosif împărat cu bună fericire
Pentru această Românii mulţămesc
Şi pe Iosif împăratul Român lor fericesc,
Că i el ca un îndurat s'a milostivit
Pe Români într'a s'a voinţă i-a îngăduit
Biseri i, preoţi, dascăli: a-i ridica îngăduieşte
De aceasta tot norodul foarte-i mulţămeşte
Acestea zicând şi cu mare căldură g ăind:
Neîncetat lăudând, pe împăratul Iosif fericind:
O dulce Iosif împărate şi cu totul luminate
Cea neîncetată lui Dumnezeu mu ţumită înălţăm
Şi pe dânsul pentru împărăţia ta îl rugăm
Şi încă şi noi deapururea şi totdeauna vom sta
Picătura de sânge cea mai de pe urmă
Pentru împărăţia ta vom vărsa*).

Dar nu numai sub raport religios şi cultural, ci şi sub acela al vieţii administrative şi politice voia împăratul Iosif II să facă pe Români egal îndreptăţiţi cu celelalte neamuri din Ardeal. De aceea naţiunile privilegiate ale Ardealului (Nobilii, Secuii şi Saşii) nu se putură nici decum împăcà cu dispoziţiile lui Iosif, care cu o stăruinţă neobişnuită pornise a dărîmà cetăţile lor de prerogative feudale, desfiinţând faimoasa „unio trium nationum", înlocuind vechia împărţire a Ardealului în 3 teritorii deosebite: unguresc, săsesc, secuiesc, cu o împărţire administrativă nouă, care nu ţineà seamă de privilegiile celor „trei naţiuni" şi acordând tuturor supuşilor săi ardeleni „dreptul de concivilitate pe pământul regesc" (fundus regius). Prin această din urmă dispoziţie a indispus rău pe Saşi.

Se ştie că înainte de Iosif II în oraşele săşeşti foarte anevoe puteà să străbată vre-un Român, Ungur sau Secui, ca să-şi cumpere casă ori altă avere imobiliară sau să fie primit în breslele lor. La 1544 şi 1547 s'a interzis chiar nobililor a-şi cumpărà case în vre-un oraş săsesc. Magistratul din Sibiiu hotărî la 5

*) Originalul acestui *protocol* s'a păstrat în altarul „bisericii mari" din Sălişte.

www.dacoromanica.ro

Februarie 1546 să nu admită pe Unguri în bresle, iar la 28 Ianuarie 1589 acelaş „cinstit magistrat" cu întreagă „cinstita obşte" aduce decisiunea unanimă, ca fiecare tată de vecinătate (ţighidiş) împreună cu toţi vecinii să aibă de grijă, ca nu cumva vre-un neam străin, fie Sârb, Valah, Ungur, Croat, Valon, Spaniol, Franţoz, Polac, etc. să fie îngăduit a-şi cumpără casă, ori să încheie căsătorie fără ştirea prealabilă a magistratului şi a obştei orăşeneşti *).

Exclusivismul specific săsesc a rămas adânc rănit prin decretul de „concivilitate", dat de Iosif II la 4 Iulie 1781. Conducătorii Saşilor vedeau în această dispoziţie împărătească un pericol atât de mare, încât se temeau, că „în 40—50 de ani nici urme nu vor mai rămânea din vechia naţiune săsească; Braşovul va deveni în curând un oraş românesc, Mediaşul va fi armenesc, iar Sibiiul un amestec din amândouă aceste neamuri" **). Zadarnic au înaintat Saşii în repetite rânduri rugări, ca să li se restitue vechile privilegii, în virtutea cărora ei se considerau „singuri stăpâni pe pământul crăesc", bucurându-se în toate privinţele de autonomie naţională. Iosif a rămas neînduplecat în hotărîrea sa de a umili pe cei mândri şi de a înălţă pe cei smeriţi, împărţind tuturor supuşilor săi dreptatea cu aceeaş măsură ***). In nu-

*) *Friedrich Teutsch:* „Geschichte der Siebenbürger Sachsen" 3. Auflage vol. I. pag. 263: "Es solle jeder Nachbarhann samt der Nachbarschaft Achtung geben, dass keine auswelzige Nazion, es sei Razen, Wallachen, Ungern, Horvaten, Wallonen, Spanier, Franzosen, Polaken oder dergleichen zu keinen Hauskauf gelassen werden, oder sich in den Ehestand einlassen ohne Vorwissen eines ehrsamen Rats und der ehrsamen Gemeine".

**) *Herrmann*, Das Alte und Neue Kronstadt vol. II. 1887. p. 152. notă

***) In acte oficiale nu voia Iosif să admită nici terminii, cari reaminteau separatismul exclusivist al Saşilor. De aceea într'o resoluţie a sa din 26 Octomvrie 1786 dă cancelariei aulice transil vane următoarea îndrumare: „Und ist dem Gubernio zu bedeuten, dass es sich den Geist Meiner Anordnungen, wo der so vers.hieden in Siebenbürgen geherrschte Nationalismus ganz aufgehoben worden, mehr eigenmachen, *Wallachen und Sachsen ohne Unterschied gleich behandeln,* d n Ausdruck *Sächsische Nation* aber meiner schon öfters wiederholten Anordnungen gemäss, gänzlich unterdrücken, und sämtlichen Unterthanen S ebenbürgens blos den eigentlichen Namen *Siebenbürger* beylegen solle" cf. *„Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc"* Sibiiu 1913 pag. 327).

www.dacoromanica.ro

meroasele procese purtate din partea satelor românești de pe pământul crăesc contra Sașilor, împăratul Iosif a fost un sprijinitor bun și drept al Românilor, stăruind în diferite rânduri, ca situația acestora să se îmbunătățească, atât sub raportul vieții economice-materiale, cât și sub al celei politice-administrative. Prin desființarea celor „trei națiuni" privilegiate, prin înlocuirea teritoriilor naționale cu noua împărțire administrativă în 11 comitate, Iosif a înlăturat cele mai grele piedeci din calea desvoltării Românilor ardeleni, deoarece „în această nouă împărțeală, în care regiunile românești urmau să depindă de împărat și de organele de cârmuire numite și controlate de dânsul, situația Românilor a fost mai bună decât în vechea împărțire, în care se loviau necontenit de un privilegiu săsesc, secuiesc sau nobilitar-unguresc, care însemnà însăși denegarea existenței lor legale și naționale" *).

Inverșunarea Nobililor și a Sașilor contra tuturor reformelor lui Iosif creșteà din an în an. Din cauza atitudinii lui favorabile Românilor, când a izbucnit revoluția lui Horia, mulți au crezut că pot aflà între motivele ei de căpetenie și un direct îndemn împărătesc, cuvântul „Thut ihr das!"... Deși nu e de crezut, ca însuș Iosif să fi rostit acest cuvânt către Horia, când l-a primit în audiență, — din punct de vedere psihologic este totuș admisibilă măcar o influență indirectă a împăratului, ale cărui tendințe de emancipare a supușilor săi de sub apăsarea jugului feudal se întâlniau cu dorințele de dreptate și libertate ale tovarășilor lui Horia, căci „țăranilor români din Ardeal nu le-a ieșit din minte conduita specială a împăratului **). Ei știau pe domnul de pământ, care lovește fără milă, și vedeau acum un Domn, pe cel mai mare care li s'a înfățișat lor vreodată, plin de bunăvoință față de săteni. A vorbit cu ei românește. Știà atâta românește, cât să le spuie să se ridice; știà atâta românește, cât să adauge: *voiu căutà*. Pentru Români

*) N. Iorga: „Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria până astăzi" p. 52.
**) Idem, ibidem pag. 35—36.

www.dacoromanica.ro

eră mare lucru: Un împărat, care vine şi vorbeşte cu ei în limba lor, care-i ridică de jos, cu care stau faţă'n faţă, ei cari ziceau „Măria Ta" şi celui din urmă agent al nobilimii ungureşti şi celui din urmă reprezentant al burgheziei săseşti... Impăratul, care le vorbise de dreptate şi le-o dăduse momentan, dar nu eră în stare s'o garanteze, a făcut în momentul acela de lumină înaintea ochilor setoşi de dânsa ai ţăranilor, a făcut *de fapt pregătirea* revoluţiei generale... Dreptatea există, prin urmare, şi o ştie şi împăratul, şi a dat-o, dar n'o poate garanta. Atunci vor veni Românii şi şi-o vor luà singuri". Soarta tristă a răsculaţilor a atins dureros pe Iosif, dupăcum se vede dintr'o epistolă, adresată la 3 Decemvrie 1784 fratelui său Leopold, căruia îi comunică plin de indignare, că au fost omorâţi într'o singură zi 30 de ţărani, fără nici o ascultare şi cercetare prealabilă*). Iar în anul următor, la 30 Martie 1785, aduceà comisarilor districtuali învinuirea, că tratează foarte rău cu Românii, ca cu nişte robi... „Şi este adevărat — spunea împăratul Iosif — că spre a face loc altor colonişti, lor li s'au luat pământurile cele mai bune, satele lor au fost dislocate, şi astfel au rămas expuşi mai multor asupriri, cu toate că ei sunt cei mai vechi locuitori ai ţării. In genere naţiunea aceasta pretinde, ca jalbele ei să fie ascultate şi cu motive temeinice să fie covinşi cei mai bătrâni ai lor, în cari îşi pun toată încrederea; după aceea se poate isprăvi orice cu dânşii **)".

Poruncile împăratului însă, nefiind pe placul subalternilor săi, rămâneau adeseori literă moartă. Iar slujbaşii de prin cancelariile aulice, dela guvern şi dregătoriile provinciale îşi continuau

*) Dr. *Carl Hock n. Dr. Bidermann, Der österreichische Staatsrath* (1760—1848) Wien 1879. pag. 218.

**) *Ibidem* pag. 219 nota: „Es ist auch wahr, dass um anderen Ansiedlern Platz zu machen, ihnen ihre besten Gründe sind genommen, die Dörfer übersetzt und so mehrere Bedrückungen, wo sie doch die ältesten Inwohner des Landes sind, ihnen zugefügt worden. Überhaupt fordert diese Nation, dass man ihre Beschwerden anhört und mit einigen gründlichen Vorstellungen die Aeltesten unter ihnen, auf welche sie alles Vertrauen setzen, überzeuge; alsdann kann man Alles mit ihnen richten".

www.dacoromanica.ro

vechiul obiceiu de a iscodì planuri, cum să nedreptățească și cum să alunge pe Români din așezările lor străvechi. Astfel în Aprilie 1788 cancelaria aulică ungară cerù, ca dregătoriile politice din Ungaria și Transilvania să fie împuternicite a izgoni din satele lor și a colonizà în ținuturi foarte îndepărtate toate familiile românești, *bănuite* că ar fi participat la vre-o hoție.

Consilierii de stat: Izdenczy, Egger, Reischach nu se împotriviră nici decum acestui plan monstruos. Impăratul Iosif nu lipsì însă a luà și de astădată în apărare pe Români înțelegând, ce nedreptate mare țintește a le face prin planul său cancelaria. La 13 Maiu el răspunde cancelariei ungare următoarele: „Eu de atâtea ori am interzis dislocarea familiilor, în deosebi a celor românești, căci aceasta dă numai prilej pentru deslănțuirea urii personale și pentru emigrări, acestea din urmă în anume ținuturi sunt provocate în mod intenționat, deoparte fiindcă Sașii caută să-și sporească teritoriul, de alta fiindcă domnii feudali își sporesc prin ele alodiul. Prin desființarea iobăgiei și prin decisiunea, că tot ce a fost odată proprietate țărănească, trebue să rămână ca atare, s'au schimbat împrejurările. Acum țăranul este proprietar adevărat, care numai prin sentință judecătorească își poate pierde proprietatea, dar chiar și în cazul acesta rămân neatinse drepturile familiei sale nevinovate. Aceste principii este datoare cancelaria a le observà în modul cel mai exact, a le publicà în Ungaria și Transilvania și a stărui în toate locurile pentru respectarea lor necondiționată)*".

Pentru felul, cum obicinuia Iosif să pedepsească pe dregătorii culpabili de persecuții și nedreptăți față de Românii nevinovați, este semnificativ cazul comitelui suprem din Sibiiu, din ordinul căruia au fost aruncați în temniță 218 Români din comitatul Albei-de-jos, fără nici-un motiv plauzibil, ci numai sub pretext că ar fi participat la răscoala lui Horia, pentru care li se dăduse încă din 1785 amnestie împărătească. Iosif dă imediat (5

*) cf. *Hock-Bidermann* o. c. pag. 219—220.

www.dacoromanica.ro

Februarie 1789) înfruntare comitelui suprem, fiindcă prin ordinul său a oferit comitatului respectiv prilej de a-şi stâmpăra „pofta nestânsă de răsbunare contra poporului valah“ *), iar pentru a servì şi altora un exemplu, dispune ca jumătate din leafa anuală a comitelui suprem să se împartă ţăranilor întemniţaţi fără nici o vină, însă vicecomitele (subprefectul) să fie destituit **).

Este uşor de înţeles, câtă amărăciune şi înverşunare a produs în sufletul nobilimii feudale şi al burgheziei săseşti acest nemai pomenit poporanism suveran al lui Iosif II. Pe Maghiari îi întărâtase rău de tot şi faptul, că el nici n'a voit să se încoroneze, ci a transportat coroana regilor ungari, ca pe o relicvie a altor timpuri, la Viena, n'a voit să cheme nici odată la sfat dieta lor nemeşească, nici în Ungaria nici în Transilvania, iar prin ordinaţiunea din 26 Aprilie 1784, privitoare la introducerea limbei germane în locul celei latine atât în şcoli cât şi în dregătorii, i-a mâhnit şi mai mult. Toate încercările lor de a se împotrivì acestor ordinaţiuni au rămas deocamdată fără rezultat. Zadarnic se căznià cancelarul ungar, contele Eszterházy, să convingă pe Iosif, că procedura sa e anticonstituţională, Iosif răspundeà scurt şi apăsat ***) că ar fi putut cancelaria să-şi cruţe osteneala oricărei argumentări, deoarece dânsul nu e omul,

*) „seine unerlöschliche Rachsucht gegen das wallachische Volk zu sättigen“ Hock Biderman o. c. p. 221.

**) „Dieses — adauge Iosif la sfârşit — ist das einzige Mittel, *um doch einmal die Befehle befolgen zu machen* und den persönlichen Leidenschaften Einhalt zu thun“. Cancelaria îşi exprimă temerea, că prin această măsură ţăranii s'ar crede premiaţi pentru participarea la răscoală. Faţă de această obiecţiune Iosif cedează în ceeace priveşte jumătate din leafa anuală a comitelui suprem, dar insistă să se comunice acestuia sentinţa cu adaosul, că repeţindu-se astfel de cazuri, va fi pedepsit fără cruţare („keine Nachsicht mehr Platz greifen würde“) ibidem.

***) „Die Kanzley hätte sich die Vorstellung ersparen können, weil ich nicht der Mann bin, Seifenblasen für Kugeln zu halten. Es hat bei dem Verfügten zu verbleiben; wie die Behörden und Komitate sich hiebei behelfen wollen, ist gleichgiltig... Wer sich nicht fügen will oder Hilfsmittel hiezu nicht ergreift, dem steht die Thür offen von der Kanzlei bis zum letzten Komitatenser herab“. răspunsul din 13 Sept. 1784 cf. Hock-Bidermann pag. 179.

www.dacoromanica.ro

care să creadă că beşicile de săpun ar fi gloanţe; ceeace a dispus, trebue să se întâmple; cum îşi vor ajută dregătorii le şi comitatele, este indiferent... Cui nu vreà să se acomodeze ori nu caută mijloace de a se ajutà, îi stă uşa deschisă dela funcţionarii cancelariei până la cel din urmă slajbaş al comitatului.

La 1787 nobilimea ardeleană se pregătià pentru o acţiune mai mare contra împăratului Iosif II. Se proiectase o petiţiune monstră, pe care să o subscrie cei mai de seamă fruntaşi ai Ungurilor, Secuilor şi Saşilor, dovedind astfel că unirea între naţiunile ardelene privilegiate, cu toate că a fost desfiinţată de monarh, continuă totuş a existà şi a-şi afirmà cu tărie drepturile sale. Conducătorii Saşilor n'au avut însă curajul să semneze această petiţie colectivă, ci au înaintat la curte un „memoriu naţional", deosebit.

Petiţia voluminoasă a nobililor cuprindeà, în 16 puncte, toate doleanţele lor, pricinuite de reformele iosefine, şi toate postulatele lor întemeiate de diferite legi ale Ţării-Ungureşti şi ale Ardealului.

Petiţia, cu toate dovezile ei, Iosif o aşează numai decât în arhiva cancelariei de curte, scriind pe ea următoarea însemnare: „Acest convolut întreg nu este decât o colecţie de chestiuni politice — şcolastice, asupra cărora poate să scrie şi să discute cineva până se strâmbă, fără ca prin aceasta să profite ori să piardă cineva ceva" *).

Nu este deci mirare, dacă în anul următor, când a izbucnit războiul contra Turcilor, cari nu voiau să cedeze Austriei *Bosnia*, cerută încă de atunci cu insitenţă de Iosif (Febr. 1788), Ungurii din Seghedin şi Kesckemét îşi exprimau dorinţa de a

*) *Herrmann:* „*Das Alte u. Neue Kronstadt*" vol. II. pag. 129: „Dieses ganze Convolut ist nichts anderes als eine Sammlung von politisch-scholastischen Fragen, über die man bis zum Krummwerden schreiben und disputann, ohne dass jemand dadurch etw s gewinnt oder verliert".

www.dacoromanica.ro

vedea armatele turceşti intrând victorioase în Ungaria *), dacă nemulţămirea faţă de sistemul iosefin a îndemnat mulţime de soldaţi maghiari, să fugă în tabăra turcească, iar Poarta otomană a început a se îndeletnici serios şi stăruitor cu planul de a reînfiinţà regatul ungar independent, în frunte cu un rege naţional, precum şi principatul ardelean autonom, în frunte cu un principe naţional dintre membrii familiei Bethlen **).

Sistemul iosefin, pe care nu l-a putut nici frânge nici schimbà resistenţa îndărătnică a nobilimii maghiare aveà să se prăbuşească curând în mormântul deschis prin o slabă politică externă a monarhiei. Războiul nefericit început în alianţă cu Rușii, la 1788—89 contra Turcilor, revoluţia provocată de agenţi englezi, francezi şi prusiaci în Ţările-de-jos, planurile unor nobili maghiari de a detrona pe Iosif şi a oferì coroana lui Friedrich Wilhelm II, — care nevoind s'o primească, le-a recomandat pe principele de Weimar, Carol August ***), prietenul lui Schiller şi Goethe, — ne-

*) cf. *Dr. Karácson Imre: „A porta terve a magyarokkal 1788-ban"* în revista *„Századok"* din 1910. pag. 92. nota 1. Incă înainte cu un an, în *Maiu 1787* înaintase piaristul *Franyó Remig*, — fost profesor în Bistriţa, apoi în Careii Mari, — episcopului din Agria, contele Carol Eszterházy un plan amănunţit, cum ar putea scăpa Ungaria de sub stăpânirea Habsburgilor, oferind coroana lui *Friederich Wilhelm II*, dar cu condiţia ca acesta să treacă la catolicism. Autorul planului a ajuns în vara anului 1788 în temniţa din *Spielberg*, iar după 2 ani de robie grea în această temniţă, cu învoirea lui Leopold II fu transportat la Munkács, de unde a scăpat în Aprilie 1795, reducându-i-se pedeapsa iniţială de 60 ani la 6 ani; cf. *Sörös Pongrácz: „Franyó Remig felségárulási pere"* ed. Acad. maghiară, Budapest 1910.

**) *Idem*, ibidem pag. 89 şi urm.

***) cf. *Marczali Henrik. „Porosz-magyar viszonyok 1789 — 90 ben"* în *Századok* 1878 pag. 305 şi urm., unde se dovedeşte că fiind Iosif bolnav pe patul de moarte, nobili maghiari s'au dus la Berlin asigurând pe regele Prusiei de recunoştinţa lor eternă, de alianţă ofensivă şi defensivă, dacă „M. Sa îi va mântui de tirănia seculară a Habsburgilor". Carol August ar fi primit cinstea deosebită de a fi regele Ungariei, dar cu condiţia ca această hotărâre a lui să nu fie adusă în publicitate decât după ce va fi murit Iosif şi după ce marile puteri europene, cu excepţia Rusiei vor fi oferit garanţie pentru realizarea acestui plan. Dar în raportul său din *24 Febr. 1790* trimisul Prusiei, *Iacobi Kloest* scrie, că Maghiarii vor da totdeauna întâietate casei de Austria, căci nu pot alege decât între aceasta şi între supremaţia turcească; de sine stătători nu pot rămânea" (pag. 312).

www.dacoromanica.ro

mulţămirile adânci pricinuite de reformele interne radicale: toate aceste momente ar fi fost în stare să frângă şi cea mai nebiruită energie omenească. Ele au accelerat şi tragicul sfârşit al vieţii împăratului Iosif II, care „împotriva voinţei lui, deschizându-şi astfel mormântul, grăbindu-şi moartea, a trebuit să renunţe la visul lui cel mare de a întemeià o nouă monarhie austriacă, răzemată pe dreptatea interpretată în sens raţional şi servită de instituţii nouă, determinate de concepţii metafizice superioare" *).

Cu câteva săptămâni înainte de moarte, la 28 Ianuarie 1790, a dat Iosif II aşa numita *revocatio ordinationum,* prin care constituţia şi administraţia Ungarieei şi Ardealului se reduc iarăş la starea, în care s'au aflat ele la 1780, când a murit împărăteasa Maria Terezia, dar lasă în vigoare decretul de toleranţă religioasă, cel privitor la regularea parohiilor, precum şi dispoziţiile privitoare la îmbunătăţirea sorţii ţăranilor **).

Natural că această *revocatio ordinationum* a fost primită cu cea mai mare bucurie din partea Ungurilor, Secuilor şi Saşilor din Ardeal. Când a fost publicată în adunarea judeţului Sibiiu, ţinută la Slâmnic în 22 şi 23 Martie 1790, s'au încins benchetuiri mari de înfrăţire între Maghiari şi Saşi, cari se îmbrăţişau de bucurie şi dănţuiau împreună ***).

In capitala Ungariei erà atât de mare bucuria pentru înfrângerea sufletească a lui Iosif, încât vestea despre moartea lui nici nu au cutezat conducătorii s'o comunice curând mulţimii de teamă, că aceasta în paroxismul bucuriei se va deda la manifestaţiuni necuviincioase ****). Cu atât mai adâncă erà în

*) N. Iorga o. c. pag. 55.

**) „ne vigore Decreti nostri, tolerantial's nuncupati, item quod parochiarum regulationem concernit, denique relate ad subditos, eorumque non modo tractandi rationem, sed et nexum cum dominis eorum terrestribus quidpiam decerpatur, quam alioquin haec et cum legibus componi rite possint, ac naturali aequitati innitantur" Siebenburgische quartalschrift. I. (1790) 132.

***) Friedrich Teutsch: „Geschichte der Siebenbürger Sachsen" vol. p. 318.

****) cf. Marczali Henrik: „Az 1790/91-diki országgyülés" Budapest 1907. vol. I. pag. 4.

www.dacoromanica.ro

sufletul Românilor ardeleni durerea, cu care însoţiau ei tragicul sfârşit al acestui împărat bun şi drept. La 10 Februarie 1790, episcopul Gherasim Adamovici trimitea ordin protopopilor, ca să îndrume pe toţi preoţii „în toate laturile", să facă rugăciuni în trei zile după olaltă pentru împăratul, vrând acesta „a se griji şi împărtăşi cu sfânta taină", şi să îndemne „şi pre norod, ca cu toţii *din toată inima să se roage pentru însănătoşirea şi ajutorul înălţimii sale*". Iar la 22 Martie, când se începeau benchetuirile la Slâmnic, acelaş episcop trimiteà poruncă preoţilor dela toate bisericile, ca în 2, 3 şi 4 Aprilie să slujească „*sfânta liturgie şi parastasul* după obiceiu *întru pomenirea de jale vrednicului nostru împărat* întru Domnul răposat şi la fiecare biserică în mai sus pomenitele trei zile să se tragă clopotele într'o zi trei ceasuri".

II

Dacă pentru naţiunile privilegiate ale Ardealului şi Ungariei publicarea edictului restituţional din 28 Ianuarie 1790 şi moartea împăratului Iosif II au fost prilejuri de bucurie sgomotoasă, pentru Români aceste două evenimente nu puteau să însemneze decât jale şi întristare, căci prin revocarea ordinaţiunilor iosefine li se închideau acum din nou cărările spre progres, iar prin trecerea împăratului Iosif la cele eterne au rămas iarăş lipsiţi de un sprijin atât de puternic şi binefăcător.

Fratele şi succesorul lui Iosif, Leopold II se pregătià a luà cârma Ungariei şi a Transilvaniei cu gândul hotărât de a restitui viaţa constituţională în aceste ţări pe bazele vechi ale constituţiei feudale, care ştim ce însemnà în deosebi pentru Românii ardeleni: excluderea lor totală dela exerciţiul drepturilor politice — cetăţeneşti. In chipul acesta voià Leopold să-şi uşureze situaţia, evitând de a ajunge cu factorii politici ai acestor ţări în conflicte permanente şi mistuitoare cum fuseseră acelea, cari l-au răpus pe Iosif. Se pare, că tocmai la sistemul de absolutism

www.dacoromanica.ro

luminat al acestuia face Leopold aluzie într'o epistolă către sora sa Maria Cristina spunând, că este greu a face poporului bine contra convingerii lui*). Condus de astfel de vederi, Leopold nu întârzie a da curs liber mişcărilor constituţionale, cari ţinteau la un fel de *restitutio in integrum* a vechilor stări de lucruri atât în Ungaria cât şi în Transilvania.

In special conducătorii Maghiarilor se siliau să stoarcă dela Leopold astfel de concesiuni şi garanţii, prin cari să facă cu neputinţă în viitor violarea constituţiei lor în felul, cum o înlăturase Iosif. Se vântura printre ei şi părerea, că prin domnia absolutistică a lui Iosif II. „sancţiunea pragmatică" şi-ar fi pierdut puterea obligatorie asupra lor, firul succesiunei dinastice a Habsburgilor la tronul Ungariei s'a rupt, redobândind acum „naţiunea" dreptul de a-şi alege rege pe cine va voi. S'a păstrat chiar un monument literar important, reoglindind fidel tendinţa unora de a detronà famalia de Habsburg şi de a oferì coroana Ungariei unui principe din altă dinastie.

In lucrarea sa întitulată „De dominio Austriae în Hungaria" **) (Aprilie 1790) *Grigorie Berzeviczy* pornind din principiul, că în afacerile publice trebuesc aşezăminte statornice şi folositoare posterităţii, militează pentru chemarea unui principe englez la tronul Ungariei şi cearcă a sprijini propunerea sa pe argumente ca acestea: „Evenimentele dovedesc, cât de fragilă este orice putere, care depăşeşte graniţele naturale. Iosif, acest principe mariminos şi pe drept admirat, a devenit urgisit îndată ce a năzuit spre stăpânire absolută. Armata lui considerată ca neînvingibilă şi pe care o organizase istovind puterea ţărilor sale, n'a fost în stare să obţină nici un rezultat faţă de Turcul nepregătit

*) „Es ist schwer dem Volke gegen seine Überzeugung Gutes zu erweisen, weil es schwer ist, dass eine Regierung oder selbst der aufgeklärteste Minister besser wisse, was für die Nation passt und ihr nützlich ist, als das Volk selbst, seine Individuen und deren Vertreter" cf. *Archiv für siebenbürgische Landeskunde* 1892 pag. 9.

**) reprodusă în cartea lui *H. Marczali: „Az 1790/91. iki országygyülés"* vol. I. pag. 224—254.

www.dacoromanica.ro

şi pacinic. Numai atunci a învins, când împăratul pe patul de moarte a ajuns de râsul Europei, când sora lui a fost umilită până la pământ în Franţa, iar cei din Belgia s'au răsculat. Atunci, după grozave lupte sufleteşti, el a revocat tot şi drept garanţie a bunei credinţe, a trimis înapoi coroana... Leopold promite tot, ce putem dorì, în tot chipul se arată foarte binevoitor faţă de Maghiari... Dar chiar şi din această bunăvoinţă a lui se poate deduce, cât de gravă este boala. Adeseori ni s'a promis nouă tot, dar îndată ce a trecut primejdia, s'a restituit tirănia, care în caz de necesitate ştie şi linguşi... Cine poate să ne contesteze dreptul de a înlătură această dinastie străină, lotaringică. Dacă crima de lesă majestate se răzbună şi asupra urmaşilor, pentru ce nu s'ar răzbună — se întreabă Berzeviczy — şi tirănia lui Iosif II?... Dar pentru un pas atât de însemnat e necesară concordia naţiunii, nu e de ajuns neastâmpărul desfrânat al câtorva inşi („non libido effrenata aliquorum")... Staturile întrunite în dietă, după cum au primit, pot să şi înlăture succesiunea austriacă... Austria se mândreşte cu forţele noastre, se luptă cu soldaţii noştri, mănâncă carnea noastră, se hrăneşte cu grâul nostru, se îmbogăţeşte cu banii noştrii. Nouă nu ne rămâne decât gloria supunerii („gloria obsequii"). Suntem copiii vitregi ai !monarhiei... faţă de noi preferă Nemţii pe Italieni şi toate gunoaiele pământului; în toate chipurile ne înşeală. De 300 de ani aşteptăm zadarnic îndreptarea lucrurilor. Constituţia noastră liberă niciodată n'a fost în siguranţă. Oricâte jurăminte au făcut, totdeauna ne-au tratat deopotrivă cu celelalte provincii, fiindcă aşa pretinde interesul statului... Deaceea — concludeà Berzeviczy — trebue să eliberăm patria noastră de sub jugul austriac! Nu mai este acum nici împărat, nici rege, Austria e neputincioasă, vistieria este istovită, Europa întreagă îi este duşmană... Trebue să folosim prilejul. De partea noastră este cauza noastră cea dreaptă şi opinia publică a naţiunilor. Dacă scăpăm acest prilej, va fi vai de noi. Vom cădeà iarăş în starea cea veche dobitocească: nu vom fi nici cu vii, nici cu morţii.

www.dacoromanica.ro

Mai pot trece secoli, până să se îmbie din nou un asemenea prilej. Prin urmare dieta să nu lipsească dela împlinirea acestei sfinte datorii, căci dacă nu o împlineşte, stigmatizează pe vecie poporul maghiar, că nici nu este vrednic de libertate. Să declare cu îndrăzneală şi cu unanimitate, că firul succesiunii austriace s'a rupt şi s'a reintegrat dreptul străvechiu de alegere liberă a regelui... Speranţa rezultatului niciodată n'a putut fi mai mare... Să ne folosim de acest prilej, iar restul să-l încredinţăm providinţei... Dar Leopold promite totul. Toţi recunosc, că în Toscana a cârmuit cu înţelepciune. Contra persoanei sale nu avem nimic de zis, dar naţiunea poate să aibă în vedere numai siguranţa şi conservarea sa... Chiar şi în cazul cel mai bun cine ar puteà să ne asigure contra miniştrilor austriaci, cari urăsc de moarte patria noastră, şi contra succesorului"?... Işi pune deci numitul Berzeviczy întrebarea: cine ar puteà să fie rege al Ungariei? Şi admiţând, că aceasta e o întrebare foarte grea şi complicată, cearcă a-i da următoarea soluţie: „mai bun ar fi un principe străin, dar cu condiţia, să nu domnească şi peste altă ţară. Dacă pune jurământ, că va apăra drepturile şi libertăţile Ungurilor, dreptul lui la tron devine ereditar... Deci din care ţară să-l cheme? Din Prusia nu, fiindcă— după opinia lui Berzeviczy — principii din această ţară sunt foarte porniţi spre tirănie („nimis despoticis imbuti videntur principiis"). Din Franţa iarăş nu, fiind această ţară ajunsă la mare strâmtoare din cauza tulburărilor interne. Negreşit — încheie Berzeviczy — unui principe englez trebue să-i dăm întâietate, căci constituţia Angliei şi a Ungariei sunt apropiate şi caracterul Ungurilor se potriveşte cu al Englezilor şi astfel regele se va puteà împrieteni uşor cu obiceiurile Ungurilor. Există însă o piedecă: principii englezi sunt protestanţi, iar regele Ungariei, în sensul decretului Sf. Ştefan, trebue să fie catolic. Această piedecă se poate înlătura: sau trece principele la catolicism, sau îl desleagă de această îndatorire staturile, cari au drept legal deplin de-a amenda dispoşiţiile legilor

www.dacoromanica.ro

mai vechi. Acum lucrul de căpetenie nu este religia, ci libertatea. Această lucrare „de mare interes istoric“ *) arată ce idei îndrăzneţe şi ce planuri grele se frământau în capetele unor conducători maghiari dela 1790. De sigur n'au avut toţi îndrăzneala să le împărtăşească ori să lupte făţiş pentru realizarea lor, fiindcă simţiau, că nu-i ajută nici puterile, nici împrejurările. Reprezentanţi politici ai Maghiarilor au fost trimişi totuş la Reichenbach, unde se desfăşurau tratativele de pace, dar au sosit aci cu întârziere. La 25 Iulie împuterniciţii Austriei au primit condiţiile de pace impuse din partea Prusiei, care izbutì să pricinuiască astfel rivalei sale, Austriei o mare înfrângere morală. Leopold scrie cu mâhnire surorei sale, Maria Cristina, că nu s'a putut exopera o pace mai favorabilă din cauza infidelităţii Maghiarilor, cari au început a se înarmà, a ameninţà cu răscoală şi în alianţă cu Prusia ar fi zdruncinat monarhia **).

Curtea din Viena cunoşteà deci felul de judecată al Ungurilor şi spre a le domolì încâtva neastâmpărul de a face prea multe experimentări cu străvechiul lor „jus resistendi“, au început a da deosebită atenţiune binevoitoare tendinţelor naţionale sârbeşti în Ungaria, unde cu învoire prea înaltă s'a ţinut vestitul congres naţional al Sârbilor în Timişoara, iar în urechile Românilor ardeleni au făcut să se strecoare şoapte de îmbărbătare şi promisiuni, că li se vor încuviinţà cererile de a se puteà bucurà şi ei de drepturi politice şi cetăţeneşti.

III

S'a pornit deci şi între Românii ardeleni în primăvara şi vara anului 1790 o vie mişcare de ordin politic — naţional cu scop de a trezì conştiinţa de drept în toate clasele poporului şi a le pregătì pentru o acţiune comună, de o solidaritate româ-

*) Idem, o. c. pag. 253.

**) Idem: „*Porosz-magyar viszonyok 1789—90 ben*“ in „*Századok*“ 1878 pag. 324.

www.dacoromanica.ro

nească impunătoare, cum nu s'a mai văzut până atunci. Slujbaşii administrativi din judeţele ardelene au început a învinui preoţii români din diferite părţi, că pregătesc din nou poporul spre un fel de răscoală ca a lui Horia. Dacă preotul Ioan Crişan din Teremia mică (judeţul Târnavei) a trimis un om al său să încaseze „taxele sidoxiale", din cari se plăteà leafa episcopului, îndată s'a svonit că adună bani „pentru Horia" şi a fost aruncat în temniţă, unde a mai găsit 3 preoţi, deţinuţi fără motiv*). Altădată solgăbirăul (adm. de plasă) Sombori Sàndor în Hăşdate văzând trei preoţi români, cari ieşiau dela un bolnav, unde făcuseră slujba sfântului maslu, îi aruncă pe toţi 3 în temniţă sub pretext că s'ar fi întrunit în cauze politice. Intemniţările şi provocările faţă de Români se ţineau lanţ nu numai în părţile ungureşti, ci şi pe pământul crăesc, unde Saşii îndată după publicarea edictului restituţional începură a izgoni pe Români din aşezările lor, luându-le cu forţa moşiile, în posesiunea cărora au ajuns pe timpul împăratului Iosif II. Deaceea însuş comitele săsesc Mihail Bruckenthal s'a văzut îndemnat a face pe Saşi băgători de seamă, să contenească cu nedreptăţile faţă de Români **). Guvernul n'a lipsit a dà ordin subalternilor săi, slujbaşilor de prin judeţe, să nu mai întemniţeze fără motiv preoţii români. Dar îndrumările şi sfaturile organelor superioare se înneacă adeseori fără nici un efect în praful arhivelor, iar stăpânii puternici ai diferitelor ţinuturi îşi continuă în dragă voie deprinderile lor. Se pare că chiar până în straturile cele mai de jos ale populaţianii, chiar şi printre oamenii de rând, au pătruns frământările şi împotrivirile necontenite dintre diferite neamuri ale acestei ţări. Astfel începură a circula svonuri şi

*) Episcopul *Gherasim Adamovici* face la *5 August 1790* arătare la guvern cerând liberarea lor şi stăruind ca în viitor preoţii, dacă ar greşi ceva, să fie arătaţi *forului* lor („ily *ok nélkül való dolgok* ne folytassanak, sőt ha valamely pap valamit hibáznék, elsöben *a maga forumához jelentsék*" *arh. guv. ard.*

**) Ordinul nr. 963 pin 13 Aprilie 1891 în arhiva magistr. din Braşov sub nrii. 49—50/1791

www.dacoromanica.ro

amenințări, că vor fi spânzurați toți Românii, dimpreună cu episcopii lor *).

Episcopii au avut la început o atitudine foarte rezervată, căutând să liniștească preoțimea și poporul. Totuș Gherasim Adamovici n'a lipsit a intervenì la guvern în repetite rânduri, cerând să se pună stavilă goanei pornite contra preoților, iar prin circulara sa din 26 Iunie 1790 îndrumă pe toți protopopii și preoții, să nu subscrie fără știrea lui petiția, care se pregătește din partea unor preoți pentru *dieta viitoare,* ca nu cumva din neștiință sau simplitate să ceară astfel de lucruri, cari sunt contra privilegiilor acestui mare Principat. Ci, dacă are careva dintre ei vre-o cerere dreaptă sau vre-un gravamen, să-i comunice dânsului și va face la timpul său tot ce-i stă în putință pentru ușurarea lor. Chiar și această inofensivă circulară a fost răstălmăcită din partea funcționarilor din județe ca un instrument de atâțare a Românilor. Din diferite părți s'au făcut contra episcopului Gherasim Adamovici arătări la guvern, care n'a lipsit însă a da lămuririle necesare spunând, că episcopul din Sibiiu a purces cu cea mai bună intențiune, când a dat această circulară și îndrumându-i pe toți să-și dea silința a înțelege și a explicà corect cuprinsul ei.

Promisiunea episcopului Adamovici, de a face tot ce-i stă în putință pentru ușurarea sorții preoților, n'a fost o vorbă deșartă. Dovadă că înainte de a se deschide dieta din Cluj, a cerut ca la această dietă să fie învitat și dânsul în calitate de „regalist", (membru de drept) ca să poată apărà aci interesele credincioșilor săi, după cum se bucură de acest drept și episcopul unit Ioan Bob, ai cărui credincioși sunt cu mult mai puțini la număr decât ai dânsului. Petiția lui Adamovici o transpune cancelaria de curte, încă la 30 August 1790, guvernatorului ardelean, care sfătuindu-se cu președintele „staturilor" ardelene, face propunerea să

*) „Minantur Hungari, quod omnes Vallachos in simul cum Episcopis suspendent" scria Iosif Rat într'o epistolă, trimisă din Sibiiu la 1/16 August 1790.

www.dacoromanica.ro

nu se încuviinţeze cererea episcopului Adamovici. Căci e o deosebire esenţială între el şi episcopul unit de Făgăraş, care e căpetenia unei religii *catolice*, primite în mod legal prin articolul VI din 1744, şi totuş nu are scaun şi vot în dietă ca episcop, ci ca proprietar. Adamovici însă nu are nici un fel de proprietate, iar religia ortodoxă aparţine numai religiilor tolerate şi poporul român, ale cărui interese le poate apără în caz de necesitate Ioan Bob, nu formează o naţiune deosebită, aşà că după legile marelui Principat, după datinele şi obiceiurile lui tradiţionale cererea lui Adamovici nu poate fi încuviinţată decât cu învoirea staturilor, deci a dietei însăş. Cu toate că la 10 Iunie 1790 Leopold declarase în biletul său către cancelarul de curte, contele Pálffy, că cererea episcopilor ortodocşi de a fi învitaţi în calitate de regalişti la dietă o află dreaptă şi salutară *), — în Octomvrie acelaş an a aprobat totuş propunerea guvernului ardelean şi a cancelariei de curte. Un procedeu acesta, care devine sistem în anii următori: toate cererile Românilor le află monarhul drepte şi salutare, rezultatul tuturora îl zădărniceşte însă împotrivirea tenace şi argumentarea caustică a guvernului ardelean sau a cancelariei de curte.

Astfel cauza românească rămânea să fie susţinută şi apărată în faţa dietei din Cluj de un singur om: episcopul Ioan Bob, lipsit cu desăvârşire de calităţile unui om politic. Dieta a fost convocată în 5 Noemvrie 1790 pe ziua de 12 Decemvrie a aceluiaş an, dar a fost deschisă cu întârziere de câteva zile, în 21 Decemvrie. Până la acest termin petiţia cea mare a Românilor — *„Repraesentatio Valachicae Nationis“* — nu erà încă isprăvită.

*) „... da Ich nun ihr Verlangen als *billig* und *ersprieslich* ansehe, so will Ich, um dieser zahlreichen und respectablen Nation Genüge zu leisten dass sie den Metropoliten sowohl, als alle übrigen 9 nicht unirten Bischöfe auf die nämliche Art, wie es mit den unirten beschehen, zum Landtag einladen... Episcopii sârbi fiind invitaţi, şi-au şi ocupat locul în dieta ţării la 16 August 1791.

www.dacoromanica.ro

Pregătirile însă erau făcute cu multă stăruință. Este interesant și deosebit de instructiv felul, cum ne înfățișează mai târziu episcopii Adamovici și Bob, în memoriul lor din 1 Iulie 1792, împrejurările, din cari izvorî mișcarea națională politică a Românilor ardeleni din anul 1790, precum și motivele cari i-au îndemnat, să iea și dânșii parte activă la această mișcare, păsind ca conducători firești în fruntea ei.

„Cu supunere răspundem — scriu episcopii — că după publicarea așà numitului rescript restituțional din 28 Ianuarie 1790, prin care s'a înlăturat sistema, ce fusese în vigoare dela anul 1784 și în sensul căreia toate națiunile din Principat formau o singură națiune, *națiunea transilvană,* aruncându-se din o parte și din alta vorbe și obiecțiuni, că Românii nu sunt în mod legal primiți (recepți) și prin urmare nici nu sunt vrednici de beneficii și oficii, multor Români din cler și dintre nobili, precum și altor fruntași (onoratiori) din diferite părți ale provinciei li s'a dat prilej să ne roage în mod foarte stăruitor pe noi subsemnații episcopi, să expunem Prea Augustului Principe *gravaminele națiunii* și să ne rugăm, ca ea să fie așezată în exercițiul tuturor drepturilor civile. Mărturisim sincer, Prea Auguste Principe, că ne-am împotrivit a da ascultare astor fel de cereri, deși ni s'au adresat în repetite rânduri, ci mai vârtos am sfătuit pe toți laolaltă și pe singuratici, să fie în liniște și cu răbdare. Dar *acest fel de purcedere ni s'a luat în nume de rău din partea națiunii și spre durerea inimii noastre a trebuit să auzim, cum ni se spuneà din mai multe părți:.că nu voim să fim de nici un folos turmei noastre, câtă vreme cererile ei nevinovate și foarte drepte ne împotrivim a le înaintà la Augustul Principe.* Deschizându-se apoi dieta către sfârșitul aceluiaș an (1790), am fost din nou împresurați din toate părțile cu rugări și obiecțiuni; într'o astfel de stare a lucrurilor, câtă vreme se manifesta din toate părțile *dorința națiunii,* ce am putut noi să facem altceva, decât *să înaintăm în luna lui Martie a anului trecut* (1791) la Augustul Tron al Dreptății și Milostivirii cererile umilite ale

www.dacoromanica.ro

națiunii întregi *) și astfel inimile cuprinse de turburare să le readucem, după putință, la liniște. Știam, Prea Auguste Principe că recursul la Augustul Tron nici celui din urmă cetățean nu-i este interzis, cu atât mai puțin *unei națiuni întregi,* care poartă cea mai mare parte din poverile țării. Cu toate acestea pentru înaintarea amintitelor *cereri ale națiunii* ne-am dat silința *să obținem prealabil învoirea Prea Augustului Principe, care domnià atunci cu glorie* și cererile nu le-am înaintat la Augustul Tron, decât *după̆ce am primit știrea despre învoirea lui prea milostivă*" **).

Se vede din această prețioasă mărturisire a episcopilor, că acțiunea politică-națională a Românilor ardeleni din 1790 a fost o mișcare pornită de jos în sus, urzită chiar dela început cu scop de a trezì în straturile largi ale poporului, fără deosebire de confesiune religioasă sau de clase sociale, conștiința de drept și interesul pentru revendicațiuni de ordin politic-național. Merită toată atențiunea această mărturisire a episcopilor ca o dovadă, că opinia publică a turmei păstorite de dânșii a fost în stare să-i determine pe amândoi a ieșì din rezerva, ce-și impuseseră la începutul acestei mișcări și a participà la ea ca niște conducători firești ai națiunii. Căutând un punct de sprijin și un fel de garanție pentru reușita acțiunei lor politice, ei au aflat de trebuință a cere încuviințarea lui Leopold II înainte de a se trimite petiția la Tron. In ce formă au cerut această încuviințare și prin cine li s'a comunicat știrea „despre învoirea prea milostivă", nu se poate preciză din actele cunoscute până acum. Atâta se știe, că și mitropolitul sârbesc Ștefan Stratimirovici, care

---

*) „In tali rerum situ dum *desiderium nationis* ex omni parte se manifestabat, *quid potuimus aliud agere, quam demissas totius Nationis preces mense Martis anni praeteriti* (sc. 1791) ad Augustum Iustitiae et Clementiae Thronum *promovere*"...

**) „... solliciti fuimus *de praevie obtinendo* ad preces illas nationis promovendas *Augustissimi tum gloriose regnantis Principis indultu* easque non nisi *accepto Clementissimi annutus nuncio ad Augustum Tronum* promovimus" (Memoriul episcopilor din *1 Iulie 1792*).

www.dacoromanica.ro

aveà bune legături cu cercurile din Viena, se interesa de cauza Românilor ardeleni, cerea încă dela sfârşitul anului 1790 episcopului Gherasim Adamovici, să-i comunice, dacă are ceva important „spre a se remonstrà Augustei case“ şi nu lipsià a-l îmbărbătà, să bată la uşe „într'un mod fin..., unde trebue, dar mai ales *la cei mari*“,*) căci e vremea când se poate aşteptà ceva bine. Probabil deci, că şi el a intervenit în favorul Românilor ardeleni. Că aceştia au avut în vedere şi cazul Sârbilor, cărora li s'a încuviinţat la 1790 congresul naţional, se poate constatà şi din încheierea petiţiei lor din Martie 1791, unde cer şi dânşii să li se îngădue a ţineà un congres naţional în felul celui „iliric“. Această cerere însă erà întârziată: dacă ea s'ar fi făcut în 1790, când relaţiile între Leopold şi Maghiari nu erau încă pornite spre aplanarea neînţelegerilor, ci — după cum s'a arătat mai sus — mai curând spre înăsprirea lor, nu pare cu totul exclusă posibilitatea încuviinţării congresului naţional şi pentru Români, dar în anii următori, dupăce Maghiarii au ajuns la înţelegere cu dinastia, lipseà orice prospect de izbândă în această cauză.

* * *

In cursul iernii 1790—1791 memorandul sau — cum îl numesc autorii — „reprezentaţiunea naţiunii române“ îşi primì forma sa definitivă, probabil cu concursul tuturor conducătorilor mai de seamă ai Românilor. In lipsa datelor speciale nu se poate desluşì anume partea de contribuţie a fiecăruia, dintre învăţaţii nostrii de pe atunci, la această lucrare de erudiţie istorică şi politică. Se admite în genere colaborarea lui Petru Maior, a lui Samuil Klein — mai ales a lui — Gheorghe Şincai şi a doctorului Ioan Molnar (Piuariu) din Sibiiu, fiul popii Ioan „Tunsu“ din Sadu, cărora le-a dat mână de ajutor şi secretarul cancelariei de curte Iosif Méhesi, fiul asesorului consistorial

*) cf. Dr S. Dragomir: „Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici etc.“ Sibiiu 1911 pag. 16.

www.dacoromanica.ro

Teodor Méhesi, care erà preot în Mănăștur și protopop al Clujului *). Acest Iosif Méhesi este adeseori lăudat pentru destoinicia și zelul, de care a dat numeroase dovezi în cursul serviciilor sale la guvernul ardelean și la cancelaria de curte din Viena, iar în August 1790 i se acordă atât lui, cât și fraților săi: Petru, Teodor și Ladislau, titlul de nobil, fără taxă **).

Fiindcă erà timpul, când atât în Ungaria cât și în Ardeal toate revendicațiunile politice se întemeiau pe dreptul istoric, luptând fiecare națiune ori clasă socială pentru *restitutio in integrum* a drepturilor și privilegiilor din vechime, pe această temelie istorică e clădită și *reprezentațiunea Românilor ardeleni,* cari cer să fie reașezați în drepturile, de cari s'au bucurat odinioară, ca cei mai vechi locuitori ai țării, și din folosința cărora au fost excluși numai prin vitregia și nedreptatea veacurilor din urmă, mai ales după încheierea unirii din 1437 între cele 3 națiuni ale Ardealului: Nobili, Secui și Sași. După o vastă argumentație istorică și juridică a chestiunii, autorii memoriului formulează în următoarele *cinci puncte* postulatele politice ale națiunii române din Ardeal:

1. Numirile odioase de *tolerați, admiși, neprimiți între staturi* să nu mai fie întrebuințate la adresa Românilor, căci ele

---

*) cf. „*Calendarium Majus Titulare* pro anno Dni *1784* in *usum M. Ppatus Tranniae*" p. 108–9.

**) In 23 Aug. 1790 scrie cancelaria aulică despre Méhesi astfel: „Dieser Bittsteller Ioseph Méhessy hat sich bei dieser Hofstelle schon als Konzipist *so rühmlich ausgezeichnet*, dass derselbe Anno *1785* zum Hofsekretär befördert wurde. Derselbe *hat auch diese Bedienstung mit besondern Fleiss und Eifer begleitet*,... so dass Seine Majestät der Kaiser höchstseliger Gedächtnis (Iosif II) sich bewogen fanden, denselben und dessen Brüdern im letztverflossenen Jahr über eine Curia in Szàsz — Fenes die Donationa llergnädigst zu bewilligen. Da nun durch die Donation auch die Nobilitation verwilliget wird, zudem auch die 17 jährige gute Dienstleistung den Supplicanten, so wie seine ebenfalls in militair, namentlich aber dem dermaligen Türken-Krieg, wie auch politischen Bedienstungen stehende Brüder zum Bittgewährung anempfehlen, so wäre man... der Meinung, dass diesen 4 Brüdern Ioseph, Peter, Theodor und Ladislaus Méhessi die Adelschaft taxfrei allergnädigst verliehen werden dürfte" Imp. Leopold aprobă propunerea cancelariei.

www.dacoromanica.ro

sunt nedemne şi injurioase; naţiunea română să fie reaşezată în folosinţa tuturor drepturilor civile şi regnicolare.

2. Naţiunii române să i se restitue între celelalte naţiuni regnicolare locul, pe care l-a avut înainte de anul 1437, când s'a încheiat faimoasa „unio trium nationum".

3. Clerul, nobilimea şi poporul român să fie tratat în acelaş mod şi împărtăşit de aceleaşi beneficii ca şi clerul, nobilimea şi plebea naţiunilor, cari constituesc sistema uniunii.

4. Să fie admişi în număr proporţionat şi Românii ca deputaţi şi funcţionari publici.

5. Pentru comitate, scaune şi districte să se stabilească numiri mixte, ungureşti-româneşti şi săseşti-româneşti ori să li se dea numirile cele vechi după rîuri şi cetăţi şi să declare, că toţi locuitorii Principatului, fără nici o deosebire de naţiune ori religîune, trebue să se bucure, conform stării şi condiţiunii lor, de libertăţi şi beneficii egale şi să poarte, în măsura puterilor, sarcini egale.

Realizarea acestor pustulate *foarte drepte („justissima sua petita"),* întemeiate pe *echitatea naturală,* pe *principiile societăţii civile* şi pe *pacturi încheiate"* credea naţiunea română, stăpânită în sufletul său de influenţa autocratismului tradiţional, că atârnă numai de suprema autoritate a Maiestăţii Sale. Autorii petiţiei ştiau însă, că autocratismul de pe timpul Mariei Terezia şi a lui Iosif II a slăbit binişor venind la cârma monarhiei Leopold II, care erà hotărît să domnească în mod constituţional.

Ei prevedeau, că realizarea postulatelor naţiunii române va întâmpinà mari obstacole din partea dietei ardelene, în care se găsesc oameni conduşi de oarecare ură contra nuţiunii române şi a religiunii ei, gata să încerce în orice chip a împiedecà şi a zădărnicì sfârşitul norocos al acestui lucru („in parte occulto quodam nationis et religionis odio inducti felicem hujus rei exitum quoquomodo impedire et sufflaminare conarentur"). Deaceea roagă pe monarh, să permită şi Românilor ardeleni, dupăcum a permis naţiunii ilirice şi tuturor celorlalte neamuri din

www.dacoromanica.ro

„prea vasta monarhie", să țină un *congres național,* în privința căruia *cei doi episcopi ai națiunii* vor aveà să facă propuneri *cât mai în grabă,* după ce vor fi consultat pe câțiva inși din cler, dintre nobilime și dintre militari; acest congres să aleagă și să provadă cu instrucțiunile necesare câțiva deputați cari, — ori unde ar cere trebuința, să reprezinte și să apere cauza nuțiunii și, dacă acestei cauze pe lângă toată dreptatea ei i s'ar pune piedeci, să arate toate gravaminele națiunii impilate și redactându-le în scris să le înainteze „spre milostivă sanare Majestății Sale sacratissime".

Petiția termină cu speranța că „națiunea suplicantă, numărând aproape un întreg milion de oameni și așezată la granițele cele mai depărtate ale monarhiei, cu inima însă și cu sufletul totuș în totdeauna cea mai credincioasă casei M. Sale" — va primì dela tronul împărătesc, ca dela un isvor al dreptății și al milostivirii, mângăierea dorită. Petiția a fost semnată în numele *întregii românimi ardelene* astfel: „Cei mai umiliți și întotdeauna supuși credincioși: clerul, nobilimea, statul militar și civil al întregii națiuni române din Transilvania (Humillimi perpetuoque fideles subditi Clerus, Nobilitas, Militaris Civicusque Status universae Nationis in Transilvania valachicae").

Petiția aceasta fu trimisă în *Martie 1791* lui Leopold, care o trimise imediat contelui Teleki, președintele cancelariei aulice transilvane, să-și dea părerea asupra ei. Acesta recunoaște, că Românii sunt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, dar susține că, după ce Ungurii i-ar fi cucerit cu braț armat, ei ar fi fost siliți a se supune voinței învingătorului*). De oarece Românii nu au teritoriu deosebit, nici privilegii—scrie Teleki—postulatul lor de a fi egal îndreptățiți ca „națiunile recepte" este neîntemeiat. Cu privire la singuraticele puncte ale petiției românești, exprimă

*) „Es *sey zwar wahr, dass die Walachen die ältesten Inwohner Sebenbürgens seyen,* allein die Hungarn hätten sich derselben mit gewaffneter Hand bemächtiget und sie hätten sich dem Willen des Überwinders unterwerfen müssen" cf. „*Transilvania*" 1913. pag. 66. nota.

www.dacoromanica.ro

Teleki următoarele păreri: Postulatul cuprins în puncte *1, 2* şi *3* de a fi declaraţi Românii ca „naţiune regnicolară“ şi egal îndreptăţiţi cu celelalte naţiuni nu se poate realizà, deoarece înmulţirea numărului naţiunilor „sistemizate“ în Ardeal ar întâmpinà mari greutăţi şi ar avea urmări problematice. Deaceea nici nu se poate face propunerea pentru reprezentarea Românilor la dietă ca un factor — „stat“ — deosebit, căci aceasta "ar însemnà desconsiderarea legilor existente. In sensul articolului VI din 1744 Românii sunt înglobaţi la naţiunile, în mijlocul cărora locuesc şi au proprietăţi. O abatere dela aceste dispoziţii ar produce cu siguranţă *turburări,* ar sporì ura naţională, ar sdruncinà pe un timp oarecare constituţia ţării căci, durere, mulţi inşi, conduşi de intenţiuni private şi de patimi, înţeleg greşit binele obştesc al patriei şi intenţiunile cele mai curate. Deaceea trebue luată ca bază legea existentă, potrivită nu numai cu constituţia ţării, ci în multe privinţe şi cu înţelepciunea de stat („auch der Staatsklugheit in vielen Rüchsksichten angemessenes Gesetz“).

In sensul acesta să i se facă dietei ardelene propunerea de a remedià gravaminele esenţiale ale naţiunii române, cari se vor comunicà dietei în *extras,* şi de a indicà după o chibzueală matură mijloace potrivite spre a asigurà acestor locuitori ai ţării folosinţa beneficiilor cetăţeneşti, cari li se cuvin, libertatea religioasă, fără deosebire de rit şi naţiune, — dimpreună cu întreţinerea preoţimii, arătând totodată şi felul, cum s'ar puteà răspândì o cultură binefăcătoare în straturile poporului de rând.

Cu privire la punctul al 4-lea, referitor la instituirea Românilor în funcţiuni publice, observă contele Teleky, că Românii din Ardeal nici până acum nu au fost excluşi dela astfel de funcţiuni. Unii dintre ei fac servicii însemnate la dregătoriile aulice şi provinciale, — dar numărul lor nu poate fi aşà mare ca la alte naţiuni din cauza lipsei de oameni pregătiţi şi capabili.

Ceeace pretinde naţiunea română în punctul al 5-lea, adecă numirea judeţelor şi districtelor după majoritatea locuitorilor,

www.dacoromanica.ro

crede Teleki, că este o cerință foarte exagerată și astfel formulată, încât îndeplinirea ei ar puteà mai mult să întărâte celelalte națiuni, decât să folosească Românilor. Acest postulat ar servì ca dovadă, că introducerea unei a 4-a națiuni în sistemul politic ardelean ar aveà drept urmare o mulțime incalculabilă de pretențiuni nouă („... die Einführung einer 4-ten Nazion in das siebenbürgisch—politische Sistem eine unübersehbare Menge neuer Forderungen nach sich ziehen dürfte").

In ce privește cererea de a se admite un *congres național- românesc,* după exemplul celui „iliric", din Ungaria, Teleki spune că nu se poate încuviința, deoarece Românii din Ardeal nici după constituția țării nu sunt egali cu celelalte națiuni, nici nu au privilegii ca Ilirii din Ungaria și decì nu formează un corp politic sistematizat, de sine stătător, nu au nici un district, scaun sau județ deosebit, ci locuesc risipiți printre celelalte națiuni, pe pământul domnilor feudali sau pe pământul crăesc...

Deci față de principiul *național* și de „echitatea naturală", pe care își întemeiase națiunea română din Ardeal dreptatea cauzei sale, cancelarul de curte Teleki, consecuent tradiției aristocratice, opuneà în mod categoric rigorismul principiului *teritorial,* prezentând îndeplinirea postulatelor românești ca o primejdie pentru constituția Ardealului și ca începutul unei serii interminabile de pretențiuni naționale-politice.

Cancelaria aulică transilvană primește întru toate propunerea șefului său, contele Teleki. Consiliul de stat austriac, conform expozeului din 1 Aprilie 1791, împărtășește iarăș fără nici o modificare părerile schițate mai sus, în sprijinul cărora se mai invocà și argumentul că „națiunea română fiind atât de numeroasă, conducerea ei politică pretinde cu atât mai multă prevedere și atențiune, cu cât poporul „dur și incult" încă tot mai atârnă cu supunere oarbă de o preoțime, care ea însăș are trebuință de o cultură morală mai bună, și astfel prin influența unei stăpâniri duhovnicești străine poate fi ușor îndrumat conform unor intențiuni străine"... Cancelarul Austriei, vestitul principe *Kau-*

www.dacoromanica.ro

nitz află şi el întemeiată expunerea de motive şi propunerea contelui Teleki. Deaceea scrie „a face din Români a *patra naţiune,* ar fi în împrejurările date cu totul nepracticabil, şi chiar dacă ar fi practicabil, din mai multe consideraţiuni importante nu ar fi nici într'un chip recomandabil" *).

In acelaş sens decide şi Leopold II, care prin rescriptul său, din Florenţa (18 Maiu 1791) transpune întreagă petiţia naţiunii române la dieta ardeleană din Cluj cu îndrumarea, ca luând de bază articolul VI din 1744 să li se asigure Românilor ardeleni *prin lege publică* folosinţa beneficiilor de concivilitate şi libertatea fără deosebire de rit; totodată să se indice mijloacele potrivite pentru susţinerea clerului ambelor confesiuni şi pentru răspândirea cu succes a culturii la poporul român mai de rând.

Când a fost prezentată *reprezentaţia naţiunii române* în dieta din Cluj şi s'a cetit împreună cu rescriptul binevoitor al monarhului, ca un fior de spaimă a trecut prin inimile celor întruniţi acolo şi dintre cari cei mai mulţi se obicinuiseră a considerà pe Români ca pe nişte iobagi osândiţi la robie veşnică—„mera et perpetua servitute", cum se ziceà în Tripatritul lui Verböczi. Chiar şi protocolul oficial al dietei arată în câtevà rânduri sentimentele, de cari au fost cuprinşi în primul moment reprezentanţii celor trei naţiuni privilegiate. „Staturile ţării — se zice în acel protocol, cu un fel de mustrare la adresa monarhului — n'au putut să-şi ascundă zdruncinarea cea mare a inimii, pe care le-a pricinuit-o sosirea unui astfel de rescript regesc *atât de neaşteptat*" **).

Şi mai explicit e în punctul acesta ziarul special, purtat în

---

*) „Aus den Wallachen eine vierte Natzion zu errichteu, ist bei den gegenwärtigen Umständen ganz unthunlich, und wenn es auch thunlich wäre, an sich selbst in mehrfachem wichtigen Anbetracht keineswegs räthlich" cf. „*Transilvania*" 1913 pag. 68.

**) „Az ország rendjei el nem titkolhatták azt a nagy *szivbeli megilletödést,* melyet okozott *ilyetén nem reménlett királyi levélnek érkezése*" Protocolul dietei din 1791 pag. 483.

www.dacoromanica.ro

rămâne tot cea veche, iar în ţinuturile unde Românii locuesc împreună cu Saşii, ei ajung întru toate egal îndreptăţiţi cu aceştia, dupăcum îi declarase în repetite rânduri Iosif II. Dar în 30 Iulie, când s'a prezentat dietei acest proiect de lege, deputaţii saşi au făcut obiecţiuni contra lui, fiindcă s'a elaborat „fără ştirea şi colaborarea lor". Deaceea au cerut să li se comunice şi lor textul spre a se puteà sfătuì asupra lui. Cererea Saşilor a fost numai decât încuviinţată. Intr'aceea însă comisiunea şi-a revocat proiectul acesta de lege, despre care nici nu se face măcar amintire în protocolul oficial al dietei, ci numai în ziarul manuscris, redactat de reprezentanţii Saşilor sibiieni*).

Spre a-şi uşurà munca, dieta din Cluj a lăsat cu totul la o parte postulatele naţiunii române şi s'a ţinut numai de îndrumarea cuprinsă în rescriptul regesc din 18 Maiu 1791, fără a stăruì în chip serios pentru îndeplinirea acestui mandat, ci căutând mai vârtos să-l eludeze prin sofistărìi sterile, suciturì de cuvinte şi afirmaţiuni injurioase la adresa preoţimii şi a poporului român. Despre postulatele cuprinse în cele 5 puncte afirmau staturile ardelene, că nu sunt dorinţele naţiunii române, ci numai nişte pretenţiuni ale unor oameni neastâmpăraţi, turburători. In adresa lor cătră monarh (9 August 1791) nu se sfiesc a spune, că întreagă petiţia aceasta nu este decât „fătul unor oameni turburători" şi Românii mai înţelepţi nici nu au consimţit, nici nu au ştiut de cuprinsul ei, dupăcum se poate înţelege chiar şi din declaraţia episcopului greco-catolic, făcută în şedinţa dietei din 21 Iunie 1791.

Deşì declaraţia episcopului Bob nu a fost făcută în sensul, cum o prezintă staturile în adresa lor din 9 August, este totuş lucru cert că atitudinea manifestată de acest episcop, ca singurul reprezentant al Românilor ardeleni în dieta din Cluj n'a fost destul de potrivită nici cu chemarea sa arhierească, nici cu dreptatea şi importanţa cauzei mari naţionale, pe care ar

*) Herrmann: „*Das alte und neue Kronstadt*" 1887. vol. II. pag. 310—311 nota.

www.dacoromanica.ro

fi fost dator s'o apere cu bărbăție și cu hotărîre. Dar dacă n'a reușit să susțină și să apere această cauză, cum s'ar fi cuvenit, lucrul este explicabil din două motive. Intâi lui Bob îi lipseà îndrăzneala și spontaneitatea marelui său antecesor, Inocențiu Micu, când în fața dietei întregi se vedeà singurul reprezentant al Românilor. Apoi se va fi gândit, că răspunzând cu duhul blândeței și neindentificându-se deplin cu cauza generală a tuturor Românilor ardeleni, va reușì să înduplece staturile a rezolvì favorabil măcar petiția separată, înaintată de clerul greco-catolic tot la începutul lui Martie 1791, dar deosebit de „reprezentația națională". In această petiție, semnată de vicarul Hațegului, Mihail Timar, în Blaj (la 1 Martie 1791) clerul greco-catolic citând mai multe diplome, date în interesul „unirii" de împărații Leopold I, Carol VI și Maria Terezia, spune că ar fi înaintat rugarea sa direct dietei din Cluj, dar știind că este obiceiul a i se răstălmăci și cele mai umilite rugări și a fi învinuit de turburări, — spre a evita orice bănuială roagă pe Majestatea Sa, să transpună dietei această petiție, ca să fie declarat atât clerul, cât și poporul unit nu numai în privința religiei, ci și ca națiune, părtaș tuturor legilor și beneficiilor patriei, deopotrivă cu ceilalți locuitori, din următoarele considerațiuni: 1) echitatea naturală cere, ca și ei să aibă drepturi, fiindcă poartă sarcini pentru interesul și siguranța publică; 2) cât muncesc ei pentru binele patriei, poate dovedì înaltul guvern și comanda militară supremă, precum și a celor două regimente românești de graniță; 3) în armata regulată încă sunt $^3/_4$ Români de ai noștrii („e nostris Valachis") și numai $^1/_4$ din alte neamuri; 4) această miliție a Românilor, atât cea regulată cât și cea de graniță, a luptat mai înainte contra Prușilor, iar acum luptă contra Turcilor cu cea mai mare virtute și credință militară, probată pentru prea augusta casă austriacă, pentru patrie pentru binele obștesc și pacea tuturor n'a stat la îndoială a-și vărsà sângele: 5) partea cea mai mare din contribuțiile și sarcinile publice Românii le poartă; 6) ei sporesc și visteria M. Sale

www.dacoromanica.ro

lucrând, adeseori cu pericolul vieţii, în minele de sare şi de metal, dupăcum poate dovedì supremul oficiu montanistic*). Această petiţie a fost primită favorabil atât din partea cancelariei de curte a lui Leopold, — care prin rescriptul său din Milano (18 Iunie 1791) o transpuse dietei din Cluj, — cât şi din partea staturilor ardelene. Astfel Bob puteà să înştiinţeze prin epistola sa din Cluj (11 August 1791) pe episcopul Orăzii Mari, Ignatie Dărăbant, că nici din parte comisiunii, nici din partea dietei privilegiile clerului unit n'au fost nici decum trase la îndoială**).

Oricât de naţional pare coloritul dat de clerul greco-catolic petiţiei sale dela 1 Martie 1791, aceasta trebue considerată totuş ca un pas greşit în desfăşurarea marei acţiuni naţionale-politice din 1790—92. Indatăce, în urma unor stăruinţe nepregetate, s'a putut înjghebà solidaritatea naţională a tuturor Românilor ardeleni în forma atât de elocventă a reprezentaţiunii *naţionale* colective, orice separatism de castă sau de confesiune ar fi trebuit să dispară, fiindcă oricine puteà să prevadă cu siguranţă, că asemenea acţiuni particulare reslăţe oricât de bine intenţionate, nu pot decât să slăbească puterea, valoarea şi efectul acţiunii comune.

IV

Dupăce au aflat Românii că „representaţia" lor colectivă a fost trimisă guvernului şi dietei ardelene, au înţeles imediat cât de puţin favorabilă va fi soluţia, ce se va da cererilor cuprinse într'însa. In cursul verii anului 1791 unii dintre conducători se mai legănau totuş în speranţa, că li se va permite măcar ţinerea congresului naţional, care să sublinieze din nou gra-

*) Originalul acestei petiţii în Arhiva guvernului transilvan Nr. 4132 din 1791, („országgyülési tárgyalások").

**) Cleri uniti privilegia ne in minimo quidem disputantur" cf. „*Unirea*" an X. pag. 313.

www.dacoromanica.ro

vaminele Românilor şi să pretindă lecuirea lor. Alţii, dupăce au luat cunoştinţă de răspunsul injurios al staturilor (9 August 1971) şi de absolut nemulţămitorul lor proiect de lege, se pregătiau să adune argumente nouă spre a răsfrânge toate afirmaţiunile greşite şi pline de răutate. Se gândeau chiar că va fi de neapărată necesitate să-şi trimită şi Românii ardeleni câţiva deputaţi ai lor la curtea din Viena pentru apărarea cauzei naţionale. Firește, mai întâi s'au gândit la cei doi episcopi, dar ei se temeau să nu fie timbraţi ca nişte „capi ai răsvrătirii" *). Totuş hotărîrea episcopului Adamovici de a lupta pentru cauza naţională a Românilor ardeleni în dietă, alături de colegul său Bob, s'a manifestat atât prin cererea sa din 1790 de a fi invitat la dieta din Cluj ca „regalist", cât şi prin cererea din August 1791, în care se rugà să fie admis ca membru al „deputaţiunii sistematice" însărcinată din partea dietei cu studiarea afacerilor bisericeşti. Dar atât cererea aceasta din urmă, precum şi cea dintâi, au rămas fără rezultatul dorit.

Teama episcopilor de a merge la Viena, în cauza naţională, aveà să fie însă înlăturată prin cererile stăruitoare ale clerului şi ale credincioşilor. Căci felul răspingător, în care dieta ardeleană din 1791 a încercat să treacă la ordinea zilei peste gravaminele şi postulatele naţiunii române, a trebuit să provoace o adâncă nemulţumire în sufletul tuturor cari credeau, că a sosit vremea ca şi Românilor ardeleni să li se uşureze încâtva soarta.

Această nemulţămire o vădeşte şi cuprinsul petiţiei, pe care o adresară protopopii ortodocşi la 17 Septemvrie 1791 episcopului Gherasim. Intruniţi în 14 Septemvrie la Sibiiu, ca să exprime în mod colectiv omagiile lor de fidelitate către noul domnitor, Leopold II, protopopii află în ce direcţie nefavorabilă pornise dieta din Cluj resolvirea postulatelor naţionale româneşti, şi profită de această ocazie spre a da epi-

*) cf. Dr. S. Dragomir l. c. pag. 20.

www.dacoromanica.ro

scopului Adamovici o împuternicire formală, ca împreună cu 1 sau 2 bărbați vrednici aleși dintre protopopii ortodocși, precum și cu alții, pe cari îi va alege eventual clerul greco-catolic, ori statul militar și civil al Românilor, să poată interveni la locurile cuvenite pentru câștigarea drepturilor și pentru dobândirea unei mângăieri la *dreptele cereri* cuprinse în petiția națională, înaintată la „prea milostivul tron regesc".

In adresa, cu care transpun protopopii această împuternicire episcopului lor Gherasim, dau expresie durerii, ce i-a cuprins, când au aflat despre felul vitreg, în care a fost tratată cauza română „la slăvita țării în sloboda și crăiasca cetate a Clujului adunare".

„Cu preà simțitoare a inimii noastre de obște durere — scriau protopopii — înțelegem, că instanția aceea a *noastră* s'ar judeca a fi lucru numai a unor *oameni neodihniți.* Cu adevărat este lucru numai *a tot neamului românesc,* care peste măsură fiind îngreunat și după arătarea în pomenita instanție mai pe larg făcută, lipsit de cuviincioasele a conțivilitașului esențiale drepturi; mai mult a se odihni n'au putut, ca scăzutul său și togma nebăgatul în seamă (dară țării foarte de folos) statuș înaintea unsului Domnului și împărțitorului dreptății după cuviință, tuturor celor ce aleargă la sine Părinte, cu homagialicească și totdeauna nevătămată supunere să nu și-l descopere, căzuta ușurare și a drepturilor de obște mai sus numite împărtășire necurmat să nu ceară. Pentru aceea cu adâncă smerenie venim către Prea sfinția Ta, Doamne Episcoape, ca către un mai de aproape nouă orânduit povățuitoriu și îndreptătoriu, să Te milostivești după datoria chemării Tale la prea înălțatul părintesc tronul împărătesc și al milii isvor, cu o față sau două din cler lângă Prea osfinția Ta luată a purcede și pe lângă Plenipotența aici închisă în tot locul cuviincios a lucra, ca despre cele ce suspinăm, dorim și precum a aveà dreptate de a câștigà cele ce am cerut, am arătat, am dovedit, și fiind trebuința a le dovedi mai tare putem, sau prin îngăduirea prea înaltă

www.dacoromanica.ro

a neamului nostru adunare (la toate neamurile a împărăţii aceştia din prea înalta aceeaş milă obicinuită:) sau prin trimiterea deputatuşilor, întru asemănarea dreptăţii deplin şi aevea să ne mângâiem" *).

Pe baza împuternicirei şi petiţiei primite dela protopopi episcopul Adamovici cere guvernului ardelean încuviinţare, ca să poată călători la Viena, spre a intervenì la tron în cauza naţiunii române dupăcum *îl obligă* cererea protopopilor săi. Guvernul a căutat să zădărnicească această călătorie, dar văzând că nu reuşeşte, a insitstat până la sfârşit, ca episcopii Românilor ardeleni să nu fie primiţi la curtea din Viena în calitate de *deputaţi naţionali,* ci numai ca nişte particulari.

In Sibiiu se făcuseră în cursul lunii Octomvrie pregătirile necesare spre a respinge afirmaţiunile nedrepte şi injurioase, cu cari a cercat dieta din Cluj să se achite de o problemă atât de importantă ca aceea, a cărei soluţie o solicita întreagă naţiunea română din Ardeal. La 20 Octomvrie 1791 episcopul Adamovici înştiinţează pe mitropolitul Stratimirovici că *„apărătorul nostru se sileşte bine, pe lângă aceea unul dintre aî noştri scrie (copiază)* **). O precauţiune cam exagerată l-a împiedecat pe episcopul Adamovici a indicà în epistola sa numele *apărătorului* şi al *scriitorului,* cari amândouă ar fi de interes a le cunoaşte.

După ce înştiinţează pe protopopi, că are de gând „a pornì catre Beci" ***) şi îi îndrumă să roage pe Dumnezeu „pentru norocitul sfârşit" al acestei călătorii, Adamovici pleacă la Viena, unde îl găsim în 18 Decemvrie cercând să lămurească din nou, în *promemoria* înaintată în această zi curţii împărăteşti,

*) Originalul în arhiva guvernului transilvan No. 141 din 1791.

**) Dr. S. Dragomir l. c. pag. 21.

***) cf. *I. Lupaş: „Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la curtea din Viena"* Sibiiu 1912. pag. 12—13. Afirmaţiunea din această broşură, că Adamovici ar fi plecat la Viena în 19 Dec. 1791 trebue deci îndreptată; probabil şi circulara adresată protopopilor trebue datată ceva mai înainte de 15 Dec. 1791.

www.dacoromanica.ro

calitatea sa de deputat *național*. Arată în această promemorie, că guvernul ardelean nu vrea să-i recunoască *această* calitate sub cuvânt, că națiunea română nu formează un *corp politic*. Dacă s'ar aproba această atitudine a guvernului și națiunea română pururea credincioasă casei domnitoare ar fi împiedecată a-și înainta M. Sale gravaminele prin proprii săi deputați, prin aceasta dintre toți locuitorii țării partea cea mai mare și mai folositoare, care nu cere decât reașezarea ei în drepturile neprescriptibile, ar fi cuprinsă de cea mai adâncă durere; neîncrederea și aversiunea dintre diferitele națiuni ar spori în cel mai înalt grad, spre cea mai mare pagubă a binelui de obște. Deaceea roagă episcopul Adamovici pe Leopold II, să se milostivească a ascultă glasul de rugăciune al unei națiuni atât de mari, încovoiate sub grea apăsare și a-i permite să-și apere cauza prin deputați proprii, dupăcum s'a îngăduit aceasta și altor națiuni cu mult mai mici, ca cea *săsească* și *armeană*, cari își au deputații lor în Viena*). Dar sub cuvânt, că vicarul și protopopii nu ar fi fost îndreptățiți să dea episcopului mandat în chestiuni naționale, opinia guvernului ardelean a fost acceptată și din partea cancelariei de curte și a consiliului de stat. Insuș Leopold a aprobat decisiunea, ca episcopii Românilor ardeleni să nu fie considerați la curtea din Viena ca deputați naționali. In acest înțeles a fost resolvită și „promemoria" lui Adamovici din 18 Decemvrie 1791 **).

Către sfârșitul dietei din Cluj s'au ales 7 comisiuni, așà numitele „deputațiuni sistematice", cu menirea să studieze proiectele de legi pentru următoarele sesiuni. Intre problemele, încredințate spre studiare comisiuni eclesiastice, constătătoare din

*) Originalul acestei *promemorii* e în arhiva cancelariei aulice transilvane din Viena Nr. 7165 din 1791.

**) „... nachdem die beiden siebenbürgischen griechischen Bischôfe in Folge allerhôchsten Handbillets vom 22-ten Oktober dieses Jahres bereits die Weisung erhalten hätten nach Wien kommen zu dürfen, sie bei ihrer Ankunft... *nicht als National-Repräsentanten*, wohl aber als *Privat-Bittwerber* angesehen und allerhôchst angehört werden dürften" (arhiva consiliului de stat Nr. 5776/1791).

www.dacoromanica.ro

16 membrii sub prezidenţa coutelui Ioan Eszterfiázi, a fost şi aceea de a pregătì un *proiect* pentru promovarea culturii la poporul român mai de rând *). Dieta a trimis şi o deputaţiune de 14 inşi, ca să prezinte monarhului în Viena decisiunile şi proiectele de legi. Această deputaţiune îşi începù sfătuirile în Viena la 16 Febr. 1792. Guvernatorul ardelean Gheorghe Bànffy plecase la Viena încă din Octomvrie 1791. In aceeaş lună trimiseră şi Saşii pe unul dintre cei mai activi şi mai eruditi deputaţi ai lor, pe Ioan Tartler din Braşov, ca să intervină la curtea din Viena pentru modificarea proiectelor de legi, considerate ca vătămătoare pentru interesele săseşti **). Cererea acestuia de a-şi puteà înainta în scris obiecţiunile contra unor articole de lege, înainte de formularea lor definitivă, cancelaria de curte a propus să fie încuviinţată.

Deşì episcopilor români nu li s'a ascultat cererea de a fi consideraţi ca deputaţi naţionali, ei şi-au îndeplinit totuş în *această calitate* misiunea lor la curtea din Viena, înaintând în cauza naţională mai multe petiţii şi memorii însemnate. Intr'o petiţie din Februarie 1792, referindu-se la cererea înaintată de naţiunea întreagă în Iulie 1791, în cauza instituirii funcţionarilor români la dregătoriile mai înalte, amândoi episcopii urgitează resolvarea favorabilă a acestei cereri, fiind tocmai vacante două locuri de consilieri aulici ***). Leopold aflând cererea episcopilor dreaptă şi întemeiată, o transpune cancelarului Teleki îndrumându-l să-i facă propunere pozitivă cu privire la proporţiunea şi numărul, în care ar trebuì să se aplice în viitor funcţionari români ****). Bunăvoinţa monarhului a ştiut s'o zădărnicească însă şi de astă dată cancelaria de curte

*) „Proiectum promovendae culturae rudioris plebis Valachicae" cf. „*Articuli diaetales* Anni 1791. pag. 120—1.

**) *Fr. Teutsch*. o. c. II. pag. 368.

***) Arhiva Cancelariei aulice trans. Nr. 624 din 1792.

****) Ibidem Nr. 629 ed. 1792: „Da Mir nun dies ihr Begehren billig zu sein, und keinem Anstand zu unterliegen scheinet, also werden sie Mir den Vorschlag machen, wie dieses anzuleiten, und in welcher Proportion und Zahl künftighin bei Dienstvergebungen auch auf die Wallachische Nation Rücksicht zu nehmen seie?" Leopold m. p.

www.dacoromanica.ro

Cu mult mai însemnat este, în toate privințele, memoriul înaintat din partea episcopilor Bob și Adamovici curții din Viena la *30 Martie 1792*. Acest memoriu cuprinde în partea întâia o călduroasă apărare a *reprezentațiunii naționale* din Martie 1791 și în acelaș timp o demnă răsfrângere a tuturor afirmațiunilor injurioase și neîntemeiate, cu cari și-au împănat staturile ardelene răspunsul lor, înaintat la tron în 9 August 1791. Dupăce combat în 17 puncte toate injuriile și nedreptățile cuprinse în acest răspuns, terminând cu înșirarea gravaminelor și recriminațiilor, episcopii reînoesc acum, cu propria lor subscriere, postulatele națiunii române în următoarele puncte, în esență aproape identice cu cele 5 puncte ale reprezentațiunii naționale din 1791:

1. Românii să aibă aceleași drepturi ca și Ungurii, Secuii și Sașii de a se representa prin deputați, cari să le apere interesele în dieta țării. Și deoarece este lucru cunoscut, că Românii formează $^2/_3$ din populațiunea acestei țări și poartă deci greutățile statului în măsură cu mult mai mare decât celelalte națiuni, deaceea M. Sa să binevoiască a dispune, ca în viitor $^2/_3$ din numărul deputaților, cari se trimit la *dieta Transilvaniei* să fie aleși din sânul națiunii române, iar dintre nobilii acestei națiuni să se numească un număr corăspunzător de „regaliști", ca și dintre nemeșii unguri;

2. Deoarece în funcțiunile publice sunt foarte puțini Români; să se îndure M. Sa a dispune, ca Românii să fie admiși la toate beneficiile și la toate funcțiunile publice, de orice categorie, atât la cele aulice, cât și la cele provinciale, cercuale sau comunale, în aceeaș proporție, în care poartă greutățile publice ale provinciei;

3. Preoții bisericii ortodoxe (greco-orientale) să fie împărtășiți de toate drepturile și beneficiile, de cari se bucură preoții celorlalte confesiuni, deoarece ei au o sarcină cu mult mai grea decât preoții celorlalte confesiuni, servind unei biserici, căreia aparține cea mai mare parte din locuitorii Transilvaniei.

www.dacoromanica.ro

Iar, dacă s'ar găsì între celelalte naţiuni din Ardeal oameni, cari să împiedece realizarea acestor desiderate, să se milostivească Majestatea Sa a permite Românilor să ţină sub prezidenţia comandantului suprem al armatei din Transilvania, o *adunare naţională în felul congresului iliric,* la care să ia parte deputaţi nu numai din statul militar nobil, bisericesc şi civil, ci şi reprezentanţi aleşi din sânul poporului *).

In sfârşit, să fie socotiţi între „staturi" şi ţăranii români, toţi fără deosebire de religie, dupăcum s'a fost promis prin diploma leopoldină din 1701, dată pe seama uniţilor.

La acest memoriu episcopii au alăturat şi o mulţime de anexe, înşirate sub literele dela *A)—U),* partea cea mai mare extrase din legile ţării, din documente şi scrieri istorice. Intre aceste anexe cea de sub litera *N)* poartă titlul: „Extractus manuscriptae Historiae Graeci Ritus Orientalis Eccleiae in Transilvania" şi e luată din istoria bisericească a lui Samuil Klein, ceeace se poate constata cu uşurinţă, asemănând acest text cu cel publicat de Treboniu Laurian în revista „Instrucţiunea publică" din 1861 (pag. 66 şi urm.) Faptul acesta e de natură de a ne puteà da un indiciu sigur, că la compunerea acestui memoriu a colaborat, între alţii şi eruditul Samuil Klein, care a combătut de altfel încă din toamna anului 1791 şi notele critice publicate de I. C. Eder în legătură cu representaţiunea Românilor, prin un „Responsum ad Crisim I. C. E. in Supplicem L. Valachorum Transilvaniae **).

Deosebire între punctul representaţiei naţionale din Martie 1791 şi ale memoriului episcopilor din 30 Martie 1792 este foarte puţină. Din cel din urmă s'a omis punctul V. al celei dintâi, în care se cereau pentru comitate, scaune şi districte numiri după naţionalitatea locuitorilor sau păstrarea numirilor

*) „Confluxus Nationis ad modum et normam congressus Nationis Illyricae e Deputatis non tantum e statu militari, nobilitari, ecclesiastico et civili, sed etiam e *plebeio eligendis*".

**) O copie a acestui răspuns se află în biblioteca Academiei Române.

www.dacoromanica.ro

vechi după râurĭ şi cetăţi. Cauza acestei omisiuni este probabil împrejurarea, că autorii memoriului, între cari erà şi consilierul aulic Iosif Méhesy, având posibilitatea de a cunoaşte opinia cancelarului Teleki şi a consiliului de stat din 1 Aprilie 1791, ştiau că acest postulat a fost prezentat monarhului ca o cerere din cele mai exagerate, cari mai mult ar irità pe celelalte naţiuni decât ar folosì Românilor.

Iar postulatul privitor la congresul naţional — în privinţa căruia representanţia din 1791 avizà că cei doi episcopi vor face propuneri la curte — e formulat acum mai precis şi în direcţie radical democratică, în acele timpuri, stăruind şi pentru participarea ţăranilor la congresul naţional, ce sperau că va puteà să se ţinà. Autorii memoriului cer ca monarhul să le îngăduie acest congres în felul cum li s'a îngăduit Sârbilor în 1790 congresul din Timişoara, la care participase şi episcopul Gherasim Adamovici*).

Cunoscând autorii memoriului influenţa determinantă a bătrânului cancelar *Kaunitz* în toate afacerile politice ale monarhiei, au îndemnat pe episcopi să se adreseze şi acestuia, cerându-i sprijinul în interesul cauzei româneşti. Episcopii adresează deci în Aprilie 1792 un memoriu scris în limba germană în care, schiţând pe scurt cuprinsul memoriului din 30 Martie 1792, roagă pe Kaunitz, să intervină la monarh în favorul Românilor, cari formează o parte considerabilă a cetăţenilor acestui stat**). Ex-

*) cf. N. Iorga: „*Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*", I pag. 113.

**) „Die unterzeichneten Bischöffe bitten daher Euer Durchlaucht in Unterthänigkeit geruhen Hochdieselbe sich für die Rechte dieses beträchtlichen Theils der Staatsbürger bei dem gerechtesten Landesvater zu verwenden; *durch Euer Durchlaucht gnädigste Unterstützung* wird selber zu dem ihm gebührenden Genuss seiner bürgerlichen Rechte *ganz gewiss gelangen*, und dieser Trost wird ihn aufmuntern alle seine Kräfte anzuwenden seinen Mitbürgern und dem Staate nützlich zu seyn, seine unerschütterliche Treue und Ergebenheit gegen das allerdurchlauchtigste Erzhaus und seine unbegränzte Dankbarkeit gegen Euer Durchlaucht und Hochdero Durchlauchtiges Haus wird selber auf sein Nachkommen fortplanzen"... (originalul acestui memoriu se află în arhiva Curţii din Viena, în colecţia „*Transsylvanica Separata*" 1761-1825. Ungarn. fasc. 32).

www.dacoromanica.ro

primă totodată, în chip măgulitor pentru bătrânul cancelar, speranța că prin intervenția lui își vor putea ajunge Românii ardeleni cu siguranță scopul de a fi și ei părtași drepturilor cetățenești, cari li se cuvin.

Nu știm, ce pași va fi făcut Kaunitz în interesul cauzei românе. Din protocolul conferinței ministeriale, ținute în Viena sub prezidența baronului Reischach la *10 Aprilie 1792* se poate însă constată, că un singur glas s'a auzit în această conferință afirmând cu toată hotărârea, că proiectul de lege al dietei ardelene privitor la cauza Românilor, nici cu modificarea introdusă în textul lui din partea cancelariei de curte, nu va fi în stare să garanteze liniștea și mulțumirea, pe care această numeroasă națiune cu drept pare a o merită *).

Acest glas era al baronului Spielmann, un om de încredere al cancelarului Kaunitz **). Pare deci probabil că neputând bătrânul cancelar, — care în acelaș an a și trecut la pensie, — să participe însuș la amintita conferință ministerială, va fi îndemnat pe omul său, Spielmann, să se intereseze de cauza Românilor și să ridice cuvânt în favorul lor. Nu a fost însă sprijinit din partea nici unuia dintre cei prezenți. Din contră, contele Teleki și guvernatorul ardelean Bánffy l-au asigurat, că mai mulți decât se cuprinde în acel articol, nu li s'ar puteà da Românilor, fără a sdruncinà cu totul constituția Ardealului. Dar amândoi au promis, că vor purtà de grije, ca la viitoarele vacanțe să aplice și Românii ortodocși în funcțiunile, cari nu sunt rezervate prin legi celor patru religiuni recepte. După aceste asigurări și promisiuni platonice articolul de lege, alcătuit în dieta din Cluj,

*) „Bey dieser treu gehorsamsten Hofkommission fand zwar der *Staatsreferendarius Freiherr von Spielmann* den von den Ständen vorgeschlagenen Artikel in Rücksicht auf die nicht unierte griechische Religion nicht von der Art, dass er den bittstellenden Wallachen die Beruhigung verschafen könnte, welche *diese so zahlreiche Nation doch billig zu verdienen scheine*"... (Arhiva curții din Viena Nr. 2488 din 1792).

**) cf. *Allgemeine Deutsche Biographie*" Leipzig. 1893 vol. XXXV. pag. 168–171 și Dr. Const. von *Wurzbach: „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich"*. Wien 1878 vol. XXXVI. pag. 150.

www.dacoromanica.ro

a fost admis cu modificarea propusă din partea cancelariei aulice transilvane.

Proiectul dietei sună astfel: „Religiunea greco-orientală, care în sensul legilor patriei a fost până acum socotită între religiile tolerate, în virtutea acestui articol se confirmă în exercițiul său liber, astfel ca toți credincioșii acestei religiuni să atârne de un episcop, pe care îl va numi M. Sa, rămânând însă în vigoare dreptul de supraveghere al guvernului regesc, al comitatelor și scaunelor, ca să nu se înmulțească fără trebuință numărul preoților și să nu se zidească biserici cu cheltueli, cari istovesc mijloacele de plată ale contribuenților" *).

Cancelaria de curte a eliminat însă restricțiunea jignitoare, cuprinsă în rândurile din urmă, privitoare la numărul preoților și la zidirea bisericilor ortodoxe, introducând în proiectul dietei ardelene următorul text: „și credincioșii acestei religiuni să fie tratați, după starea lor socială, deopotrivă cu ceilalți locuitori ai țării, nici în purtarea sarcinilor publice și nici cu alte servicii să nu fie îngreunați mai mult decât alții, rămânând și mai departe în vigoare drepturile regești maiestatice, privitoare la afacerile clerului, ale bisericii, ale fundațiunilor și ale educației tinerimii" **).

Pe lângă această modificare introdusă în articolul de lege 60 prin rescriptul din 26 Maiu către dieta ardeleană, Francisc II ***) (fiul și succesorul lui Leopold II, care decedase pe neașteptate la începutul lui Martie 1792) dispunea, în privința admiterii Românilor ortodocși la funcțiuni publice, că ceice întrunesc condițiile necesare să fie admiși la toate funcțiunile, cari nu

*) „... salva nihilominus regii gubernii; comitatuum item et sedium relicta superattentione, ne parochi eorum absque necessitate multiplicentur templaque cum enervatione contribuentium aedificentur"...

**) cf. *"Articuli diaetales Anni 1791"*. Claudiopoli 1793. pag. 112—113.

***) Născut în 12 Febr. 1767. Bunica sa, Maria Terezia, când a primit vestea despre nașterea acestui nepot al ei, în paroxismul bucuriei a alergat la teatru anunțând în dialect vienez: *„Der Leopold hat an Buam"* Arneth o. c. I (VII). pag. 458.

www.dacoromanica.ro

sunt rezervate prin legi speciale celor 4 religiuni recepte *).

Dieta ardeleană a luat act fără împotrivire de această dispoziţie a lui Francisc II, îndrumând totodată comisiunea bisericească a îngrijì, ca în planul, ce va face pentru educaţia poporului român, să indice şi modul potrivit spre a răspândì între Români cunoştinţa limbii maghiare **).

Curând după aceasta, la 6 Iunie 1792, drept răspuns la memoriul din 30 Martie li s'a comunicat episcopilor, în numele împăratului, o înfruntare pentru motivul, că fără legitimarea misiunii lor şi împotriva resoluţiei regeşti, care n'a admis călătoria lor la Viena ca deputaţi naţionali, au îndrăznit totuş să trateze în numele naţiunii întregi astfel de chestiuni, de cari naţiunea nici nu poate să aibă cunoştinţă, mai departe au îndrăznit a atinge cu expresiuni necuviincioase nu numai „staturile şi ordinile“ marelui Principat al Transilvaniei, ci chiar şi legile, resoluţiile şi diplomele regeşti. Sunt îndrumaţi deci a se întoarce fără întârziere în diecesele lor, de unde lipsesc de atâta vreme, a se conformà legilor marelui Principat şi prea înaltelor resoluţiuni regeşti, iar poporul încredinţat conducerii lor să-l îndemne a trăì în linişte şi bună înţelegere cu ceilalţi locuitori şi sub propria lor răspundere să-l oprească dela orice excese. Implinind această poruncă, să fie încredinţaţi că M. Sa va îmbrăţişà şi naţiunea română, dimpreună cu clerul ei cu regească milă între ceilalţi supuşi ai săi şi o va sprijinì, vrând ca ea să se bucure de toate beneficiile, pe cari le admit legile, fără vătămarea altor naţiuni şi religiuni ***).

Tonul înţepat al acestei mustrări este a se atribuì mai ales guvernatorului ardelean, contelului *Gheorghe Bánffy*, care îndată ce a putut ştirì, că episcopii au cerut în memoriul lor din 30 Martie *congres naţional* în felul cum ţinuseră Sârbii la 1790, s'a emoţionat de această temeritate a lor şi a trimis cancelarului

*) cf. Protocolul dietei din 1793. pag. 110.
**) *Protocolul dietei din 1792.* pag. 311.
***) No. 2133 din 1792 în arhiva canc. aulice trans.

www.dacoromanica.ro

Teleki o notă, în care spune că „nici un drept şi nici un folos nu pledează pentru naţionalitatea deosebită a Românilor“ *)... Căutând cauza acestei îndrăzneli a episcopilor, Bánffy crede a o fi găsit în împrejurarea, că între preoţimea română din Ardeal şi între cea din Bănat e oarecare legătură, episcopul Adamovici e obicinuit cu împrejurările, în cari a trăit înainte de a fi ajuns în Ardeal, stă în contact cu clerul sârbesc din Ungaria. Spre a înlătură deci motivul astorfel de cereri temerare din partea Românilor ardeleni, propune ca episcopul Adamovici la cea mai apropiată ocazie să fie transferat în Ungaria şi, spre a curmà orice legătură dintre clerul român ardelean şi cel sârbesc, în viitor să fie împlinită vechia dorinţă a preoţimii ardelene de a-şi aveà episcop din sânul său şi care să nu mai atârne de mitropolitul sârbesc din Carloviţ **). Francisc promite că va ţinea samă de opinia aceasta şi la timpul său va mutà pe episcopul Adamovici în vre-o eparhie sârbească din Ungaria, ceeace de sigur s'ar fi şi întâmplat, dacă acest episcop nu s'ar fi mutat atât de curând în împărăţia odihnei de veci.

* * *

Oricât de aspră erà înfruntarea şi oricât de hotărîtă „porunca prea înaltă“ adresată episcopilor, ca să părăsească Viena

*) „Ich finde nicht nöthig—scrie Bánffy — das *Ungeräumte* dieser mit *der Illyrischen Nation* geforderten Gleicheit zu berühren, nachdeme solches aus dem Verlauf der landtäglichen Verhandlungen hinlänglich erörtert und die eigentliche Lage, in welcher sich din *Walachen* befinden so einleichtend zergliedert worden ist, dass es keinem Zweifel unterliegen kann, wie noch für die besondere *Nationalität* der Walachen weder ein Recht, noch auch ein Nutzen das Wort spreche (No. 1698 din 1792 a. canc. aul. tr.).

**) „... erwünschlich zu seyn scheinet, dass der dermalige Nichtunirte Siebenbürgische Bischof bey einer nächsten Gelegenheit *nach Ungarn transferit*, und dem siebenbürgischen *nicht unirten Clerus* ein Bischof aus dessen eigenen Mittel gegeben werden könnte, gleichwie solcher es selbst immer gewunschen hat. Endlich wäre auch der Bedacht darauf zu nehmen, dass die Abhängigkeit von dem *Carlovitzer Metropoliten* wieder aufgehoben und der Bischof so wie ehehin gerade dem höchsten Hof mittels des Gubernii und der Hofkanzley untergeordnet würden“ (No. 1669 din 1792 arh. cuc. aulice trans.).

www.dacoromanica.ro

şi să plece imediat acasă, le erà totuş cu neputinţă să o îndeplinească numai decât. Simţul de demnitate şi de prevedere i-a îndemnat să mai rămână câtva timp la Viena, încercând să îndrepte ceeace a stricat atât de rău Bánffy cu nota sa.

Nu le erà greu să prevadă, că dispoziţiile, cuprinse în rescriptul regesc dela 26 Maiu 1792 şi cari erau la aparenţă favorabile încâtva Românilor, vor fi răstălmăcite din partea celor puternici în Ardeal totdeauna în defavorul Românilor. După atâta timp petrecut departe de scaunele lor arhiereşti, ştiind cât de mari speranţe a legat preoţimea şi poporul de această misiune diplomatică, episcopilor le venià acum foarte cu greu să se întoarcă în Ardeal fără alt rezultat decât cel din 6 Iunie 1792. Au rămas deci la Viena şi într'un nou memoriu, semnat de dânşii la *1 Iulie 1792* au răsfrânt în mod demn şi bărbătesc toate învinuirile şi învinuirile cuprinse în decretul din 6 Iunie *). Dupăce arată că ei şi-au împlinit numai o datorie faţă de naţiunea încredinţată conducerii lor şi drumul la Viena l-au făcut cu prealabila învoire a împăratului Leopold, deci nu merită acum la urmă să fie înfruntaţi, relativ la concesiunile aparente din rescriptul regesc dela 26 Maiu 1792 spun episcopii că sunt „mângăitoare aceste cuvinte, dar fiindcă îndată după ele urmează restricţiunea, că naţiunea noastră se va bucurà de toate beneficiile, pe cari le admit legile fără vătămarea altor naţiuni şi religiuni, *nouă întristare se va naşte de aci în sufletul fiilor naţiunii noastre,* cari au motiv a se teme de mai înainte, că celelalte naţiuni şi religiuni vor pretinde şi mai departe că, fără vătămarea lor, cererile noastre nu pot fi ascultate". Apoi termină astfel: „...Datoria noastră omagială aduce cu sine, ca noi totodată să arătăm cu umilinţă M. Voastre următoarele:

„Acest popor aşezat în număr atât de mare în tot cuprinsul provinciei şi purtând partea cea mai mare a sarcinilor publice, acum are cea mai mare speranţă de a dobândì dela augusta

*) cf. *I. Lupaş: Misiunea episcopilor Gherasim Admovici şi Ioan Bob la curtea din Viena în anul 1782.* Sibiiu 1912 pag. 30—44.

www.dacoromanica.ro

milostivire oarecare mângăiere; dacă timpurile şi împrejurările nu îngăduie, ca fiecare clasă a acestui popor să capete de astădată vre-o mângăiere, graţia prea înaltă, ce s'ar da unei clase, îi va mulţumì şi pe ceilalţi şi le va uşurà poverile, sub cari se află. Iar dacă acum nu s'ar da nici o resoluţie mângâitoare pentru această naţiune necăjită, dacă resoluţiunile prea înalte, repetite de atâtea ori, ca să fie aplicaţi şi nobilii români la funcţiunile publice, se repetează numai din nou, fără a se spune în mod hotărît, câţi să fie aplicaţi în fiecare district şi la fiecare dregătorie, dacă noi înşine reîntorşi dela tronul milostivirii nu le vom duce vre-o resoluţiune mângâitoare, ci vom spune oamenilor noştrii, cum chiar şi aceea ni s'a luat în nume de rău, că am intervenit în afacerile naţiunii noastre, toate acestea vor umpleà de întristare sufletul acestui popor necăjit şi vor da prilej la turburări din partea acelora cari îi sunt credincioşi, şi în genere oamenii de naţia şi religia noastră prin batjocoritoarea numire de „toleraţi" vor fi întărâtaţi şi mai departe şi se vor neliniştì în cuprinsurile şi scutinţele lor sub diferite pretexte; ce turburări şi agitaţiuni se pot naşte de aici şi câtă neîncredere între diferite naţiuni, e uşor de prevăzut. In astfel de împrejurări ne este teamă, Prea Auguste Principe, că nu ne vor fi de ajuns puterile noastre spre a fi în stare să oprim dela orice excese, după cum ni s'a impus sub proprie răspundere, un popor atât de mare şi răspândit în toată provincia. Drept ce socotim că este datoria noastră de supuşi, ca arătând acestea totodată să rugăm cu umilinţă pe M. Voastră Sacratissimă, ca

I. „ Să se încuviinţeze, oricum, măcar una din cele 3 cereri cuprinse în reprezentaţiunea noastră din Martie a. c. şi adecă: 1. dintre nobilii noştri şi oamenii liberi să se aleagă deputaţi la proxima dietă; 2. să se aleagă dintre ei funcţionari în dicasterii şi cercuri, în număr proporţionat; 3. clerul naţiunii întregi să se bucure de aceleaşi drepturi, ca şi clerul celorlalte naţiuni, şi prea milostiva resoluţie dată în această privinţă să ni se comunice nouă spre mângâierea unei naţiuni atât de mari, ca ră-

www.dacoromanica.ro

spuns emanat la ultimele noastre cereri, iar nu în legătură cu obiectele dietale, căci şi din alte părţi e obiceiul a se da resoluţie la rugarea oricărui supus al M. Voastre.

II. „Dacă însă din amintitele trei cereri ale naţiunii nu s'ar încuviinţà nici una, în ceeace priveşte pe cea dintâi să se dea măcar o milostivă ordinaţiune, că deoarece însăşi staturile au declarat în anul 1744, că starea nobililor de naţia noastră este aceeaş ca şi a celorlalţi nobili ai patriei, şi în dieta din anul trecut au afirmat, că nobilii valahi şi oameni liberi se bucură de aceleaşi prerogative şi libertăţi, ca şi ceilalţi nobili şi oameni liberi ai patriei, să se aleagă şi dintre nobilii şi oamenii noştrii liberi, după rânduiala cercurilor, deputaţi la cea mai apropiată dietă şi să se dispună cele de trebuinţă în această privinţă, pe calea guvernului regesc, la prefecţii cercurilor şi ai comunităţilor, căci în regatul Ungariei de fapt s'au ales astfel de deputaţi de ritul nostru şi sunt de faţă în dietă.

III. „Nouă, cari ne vom întoarce în sânul poporului, să ni se dea, spre mângăierea unei naţiuni atât de numeroase, alt decret milostiv şi în acesta să se evite termenii, cari ar puteà da prilej la întristarea inimilor şi la consternarea unui popor atât de numeros, acum când el aşteaptă mângăiere dela Tronul Milostivirii, ci mai vârtos pentru preîntâmpinarea tuturor temerilor şi turburărilor, părinteasca bunăvoinţă a M. Voastre faţă de acest popor credincios să i se aducă la cunoştinţă cu acel adaos, că umilitele rugări înaintate în cauza lui au fost primite cu bunăvoinţă şi că, întrucât n'au putut fi resolvate acum pe de-antregul, li se va da în viitor atenţiunea cuvenită, dupăcum cere echitatea şi dreptatea.

IV. „In toate cercurile să fie îndrumaţi oamenii, aparţinători diferitelor naţiuni şi religiuni, la păstrarea armoniei reciproce şi toate numirile, cari întărâtă spiritele, să fie oprite cu mustrare severă şi nu numai oamenii noştrii să fie îndrumaţi cu stăruinţă la cultivarea păcii împrumutate cu ceilalţi conlocuitori, ci şi oamenilor aparţinători altor naţiuni să li se impună în mod

www.dacoromanica.ro

serios, ca să sprijinească bună înțelegerea reciprocă cu concetățenii lor români și să se abțină dela orice batjocuri contra acestora și dela orice termini vătămători, clerul de rit grecesc în deprinderile sale să nu-l conturbe și să nu-l molesteze nici decum" *).

Despre acest memoriu dela 1 Iulie 1792 se poate afirmă cu drept cuvânt, că e unul din cele mai vrednice acte, cari au ieșit vre-odată de subt condeiul vre-unui Român din Ardeal**).

Luând cancelaria de curte în cercetare și acest memoriu a aflat motiv, să-și schimbe tonul atât de agresiv, care izbise pe episcopi din rescriptul dela 26 Maiu, și socotind că turburările și agitațiile, de cari făceau amintire autorii memoriului, ar puteà să devină realitate, când episcopii s'ar întoarce la credincioșii lor cu mâna goală de tot, a consimțit a li se încuviința cererile de sub punctele III și IV, dându-li-se alt decret regesc, prin care să poată aduce la cunoștința credincioșilor, că împăratul a primit cererile cu bunăvoință și, întrucât acestea n'au putut fi rezolvite acum în întregime, se va ține seamă de ele în viitor, dupăcum cere echitatea și dreptatea, căci M. Sa voește a îmbrățișà cu milă regească și pe Români, ca și pe ceilalți supuși credincioși ai săi, si a-i sprijini ca să se poată bucurà de toate beneficiile pe cari le admit legile fără vătămarea altor națiuni și religiuni ***). Dar episcopii au fost totuș îndrumați, sub propria lor răspundere, a împiedecà și reține poporul dela orice excese, ca nu cumva ceice pot nădăjdui ușurare dela mila regească și dela bunăvoința staturilor să se arate nevrednici atât de mila regească, cât și de încrederea conlocuitorilor.

---

*) Acest memoriu se păstrează în arhiva bibliotecii Bruckenthal din Sibiiu *Benignische Sammlung*. Folio No. 23 și în copie la autor.

**) N. Iorga: „Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria până astăzi" p. 69.

***) "... eadem altefata Majestas gentem quoque Valachicam cum suo clero inter caeteros fideles suos subditos clementia sua Regia complecti et fovere omnibusque illis beneficiis, quae leges citra praejudicium aliarum nationum et religionum admittunt, *beare velit.* (No. 2812 din *21 Iulie* 1792 în arhiva cancelariei aulice transilvane).

www.dacoromanica.ro

In sfârşit au încuviinţat ca nu numai Românilor, ci şi celorlalte neamuri din Ardeal să li se dea îndrumarea de a trăi în pace şi bună înţelegere cu cetăţenii lor români, de a nu întrebuinţà faţă de aceştia batjocuri şi termini vătămători, dupăcum s'au obicinuit şi de a nu infesta în nici un chip clerul de rit grecesc. Numai aceste „concesiuni" credeà cancelaria de curte, că li se mai pot face Românilor ardeleni, fără „sdruncinarea" constituţiei publice a ţării*).

In acest înţeles a fost îndrumat guvernatorul Banffy, la 21 Iulie 1792, ca să privegheze şi orice caz de plângere dreaptă s'ar ivì, să-l resolve cu prudenţa sa cunoscută, în interesul dreptăţii şi al liniştei publice luând pe calea guvernului regesc astfel de dispoziţii, ca această naţiune valahă să nu mai aibă motive de a se tânguì**).

Este în această soluţie, dată de locurile mai înalte şi de dieta ardeleană, exact aceeaş mentalitate tradiţională, care a zădărnicit în bună parte şi încercările de mai înainte, precum şi rezultatul tratativelor de împăcare, ce s'au urmat în diferite rânduri, de atunci încoace. Promisiuni vagi de bunăvoinţă şi încredere reciprocă, cuvinte fără cuprins hotărît, şi chiar dacă ar precizà ceva în favorul Românilor, urmează numai decât — cum spuneau episcopii la 1 Iulie 1792 — restricţiunea care zădărniceşte orice „concesiune aparentă". Această îndrumare o primì guvernatorul Transilvaniei la 6 August 1792 şi o înregistră sub numărul presi-

*) his citra convulsionem publicae Constitutionis în tantum deferri potest ut medio Decreti at praeattactos recurentes Episcopos exarandi iisdem significitur „*ibidem*".

**) „... ut non tantum gentis Valachicae, sed et aliarum Nationum Incolae ad mutuam concordiam fovendam admoneantur, ab omnibus contra Valachos convitiis, injuriosis que terminis, quibus hucdum illos afficere solebant, in posterum abstineant, Clerus Graeci ritus vero in suis tenutis nullatenus turbetur nec aliquà molestia afficiatur; si qui specifici casus et justae eatenus querelae emergerent, Excellentia Vestra pro ratione aequitatis et publicae tranquillitatis cognita sua prudentia rebus ita moderari, easque media R. Gubernii dispositiones facere velit, ne genti huic Valachicae justa querulandi ansa supersit *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

Este adevărat, că din această ciocnire a ideii naţionale, care a creat solidaritatea între toate păturile naţiunii române din Ardeal, cu interesele feudale, în cari s'a îngrădit şi de astădată egoismul perpetuu al oligarhilor privilegiaţi, acestea din urmă au rămas biruitoare. Dar biruinţa lor era departe de a puteà fi considerată ca definitivă. Nici un fel de coaliţie artificială a intereselor nu va fi în stare să sugrume şi să strivească puterea unei idei, ca cea naţională, nici s'o izgonească din sufletele, cari s'au încălzit odată de flacăra ei înviorătoare.

De altă parte, în luptele politice ale naţiunilor nu e totdeauna hotărîtor rezultatul practic imediat, ci adeseori este mai înălţătoare şi izbăvitoare lupta însăş pentru drepturi naţionale-politice, decât posesiunea acelor drepturi.

Din acest punct de vedere importanţa cea mare naţională a acţiunii politice din anii 1790—1792 este mai presus de orice îndoială, fiindcă „ceeace se câştigase ca mândrie, ca simţ de demnitate, ca dorinţă de luptă prin actele dela 1791—1792 trebueà să rămână în patrimoniul moral al naţiunii noastre.... Nu este necesar numai decât ca o cerere politică să biruiască, pentru ca ea să-şi aibă însemnătatea ei în desvoltarea unei naţiuni: este de ajuns, ca prin formularea ei să se arate, că această naţiune a ajuns gradul de maturitate, de îndrăzneală trebuitoare, ca să manifesteze astfel de tendinţe“ *).

Tendinţa spre solidaritate naţională, în felul cum s'a manifestat în acţiunea politică din 1790—1792, a micşorat puterea şi tirănia prejudecăţilor confesionale, cari sfâşiaseră timp îndelungat pe Români în două tabere adeseori foarte rău învrăjbite, şi a făcut cu putinţă înregimentarea tuturora, fără deosebire de confesiune şi de clasă socială, sub steagul de luptă pentru drepturi naţionale-politice.

Această tendinţă va îndemnà în curând pe unii dintre conducătorii Românilor ardeleni să făurească planul „reunirii“ tuturora

*) N. Iorga, o. c. pag. 69 şi 123.

www.dacoromanica.ro

într'o singură biserică românească şi să nu scape în viitor nici un prilej potrivit spre a-şi accentuà din nou postulatele şi a încercà măcar o înfăptuire parţială a lor. Ea va da putere celor lipsiţi de arhierei români să lupte cu stăruinţă tot mai mare până la naţionalizarea deplină a ierarhiei; îi va îndruma să jertfească din toată sărăcia lor, sume considerabile pentru înfiinţarea şcoalelor şi pentru răspândirea culturii naţionale, pregătind astfel epoca de progres, pe care urma s'o deschidă secolul al XIX-lea în istoria Românilor ardeleni.

---

www.dacoromanica.ro

XXII

CHESTIUNEA ORIGINII ŞI CONTINUITĂŢII ROMÂNILOR, INTR'O PREDICĂ DELA 1792

Părintele protopop al Sibiiului, P. O. D. Emilian Cioran îmi împărtăşise la 16.IV. 1923 textul unei predici rostite la 22 August 1792 de preotul Sava Popovici, care a păstorit în Răşinari, lângă Sibiiu dela 1768—1808.

Predica de cuprins istoric-moral, purtând titlul „*Istoria Românilor din ţara Ardealului*", a fost copiată de părintele Cioran dintr'un manuscris de 318 pagini — bine păstrat — având cunoscuta scrisoare cirilică „citeaţă şi foarte frumoasă" a neobositului preot-cărturar, dela care au rămas numeroase manuscrise de cuprins religios, istoric, geografic şi chiar juridic*). In afară de predica istorică, pe care autorul o numeşte „*temă*", părintele Cioran arată că manuscrisul mai cuprinde „Cuvânt în Mercurea, Joia, Vinerea şi Sâmbăta Patimilor; cuvânt la Invierea Domnului (două cuvântări); Cuvânt la Dumineca a 12-a şi a 22-a după Rusalii; Cuvânt înaintea Naşteriii Domnului; Istoria când au fugit Iosif cu Maria în Eghipt; Invăţătură pentru zavistie; Istoria minunilor Sf. Nicolae; Invăţătură pentru po-

*) In biblioteca subsemnatului se păstrează un frumos *mss.* găsit la o familie ţărănească din Sălişte: *Cartea Legii la 7 Scaune Săseşti din Ardeal' prin mine Sawa Popovici Protopop Sib(iiului) dela Răşinariu, s'au scris 8 Martie 1801.* cf. şi *Gazeta Transilvaniei* din 31 Dec. 1914 unde păr. Emilian Cioran a publicat informaţiuni despre mss-ul: „Gheografia ce s'au tălmăcit pre limba românească, de pe cea moschicească, ce s'au tipărit în Sfântul-Peterburg, întru împărăteasca Academie a învăţăturilor, în anii dela Hristos 1759. Şi am scris eu, popa Sava Popovici dela Răşinari, Martie anul 1785"..

www.dacoromanica.ro

căinţă; Invăţătură la oameni morţi şi cuvântarea rostită de Sava Popovici la 1789*)

Este, pe cât pot să-mi dau seama, un fenomen cu totul nou în istoria literaturii noastre din secolul XVIII, preotul-predicator, care îndrăzneşte — şi izbuteşte — să încadreze în formele tradiţionale ale cuvântării bisericeşti un scurt tratat istoric despre originea daco-romană şi despre continuitatea neîntreruptă a neamului nostru în Ardeal. Chiar dacă n'ar fi lipsită de oarecari stângăcii în expunere şi de omisiuni, explicabile prin împrejurările vremii, „tema" luminatului preot din Răşinari prezintă o importanţă netăgăduită şi un interes cu atât mai viu, cu cât ea a fost scrisă cu 20 de ani înainte de apariţia cărţii lui Petru Maior: „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia".

Dacă ar fi fost scrisă mai târziu, oricine ar fi fost în drept să presupună că citirea acestei cărţi a dat predicatorului îndemnul de a încercà să introducă o asemenea inovaţie istorico-politică în cuprinsul cuvântării bisericeşti.

Din fericire, sunt cunoscute în deajuns frământările vieţii româneşti-ardelene din anii 1790—92 aşa, încât nu e nevoe a recurge la nici o presupunere, având posibilitatea de a stabili cu certitudine împrejurările, din cari şi-a luat „popa Sava Popovici cel bătrân ot Răşinariu" îndemnul de a cuvântà credincioşilor săi despre originea şi continuitatea Românilor, transformând amvonul bisericii sale într'o catedră de educaţie populară spre conştiinţă şi demnitate naţională.

Sava Popovici erà unul dintre oamenii de încredere ai episcopului Gherasim Adamovici din Sibiu, care înainte de a pornì la sfârşitul anului 1791 cătră Viena cu scop de a face împreună

*) cf. *Revista teologică* din Sibiiu 1912 pag. 124—130 articolul păr. Emilian Cioran *O familie de preoţi în Răşinari 1740—1879*. Aci se arată, că întemeietorul familiei preoţeşti Popovici-Bârsan sau, mai târziu, Barcianu venise pe la începutul sec XVIII din ţara Bârsei şi căsătorindu-se cu o Răşinăreancă întemeie aci o familie, din care îşi trag originea 5 preoţi ortodocşi (dela 1740 -1879) şi unul dintre cei mai buni pedagogi români, fostul profesor al seminarului Andreian din Sibiiu, D-r Daniil Popovici-Barcianu.

www.dacoromanica.ro

cu colegul său Ioan Bob dela Blaj, intervenţii stăruitoare la curtea împărătească pentru o dreaptă resolvare a cererilor cuprinse în „representaţiunea naţiunii române", sfătuià preoţimea să roage „pe Dumnezeu pentru norocitul sfârşit" al acestei călătorii şi să cârmuească poporul întru toată liniştea şi dragostea, care purtare bună mai mult poate să ajute dorirea de obşte aceleiaş prea înălţate curţi arătate. Către sfârşitul lui Maiu 1792, când episcopul Adamovici ar fi dorit să părăsească Viena şi să plece la Sibiiu, consistoriul îndrumă din nou preoţimea să privegheze ziua şi noaptea necurmat pentru pacea şi liniştea poporului, ca nu cumva să alunece şi aşa în mângăierea, ce a dobândì nădăjduim, neaşteptată piedecă să pună" *).

Imprejurările politice împiedecară însă pe cei 2 episcopi a părăsì Viena fără nici un rezultat concret al intervenţiei lor. Ei se văzură îndemnaţi să mai facă o ultimă încercare prin frumosul memoriu dela 1 Iulie 1792, ca să se poată întoarce la credincioşii lor măcar cu încredinţarea, că cererile drepte ale naţiunii vor fi considerate în viitor.

Astfel întoarcerea lui Gherasim Adamovici la Sibiiu s'a întâmplat numai în luna Iulie. Sava Popovici, ca unul dintre intimii săi, a avut putinţa să cunoască fără întârziere cuprinsul memoriilor înaintate la curte, precum şi pe acela al numeroaselor documente istorice, pe cari se sprijineau petiţiile episcopilor. Intre acestea erà şi o broşură tipărită la Viena în 1792 de G. Herman, *Übersicht der Grundverfassung der sächsischen Nation in Siebenbürgen,* care admiteà că Românii sunt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei **).

---

*) I. Lupaş, *Misiunea Episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la curtea din Viena în anul 1792.* Sibiiu 1912 p. 12—13 şi 26—27.

**) I Lupaş, Contribuţiuni la istoria politică a Românilor ardeleni 1780—1792 în An. Acad. Române 1915 p. 763: „giebt gleich im 1-ten § zu erkennen, dass die *Vlacci* oder *Blacci* ein Überbleibsel der unter dem Kayser Trajan nach Dacien gekommenen Römer und die Vorfahren der heutigen Walachen, *die ersteren gewesen, die sich hier herum aufgehalten*".

www.dacoromanica.ro

Sava Popovici, suflet înțelegător, era în stare să-și dea seama de importanța luptei naționale-politice, în sprijinul căreia fusese chemată și istoria să-și rostească cuvântul. Dacă lupta politică nu a putut fi atunci încoronată de rezultatul așteptat, el a socotit că e bine să pătrundă în cunoștința poporului măcar adevărul istoriei. Deaceea a ținut să comunice credincioșilor săi în forma cea mai accesibilă, pe care o poate avea la îndemână propoveduitorul cuvântului, în forma unei predici morale-educative învățăturile istorice, pe care dânsul le-a putut culege nu numai din actele istorico-politice aflate la episcopul Gherasim, ci și din cărțile tipărite în timpul acela și pe cari dânsul nu pregeta să și le procure pentru biblioteca sa din Rășinari.

La 1791 apăruse în tipografia lui Martin Hochmeister din Sibiiu o carte intitulată: *Geschichte der aborigenen dazischen Völker in Abend-Unterhaltungen* de *Michael Lebrecht* *) dermaliger Prediger an der Klosterkirche". In cea dintâi „convorbire serală" insistă autorul sas asupra necesității de a se scrie istoria pe înțelesul tuturor cetățenilor, mari și mici, învățați și neînvățați, bătrâni și tineri, bărbați și femei, copii și fete, spunând că dânsul face, în această direcție, cea dintâi încercare, deoarece dintre ceice s'au îndeletnicit mai înainte cu istoria patriei, nu cunoaște pe nici unul care „să se fi coborît la priceperea poporului" (ist mir kein einziger bekannt, der sich zur Volksfähigkeit herabgelassen habe).

In convorbirea a 5-a, vorbind despre retragerea legiunilor romane din Dacia în timpul împăratului Aurelian, arată că din timpul stăpânirii romane au rămas în această provincie numeroase amintiri, în deosebi au rămas monumentele vii, cari vorbesc mai convingător decât toate celelalte despre existența Românilor aci,

---

*) *Lebrecht* sau *Löpprich* a fost mai târziu preot în *Șura Mică,* unde muri la 1807. cf, Fr. Teutsch, *Geschichte* der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk vol. II. p. 324. Semnificativ că autorul amintește numai alte scrieri ale lui L, nu și pe cea apărută în Sibiiu la 1791.

www.dacoromanica.ro

aceştia sunt Valahii pe care-i avem în număr atât de mare în jurul nostru. Ce-i drept, ei sunt azi un popor despreţuit, dar odinioară au fost biruitorii Geţilor şi *cei mai vechi locuitori ai acestor ţinuturi (die allerältesten Bewohner dieser Gegenden)*... Ei n'au putut plecà cu legiunile... au plecat numai aceia, cari nu aveau ce pierde trecând din Dacia în Moesia... Ei se numesc în limba lor încă tot Rumani (Romani), vorbesc limba latină aproape mai curat decum se vorbeşte chiar în Italia şi cele mai multe obiceiuri ale lor s'au păstrat din vechi obiceiuri romane *).

Sava Popovici cunoştea cartea lui Lebrecht, pe care o ştie utiliza în predica sa, nu însă în mod servil, traducând întocmai cuvânt de cuvânt, ci selecţionând materialul, resumându-l şi înfăţişându-l ascultătorilor săi îmbrăcat în cuvinte potrivite cu cele împrumutate din cărţile bisericeşti. Notiţa lui dela sfârşitul „temei", în care spune că a scris „din nemţeşte în româneşte" se referă numai la partea istorică a predicii sale, întroducerea şi încheierea n'au nici o legătură cu vre-un text german. Este însă o dovadă de scupulositatea, cu care lucrà luminatul preot cărturar, indicând această origine străină pentru întreagă „tema" sa, deşi nu priveà decât o parte dintr'însa şi nici aceasta în măsură deplină.

Spre a învederà cantitatea şi calitatea împrumuturilor din cartea lui Lebrecht, vom publicà paralel textul german al locurilor respective şi prelucrarea românească a „popii Sava Popovici cel bătrân ot Răşinari". Iată predica dela 1792:

---

*) Lebrecht o. c. pag. 65—66. In constatările acestea L. urmează expunerea lui Ludwig Albrecht *Gebhardi,* Geschichte der Walachey şi Geschichte der Moldau în *Gesch. des Reichs Hungarn u. der damit verbundenen Staaten.* Gebhardi constatase de asemenea că o evacuare totală a populaţiei din Dacia nu se poate admite *(ist es nicht glaublich).* Cu toate acestea L. în altă lucrare a sa, Siebenbürgens Fürsten, apărută în Sibiiu în acelaş an spune că „Valahii nu sunt Romani, ci un popor barbar... care pe la 830 a invadat Dacia slavă şi s'a aşezat aci. cf. I. Schiopul, *Istoriografia săsească şi Românii din Ardeal* în revista „Societatea de mâne," Cluj 1926.

www.dacoromanica.ro

Istoria Românilor din ţara Ardealului

TEMA

«Adevărul din pământ a răsărit
şi dreptatea din ceriu a privit».

Nepriceperea, neînţelepciunea, nestrăduirea şi lenevirea spre aflarea înţelepciunii cei adevărate şi a faptelor celor bune, aduce pre omul întru căi rătăcite, întru închipuiri şi socotinţă înşelătoare, în stare cu ticăloşie supus altuia, căruia după dreptatea linii neamului său nu i s'ar fi căzut.

De poftește cineva din ascultătorii adunării acesteia adevărată dovedire mai în sus arătatei întru meşteşugirea cuvintelor, nu îndrăsnesc a dovedì, socotind a nu fi de lipsă în vremea aceasta, fără de cât numai prin adevărată pildă mă voiu învrednicì aceasta a dovedì spre a înţelege toată adunarea ascultătorilor în ce să cuprinde arătarea mea.

De multe ori am stat şi am socotit în ciasurile singurătăţii asemănând starea şi a înţelepciunii a altor neamuri cu starea politicii şi a înţelepciunii neamului nostru românesc, şi întru adevăr atâta deosebire am aflat încât să osăbeşte faţa albiciunii de faţa înegririi.

Lăcuitorii pământului acestuia, cari nu sânt despre partea neamului nostru, străduindu-se întru aflarea înţelepciunii pre lângă aflarea acestii înţelepciuni, au aflat odihna stării lor, norocirea şi cinstea cătră toţi cei mai mari şi înţelepţi. Iară noi ne străduindu-ne întru acestea, am căzut în ticăloşie, în prostime şi în stare proastă. Câtă greutate, lipsă, sărăcie, neavere, scârbă trebue să purtăm câte odată şi ocară pătimim încât trebue să purtăm.

O nenorocire aleasă, iară nebăgată în seamă pentru prostimea şi neînţelepciunea noastră! Neam şi familie mai veche de preà mulţi ani şi acuma ca cea mai ticăloasă şi mai netrebnică socotită! Natură sau fire lesne câştigătoare întru meşteşugirea cuvântului şi întru câştigarea înţelepciunii şi acum părăsită şi lă-

www.dacoromanica.ro

sată de întrebuințarea talantului acestuia celui neprețuit, a căruia totdeauna au putut a fi părtaș și acum fără îndoială poate.

Amară ticăloșenie a stării noastre prin aceste urmări ale noastre. Nu ne vedem în ce slabă și nebăgată în seamă stare sântem căzuți. Toată lumea vede în ce stare proastă ne aflăm. Vedem căile despre toate părțile împedecate pentru câștigarea noastră a norocirii. Dară de unde pricinuesc nouă acestea? Cu adevărat nu din alte lucruri fără de cât însuș din neștiința noastră și din lenevirea, care avem spre câștigarea învățăturii și a înțelepciunii.

Preamilostivul împăratul nostru, preaînalte stăpâniri și domnii poftindu-ne a ne îndreptà și norocirea noastră, poruncesc ca să fie școale, să ne dăm după învățătură și după înțelepciune, dară noi ne cunoscând fugim dela învățătură și ocărâm învățătorii zicând, că cum au trăit moșii noștri fără învățătură, vom trăì și noi, adecă ei au fost nenorociți, vom fi și noi nenorociți.

Iată dară dovedirea propoziții mele cei mai sus arătate, prin pilda de față dovedită, precum că nepriceperea, neînțelepciunea, nestrăduirea, lenevirea spre aflarea înțelepciunii cei adevărate aduce pe omul întru căi rătăcite, întru închipuiri înșelătoare în stare cu ticăloșie, supus altuia căruia după dreptatea linii neamului său, nu i-s'ar fi căzut.

Acestea dară sânt, Pravoslavnicilor creștini, pricinile cele adevărate ale stării nenorocirii noastre, întru care ne aflăm până în ziua de astăzi, pentru cari mai marii, înțelepții neamului nostru cei de acum cunoscând starea semințiì noastre și adevărate pricini a venirii noastre întru această țară, iată că nu au lipsit simțindu-să îndatorați însuși întru a lor străduire către preaînalta apostolicească mărire una ca aceasta a o face cunoscută spre a ne aduce întru cuviincioasa stare a norocirii noastre, care această pricină a dovedire întru întâia parte a voroavei mele care mă voiu sili pentru mai buna înțelegere cu amăruntul a dovedì întru întâia parte. Intâiu: Ce feliu de sămânță vechie este neamul nostru rumânesc? A doilea: Cu ce întâmplări sau pricini,

www.dacoromanica.ro

am venit noi în țara aceasta, a Dații Mediteranii,. care de noi se numește Ardeal? A treia: De unde am venit? Și a patra: Cumcă am rămas pre locul acesta.

Cunoscând strădania mai marilor, patronilor și făcătorilor de bine a nații noastre ce o jertfesc pentru câștigarea norocirii noastre, trebue și noi să fim îndatorați a ne îmbrăcà cu vrednicie spre câștigarea norocirii noastre, carea cuprinde a doua parte a voroavei mele. Insă ca străduitorilor, mai marilor noștri să arătăm datornica, smerita mulțămire pentru osteneala și strădania câștigării norocirii noastre, aceasta va fi sfârșitul vorbei mele.

De Dumnezeu iubiților pravoslavnici creștini, mulți dintru Dumneavoastră vor fi poftitori ca întru această voroavă ce voiu aduce înainte, să aduc frumsețe și împodobire cuvintelor, fiindcă cei mai mulți întru îndulcirea voroavei își îngăduește îndulcirea ascultării sale. Iară eu nu voiu încurca această vorbă întru împodobire cu figuri ritoricești, ci fiindcă și eu mă aflu unul dintru a voastră seminție, m'am simțit întru tot îndatorat a arătà întru dovediri izvorul semințîi noastre în țara Ardealului, după cum mai în sus am zis, însă a nu îngreuia inimile ascultătorilor, cât mai în scurt le voiu pune înainte, mă rog de ascultare.

La șaptezeci și patru de ani după nașterea lui Hristos, pe vremea lui Vespasian împăratul al Rămului aflăm in istoriile noastre pre un viteaz craiu al Dații, adecă al Ardealului, numele lui Dețebal (sau Duciupal) stăpânind cu mare vitejie supt schiptrul ocârmuirii sale toată Dația sau tot Ardealul. De acest viteaz Dețebal au căzut Râmlenii șaisprezece ani în mare spaimă si frică până la împărăția lui Domețian.

Deci pe vremea lui Domețian împăratul al Rămului sculându-se De-

Lebrecht pag. 39.« Ohngefähr 74 Jahre nach der Geburt unsers Erlösers, noch unter der Regierung Vespasians, finden wir den lezten Helden, unter den Dacischen Königen, *Decebal*, oder *Diezwald* auf dem Throne. Er hat sich sechszehn Jahre hindurch den Römern furchtbar gemacht..

Unter der Regierung Domitians ging das Feuer recht an. Er überzog die Besazung der Römer, an der Donau, und schlug ihren Generalen Apius Sabinus in die Flucht, bald darauf verlor auch Cornelius Fuscus in einer Schlacht wider Ihn, sein Leben, und die römische Armee wurde gänzlich zerstreut.

pag. 40. Er... zwang endlich den

www.dacoromanica.ro

ţebal cu oştire asupra Romanilor, au luat în stăpânire tot împrejurul Dunării şi den pricina vitejiei şi a biruinţei aşa au adus pre Râmleni întru supunere si pre Domeţian încât au fost Râmlenii împreună cu împăratul lor Domeţian siliţi în tot anul a da dajde (sau bir) lui Deţebal cráiului Daţii. Această spaimă şi jug îngreoiat ce se pusese Rămlenilor de către Doţebal au ţinut dela anul şaptezeci şi patru după naşterea lui Hristos, până la anul osută doi care cuprinde în sineş cu toţi anii, douăzeci şi opt.

Intru această vreme împărăţind împăratul Traian pre Rămleni nu au mai putut suferi ca să mai dea Râmlenii dajde lui Deţebal craiului Daţii (sau Ardealului) şi aşa (în loc) de a mai da dajde Traian i-au vestit răzmiriţă, bătae. Şi eşind Traian întru al treilea an al împărăţii sale la anul 102 d. n. lui Hristos cu foarte putere mare asupra lui Deţebal, i-a călcat ţara Ardealului şi aşa s'au făcut o bătae înfricoşată şi groaznică, încât de atâta vărsare de sânge ce s'au făcut, însuşi împăratul din lipsa cârpelor, căci nu mai avea cârpe de legătura ranelor ostaşilor lui, şi-au rupt haina sa şi veşmintele de pe trupul său şi le-au împărţit celor răniţi spre a-şi lega ranele sale. Această bătae înfricoşată s'au făcut la Turda pe locul, unde şi până în ziua de astăzi de noi se numeşte „palatul lui Traian". Deci biruindu-se Deţebal de către Traian s'au ridicat dajdea şi nu au mai dat Rămlenii lui Deţebal şi alte multe care pentru lungimea vorbei le-am lăsat.

Neputând dar suferi Deţebal bătaia care s'au făcut şi l-au biruit împaratul Traian, ca să si stâmpere necazul, ruşinea şi necinstea ce i

weiblichen und weibischen Kaiser zu einem schweren jährlichen Tribut, welchen auch der alte Nerva, sein Nachfolger, nur um sich Ruhe zu verschaffen, auszahlen musste.

p. 40: Der grosse *Diezwald* fand den noch grössern *Traian*, der es endlich vor schimpflich hielt, dass die Römer zinsbar seyn sollten; und ihm statt des Tributs Krieg ankündigte Des geschahe im dritten Jahr seiner Regierung. Er rückte mit einer starken Armee, über die Donau in 102-ten Jahr nach Christi Geburt, und überfiel ihn in seinem Lande. Unser Held wehrte sich tapfer, und es entstunde ein solches Gemezel unter beyden Armeen, dass wegen Mangel der Fetzen, die erschröckliche Menge der Verwundeten zu verbinden, der Kaiser selbst seinen Rock vom Leibe riess, um ihn den Verwundeten auszutheilen.

pag. 40. nota: Diese Schlacht lieferte Traian dem Decebalus bey Torda, in dem *Kreuzer Felde*, Keresztesmező, welches noch heut zu Tage von Wallachen *Prat de Traian* genennet wird. *Diezwald* ward überwunden, und musste kniend um Friede und Leben bitten. Wir müssen es am *Traian* loben, dass er ebenso wohl tapfer als gütig war.

41—42. Gleich sann er (Decebal) auf Mittel und Wege, seine, wie er glaubte, gekränkte Ehre, wieder empor zu bringen und... sich an seinem, ihm überlegnen Feinde, zu rächen...

...war er noch niedrig genug, dem Kaiser heimlich und meuchelmördrischer Weise, nach dem Leben zu stehen...

Trajan kam zum zweitenmal mit einem ungeheuren Heer gegen ihn angezogen. Und wie wir mutmassen können, um so viel erbitterter, da es jetzt nicht ein Tribut oder eine kleine Rauberei, sondern Bundbruch und Treulosigkeit gegen seine eigene Person war, was ihm die Waffen in die Hände gab.

pag. 45—46. *Diezwald* macht die Verzweiflung muthig. Er ficht, von allen Seiten mit Feinden umgeben, wie ein Löwe. Allein vergeblich.. Er sieht seine Soldaten zu ganzen Gliedern fallen oder weichen, und ob aus Furcht, oder Verdruss, oder

www.dacoromanica.ro

s'au făcut, s'au socotit să mai facă o bătae şi să piarză faţa împăratului Traian. Au început a-şi aduna oaste străină de alte părţi şi a-şi mai înputernici oastea. Traian au adunat toată puterea oştirii sale şi înfierbântându-i cu mănie mare asupra lui Deţebal şi Deţebal din desnădăjduire s'au omorât cu sulița lui singur şi capul lui cu bucurie l-au purtat împrejur în Roma pe toate ulițele, dară trupul l-au îngropat la Deva şi aşa la anul 104 după naşterea lui Hristos au luat toată crăimea Daţii

Insă de multă biruinţă ce au făcut Râmlenii împotriva Daţiilor, spăimântându-se Daţii, au început unii a să ascunde, alţii a să împărţi întri alte ţări, iară alţii prin dealuri şi prin păduri a fugi şi a pustii ţara aceasta şi rămânând Ardealul (Daţia) cu foarte sălăşluitori puţintei, Traian împăratul au adus dintru a sa împărăţie râmleni (sau romani) şi i-au aşezat întru această ţară, care atâta mulţime au fost, cât mai întâiu au luat supt stăpânire Koloşvar, adecă Clujul, ţara ungurească, Moldova, ţara rumânească, împărţindu-se până la Sibiu, la Braşov, către Samoş pre lângă ţinutul Clujului şi pre la Turda împrejur şi aşa s'au stăpânit ţara aceasta până la vremea împăratului Aurelian.

Acest împărat Aurelian nevrând a a mai suferi tânjirea Daţiilor ce tânjia asupra Rămlenilor, căci s'au călcat ţara şi pământurile lor, s'au temut ca să nu iasă vre-o zurbă (sau răzmiriţă) care să pricinuiască cumva pagubă împărăţii si aşa la 284 au scos pre toţi rămlenii din pământul acesta al Daţii şi i-au aşezat în pământul Mezii, însă atâta vreme încât au fost rămlenii sălăşluitori în pământul acesta, s'au rudit cu alte

Verzweiflung, vermuthlich aus allen zusammen, stürzt er in seinen Degen und entleibt sich mit *eigner* Hand. Held Trajan siegt und zieht im Triumpf in seine Hauptstadt ein. Der Körper des Königs wurde unter den Todten aufgesucht, der Kopf abgehauen und in Rom nachher zur Schau ausgestekt. Der Rumpf soll aber in einem Hügel, nächst Diemburg (oder Deva) bedeckt, seine Auferstehung erwarten. So nahm *Diezwald*... so sein Königreich, ein trauriges Ende im 104-ten Jahre, nach Christi Geburt.

pag. 49. Diezwald war also aufs Haupt geschlagen, ermordet und aus dem Wege geschaft. Seine Soldaten... hatten sich in die Berge und Gebüsche zerstreuet, und denen Römern, die ihnen nun ihr Land raubten, freye Hände gelassen. Ein allgemeines Schrecken hatte das Land verwüstet, die Städte waren leer, und Trajan sahe sich, so zu sagen, genöthigt, römische Colonien herein zu ziehen, die es einnehmen, und nach römischer Weise anbauen sollten.....

pag. 51-52. Die wichtigsten von diesen sind die, so das neue *Ulpia Trajana* und *Apulum*, oder Carlsburg einnahmen. Es wurde aber alles angefüllt, Ungarn, Moldau und Walachey, und im Lande waren mehrere derselben, bey Hermannstadt, Kronstadt, und höher gegen Abend und Mitternacht, am Szamos hinunter, im Klausenburger Distrikt, und bey Torda herum.

pag. 63. (Aurelian) zog alle seine *Colonien* aus Dacien heraus.... Er quartierte die heraus gezogene Legionen in einen Theil von Mösien, welchem er den Namen des neuen, oder des *Aurelianischen Daciens* beylegte.

pag. 65-66. Aus dieser Zeit erhalten sich aber in unserem Lande bis auf den heutigen Tag lebendige Denkmale, welche stärker als alles angeführte vor der Römer Daseyn sprechen, das sind die Walachen, die wir so häufig um uns haben.... So aufsässig und feindselig die Dacier sich gegen die Römer im ganzen bezeugten, so fehlte es doch nicht an vielen, die sich durch Heyrathen mit ihnen verfreundschaf-

www.dacoromanica.ro

neamuri adecă cu ardelenii (Dații); rămlenii au luat în căsătorie fiice de ale Daților. Eșind dară rămlenii din pământul acesta, mulți din cei ce s'au rudit și s'au căsătorit cu dații, au rămas în pământul acesta și așa vedem o rămășiță a vestiților rămleni în țara Ardealului până în ziua de astăzi.

Această dar rămășiță a rămlenilor, iubiților de D-zeu pravosl. creștini ce au rămas în țara aceasta, sântem chiar însuși noi rumânii cari până acum ne aflăm și ne numim și romani.

tet une verschwägert hätten, und bey diesem allgemeinen Auszug der Römer zurück geblieben wären. Sie waren nicht eben so schlechte Leute, wie man insgemein vorgiebt, die weil sie nichts besonderes zu verlieren gehabt hätten, zurückgeblieben wären, hingegen giengen nur die hinaus, die wenig oder nichts zu verlieren hatten...

Sie (die Wlachen) heissen sich in ihrer Sprache noch immer, Rumuni (Romani), reden die lateinische Sprache beynahe reiner als sie selbst in Italien gesprochen wird, und die meisten ihrer Sitten haben sich aus alten römischen Gewohnheiten noch immer unter ihnen erhalten".

Iată dar, pravoslavnici creștini, pricina seminții noastre în țara aceasta, cumcă în scurt voiu să zic, cumcă sântem o rămășiță a romanilor în pământul acesta rămasă.

Cunoscând mai marii patroni, înțelepții neamului nostru această vrednică de laudă veche seminție a noastră rămlenească că au lipsit însuș întru a lor străduire, a mijloci pentru aflarea norocirii noastre, care pre lângă datornica, smerita mulțămire ce avem a arătà cătră cei mai mari ai noștri ce să străduesc pentru binele nostru, trebue și noi înșine a ne strădui spre a câștiga vrednicie de ajuns întru câștigarea cinstii și a norocirii noastre, care cuprinde a doua parte a voroavei mele, mă rog de ascultare.

Ce sânt toate frumsețiile lumii aceștia? Ce folos aduce miminunata făptură? Ce cânt bunătățile și bucuriile folositoare omului nepriceput și nesăvârșitoriu și nesimțitoriu, care nu viețuește după cum se poartă și trăesc neamurile cele luminate cu învățătura și cu înțelepciunea, așa îndestularea cinstii și odihna se lipsește, în care se află nepedepsită la minte. Duhul inimii sale, a-și ridicà spre bunătatea și spre mila lui D-zeu, nici într'un chip nu poate până iese întru întunerecele ochilor, minții și a inimii! Ceriul și pământul înzadar îi binevestește bunătatea lui D-zeu, a ziditoriului lumii și a Părintelui luminii! Dobitoacele, florile și alte ce să târăsc pre pământ, ne dă pilda

www.dacoromanica.ro

toate la vremea sa. Eșind și împlinind datoria sa ca noi așa să urmăm precum pomul întâi înverzește apoi înflorește, mai pe urmă dă rodul său, dară noi din pruncie până la bătrânețe tot într'o stare rămânem nici înverzind cu bunătatea, nici înflorind cu faptele creștinătății, nici adunând rodul credinții, nesocotind folosul sau paguba ce se pricinuește dintru aceste zidiri.

Intocmai de D-zeu pravoslavnicilor creștini, întocmai și asemenea este omului nepedepsit și fără de înțelepciune și câștigarea norocirii și a cinstii sale. Dela toată norocirea și cinstea ce câștigă neamul omenesc despre a lui-și parte, două lucruri i-se cere, una din câștigarea norocirii sale, a se folosì pre sine, iară a doua mai vârtos pre vecinul său. Cum dară va putea un om din câștigarea norocirii sale, pre sine și pre vecinul său a folosì, dacă nu știe calea și chipul întrebuințării norocirii sale către sine și către vecinul său, și ce este mai mult, cum va puteà un nenorocit pre altul a norocì, ce nu numai nu-l va noroci, ci mai tare îl va cufunda în noianul nenorocirii. Drept aceea ca să întrebuințăm câștigarea norocirii noastre dupa cuviincioasă și adevărată măsură, iată că trebue a ne strădui întru aflarea înțelepciunii cei adevărate, a gusta din nectarul maicii noastre învățături, spre a fi adevărați vrednici ori în ce stare a norocirii noastre.

Dară D-zeu cel adevărat, Părintele luminilor, cela ce șade întru slavă, pre scaunul slavei sale și cu ochi milostivi caută și privește spre acela, care umblă întru faptele lui cele bine plăcute, D-zeu cel atotmilostiv, atotîndurătoriu să ne deschiză nouă nevrednicilor mintea și limba a cunoaște și a ne putea învrednici cu arătată, smerită mulțămire însuși către Preaosfințitul stăpânul nostru cel sufletesc, carele nu cruță starea bătrâneților sale, ce până în ziua de azi s'au străduit și să străduește spre aflarea norocirii noastre ocârmuind turma sa cea aleasă cu toiagul păstorii sale spre pașurile cele nouă și fiilor noștri folositoare. Mulțămită drept aceea de obște să mulțămim

www.dacoromanica.ro

părintelui nostru și stăpânul cel sufletesc, carele însuși întru a Preaosfinției sale osteneală pentru binele și norocirea vechiului, vestitului neam al Romanilor s'au străduit. Să mulțămim Preaosfințitului stăpânului nostru, carele au mijlocit și mijlocește a ne scoate din starea ticăloșii și a slăbiciunii pentru nevrednicia noastră. Cu adevărat că dintru aceste urmări cuvântul proorocului David se va împlini, unde zice: „Adevărul din pământ au răsărit și dreptatea din ceriu au privit. Domnul tărie norodului său va da, Domnul va blagoslovi pre norodul său cu pace". Amin.

„S'au scris această istorie a rumânilor din țara Ardealului, din nemțește în rumânește la anul 1792 August 22, prin mine popa Savva Popovici cel bătrân ot Rășinari".

* * *

Preaosfințitul stăpân sufletesc, care n'a cruțat *starea bătrâneneților sale,* în lupta pentru revendicări de ordin bisericesc, național și politic pe seama credincioșilor săi, nu puteà fi altul decât episcopul Gherasim Adamovici.

Este un titlu de merit excepțional pentru acest păstor sufletesc, ca deși străin prin originea sa de credincioșii, pe care a fost chemat să-i povățuiască în timpuri destul de grele, s'a știut identificà deplin cu interesele, cu suferințele și aspirațiunile lor. Deaceea îndemnurile protopopului Sava Popovici cătră Rășinăreni, spre a-i îndupleca să exprime „mulțămită de obște" acestui vrednic ierarh, erau sincere și îndreptățite. Gherasim Adamovici aveà atunci vârsta de 60 ani (se născuse la 1732) și între puținii prieteni intimi ai săi, în Ardeal, puteà socotì pe preotul Sava din Rășinari, căruia în semn de răsplată pentru rîvna sa de progres, i-a încredințat și scaunul protopopesc al Sibiiului și pe acela de asesor, uneori chiar de președinte al consistorului episcopesc.

Cele patru chestiuni, asupra cărora a încercat Sava Popovici

www.dacoromanica.ro

să lămurească pe credincioşii săi la 22 August 1792 în felul arătat în această „temă“ a sa, au frământat şi de atunci încoace şi vor continuà să mai frământe cugetarea Românilor doritori să cunoască partea cea mai întunecată a istorici lor naţionale, asupra căreia plutesc umbrele trecutului îndepărtat.

www.dacoromanica.ro

XXIII

O INCERCARE DE REUNIRE A BISERICILOR ROMÂNE DIN TRANSILVANIA LA 1793

Politica cercurilor oficiale din Viena față de biserica ortodoxă-română din Ardeal se întemeià în 1-a jumătate a secolului al XVIII-lea pe ficțiunea, că această biserică deodată cu actul „unirii" ar fi încetat de a există. Dupăce însă mișcările populare violente și tulburările religioase, cari au sguduit Ardealul întreg, începură a dovedì cu prisosință, că această biserică, deșì atât de prigonită și lipsită de conducere, continuă totuș să existe, și că credincioșii ei nu vor cu nici un chip să treacă la „legea împăratului",—Maria Terezia fu constrânsă de împrejurări a împlinì măcar în parte, dorința Românilor ardeleni, rămași statornici în credința lor străbună și în alipirea cătră biserica ortodoxă răsăriteană.

Astfel ea le trimise ca episcop pe Dionisie Navacovici, care fu instalat în biserica sfântului Nicolae din Brașov, în August 1761, după cum rezultă dintr'un ordin al guvernului ardelean (21 Aug. 1761), care îndrumă organele subalterne, să nu împiedece pe aceia din clerul și poporul român, cari voesc să meargă la Brașov spre a fi de față la instalarea episcopului Dionisie Novacovici. Dar scaunul vlădicesc nu aveà de gând Dionisie să și-l așeze la Brașov, ci în Sibiu, unde încă în primăvara anului 1761 închiriase, la poarta Cisnădiei, casa lui Ștefan Sebastian, plătind

www.dacoromanica.ro

140 fl. ca chirie pe 2 ani, încheind contract cu proprietarul şi luând la sine cheile locuinţei închiriate *).

Timp de şapte ani, cât a păstorit episcopul Dionisie în Ardeal, biserica ortodoxă română începuse a se reculege din anarhia, în care fusese aruncată, rămânând mai bine de 6 decenii fără de conducător.

Această reculegere şi întrămare se vede însă, că nu era pe placul celor din Viena. După moartea lui Dionisie Novacovici, Maria Terezia temându-se că existenţa unui episcop permanent pentru Românii ortodocşi din Ardeal ar împiedecă progresul „sf. uniri" **) prin descretul aulic din 7 Septemvrie 1768 decide a încredinţă conducerea bisericii ortodoxe din Ardeal unui simplu administrator „ad beneplacitum Principis", pe timp nedeterminat, ca şi mai târziu, dacă împrejurările vor cere vre-o schimbare, aceasta să se poată face fără nici o greutate.

Astfel numì ca administrator în mod provizor pe episcopul din Vârşeţ Ioan Georgievici cu condiţia, ca să rămână şi mai departe la scaunul eposcopiei sale din Vârşeţ, iar biserica ardeleană s'o cerceteze numai din timp în timp, mai ales în lunile

*) Caracteristic pentru timpul acela, că înainte de a veni episcopul să locuiască aci, odăile închiriate de dânsul au fost luate cu puterea în stăpânire de postarul din Sibiiu, după cum se vede dintr'o jalbă adresată de ginerele lui Sebastian, Mihail Cseff „Bürger und Schuster" către magistratul sibian, în 15 Aprilie 1761, spunând: „So habe zu meinem grössten Leidwesen erfahren müssen, dass mir durch die Land-Posten des H. Land-Posta-Mesters quartier nicht nur alldahin angekündiget worden, sondern selbige auch, weilen ich die Schlüssel, indeme sie bey Titl. Bischoff waren, nicht so gleich hergeben konnte, die Zimmer mit Gewalt eröfnet und Possession genommen". nr. 163—1761, în arhiva univ. săseşti).

**) „Kann aus mehreren Betrachtungen nicht wohl mehr laengershin verschoben werden, das schismatische Volk in Siebenbürgen mit einem geistlichen Vorsteher wiederum zu versehen. Doch erheischt dabei das Wohl der h. Union dass hienzu keineswegs ferner bestaendig ein Bischof angestellet sondern lediglich ein Administrator ad beneplacitum Principis ohne Bestimung einer gewissen Zeit benannt werde um allenfalles nach Befund der Umstaende weiterhin zu einiger Abenderung ohne Schwierigkeit wiederum fortschreiten zu können"..

www.dacoromanica.ro

de vară *). Ioan Georgievici n'a avut însă timp de a cercetà Ardealul, căci în toamna aceluiaș an, la 11 Noemvrie 1768, ca „persona grata" a curții din Viena, fu numit administrator al mitropoliei sârbești, iar în 14 Sept. 1769 fu confirmat ca mitropolit **), păstorind în această calitate până la moartea sa întâmplată la 1773 ***).

In locul lui Georgievici fu numit administrator al bisericii ardelene Sofronie Chirilovici, care venind în Ardeal, s'a așezat în Sibiiu la 1771, dupăcum rezultă dintr'o însemnare a magistratului sibiian, care luă în acest an dispozițiile necesare spre a închirià o locuință potrivită pentru „episcopul valah" (Index Actorum Magistr. 1771 nr. 40). Dar peste 2 ani (1773) Chirilovici părăsì Ardealul, mutându-se ca episcop la Buda și mai târziu la Timișoara ****).

Dela 1773—1784 biserica ardeleană se află numai sub conducerea vicarului Ioan Popovici din Hondol, cum arată acesta într'o hârtie a sa adresată curții din Viena la 11 Noemvrie 1801, cerând ca în chip de răsplată pentru serviciile sale de vicar să fie numit episcop în scaunul rămas vacant după moartea episcopului Gherasim Adamovici, întâmplată în primăvara anului 1796.

Pe timpul vicariatului lui Ioan Popovici preoții ardeleni se sfințiau unii la episcopia din Arad sau la cea din Timișoara, iar alții în Principatele române, până la 22 August 1777, când a urmat „milostiva rescripție despre lipsa unui ardelenesc ro-

---

*) „So habe den...vorzüglich belobten Bischof des Verschetzer Districts in dem Temeschwarer Banate provisorio modo pro administratore dergestal zu benennen, dass er mit Beibehaltung Seines Bisthums nur von Zeit zu Zeit, besonders in den Sommer-Monaten. in Siebenbürgen sich begeben und die gehörige Besorgung der Administration führen möge" (Dr. Il. Puşcariu : „Documente pentru limbă şi istorie" tom. I. Sibiu 1889 pag. 246—247.

**) cf. Dr. I. H. Schwicker : „Geschichte der Serben in Ungarn", Budapest 1880 pag. 243—260.

***) cf. Jirecek : „Aktenmaessige Darstellung der Verhaeltnisse, der gr. n. unirten Hierarchie in Osterreich" Wien 1861 pag. 23.

****) Iohann Hintz: „Geschichte des Bissthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. Hermanstadt 1850 pag. 44.

www.dacoromanica.ro

mânesc neunit vlădică", prin care „putere s'au dat pe ardeleneştii popi a-i rându-i, acel care se află în Buda neunit vlădică Şofronie Chirilovici pe vreme nenumită", şi s'a interzis, ca „nime să nu cuteze să se facă popi la alte ţări streine, adecă în ţara moldovii sau în ţara rumânească, că unii ca aceia oblicindu-se prin mare şi grea pedeapsă se vor pedepsì".

Ajungând la cârmă Iosif al II-lea, care nu se puteà împăcà nici decum cu astfel de măsuri de jumătate, menite mai mult a încurca, decât a aduce în ordine afacerile unei biserici cu peste $^1/_2$ milion de suflete, a numit la 1783 pe Ghedeon Nichitici *), iar după moartea acestuia, la 1789 pe Gherasim Adamovici ca episcopi statornici ai bisericei române ortodoxe din Ardeal, cu sediul în Sibiiu.

Succesorii lui Iosif al II-lea au reluat însă firul tradiţiilor de proselitism catolic, cultivat cu atâta hiperzel din partea Mariei Terezia. De aceea la 1796, după moartea lui Gherasim Adamovici, au lăsat iarăş scaunul episcopesc într'o lungă şi păgubi-

*) In legătură cu numirea lui Nichitici ca episcop ardelean publică revista germană din Sibiiu „Siebenbürger Zeitung" (1784 nr. 3 pag. 17) următoarea notiţă: „Durch ein Allerhöchstes vom 6-ten November 1783 erlassenes Rescript ist Gideon Nikitics, vorheriger Archimandrit des Sirmischen Kloste.s Schischatovatz... zum Bischof der Nichtunirten in Siebenbürgen ernannt worden. Dieses Amt hat seit 1773, da der letzte Bischof Cirilovich nach Ofen befördert worden, Iohann Popovics als Vikarius verwaltet. Diesem haben Seine Majestaet Ihre Zufriedenheit mit seinem bisherigen Betragen durch das königliche Gubernium bedeuten lassen. Der neue Bischof wird seine Residenz in Hermanstadt nehmen und einen jaehrlichen Gehalt von 4000 Fl. geniessen... Schwerlich wird ein Bischof in Europa sich einer so grossen Heerde rühmen können als Nikitits. Der grösste Theil der Einwohner Siebenbürgens bestehet aus nicht unirten Wallachen; ihre Zalhl belief sich im Jahre 1772 auf 558076. Wenn man sich ihrer ausserordentlichen Fruchtbarkeit, des Friedens, der Ruhe, des Wohlstandes, deren sie seither genossen, der wenigen Bedürfnisse, die sie zu befriedigen haben ihrer Genügsamkeit, ihres dauerhaften Körperbaues, mit einem Worte, des Zusammenflusses aller, der Bevölkerung günstigen Umstaende erinnert: so darf man sicher rechnen, dass sich ihre Zahl bis jetzt um den sechsten Theil vermehret habe... Man wird demnach nicht sehr irren, venn man die ganze Summe der nicht unirten auf 700.000 ansetzte. Unirte Walachen zaehlte man im Jahre 1772 ungefaehr 119.230."

www.dacoromanica.ro

toare vacanță. Pretextul acestei vacanțe era: augmentarea fondului sidoxial din contribuțiile credincioșilor spre a puteà creà o leafă corăspunzătoare pentru viitorul episcop și mijloace pecuniare pentru o creștere și pregătire mai bună a viitorilor preoți. In realitate însă motivul de căpetenie al acestei vacanțe îndelungate trebue căutat iarăș în intențiunile exprimate prin decretul Mariei Terezia din 7 Septemvrie 1768.

Ori cât de scurt a fost timpul de păstorire al lui Nichitici și și Adamovici, biserica ortodoxă începuse a face progrese și a se întări din nou. Spre a împiedecà această pornire, considerată ca periculoasă pentru ‚sfânta unire", „emeritul vicar", Ioan Popovici fu scos iarăș din strâmtoarea dealurilor dela Hondol și așezat în fruntea acestei biserici, ale cărei afaceri administrative le conduceà împreună cu notarul consistorului, Aron Budai.

Prin stăruințele acestui Aron Budai de o parte, prin ale lui Petru Maior și vicarului făgărășan Ioan Para de alta, s'a făcut la 1798 încercarea de a închegà iarăș pe toți Românii ardeleni sub o singură conducere bisericească. Dupăce pentru oamenii înțelegători erà și pe atunci lucru clar, că numai „o metealnă străină", — cum se exprimă Petru Maior — a reușit a-i desbină pe Români bisericește, dupăce zădărnicia tendințelor de a face biserica ortodoxă din Ardeal neexistentă s'a dovedit cu prisos timp de un secol întreg, dupăce urile confesionale începură a se topì la căldura sentimentului de solidaritate națională, care îndupleca la 1790—92 pe episcopii ambelor biserici a păși pe terenul revendicațiunilor de ordin național-politic, — această încercare de „reunire" bisericească a Românilor ardeleni se prezintă ca o urmare firească a experiențelor dureroase din trecut și a învățămintelor atât de scump plătite.

Despre această încercare s'a făcut până acum puțină amintire în publicistica noastră, iar din cărțile de istorie lipsesc aproape cu totul informațiunile relative la peripețiile ei.

Sub titlul *„Un dat mai nou la istoria bisericii române"* publicase la *1846* în *„Foaia"* din Brașov *„un protopop românesc din*

www.dacoromanica.ro

Transilvania" următoarele informaţiuni cu privire la această chestiune: „Cu mare interes am cetit în numărul Gazetei 47 din a. c. articolul greco-catolicismul şi greco-răsăritenismul, în care s'au însemnat atingerea acelei fericite idei, că adecă „Românii din Ungaria şi Transilvania desbrăcându-se de ruşinătorul fanatism, de micile certe rituale şi de oricare interes căutat sub ştemătul celor patru puncturi şi lăsând aceste certe pe seama asiaţilor, să lase la o parte numirile de uniţi să-şi caute o altă titulă pentru a lor relege să-şi ceară arhiepiscop şi metropolit şi a."...

„Insă nici nu este aceasta ceva nou şi de acum scornit, nu, căci după cum scriitorul prenumitului articol înseamnă, fericitul părinte Maior — au sămănat această mântuitoare idee, care pe la capătul sutei trecute a o pune în lucrare reprezentanţii clerului neunit mult au lucrat, carii având înţelegere cu unii bărbaţi fruntaşi şi din clerul unit pe la anul 1798 au aşternut spre aceasta la înalta domnitoare curte un plan: după acesta terminul adunării a ambelor cleruri române din Transilvania şi locul şedinţelor erà pus la Bălgrad, sub preşederea comandirului ca personal al Maiestăţii sale împărăteşti. — Dară în două stânci puternice s'au lovit tremurătoarea luntriţă a naţiei, prin care şi dacă nu s'au sfărmat de tot, slăbindu-se fu silită a se trage la liman: căci despre o parte unii neprieteni privind cu neplăcere la binele ce aveam de a sperà, sub felurite respecturi, au cercat împedecarea, dar afară de aceasta dela episcopul unei părţi se pofteà o abnegaţie de tot apostolică, ca şi cum românimea din Transilvania n'ar aveà neapărată trebuinţă de a stà pururea sub doi arhipăstori, după cât e de număroasă"... *).

Atâta este tot ce s'a publicat până acum despre menţionata încercare de „reunire", abstrăgând de fugitiva amintire, ce se face tot pe baza rândurilor citate, în cartea lui I. Hinz **).

---

*) *„Foaia pentru minte, inimă şi literatură" 1846 pag. 343—4.*

**) *Johan Hintz: „Geschichte des Bisthmus der gr. n u. Glaubensgenossen in Siebenbürgen* pag. 49.

www.dacoromanica.ro

In arhiva bibliotecii Bruckenthal din Sibiiu se păstrează petiția adresată curții din Viena la 1 Februarie 1798, în această chestiune de vicarul Ioan Popovici și notarul Consistorului Aron Budai. Intâmplarea a voit, ca între hârtiile familiare rămase după moartea lui Aron Budai să se păstreze și câteva acte de interes național bisericesc, dintre cari unele lămuresc tocmai chestiunea aceasta, purtând titlul: „reconciliatio cleri".

Din faptul, că actele acestea s'au păstrat în formă de concepte între hârtiile familiare ale secretarului Aron Budai, s'ar puteà deduce, că el a fost autorul lor intelectual.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea erà obiceiul, că toți protopopii ortodocși se adunau la Sibiiu, unde dădeau seamă de sumele incassate în cursul anului din parohiile lor, de taxele sidoxiei și de alte mărunțișuri. Adunându-se astfel și în toamna anului 1797 spre a-și „da seama de adunarea sidoxiei episcopești", li-s'a făcut din partea vicarului Ioan Popovici un fel de expozeu despre situația grea a bisericii lor și a Românilor ardeleni în genere, pe cari „neamurile împrejurate cu *sfaturi înșelătoare între sine i-au despărțit.* Și așà, *de străine sfaturi până astăzi adàpați fiind, învrăjbiți au rămas (românii)* la care lucru după prea înalta voie — zice vicarul Popovici — eu cu ochii minții uitându-mă și în cumpăna socotinții puindu-le, după cum dela anul 1760 până acum le-am aflat, cu adevărat că de aici *au venit și vine acest bici pe neamul rumânesc din Ardeal.*

1-a

„Mitropolitul Sârbilor pentru dobânda lui care dela episcopii care pe seama neuniților în Ardeal candidăluește, în 1000—2000 de florinți primește cinste și pe cum el așà și episcopii lui pentru interes.

„Aicea trebue întâi a se poruncì mitropolitului, ca de acum înainte să nu se mai amestece în lucrurile clerului din Ardeal; nice a face cu cineva din Ardeal corespondenție și, pe cum el,

www.dacoromanica.ro

așà și toți episcopii lui supt lipsirea cinstii, ci de ar da cineva v-o jalbă, aceea în orginal la curte să o îndirepte și curtea la locul numit.

2-a.

„Națiia săsească, care pentru binele lor și scăderea rumânilor nu publică a fi rumâni la un loc împreunați.

„Acestora să li-se poruncească, ca să nu mai cuteze a vorbì între rumâni cuvintele hulitoare de învrăjbire. De va fi D(omn) supt lipsire, de a fi purgăr supt 200 de florinți.

3-a.

„Companiile grecești...

„Aceștea să se supue cu totul sub dicasteriumul cel bisericesc al Ardealului și popă de țara turcească să nu li-se mai dea, numai dintre ei să se preoțească prin rânduiala care se va hotărî.

4-a.

„Mai sunt câte un sârbuleț pe cum la Cisnădia, care bagă zizanie.

„Aceștia să fie asemenea, să se slujească ca și alți săteni cu preotul satului. Care ar sămăna vrajbe, să se scoață de aicea.

5-a.

„Numele unit, neunit, schismatic.

„Acestea toate de tot să se șteargă și să se publicăluiască peste toți: *rumâni de legea grecească pravoslavnică și într'o nație primită.*

6-a.

„Fiind popi rumâni, nice caracterul, nice proventul ca popii altor națiii nu li-se dă.

www.dacoromanica.ro

„Acestora peste toți să li-se dea caracterul întreg și toată scutința ca și popilor altor neamuri.

7-a

„Preoții rumânești nu (se) împărtășesc cu popii altor neamuri în proventum.

„Aicea și aceștia să se facă părtași lângă preoții altor neamuri.

8-a

„Măcar rumâni se află mulți învățați vrednici, nu pot păși la treaptă ca celelalte nații.

„Aceștia asemenea cu alte nații la toate dicasteriumurile asemenea să poată încăpeà la tistie.

* * *

„Aicea am însemnat în ce chip trebile clerului să se întemeieze.

„1-a să se așeze *2 consistoriumuri,* unul consistoriumul *Sibiiului* altul consistoriumul *Clujului.* La consistoriumul Sibiiului *prez. vicareșul Popovici* cu asesori din *protopopii și preoții amânduror părților, la cons.* Clujului prezident *unul din ceea parte cu asesori de amândouă părțile,* care consist. să aibă deplină putere după pravilă la toate așezământurile bisericești.

2-a.

„Până se va așezà bine tot lucrul, preoții, care unde-i place, adecă la Arad sau la Blaj să se preoțească numai prin consistorium.

„Cu acest mijlocitor chip...

3-a.

„Episcp în Ardeal până la moartea lui Bob să se ție precum la al 2-lea (punct) mai sus am zis. Iară după moartea lui Bob *numai*

www.dacoromanica.ro

un episcop să se aleagă, care episcop *să nu şază în Ardeal, ci airea* unde se va socotì şi să aibă din proventum Blajului 2000 de zloţi şi numai preoţirea să aibă, alta nimica. Care *să vie la Ardeal* la *4—5 ani* spre vederea oamenilor şi spre sfinţirea bisericilor, antimiselor iproci.

4-a.

„O comisie pentru mai largi aşezământuri să se aşeze, la care comisie să fie feţe bisericeşti, între care să fie şi unul catolic.

5-a.

„2 derectori să se aşeze peste şcoale unul în partea Sibiiului altul în partea Clujului, care plata lor să o aibă... (mai de parte lipseşte).

„In lucrul preoţilor aceasta aflu de mare lipsă adecă a slujbaşilor, care pentru multele slujbe şi îngreoieri li se răceşte credinţa.

1-a în pământul săsesc să se publicăluiască: rumânii asemenea la moştenire ca şi Saşii.

2

„Cei dela varmeghii slujbaşii slujba lor pe moşie întreagă să se aşeze numai pe 2 zile în săptămână, mai mult să nu fie slobod nice a-i bate".

* * *

Deşi necomplect, este totuş instructiv şi interesant acest proiect de „reconciliere a clerului". Punctul 3, privitor la episcopul Bob şi la urmaşul său, arată, că pacificatorii nu erau prea bucuroşi să aibă un episcop statornic în Ardeal, ci „airea, unde se va socotì". Mai târziu ei cer direct pensionarea episcopului Bob.

Dupăce li s'a comunicat acest proect, protopopii au autorizat pe

www.dacoromanica.ro

vicarul Popovici şi pe notarul Aron Budai, să continue acţiunea aceasta, dându-le şi următoarea împuternicire în scris:

„Noi care mai jos ne vom iscăli prin aceasta facem de ştire la toţi care se cuvine şi fieşte cărora cinstite feţe, cumcă de vremece clerul acest de ritusul grecesc neunit din mare Prinţipatul Ardealului după toate paşurile, care până acuma spre (a) ajunge la oarecare trebuincoasă ocrotire şi a drepturilor orăşeneşti împărtăşire, întru aceea ticăloasă stare încă până acuma se află cât nu numai nice întru o asemănare vine, ci nice se socoteşte ca clerurile celorlalte legi din Ardeal, ci după legile ţării nice iaste priimit, ci numai suferit. Din care pricină urmează, de preoţii acestui rituş întocma cu oamenii cei proşti socotindu-se, nice o vază, scutinţă sau ocrotire pentru slujba sa cea obştii folositoare (nu au), nu trăiesc cu privilegiumul forumului şi a canoanelor, ci căzând la ceva întâmplare, ba încă numai la presus, prin stăpânirile mireneşti, fără nici o căutare la starea şi cinstea preoţească, se ariştăluesc şi se pedepsesc. Porţie după averile sale afară din taxa capului, întocma cu cei proşti plătesc. Sidoxia pe seama Episcopului dau, ba încă şi însuş parohia, din care singur (afară de puţine locuri) fără de ajutorinţa din chivernisirea iconomii câmpului, preoţii noştrii nu pot trăi, au trebuit până acuma dela Episcopii avuţi să şi-o răscumpere (plătind pe fieştecare familie 30 cr. şi mai bine. Pentru rădicarea acestora şi a multor greutăţi, care lung ar fi a le povesti, fiind noi după datoria chemării noastre cei protopopeşti de demult îngrijaţi, cu prilejul acesta, cu care din milostiva gubernialicească poruncă sântem chemaţi aicea la Sibii pentru a ne înfăţişà cu crăeştii preţeptori şi a ne da sama pentru adunarea sidoxii episcopeşti, de lipsă am găsit plenipotenţiariş a ne aşezà carele la prea înaltul loc să poată lucrà cele pentru uşorarea şi mângăierea noastră trebuincioasă. Drept aceea încredinţaţi fiind noi de dragostea cătră noi şi bunăvoirea binelui nostru, de osârdiea, hărnicia, lucrarea şi povăţuirea de mulţi ani până acuma peste clerul nostru dela preaînaltele locuri avută c(institului) Părinte vicareşului din acest cler Ioan Popovici.....

www.dacoromanica.ro

şi notareşului consistoriumului nostru Aaron Budai, prin aceasta cu numele şi peceţile noastre din bună voie întărită scrisoare îi alegem, îi numim şi aşezăm plenipotenţiariş, ca prea lăudate Domnii(le) Sale la prea înaltul tron împărătesc în numele clerului să lucreze, cele ce vor găsi spre folosul şi fericirea clerului şi a neamului românesc. Iară (mai ales ca vrajba şi împărecherea, care până acum între neamul rumânesc au fost, ridicând) şi mai ales dragostea cea dorită şi dela Dumnezeu poruncită, care spre nenorocirea noastră şi a neamului nostru s'au fost pierdut şi căile prin care şi-ar puteà dobândì deplina mângăiere le-au închis, cu modrul care se va vedeà prea înaltului tron mai bun şi mai întocmit să ridice şi cele ce spre mângăierea noastră şi înflorirea neamului rumânesc milostiveşte va găsì şi va hotărî, îndată noi cu homagialicească supunere vom primì şi vom împlinì. S'au dat în Sibii 7-a Noemvrie 1797 *).

In temeiul acestei împuterniciri înaintează vicarul Popovici şi notarul Aron Budai monarhului, la 1 Februarie 1798, o petiţie, formulând conditiile reunirii Românilor într'o singură biserică în următoarele 4 puncte:

1. Episcopul din Blaj, care din mai multe motive este odios înaintea clerului sau, şi în afară de aceea e încărcat cu mari bogăţii, să fie pensionat pe neaşteptate **). Iar administrarea diecezei, nefiind vicar general în Blaj, Majestatea Sa să binevoiască a o încredinţà celui mai bătrân vicar foraneu, lui Ioan Para din Făgăraş ***), care ştie de planul acesta al împreunării

*) In textul latinesc al acestei „plenipotenţe" între vicarul Ioan Popovici şi notarul Aron Budai e numit şi Radu Tempia, directorul şcoalelor româneşti neunite din Ardeal ca plenipotenţiar al clerului; petiţia înaintată monarhului însă e semnată numai de cei 2 dintâi.

**) „Ut modernus Unitorum episcopus Balasfalvae residens, clero suo... multifariam exosus, et praeterea magnis affluens divitiis, ex improviso iubiletur..."

***) Despre *Ioan Para* scrie Petru Maior, că pe timpul alegerii lui Bob ca episcop era protopop în Năsăud, şi a stăruit cu tot dinadinsul, ca protopopul Murăşului, adecă Ioan Bob, să ajungă între cei 3 candidaţi, pe când Dimitrie Caian, protopopul Roşiei stăruia, ca să ajungă vlădica Românilor

www.dacoromanica.ro

Românilor şi e un sprijinitor al lui *(„incorporationis, quae intenditur, conscius ac una nobiscum promotor").*

2. Asigurând clerul, că-i vor rămâneà nu numai neatinse oficiile, prerogativele şi veniturile sale, ci acestea vor şi sporì deopotrivă cu ale preoţilor de religii recepte, prin un prea înalt rescript — edat de Maj. Sa „proprio quasi motu" şi care se va tradúce în limba română şi va fi explicat din partea protopopilor pe înţelesul tuturor — numirile de „uniţi" şi „neuniţi" să se înlăture cu desăvârşire, ca toţi. Românii de aci înainte, în ceea ce priveşte religia să fie numiţi: *creştini ai bisericii răsăritene de ritul grecesc ortodox adecă catolic („Christiani orientalis Ecclesiae Graeci Ritus orthodoxi idest chatolici appellentur").*

3. Deoarece neînţelegerile confesionale existente în sinul poporului român nu atât din cauza dogmelor, ci mai mult din cauza numirii („non in dogmate, sed in nomine tantum fundata viget dissensio") s'ar fi putut înlăturà şi până acum, dacă clerul din amândouă părţile ar fi fost admis a se întrunì la un congres şi a-şi descoperì dorinţele în această privinţă, — naţiunii române întregi, sau mai bine clerului ei să i se dea voie a se întrunì, sub protecţia şi presidiul supremului comandant a armatei din Ardeal, la un loc şi într'o zi anumită, venind la această adunare fiecare protopop cu câte 3 preoţi din cercul său, în calitate de deputaţi, şi unindu-şi sufragiile lor să aleagă pentru amândouă părţile un episcop, care să fie numit dintre 3 candidaţi şi să nu mai fie plătit din taxele sidoxiale oneroase, ci din venitele domeniului blăjan; tot în această adunare să se ia dispoziţii mai hotărîte pentru a consolidà împreunarea ambelor cleruri într'un singur corp („quae ad consolidandam cleri utriusque incorporationem porro spectare viderentur, amplius stabilire...") şi toate acestea scrise la protocol

---

din Ardeal rusul *Jetkei*, vicarul dela Muncaciu şi „cu mare greu îl putură trage ceilalţi în partea sa" (cf. *Cipariu: Acte şi fragmente* pg. 133—5). Dar se vede, că până la 1798 devenise şi Ioan Para contrar al lui Bob, ca şi P. Maior şi alţii.

www.dacoromanica.ro

să se aştearnă cu umilinţă Majestăţii Sale spre aprobare prea înaltă; şi

4. deoarece petiţionarii ştiu, că această întoarcere a neuniţilor şi împăcare a naţiunei române („haec disunitorum reversio nationisque vallachicae reconciliatio") va aveà mulţi contrari atât în Transilvania, cât şi în Valahia şi Moldavia, unde toţi sunt neuniţi („ubi pura disunio viget"), să fie interzisă intrarea impostorilor în Principat, precum şi aducerea manuscriptelor sau cărţilor tipărite în alte ţări, iar feţelor bisericeşti sau mirene din Valahia, Moldavia şi din părţile bănăţene să nu li se permită sub nici un pretext a intrà în Principatul Transilvaniei".

Din aceste 4 puncte nici unul nu erà potrivit a da o soluţie practică chestiunii. Cel dintâi, prin care se cereà pensionarea episcopului Bob şi instituirea vicarului Ioan Para ca administrator, ridicà chestiuni personale atât de grave, despre cari făuritorii acestui plan ar fi putut să ştie dela început, că sunt menite a zădărnicì întreagă întreprinderea lor. Chiar, dacă ar fi fost posibilă înlăturarea lui Bob, precum nu erà atunci, s'ar fi ivit şi alte rivalităţi personale. Faţă de vicarul Ioan Para, o figură destul de obscură de altfel, cu mult mai mare ar fi fost numărul celor doritori să-l vadă pe vrednicul protopop Petru Maior în scaunul de administrator sau chiar episcop al Blajului. Cât de iubit erà Petru Maior nu numai în cercurile uniţilor, ci şi între ortodocşi — o dovedeşte faptul, ca la alegerea de episcop al Românilor ortodocşi din Ardeal, în toamna anului 1810 „erà în mare prepus", că ar fi şi el printre aspiranţi *).

In ce priveşte punctul al doilea, propunătorii n'au observat, că cerând înlăturarea numirilor odioase de „uniţi" şi „neuniţi", cad înşişi într'o greşală şi confuziune cu mult mai mare prin încercarea de a stabilì o numire nouă atât de complicată şi contradictorie ca aceasta: *creştini ai bisericei răsăritene de ritul grecesc*

*) cf. „*Biserica Ortodoxă Română*" 1911 Oct.: *Acte privitoare la alegerea şi instalarea episcopului ardelean Vasile Moga*".

www.dacoromanica.ro

ortodox adecă catolic. Această juxtapunere a atributelor ortodocs şi catolic erà de sigur o confuziune voită, sub care se ascundeau planuri de catolicizare. Ioan Para erà în legătură cu arhiepiscopul din Viena Carol Hohenwart, cum a fost ceva mai târziu şi episcopul Orăzii-mari Samuil Vulcan, care a sprijinit lupta pentru independenţa bisericească a Românilor aradani cu aceleaşi intenţii, cu care sprijinise şi vicarul Para planul lui Ioan Popovici şi al unitului Aron Budai. Este dreaptă şi documentată constatarea părintelui Roman Ciorogariu, că „împăratul Francisc I. voià să ne elibereze de sub ierarhia sârbească, ca să ne scoată din sfera massei slave, dar în aceeaş vreme să ne scoată şi din sfera massei ortodoxe române *). Această tendinţă explică şi punctul 4 al petiţiei din 1 Februarie 1798, în care e multă naivitate şi lipsă de înţelegere a legăturilor sufleteşti dintre Românii ardeleni şi fraţii de acelaş sânge, de aceeaş limbă şi de aceeaş credinţă, aşezaţi în Moldova şi Muntenia.

In sfârşit punctul al 3-lea privitor la congresul, ce ar fi fost să se ţină la Bălgrad (Alba-Iulia) pentru înfăptuirea acestui plan de reunire, nu cuprinde nici el vre-o dispoziţie practică şi serioasă. Chiar admiţând, că s'ar fi putut întruni protopopii şi preoţii din amândouă părţile, ar fi fost greu să ajungă la o înţelegere, căci între protopopii şi preoţii ortodocşi s'ar fi găsit destui să înţeleagă tendinţele ascunse ale acestui proiect şi să lupte cu toată hotărîrea pentru păstrarea neştirbită a credinţei străbune, arătând că pentru reconcilierea clerului şi a naţiunii române nu trebue inventată nici o soluţie sau numire nouă, ci singura cale ducătoare la scop ar fi întoarcerea la vechia credinţă şi la biserica strămoşească a tuturor acelora, cari din motive politice s'au înstrăinat de ea, ajungând în primejdia de a fi mai târziu înstrăinaţi şi de neamul lor. De altfel, cât de puţină ispravă ar fi făcut la 1798 un congres ţinut la Bălgrad, se poate judecà şi după rezultatul comediosului congres ţinut la 1912 în acelaş loc cu o chilometrică

*) cf. „*Biserica şi Şcoala*“ din 1912 nr. 45 pag. 4.

www.dacoromanica.ro

cuvântare de preamărire a celui ce a săvârşit desbinarea între Români, cu bărbătească hotărîre de a sărută piciorul, care te loveşte, şi cu straşnica încheiere de a se *fotografiă* toţi membrii acelui congres — „pentru posteritate“...

După cum aflăm din o epistolă adresată de vicarul Ioan Para la 5 Martie 1805 către arhiepiscopul Hohenwart din Viena, împăratul a primit cu bunăvoinţă petiţia din Sibiiu, transpunându-o episcopului romano catolic din Transilvania, contelui Batyán spre a-i da informaţiuni mai amănunţite. Ce fel de informaţiuni va fi dat acest episcop romano-catolic, nu ştim. Din împrejurarea, că până la 1805 nu s'a făcut nimic în această privinţă, iar la 1809 împăratul Francisc a dat Românilor ortodocşi dreptul de a-şi alege ebiscop dintre preoţii lor, se vede că întreg planul acesta a fost abandonat. Are dreptate informatorul contimporan al *Foii pentru minte* indicând ca motive ale zădărnicirii acestui plan: 1. tendinţa contrarilor seculari ai neamului nostru, cari nu aveau nici un interes, precum nu au nici astăzi, să vadă pe Românii ardeleni întăriţi şi strânşi fraţeşte într'o singură biserică; de aceea „sub felurite respecturi au cercat împiedecare“ — şi 2. împrejurarea, că „dela episcopul unei părţi se pofteà o abnegaţie de tot apostolică“. La aceste motive actele, al căror cuprins am cercat să-l schiţăm mai sus, ne permit a mai adauge 2 şi anume: 1. lipsa de sinceritate a celor ce sub forma proiectatei „reuniri“ ascundeau tendinţa de a ademeni pe toţi Românii să treacă la catolicism, 2. interesele egoiste ale celor doi vicari: Ioan Popovici din Hondol şi Ioan Para din Făgăraş.

Deşi încercarea dela 1798 n'a putut să aibă nici un rezultat, dorinţa de a fi toţi Românii iarăş laolaltă în biserica străbună a rămas vie în multe suflete. Acestei dorinţe i s'a şi dat glas în diferite rânduri. Astfel chiar programul naţional din 1848 vorbeşte de o singură biserică şi mitropolie română, iar nu de două. Punctul al doilea din acest program cuprinde următoarele: *„Naţiunea română pretinde ca Biserica română, fără distincţiune de confesiune, să fie şi să rămână liberă şi independentă de ori care*

www.dacoromanica.ro

altă biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei. Ea cere restabilirea Metropoliei române și a Sinodului general anual după vechiul drept, în care Sinod să fie deputați bisericești și și mirenești. In acelaș sinod să se aleagă și episcopii românești liber prin majoritatea voturilor, fără candidațiune".

In locul unei metropolii române avem azi 2: una liberă și independentă de oricare altă biserică, organizată pe cele mai largi baze naționale-democratice, având sinoade anuale și congres național-bisericesc cu deputați și din cler și dintre mireni, — iar ceealaltă condusă în mod absolutistic, în spirit strâmt clerical și amenințată în tot momentul a fi despoiată și de ultimele rămășițe ale caracterului sinodal.

De încheiere amintesc în treacăt, că la adunarea generală, ținută în Blaj la 27 August *1895,* din partea unui protopop s'a prezentat următoarea propunere: „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român recunoaște în principiu, că prin concentrarea forțelor, de cari dispun bisericile române, cultura poporului pe toate terenele s'ar promovà în mod mai intensiv și anume în prima linie prin școale și biserici mai bune, — căci ar fi susținute de o mare putere concentrată.

„In consecință Asociațiunea va sprijinì între marginile statutelor sale și cu autoritatea și mijloacele, de cari dispune, ideea reunirei bisericilor române" *).

Adunarea generală a respins însă propunerea prin următoarea decisiune: „Deoarece §. 3 din statute interzice discusiunea obiectelor politice și religioase în sinul Asociațiunei, propunerea nu se admite la desbatere".

Astfel a rămas această chestiune, și va mai rămâneà încă multă vreme, un fel de *„noli me tangere"* pentru viața națională a Românilor ardeleni.

*) cf. *„Transilvania"* din 1895 pg. 290.

www.dacoromanica.ro

XXIV

DOISPREZECE PEȚITORI AI EPISCOPIEI TRANSILVANE VACANTE DELA 1796—1810

I

După moartea episcopului Gherasim Adamovici, întâmplată la 13 Aprilie 1796 (Dumineca Stâlpărilor), clerul ortodox-român din Transilvania nu a întârziat a trimite prin reprezentanții săi firești — vicarul și protopopii — la curtea din Viena o cerere motivată, stăruind pentru numirea unui episcop „de neamul și sângele nostru român, patriot de țara noastră“ *). In această cerere erà exprimată o veche dorință, pentru a cărei îndeplinire au purtat lupte întețite trei generații, lipsite de conducători bisericești din neamul și sângele nostru. Dar guvernul ardelean, cerându-i-se din Viena opinia în această cauză, a insistat să rămână scaunul episcopesc vacant până când se vor puteà încassà toate restanțele „taxelor sidoxiale“, din cari se plăteà leafa episcopului.

Alături de această îndelungată luptă de emancipare de sub tutelă bisericească străină, alături de atitudinea desinteresată și plină de demnitate a preoțimii, în lunga vacanță de 14 ani au avut prilej să iasă la iveală și ambițiunile mai mult sau mai puțin cuvioase ale unor fețe bisericești române și streine, cari în schimbul unor merite adeseori destul de subțirele nu s'au sfiit a solicità pentru sine, în repețite rânduri, scaunul episcopesc vacant.

*) Petiția scrisă în 2 limbi (latinește și românește) e datată din 25 Maiu (6 Iunie) 1796.

www.dacoromanica.ro

S'au găsit — după cum se poate vedea din actele păstrate în arhiva guvernului ardelean și în a curții din Viena — 12 petitori ai acestei episcopii vacante. Dintre ei 6 inși erau Români, anume arhimandriții Isaia Bălășescu și Nistor Ioanovici, protopopii Nicolae Huțovici din Hunedoara, Ioan Popovici din Hondol și Nicolae Panovici din Brașov și capelanul protopopesc Vasile Moga din Sebeșul săsesc; 5 erau Sârbi: episcopul bănățean Ioan Ioanovici, arhimandriții Paul Kengelatz din mănăstirea Sân-Georgiu și Sinesie Radivojevich din mănăstirea Mesici, protopopul Avram Petrovici din Neoplanta și preotul Ioan Mihalovici din Pesta. Un petitor de origine cam dubie erà Timoteiu Moloch, fost arhiepiscop în Sardis.

Câțiva dintre acești petitori au fost oameni de înaltă vrednicie, ca Isaia Bălășescu, Nestor Ioanovici și Pavel Kengelatz. Alții, când s'au gândit că ar fi bine să urce scaunul episcopesc al Românilor ardeleni, își vor fi adus aminte numai de aceste câteva cuvinte ale apostolului Pavel: „de poftește cineva episcopie, bun lucru poftește". Și vor fi trecut ușor cu vederea continuarea lor, care sună astfel: „Deci trebue ca episcopul să fie fără nici un fel de prihană, al unei mueri bărbat, priveghetor, *treaz la minte, bine* împodobit cu știința, cuviincios, primitor de oaspeți, *îndemânatec să învețe,* nebețiv, *nelacom de dobândă urîtă, ci blând, negâlcevitor, neiubitor de argint,* casa sa bine chivernisindu-și, că de nu știe cineva chivernisì casa sa, cum va purtà grije de biserica lui Dumnezeu"... *). Parte în arhiva cancelariei de curte din Viena, parte în arhiva guvernului ardelean se păstrează în resumat sau în întregime toate recomandațiile și argumentele, pe cari acești petitori ai episcopiei ardelene au putut să le aducă în sprijinul petiției lor. Ele ne dau o icoană destul de clară asupra mijloacelor, cu ajutorul cărora puteà cineva să încerce și chiar să reușească a urcà scaunul episcopesc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor.

Le vom schițà aici în ordine cronologică.

*) Pavel I. Timoteiu II. v. 1 5.

www.dacoromanica.ro

II

La 9 Iunie 1796 cancelaria de curte se ocupă cu petiția protopopului din Neoplanta *Avram Petrovici,* care pe baza serviciilor sale credincioase și folositoare, aduse bisericii și dinastiei timp de 36 ani, cere să fie numit episcop în locul lui Gherasim Adamovici. Cancelaria restitue însă această petiție cu observarea, că, din partea Majestății sale încă n'a primit nici o resoluție în cauza restaurării episcopiei transilvane *).

Din 6 Iulie 1796 este datată petiția latinească a parohului sârb din Pesta, *Ioan Mihalovici,* care cere pentru sine scaunul episcopesc vacant, din următoarele motive:

1. Fiindcă cunoaște exact limba sârbească, grecească și românească, e deprins încâtva și cu cea latinească, ungurească și nemțească;

2. Incă din 1786 a fost recomandat ca arhimandrit pentru Bucovina, apoi pentru mănăstirea Sân-Georgiu din Banat, însă a declinat dela sine aceste distincții *numai* ca să poată servi Majestății Sale și binelui obștesc;

3. Dela 1770 a servit ca învățător în Arad; apoi ca preot al bisericei sârbești din Iaurin și mai târziu al celei din Pesta;

4. Pe soldații Majestății Sale i-a îndemnat la supunere prin predici și sfaturi părintești, a cercetat pe cei din închisori și le-a împărtășit mângăiere sufletească;

5. A catehizat cu toată stăruința tinerimea, fără a cere vre-un salar;

6. Pentru serviciile sale credincioase a fost distins încă din partea împăratului Iosif II cu medalia de aur;

7. In slujba episcopească, dacă i se va acordà, se va purtà totdeauna ca un vasal credincios al M. Sale și ca un serv folositor binelui obștesc;

---

*) „Nullam hucdum Suae Majestatis circa reustaurandum non Unitorum Eppum Transylvaniensem ad Cancellariam hanc appulisse Resolutionem" (nr. 1750 din 1796.)

www.dacoromanica.ro

8. Conform milostivului decret al împăratului Iosif II, comunicat şi sinodului din Carlovit la 1786, la întregirea scaunului episcopesc nu trebuesc luaţi în considerare monahii, ci preoţii cari în cursul mai multor ani s'au distins „in cura animarum", prin ştiinţă şi prin viaţă fără prihană.

La începutul lui August 1796 şi-a înaintat şi protopopul Hunedorii *Nicolae Huţovici* petiţia sa scrisă în limba germană, pe care el nu o cunoşteà. Este deci probabil că această petiţie a fost scrisă de un agent al curţii din Viena: *Enyedi,* al cărui nume se găseşte iscălit într'un colţ al ei. In ea se spune, cá în urma petiţiei înaintate din partea vicarului şi protopopilor la 25 Maiu 1796, guvernul ardelean ar fi şi primit îndrumări dela „prea înaltele" locuri, ca să ia dispoziţiile necesare pentru întregirea scaunului episcopesc. Având cea mai bună speranţă, că se va ţine seamă de dorinţa clerului român de a i se da episcop din sânul şi de neamul său, Huţovici cere să fie preferit altor candidaţi:

1. Fiindcă el şi-a împlinit slujba sa pastorală, ca preot în Abrud, spre cea mai perfectă mulţămire a tuturor domnilor feudali şi autorităţilor din acel ţinut, în deosebi în timpul revoluţiei lui Horia prin purtarea sa pacinică, prin sfaturile sale liniştitoare şi învăţăturile sale iscusite a adus poporul revoltat din acele părţi iarăşi la ordine şi nu s'a făcut niciodată vinovat de vre-o greşeală contra religiei, contra legilor bisericeşti sau politice;

2. Când grănicerii din ţinutul Haţegului s'au împotrivit disciplinei militare şi au refuzat a-şi îndeplini datorinţa, el cu primejduirea vieţii s'a dus la dânşii, îndupleçându-i să-şi îndeplinească datoria cu zel şi cu credinţă. A obţinut atunci un rezultat norocos, pe care comanda militară din Ardeal a aflat de bine a-l comunicà şi consiliului de război din Viena. Dacă va ajunge episcop al naţiunii întregi, se va sili mai mult decât alţii, ca în toată privinţa să facă din credincioşii săi cetăţeni folositori statului.

www.dacoromanica.ro

3. In adevăr el dorește demnitatea episcopească *numai* cu intenţiunea de a fi pus într'o situaţie, în care să poată face statului servicii şi mai însemnate, iar poporului său, care în privinţa religiei şi a moravurilor are lipsă de educaţie mai bună, să-i poată fi şi mai folositor, şi în sfârşit

4. Dacă ar fi el împărtăşit de această preaînaltă graţie, nu numai clerul, ci întreaga naţiune română ar fi prin aceasta trezită şi îndemnată a se distinge prin servicii folositoare şi prin fapte glorioase de-opotrivă cu alte naţiuni.

Argumentele episcopului sârbesc *Ioan Ioanovici* erau cu totul şubrede. In petiţia sa datată din *Neoplanta* la 15 Septemvrie 1796 arătă, că pe timpul războiului cu Turcii a făcut şi el servicii credincioase dinastiei în mod atât de stăruitor, încât s'a şi bolnăvit. Deaceea ar merită, să i se deă în chip de răsplată, şi dreptul de a administrà episcopia Ardealului, unde să-şi poată căutà un loc de reşedinţă, care ar fi mai potrivit pentru sănătatea sa, dar totodată şi mai apropiat de părţile bănăţene, ca credincioşii din dieceza sa sârbească să-i poată administrà cu uşurinţă. „proventele" la sf. Gheorghe şi la Sf. Mihai. Dacă i s'ar acordà acest favor, el ar fi aplicat a contribuì cu 4000 fl. anual, cu câte 100 măsuri de grâu şi tot atâtea de ovăs pentru scopurile războiului. Conducerea consistoriului din Neoplanta o ar lăsà în grija arhimandritului Petru Ioanovici Vidac, care ar venì din Carloviţ de 2 ori pe săptămână la Neoplanta. Din Viena i s'a dat răspuns, că întregirea episcopiei ardelene se amână.

A doua petiţie a protopopului Avram Petrovici din Neoplanta, adresată curţii din Viena la sfârşitul anului 1797, avù aceeşi soartă ca şi cea din Iunie 1796.

III

Neurmând nici o măsură hotărâtă pentru întregirea scaunului vacant, în Iunie 1799 se întrunesc 16 protopopi, cari trimit curţii din Viena petiţie în sensul celei din 25 Mai 1796. Răspunsul

www.dacoromanica.ro

ce li s'a dat, sună astfel: întregirea scaunului episcopesc se amână pentru alte timpuri şi anume până atunci, până când împrejurările şi interesul prea înaltului serviciu va admite şi va reclamà aşà ceva *).

După cinci ani de aşteptare zadarnică Nicolae Huţovici se adresează din nou curţii din Viena prin acelaş agent Enyedi arătând că pretinsa piedecă, ce stă în calea întregirii scaunului episcopesc, până ce vor incassà toate taxele sidoxiale restante, a dispărut în bună parte, deoarece credincioşii au plătit aceste taxe regulat dela 1796. Dar le cade atât de greu să plătească văzând, că acela pentru care sunt ele destinate, adecă episcopul, lipseşte. Această lipsă crează multe dificultăţi în conducerea bisericii şi în afacerile canonice. Deaceea roagă Huţovici din nou pe Majestatea Sa, să se milostivească a-l numì episcop, ca pe unul care cunoaşte toate greutăţile clerului şi nu caută în această demnitate propria sa fericire, ci vreà numai să promoveze, prin sârguinţa şi râvna sa, binele obştesc. Dacă meritele şi calităţile lui nu ar fi suficiente pentru dobândirea acestei demnităţi, se roagă cu supunere să i se deà altă funcţie preoţească ori în lipsa acesteia să i se deà o *remuneraţie* mai bună, ca să poată aveà şi el o bucurie pe urma serviciilor de până acì şi cu atât mai mult să fie în stare a-şi duce la îndeplinire râvna şi intenţiunile sale spre binele prea înaltului tron; deşì el este sigur, că încuviinţându-se o *candidare* pentru alegerea episcopului din sinul acestei naţiuni, atât guvernul ţării, cât şi clerul l-ar sprijinì pe el cu pluralitatea voturilor.... **).

In Octomvrie 1801 vicarul Ioan Popovici, protopopii Nicolae

*) „..... bis dahin ausgesezt zu bleiben, bis die Umstände und das Wohl des höchsten Dienstes Solche zulassen und erfordern werden" (nr. 1590 din 1799.)

**) „Sollten aber meine Verdienste und Fähigkeiten zur Erlangung dieser Würde nicht hinlänglich seyn, so bitte ich unterthänigst mich mit einer anderen Stelle in geistlichen Diensten, oder in Ermanglung auch dessen mit einer andern *Remuneration* in Rücksicht meiner bisher geleisteten Diensten allergnädigst zu erfreuen, damit ich umsomehr in den Stand gesetzet werde meinen Eifer und Absichten zum allerhöchsten Vortheil auszuführen; obschon ich versichert bin, dass wenn hier zu Lande eine *Candidation* wegen

www.dacoromanica.ro

Huțovici, Gheorghe Petrașcu și Gheorghe Haines „în numele întregului cler al bisericii neunite din marele Principat al Ardealului" roagă din nou pe monarhul, să admită alegerea de episcop din sinul lor, cu excluderea străinilor, căci nu e cu putință a susține ordinea și disciplina timp mai îndelungat fără supravegherea și conducerea unui arhipăstor.... *).

Huțovici va fi crezut, că această repetiță rugăminte a clerului vine să deà un sprijin puternic petițiilor sale anterioare. Insă nici *vicarul Ioan Popovici* n'ar fi voit să vadă pe altul urcând acest scaun episcopesc. Deaceea la începutul lui Decemvrie 1801 adresează împăratului o lungă petiție, în care spune că dela 1773, după mutarea episcopului Șofronie Chirilovici din Transilvania la episcopia sârbească din Buda, el a condus episcopia vacantă în calitate de vicar până la 1784, deci 11 ani fără nici un salar sau diurnă fixă După moartea episcopului Nichitici a condus-o iarăș timp de 9 luni și acum o conduce neîntrerupt dela 1796. Când cu răscoala țăranilor din 1784 și-a câștigat și el merite, liniștind poporul și luând parte la lucrările comisiunei ca delegat pentru pacificarea celor răsvrătiți. Iar la anul 1800 făcându-se svonuri neîntemeiate despre o răscoală în părțile Zarandului, guvernul ardelean l-a trimis iarăș pe el, împreună cu notarul consistorial Aron Budai, să liniștească poporul și să-l readucă la ascultare.

Pe lângă aceste merite mai amintește următoarele împrejurări, cari îl îndreptățesc să poftească și el scaunul de vlădică:

1. Din vârsta copilăriei sale a servit bisericii și clerului, câștigându-și merite, iar acum din oficiul său de vicar nu mai poate avansà altfel decât ajungând episcop.

2. Cunoaște sfânta scriptură și canoanele bisericii răsăritene astfel încât poporul încredințat păstoririi lui, dupăcum l-a condus

---

Erwählung des Bischofs aus der Mitte dieser Nation erlaubet wird, mir sowohl die hierländige Landesstelle, als auch der Clerus *cum pluralitate votorum* gewiss beistimmen werden" (nr. 2848/1801.)

*) „.....es ist ohnehin einleuchtend, dass Disciplin und Ordnung ohne Aufsicht und Leitung eines Oberhirten in die Länge nicht aufrecht erhalten werden könne" (nr. 3217/1801).

www.dacoromanica.ro

și învățat până acì timp de 16 ani, îl va puteà învățà și povățuì și în viitor.

3. Cunoaște firea, pornirile și obiceiurile poporului românesc, precum și legile municipale și obiceiurile acestui mare Principat, a căror cunoștință de altfel se și cere dela un episcop.

4. Adevărat, că nu știe altă limbă, în afară de cea românească; dar din această împrejurare n'a rezultat nici o scădere pentru administrarea episcopiei timp de 16 ani. Această împrejurare nu va puteà fi deci piedecă pentru el considerând, că nici episcopul din Bucovina nu știe alte limbi, în afară de limba maternă.

5. Soția sa legitimă, care este încă în viață, a consimțit de bună voie, ca el să ceară pentru sine episcopia și aceasta nu aduce cu sine nici un lucru nou, fiind normat anume prin canonul 48 al sinodului ecumenic „trulan", ce trebue să facă o preoteasă, dacă soțul ei ajunge episcop *).

Din toate aceste considerațiuni trăgeà vicarul Popovici încheierea, că nici unul dintre candidați nu poate fi mai îndreptățit decât el a solicità pentru sine scaunul episcopesc vacant.

Cancelaria de curte cerând informațiuni dela guvernul ardelean, află că nu ar fi sosit încă timpul să se întregească episcopia ardeleană, deși constată că din taxele sidoxiale s'au încassat dela 1786—1789 pentru fondul episcopesc 9960 fl., pentru cassa camerală 8234 fl., pentru cassa provincială 43740 fl. și a rămas o restanță de 8253 fl. De-ocamdată însărcinează din nou guvernul să faca un plan pentru regularea subsistenții materiale a viitorului episcop.

Este foarte semnificativ, că această opinie a cancelariei de curte și a consiliului de stat, cu data de *1 Maiu 1802,* ajunge să

*) Acest canon precizează, că muierea, al cărei bărbat este ales episcop, trebue să se despartă de bărbat cu învoirea ei și a lui, mai înainte de promoțiunea lui ca episcop și să se retragă la o mânăstire îndepărtată de locuința episcopului, și dacă este vrednică, poate fi înaintată la treapta diaconeselor. cf. Șaguna, *Enchiridion* de *canoane* p. 133.

www.dacoromanica.ro

obțină aprobarea maiestatică numai la începutul anului *1806,* când Francisc II, scrie cu mâna sa această *resolutio augustissima:*

„Placet das Einrathen der Kanzley. Est ist mir ehestens die Auskunft vorzulegen, ob seit der Zeit wo dieser Vortrag erstattet worden, der *Sydoxialfond* seine *Passiva* ganz abgetragen, wie viel der jährliche Ertrag desselben, sowie die darauf haftenden Lasten ausmachen; in was letztere bestehen und zugleich wie der Entwurf zur Regulierung der Beköstung für den Bischof zu unterbreiten, sowie anzuzeigen, ob dieses Amt länger ohne Nachtheil der Seelsorge bey dem griechisch nicht unirten Volk in Siebenbürgen unbesetzt belassen werden könne; und die Mittel vorhanden seyen selbes zu besetzen und gehörig zu dotieren" *).

IV.

Mitropolitul Ștefan Stratimirovici arătase, îndată după moartea lui Gherasim Adamovici, în repețite rânduri, câte rele pot isvorî pentru Românii ardeleni, dacă rămân iarăș timp atât de îndelungat fără episcop.

In petițiile sale către monarh el aduceà, cu stăruință laudabilă, mai ales următoarele argumente pentru instituirea urgentă a unui episcop ortodox pe seama Românilor ardeleni:

1. In lipsa unui episcop se răspândește iarăș în popor ignoranța și imoralitatea;

2. Nu are cine să îndemne clerul la îndeplinirea datoriilor și să-l supravegheze;

3. Tocmai în lipsa episcopilor s'au iscat revolte ca a lui Horia;

4. Poporul însuș așteaptă cu dor numirea unui episcop, dar nu i se dă prilej să-și manifesteze dorința;

---

*) semnat: *Franz* m. p. și Zinzendorf m. p. esp. den *25 Ian. 1806* nr. $\frac{1701}{2 \cdot 91}$ din 1802 (arhiva consiliului de stat, Viena).

www.dacoromanica.ro

5. Restanțele taxelor sidoxiale se vor încassà cu mult mai repede, fiind episcop în Ardeal, decât în lipsa lui.

Petițiile lui Stratimirovici erau însă trimise din Viena guvernatorului ardelean Gheorghe Bànffy, — om destul de dibaciu spre a răsfrânge din câteva aieptări de condeiu toate argumentele, cari nu erau pe placul lui.

Astfel reflectà el într'un rând, că poporul și clerul român ar fi deopotrivă de ignorant și imoral, ori este în Ardeal episcop ori nu. Căci cultura poporului român nu poate fi promovată prin un episcop neunit, care e un singur om, adeseori mărginit în traiul vieții sale la propriile necazuri și poate chiar din acest motiv gândindu-se la folosul propriu, nu ar fi prea stăruitor pentru această cultură, prin care s'ar închide unele din isvoarele laterale ale veniturilor sale *). Stratimirovici este învinuit de Bànffy, că cunoaște rău istoria Ardealului, deoarece răscoalele Românilor s'au întâmplat tocmai în timpuri când ei aveau episcop; a lui *Șofronie* pe timpul episcopului *Chirilovici,* iar a lui *Horia* pe timpul lui *Nichițici.* Această învinuire se poate rasfrânge cu tot dreptul asupra celui ce o ridicasè contra lui Stratimirovici, căci răscoala lui Șofronie a precedat cu 12 ani venirea în Ardeal a episcopului Chirilovici, iar Nichitici a fost instalat în scaunul episcopesc din Sibiiu numai în timpul, când ultimele valuri ale răscoalei lui Horia mai trebuiau potolite. Adevăratele cauze și începuturi ale acestor răscoale, atât în cazul lui Șofronie cât și în a lui Horia, trebuesc căutate în timpurile de văduvie a scaunului episcopesc, ceeace nu însemnează, că motive de ordin social-economic și politic-administrativ nu ar fi avut partea leului la plămădirea lor.

Mai departe afirmà guvernatorul Bánffy, că poporul din Ardeal

*) „Die Kultur des wallachischen Volkes durch einen disunirten Bischof, der nur ein einzelner in seinem Mittel — und Lebens — Unterhalt auf seine eigene Notwendigkeit beschränkter Mann ist, und vielleicht eben darum seines eigenen Nutzen wegen, dieser Kultur, durch welche manche Nebenquellen der Einkünfte versiegen würden, nicht eben sehr günstig sein dürfte, jemals bewürket werden könne" (nr. 1963/1798 cane. a. tr.)

www.dacoromanica.ro

ar fi cu totul indiferent, dacă se numeşte episcop ori nu; numai câţiva fruntaşi, literaţii şi preoţii se interesează de această chestie. Episcopii de până acum şi-au putut încassà prin preoţii lor atât de rău taxele sidoxiale, încât a rămas o restanţă de 23,000 fl.; nici în viitor nu le vor puteà incassà mai bine.

In sfârşit Bànffy termină cu răsfrângerea argumentelor aduse de Stratimirovici învinuindu-l, că ar stăruì atât de mult pentru întregirea episcopiei ardelene *numai* fiindcă doreşte să-şi extindă jurisdicţia şi asupra acestei ţări, cu ajutorul unui episcop recomandat de dânsul. La aceasta se împotrivesc însă rezoanele de stat. Căci nu e bine a unì sub acelaş conducător bisericesc poporul român atât de numeros cu naţiunea ilirică, de asemenea numeroasă.

După constituţia ardeleană religia neunită, dimpreună cu preoţimea ei, este numai *tolerată,* iar în Ungaria este *receptă* şi înzestrată cu *privilegii* deosebite. Este de prevăzut, că preoţimea ardeleană va încercà să-şi amelioreze starea după modelul celei *ilirice* şi prin aceasta va da prilej la continue neplăceri. Căci *recepţiunea unei a 5-a religiuni în ţara aceasta, unde şi între* celelalte 4 religiuni recepte este atât de greu a susţine liniştea şi armonia, ar aveà urmări cu atât mai grave, cu cât este mai mare numărul credincioşilor acestei religiuni *).

Cancelaria de curte din Viena a acceptat, firesţe, întru toate punctul de vedere exprimat de guvernatorul ardelean Bànffy. Această împrejurare însă nu l-a descurajat pe Stratimirovici de a

*) „Die Staatsursachen, vermöge welcher man es nicht für gut hielte, das hierländige zahlreiche wallachische Volk mit der ebenfalls zahlreichen Illirischen Nazion, besonders bei der so grossen Anhänglichkeit derselben an ihre geistlichen Obern, unter einen und dem nämlichen Oberh upte zu vereinigen scheinen bei den jeztigen Zeitumständen noch immer emporzustehen, und auch das Besorgnis einer hieraus nach und nach mit der hierländigen Verfassung, vermöge welcher die disunirte Religion samt ihrem Clero nur tolerirt, im Kőnigreich Ungarn aber recipirt und mit besonderen Privilegien versehen ist, entstehen dőrfenden Colision umso mehr Rücksicht zu verdienen, als es nach dem gewőhnlichen Lauf der menschlichen Dinge vorauszusehen ist dass der Clerus seinen hierländigen Stand nach dem Model des

www.dacoromanica.ro

solicită și mai târziu întregirea episcopiei vacante spunând, că chestia îngrijirii sufletești a unui popor, atât de numeros ca cel român din Transilvania, este cu mult mai importantă, decât pretinsa restanță de câteva mii florini din taxele sidoxiale. Dar petiția lui trimisă monarhului din Pojon la 7 Maiu 1802 a rămas fără răspuns, fiind luată simplu la cunoștință *).

V

La 1/13 Iulie 1802 adresează și arhimandritul Isaia Bălășescu din Cernăuți împăratului o petiție, ca din prea înaltă grație să-l numească episcop în Ardeal. Petiția și-o sprijinește pe următoarele considerațiuni:

1. E Bucovinean de origine, în vârsta de 36 ani; de 23 ani și 8 luni se află în serviciul bisericii, ca copil de 12 ani și jumătate a intrat în mănăstirea Putna, unde a îmbrăcat rasa călugărească, a fost sfințit diacon și a învățat copiii timp de 5 ani.

Pe lângă Consistorul din Bucovina a funcționat în calitate de cancelist și concipist moldovenesc-rusesc, totodată și ca diacon și protodiacon timp de 9 ani, apoi ca egumen al mănăstirei Dragomirna, arhimandrit, vicar general episcopesc și asesor consistorial timp de 9 ani și opt luni, cu totul a servit la Consistor 18 ani și 8 luni spre cea mai deplină mulțămire a mai marilor săi.

2. Învățătura bisericească și-a însutit-o în școala episcopească din Rădăuți, mai târziu s'a deprins și cu învățăturile teologice, cetind scrierile sfinților părinți bisericești, vechiul și noul testament, regulele mânăstirești ș. a.

Illirischen auszudehnen sich nach und nach gewiss bestreben, und hierdurch wenn auch zu nichts andern, doch wenigstens zu beständigen Unannehmlichkeiten Anlass geben dürfte, jener weiter hinaussehende Folgen zu geschweigen, so aus der Reception einer fünften Religion für dieses Land, in welchem die Erhaltung der Ruhe und Einigkeit zwischen den schon bestehenden vier Religionen so vielc Schwierigkeiten und Aufhaltuugen versursachet, in einem umso grösseren Mass entstehen müssten, je überlegener diese — denen übrigen an der Zahl sein würde". (nr. 1063 1798 canc. aul. tr).

*) nr. 1330/802 în arhiva cancelariei aulice transilvane din Viena.

www.dacoromanica.ro

3. A învățat și teologia catehetică, după cum se predà pe atunci în Cernăuți.

4. Cunoaște bine limba moldovenească sau românească, slavă-rusească și cea nemțească, pricepe și ceva latinește.

5. E în stare să compună cărți pastorale și predici potrivite; deaceea se simte capabil a împlini toate datorințele împreunate cu demnitatea episcopească, după voia lui Dumnezeu și spre buna plăcere a Majesății Sale.

Deși arhimandritul Isaia Bălășescu erà destul de pregătit pentru treapta arhierească, nu i-a fost dat a urcà această dreaptă până la anul 1823, când a ajuns episcop al Bucovinei, ca succesor al lui Daniil Vlahovici (1789—1822), unde a păstorit până la 1834.

O pregătire cu mult mai bună, decât Isaia Bălășescul, aveà arhimandritul mănăstirii Sf. Gheorghe din Banat: *Pavel Kengelatz*. In petiția sa, scrisă în Viena la 7 Februarie 1805 indică următoarele împrejurări, cari îl arată vrednic de treapta episcopească:

1. Dupăce a percurs studiile mai înalte în patrie, a terminat și cursul filozofic, juridic și teologic, în universități străine, la Petrograd și la Halle în Saxonia, ceeace poate dovedì cu certificate în ordine.

2. Fiind foamete în anul 1794, el a cumpărat 3800 măsuri de grâu și 768 măsuri de cucuruz ajutând astfel poporul din districtul Chichinda mare; ca deputat al acelui district a desfășurat activitate stăruitoare pentru îndrumarea trebilor obștești.

3. In considerarea meritelor lui a fost distins nu numai cu titlul de arhimandrit, ci fiind bolnav episcopul Timișorii, Petru Petrovici — el a condus în calitate de vicar episcopesc afacerile consistoriale.

4. Prin zel înflăcărat și stăruință deosebită a adunat dela preoțimea condusă de el *1288 fl. 10 cr.* și 1998½ măsuri de ovăs ca ajutor pentru armată în timpul războiului contra Francezilor.

www.dacoromanica.ro

5. Ca doctor în teologie a învățat 226 clerici și candidați în științele teologice.

6. Cunoaște limbile necesare și anume: limba latină, maghiară, germană, franceză și sârbească, iar cu limba română s'a deprins întru atâta, încât pe candidații români a putut să-i învețe în limba lor maternă („Valachicam ita condicit, ut canditatos Valachicae nationis în eadem nativa eorum lingua docere valuerit") *).

7. Lipsa episcopului în Ardeal aduce greutăți mari asupra preoților, cari trebue să umble cu pierdere de timp și cu cheltueli însemnate pe la episcopia Aradului pentru hirotonire.

Nici rugarea acestui luminat arhimandrit n'a fost luată în seamă. El a rămas mai departe ca arhimandrit al mănăstirii Sf. Gheorghe în Bănat, în care calitate a desvoltat și activitate literară însemnată. El este autorul unei *Istorii universale,* traduse la 1824 și în limba română de preotul Ioan Teodorovici din Pesta **).

VI

Moartea Vicarului Ioan Popovici, întâmplată la 1805 îndeamnă pe mitropolitul Ștefan Stratimirovici, să insiste din nou pe lângă curtea din Viena pentru întregirea scaunului episcopesc vacant. In rugarea sa trimisă din Carlovit la 28 Iunie 1805 spune cu mâhnire, că în 5 rânduri (1796, 1798, 1802 și 1803) a intervenit zadarnic în această cauză și nu înțelege, cum poate fi lăsat fără episcop un popor atât de numeros ca poporul român din Ardeal pentru niște motive atât de șubrede ca restanțele taxelor sidoxiale, cari — după cât a aflat — s'au și incassat destul de bine, încât fondul sidoxial ar fi crescut până la suma de 15.000 fl. La această rugare primì Stratimirovici iarăș un răspuns negativ.

*) nr. 445/1825 arh. canc. aulice transilvane.

**) „*Istoria universală sau a toată lumea* după întocmirea *D. Pavel Kengelatz*, Arhimandritul Mănăstirii Sfântului Georgie în Banat, acum înâtiaoară pe limba Românească prefăcută și așezată de *Ioan Teodorovici*, la Biserica greco-românească din Pesta Paroh și al cinstitelor Konsistorii din Buda și Verseț Assessor. La Buda, cu tip. crăești univ. in Pesta 1824".

www.dacoromanica.ro

Din cauza unor împrejurări speciale nici acum nu se poate restaurà episcopatul vacant din Transilvania — se ziceà în resoluția din 18 Iulie 1805. Iar pentru instituirea altui vicar în locul decedatului Ioan Popovici cancelaria de curte îndrumă guvernul ardelean, să ia dispozițiile, pe cari le va aflà de cuviință. Postul de vicar îl cerù pentru sine și protopopul Sibiiului, Ilie Popovici, motivând, că dela 1792 poartă și funcția de asesor consistorial fără leafă, a înlocuit în mai multe rânduri pe vicar și, dacă ar fi înaintat la această treaptă, din salarul de 400 fl. ar împărți jumătate între ceilalți asesori, cari de asemenea îndeplinesc slujba aceasta gratuit, pe când el are casă și parohie în Sibiiu. Dar cancelaria de curte îi răspunde, că prin decretul aulic din 6 Iunie 1805 nr. 1517 a fost numit vicar protopopul Hunedorii, Nicolae Huțovici, *) despre care guvernatorul ardelean Gheorghe Bànffy raportează, că în *30 Iulie 1805* a fost și introdus în oficiul de vicar propunând totodată, să i se deà și acestuia salarul, pe care l-a avut Ioan Popovici pentru merite similare, adecă 400 fl. anual **).

Dar până s'a aranjat chestiunea vicariatului vacant, s'a mai ivit un solicitator al cârjei vlădicești ardelene. Erà o figură cu totul necunoscută pentru Ardeleni. Se numià *Timoteiu Moloch arhiepiscop de Sardis* și în repețitele sale petiții spuneà, că de 13 luni se află în Viena, unde fiind traiul foarte scump și-a cheltuit averea întreagă mai făcând și datorii; de altă parte ziceà că are toate însușirile necesare pentru demnitatea episcopească și în ultimul răsboiu cu Turcii ar fi făcut Majestății Sale servicii însemnate, jertfind o parte, din averea sa și ajungând aproape de primejduirea vieții. Cancelaria îi răspunde în 18 Iulie 1805, ca și la o cerere anterioară, că chestiunea întregirii episcopiei transilvane așteaptă încă *elaboratul comisiunii eclesiastice* ardelene. Până se va înaintà acest elaborat, să fie cu răbdare.

Este cunoscută încetineala, cu care lucrează aproape toate co-

*) nr. 1573/1805 canc. aul. trans.
**) nr. 1896/1805 canc. aul. trans.

www.dacoromanica.ro

divoevici adresează în 10 Aprilie 1810 monarhului o rugare, cerând episcopia Ardealului pentru sine sub cuvânt, că şi-ar fi câştigat merite cu potolirea unei răscoale primejdioase a poporului din Kruşiţa şi i s'ar cuveni episcopia şi după bătrâneţe, căci el vrea să aducă statului servicii şi mai însemnate, chiar cu propria sa jertfire *). Rugarea arhimadritului Sinesie o însoţi şi episcopul Vârşeţului, *Petru Ioanovici Vidac* cu recomandaţia sa, lăudând hărnicia lui Sinesie, care de 3 ani de zile, de când stă în fruntea mănăstirei Mesici, i-a dat ajutor şi la instruirea clerului tânăr.

La 1822 acest Sinesie Radivoevici erà încă tot arhimandrit şi „eparhialnic administrator" la Vârşeţ, îndemnând prin dese circulare pe ceice vreau să se preoţească şi, *„care poftesc învăţăturile cele bogoslovești în limba românească a le învăţà"*, să între la începutul lui Noemvrie în şcoala clericală din Vârşeţ **).

In sfârşit ţinându-se sinodul electoral la Turda în *19 Septemvrie 1810,* întrunì vicarul Nicolae Huţovici 46 voturi, capelanul protopopesc Vasile Moga 36, arhimandritul Nestor Ioanovici 16 şi protopopul Nicolae Panovici 5 voturi.

Numărul peţitorilor s'a redus deci, prin această candidare, dela 12 la 4 sau mai corect la 3.

S'a început acum o luptă nouă între aceştia. Vasile Moga, care ceruse încă din 1805 fără rezultat un loc de asesor consistorial referent, în 5 Martie 1810 cerù dela magistratul din Sebeşul săsesc un atestat de bună purtare. Pe acesta îl alătură acum la petiţia sa adresată la 6 Octomvrie 1810 guvernatorului Gheorghe Bànffy ca unui *„pater patriae"* „sprijinitor al tuturor lucrurilor bune şi al tuturor cari vor să-şi câştige merite pentru patrie". In această petiţie spune, că este fiul fostului protopop Ioan Moga, cunoaşte 4 limbi (română, germană, maghiară şi latină), a studiat filozofia în Cluj, dupăcum a dovedit la 1798,

*) nr. 1438/1810 canc. aul. trans.

**) cf. Andrei Ghidiu: „Introducerea tasului pedagogic şi teologic în bis. gr. or. română din Ungaria şi Banat" 1902 p. 15.

www.dacoromanica.ro

când s'a sfinţit preot la episcopia din Arad. Teologia n'a avut unde s-o înveţe, nefiind în ţara Ardealului şcoale teologice de ritul nostru, dar prin sârguinţă privată s'a silit să-şi însuşească cunoştinţele necesare, ceea ce a şi putut face cu uşurinţă, fiind celibe. De 12 ani îndeplineşte slujbele preoţeşti şi se interesează de cultura parohienilor săi, este şi notar al scaunului protopopesc şi în multe rânduri a fost trimis din partea consistoriului în misiuni însemnate, mai ales în afaceri disciplinare.

Dar se vede, că această petiţie nu va fi făcut nici asupra lui Moga impresia, că e destul de convingătoare. Deaceea peste câteva zile o mai întăreşte cu un argument hotărîtor. In 23 Octomvrie 1810 adresează tot din Sebeş aceluiaş Bànffy o scrisoare în limba latină, maghiară şi germană, cerându-i din nou sprijinul şi asigurându-l că întreagă intenţiunea lui este să conducă clerul şi poporul român *totdeauna* în direcţia voită de Excelenţa Sa Bànffy *)...

Vicarul Nicolae Huţovici cerù şi el în Octomvrie 1810 prijinul lui Bànffy printr'o petiţie, în care spuneà, că deşì a întrunit cele mai multe voturi (47), i-a venit la cunoştinţă că duşmanii lucrează pe toate căile contra dânsului; se simte deci îndemnat, să ceară sprijinul guvernatorului din următoarele pricini:

1. E preot de 34 ani, protopop de 20, la consistor funcţionează de 6 ani; modestia lui înnăscută îi impune să-şi retacă meritele, dar actele din arhiva consistorului, a guvernului şi a comitatului Hunedorii le pot dovedì îndeajunş;

2. A ostenit foarte mult pentru mulcomirea celor răsvrătiţi în timpul revoluţiei lui Horia, a înduplecat grăniţerii renitenţi la

---

*) In textul maghiar, „egész szándékom, hogy a Clerumot s népemet mindenkor arra vegyem, a merre Excellentiàd tzéloz".

In textul latin: „hummillime Exeelentiae Vestrae commendare me sustineo, talem Excellentia vestra virum in me reperiet, qui semper eo Clerum et plebem perducere conabitur, quo Excelentiae Vestrae Regisque studia collineatura observabit".. Din textul german lipseşte această propoziţie (nr. 2591/1810 canc. aul. trans).

www.dacoromanica.ro

ordine şi ascultare, a jertfit după puterile sale (1000 fl.), dând ajutor pentru insurecţiunea nobililor (1809) şi îndemnând preoţimea subordonată, să jertfească şi ea;

4. Ca vicar a îndrumat poporul prin cuvântări pătrunzătoare la îndeplinirea dorinţelor faţă de Dumnezeu şi de prea înălţatul tron. Adevărat, că nu ştie perfect *limbile naţionale,* dar *limba română,* care e cea mai necesară în slujba episcopiei, poate să spună fără teamă şi fără laudă, că o cunoaşte mai bine decât oricare altul dintre membrii acestui cler *).

Dar *Nicolae Panovici* cu ale sale 5 voturi dela Turda nu voià să se lase nici el mai pe jos. In 22 Octomvrie 1810 înaintă prin agentul de curte Enyedi cătră monarh o petiţie în limba germană arătând, că deşi a luat parte însuş la sinodul electoral, preoţii şi protopopii adunaţi acolo i-au dat tocmai lui voturile cele mai puţine. Deaceea fără protecţia deosebită a Majestăţii Sale nu va puteà să ajungă episcop. Dar meritele şi calităţile lui îl recomandă în mod deosebit cu atât mai mult, căci se obligă a dăruì 1000 fl. la fondul şcolar, dacă va ajunge episcop. Petiţia lui firește n'a fost luată în seamă nici de astădată.

Intre toţi cei 12 peţitori ai episcopiei vacante unul singur este, care deşi trebuià să fie conştient de vrednicia sa ori *tocmai din acest motiv,* nu a aflat de cuviinţă a se proşterne şi a cerşì votul nimănui! Această împrejurare face ca arhimandritul Nestor Ioanovici, care erà şi el Ardelean de origine, să apară între toţi pretendenţii cârjei vlădiceşti ardelene dela 1796—1810 în cele mai luminoase şi mai simpatice colori.

VIII

Meritul de a fi ajutat pe *Nestor* (Nicolae) *Ioanovici* la studii, pregătindu-l pentru funcţiuni bisericeşti mai înalte, revine mitropolitului Ştefan Stratimirovici. Acesta scrià încă din 13 Martie

*) „prae omnibus huius cleri individuis, absque metu et laude, caleo et familiarem mihi habeo" nr. 2951/1810 (arh. guv. ard).

www.dacoromanica.ro

1791 episcopului Gherasim Adamovici următoarele: „Un oarecare tânăr *Nicolae Ioanovici,* care învaţă în gimnaziul evangelic din Pojon, spunând că-i de naştere din Ardeal, din Făgăraş, şi e de confesiunea noastră ortodoxă, *m'a rugat de milostenie,* precum şi deaceea, să-l *primesc la seminar,* dacă se întemeiază la noi acesta pentru ceeace a adus şi recomandaţie dela d-l conte Teleki. *Voind deci să-i fac acestuia bine după putinţă,* rog Prea Sfinţia Voastră, să mă încunoştiinţeze, dacă-i cu adevărat de confesiunea noastră, ca să nu fiu înşelat, cum de multeori m'au (mai înşelat" *).

Episcopul Gherasim Adamovici răspunde în 10 Iunie 1791, că tânărul Ioanovici e de confesiunea noastră, este de naştere din Făgăraş; a avut prilej să-l vadă în Octomvrie 1789 în Braşov, de unde voià să plece la studii.

La 1789, când a plecat la studii, erà de 24 ani **). După ce a ajuns Ioanovici în ocrotirea vrednicului metropolit Stratimirovici, cu ajutorul căruia a putut să-şi termine studiile atât în Pojon, cât şi în seminarul din Carloviţ, s'a călugărit, schimbându-şi numele din botez Nicolae în Nestor. Incă din 1802 trimisese protopopul Gheorghe Haines, împreună cu câţiva preoţi din părţile Braşovului, o adresă către mitropolitul Stratimirovici rugându-l, să mijlocească a li se da Românilor ardeleni episcop de neamul lor, anume Nestor Ioanovici, — singurul vrednic de treapta arhierească.

In această adresă sunt cuvinte de mulţămită şi recunoştinţă pentru protecţia acordată lui Ioanovici şi prin el bisericii româneşti: „Văzând că vestirea iubirii milostivirii Excelenţiei Tale cea către *fiii muzelor iubitori de ştiinţă şi în Ardeal s'au lăţit şi au ieşit,* şi din această pricină *mila, care ai făcut cu noi prin Nestor Ioanovici, patriotul nostru român, carele ca un fecior învăţat, dară sărac de avere,* mergând în ţară străină la învăţătură, *Excellenţia Ta pe dată l-ai cuprins supt aripile milii* preaosfinţeniei

*) cf. Dr. S. Dragomir: Corespondenţa episcopului. G. Adamovici. Sibiiu 1911.
**) cf. *Gazeta Transilvaniei* din 1/14 Aprilie 1916 nr. 72.

www.dacoromanica.ro

arhipăstoriei tale şi până după absolvirea cuviincioaselor ştiinţe l-ai *sprijinit şi l-ai ajutat întru toate lipsele lui,* şi până în ziua *de astăzi te-ai milostivit a-i fi lui drept şi adevărat părinte.* Nu ne simţim vrednici şi în stare atâta, ca să putem din destul plecata noastră mulţămire Excelenţei Tale a o aşterne, căci *te-ai milostivit de ne-ai crescut noauă subiect spre sufleteasca noastră mângăiere.* Pe acest subiectum şi noi îl ştim şi cunoaştem, căci toată viaţa, ce au petrecut el, nu în cruda pruncie, ci în vârsta tinereţelor aflându-se în patrie, o am aflat cu de adinsul fără prihană întocmită, lui Dumnezue şi oamenilor bine plăcută, din aceste dar cuvioase pricini milostiveşte vei binevoi Excellenţia Ta a cunoaşte, ce dreptate firească şi patrioticească avem noi de a năzui la arhipăstorească milă a Excellenţiei Tale şi întru adâncă plecăciune a ne rugà, ca pre *acest Nestor Ioanovici* şi *nu pre altul,* ca Român de naţionul nostru arhiereu a ni-l cere, dupăcum şi alte naţioane asemenea direptate au, iară mai vârtos, ca noi din patrioţii noştrii români neuniţi pre alţi de darul arhieriei *aşà vrednic nu aflăm, ca pre acest mai ades pomenit Ioanovici....“*

După sinodul electoral din Turda *Petru Maior* încă îşi exprimase speranţa, că va ajunge episcop în scaunul vacant *„Făgărăşanul* (Ioanovici) *carele e mai vrednic şi destoinic“* *). *Dar tot atunci spuneà, că episcopul din Blaj Ioan Bob foarte părtineà pe Moga încât de episcopie“*. Haines, care erà un om fără astâmpăr („ein unruhiger Mensch“), a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru reuşita lui Ioanovici. A scris în repetite rânduri la locurile mai înalte contra lui Huţovici învinuindu-l, că nu ştie limbi, că ar fi câştigat voturi cu bani, chiar şi votul lui Haines a cercat să-l câştige promiţându-i câte 500 fl. anual din salarul episcopesc. Iar despre Vasile Moga spuneà că în afară de parohia lui nici nu îl cunoaşte nime, doar' n'a făcut nimic pentru cler. Se poate că ştie latineşte şi ungureşte, de altfel însă e un

*) Epistola lui Petru Maior către Moise Nicoară publicată în Conv. Lit. din 1910 nr. 4 şi 5.

www.dacoromanica.ro

om trândav, lăsător şi slab *). Fără a aduce celorlalţi candidaţi astfel de învinuiri, a scris şi mitropolitul Stratimirovici din Carloviţ la 24 Decemvrie 1810 din nou lui Francisc II, arătând că Nestor este cel mai vrednic să urce scaunul episcopesc al Transilvaniei. La scrisoarea sa a alăturat petiţia deosebit de stăruitoare a Făgărăşenilor din 10 Octomvrie şi pe a Braşovenilor din 1 Noemvrie 1810, precum şi un atestat elogios, extradat la 10 Decemvrie 1810 de Universitatea prelaţilor, baronilor, magnaţilor şi nobililor din comitatul Sirmiu, cari adeveresc, că Nestor Ioanovici este om cult, cunoscător de limbi, moral şi talentat.

Toate recomandaţiunile şi stăruinţele au fost însă zădarnice. Episcopul Bob din Blaj „părtineà foarte pe Moga", cum spune lămurit Petru Maior. Iar guvernatorul Bànffy, după ce va fi cetit răvaşul scris în 3 limbi, de preotul Vasile Moga, va fi găsit, în deosebi în textul maghiar şi latin a-l aceluia, suficient îndemn spre a-l părtini numai pe acesta şi nici decum pe altul.

Astfel, ori de câtă trecere se bucură Ştefan Stratimirovici înaintea cercurilor din Viena, ori câte pietrii s'au fost pus în mişcare din partea tuturor celor doritori să vadă în fruntea episcopiei ardelene pe un om vrednic şi luminat ca Nestor Ioanovici — bărbat în floarea vârstei, de 45 ani — monarhul a primit propunerea lui Bànffy şi l-a întărit pe Vasile Moga din Sebeşul săsesc, care erà atunci om de 36 ani.

Arhimandritul Nestor Ioanovici a rămas mai departe în mănăstirea Bezdinului, unde îşi petrecuse şi Gherasim Adamovici anii de călugărie înainte de a ajunge în fruntea mănăstirii Sf. Gheorghe, condusă de el între anii 1779—1783.

In urma mişcării de emancipare bisericească şi culturală au reuşit şi Românii aradani, la 1828, să-şi dobândească dreptul de a aveà episcop român. Astfel la sfârşitul anului 1829 Nestor Ioanovici, care erà „frate cu mama fostului protobrestiber al

*) „sey übrigens ein träger, nachlässiger und schwacher Mann" nr. 2590/1810 23 Noembrie (canc. aul. traus).

www.dacoromanica.ro

Braşovului, Ioan Barac" *) urcă scaunul episcopiei din Arad, unde păstorì însă timp foarte scurt: din *24 Octomvrie 1829* până în *9 Februarie 1830* st. v. Bolnăvindu-se a zăcut 8 zile, a murit în 9 Februarie şi a fost înmormântat în 12/24 Februarie în biserica catedrală din Arad, fiind timpul nepotrivit pentru transportarea osemintelor lui în capela Sf. Simion din Gaia, unde erau îngropaţi antecesorii lui **).

Norocosul Vasile Moga a fost instalat ca episcop în ziua sfinţilor apostoli Petru şi Pavel (1811) în Cluj şi a păstorit episcopia Ardealului timp de 34 ani, în care interval progresul bisericesc-şcolar s'a vădit prin cumpărarea unei case în Sibiiu (strada Cisnădiei azi Regina Maria) dela guvernatorul ardelean Bànffy şi prin înfiinţarea seminarului, care a vegetat în condiţii primitive până la ivirea lui Andrei Şaguna.

---

*) Dr. Ilarion Puşcariu; Metropolia Românilor ortodocşi — Sibiiu 1900. pg. 91 nota.

**) conform datelor cuprinse în protocolul consistorului diecezan din Arad; şedinţa a 21-a din 9 Febr. 1830.

www.dacoromanica.ro

INDICE ONOMASTIC

A

Abaza (paşa din Silistra), 142, 143, 148.
Abrudul, 294, 296, 297, 300, 308, 410,
Academia din Berlin 218, 222.
Academia Română, 20, 89, 165, 225.
Achille, 136.
Actul unirii, 238.
Adamovici (Gherasim), 319, 320, 331, 336, 337, 338, 339, 341, 353, 354, 355, 356, 358, 360, 364, 376, 377, 378, 387, 391, 392, 407, 409, 415, 427, 429.
Adrian (împăratul), 315.
Agatirşi, 18.
Agârbiciu, 309.
Agria 329.
Agria (episcopatul de), 92, 93.
Agriş, 305.
Aiud, 139.
Alămor, 309.
Alba (de jos), 326.
Alba (inferioară), 309, 310.
Alba (judeţul), 292.
Alba Carolina (Alba-Iulia), 423.
Alba Iulia, 31, 69, 99, 100, 105, 106, 114, 119, 132, 133, 139, 160, 166, 167, 170, 172, 178, 181, 182, 186, 190, 191, 200, 201, 206, 236, 244, 246, 248, 252, 260, 262, 263, 267, 274, 281, 292, 293.
Alba-Iulia (Biserica mitropolitană),243.
Alba-Iulia (ortodocşii din), 251.
Alba-Iulia (episcopia), 249.
Albac, 286, 288, 297.
Albrich (Carl), 179, 189.
Alcibiade, 40.
Aldeş, 305.
Alexandru (fiul lui Ştefan) 83.
Alexandru cel Bun, 76, 77.
Alexandru cel Mare, 136.
Alexandru Iliaş, 142.
Alexandru Vodă cel Rău, 134.
Ali Paşa, 190.
Almaş, 305.
Amlaşului (Ţara), 143.
Ancuţa, 120.
Andrei, (P), 43.
Andrei II, 57.
Andrei III, 58.
Anglia, 70, 334.
Anjou (familia), 60.
Anonymus, 50.
Antalffy Ioan, 252.
Antonie (egumenul din Prislop), 184.
Antoniu II (patriarhul), 21.
Apafaia (comuna) 272, 275.
Apaffi (Principele Mihail), 176, 190, 191, 193, 195, 196. 197, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 250.
Apanaşfalău, 310.
Apateu, 305.
Apor, 247,
Aquileja (patriarh de), 57.
Arabi, 219.

www.dacoromanica.ro

Arad, 252, 391, 397, 409, 420, 425. 430.
Arad, (judeţul) 294, 303, 305.
Ardealul, 21, 23, 25, 58, 59, 60, 64, 74, 77, 81, 83, 84, 85, 97, 100, 101, 103, 106, 109, 110, 111, 113, 114, 118, 123, 124, 126, 140, 141, 142, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 165, 166, 167, 169, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 187, 190, 191, 192, 193, 196, 200, 201, 204, 205, 208, 216, 226, 227, 233, 234, 235, 236, 247, 248, 252, 257, 261, 263, 265, 267, 269, 272, 273, 274, 282, 283, 284, 288, 289, 293, 314, 315, 317, 319, 322, 324, 328, 330, 331, 342, 345, 346, 355, 359, 361, 364, 365, 368, 369, 371, 376, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 387, 389, 390, 391, 392, 395, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 410, 411, 413, 418, 420, 421, 423, 424, 425, 427.
Ardelenii, 10, 32, 63, 64, 73, 74, 81, 84, 97, 101, 103, 152, 161, 162, 170, 172, 179, 189.
Arie, 30.
Aristofan, 40.
Armeni, 180.
Arnota (mănăstirea), 139, 140, 147, 164.
Aron (Petru), 76, 77, 78.
Aron (Petru Pavel), 263, 266, 267, 269, 270.
Arpad, 58.
Arpadieni, 50, 54, 56.
Asia, 221.
Asociaţiunea, 405.
Asparuch Bulgarul, 16.
Atanasie (episcopul), 22.
Atanasie (mitropolitul), 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 250,
Athanarich, 50.
Atila, 16, 98.
Augsburg, 91.
August, 19.
August (Carol), 329.
Augustin, 44.
Aurelian (împăratul) p. 378, 384.
Austria, 233, 328, 329, 332, 333, 335, 346.
Azarie, 89.

Bács-Bodrog (comite de), 57.
Bădilă (Ioan), 309.
Baia, 77.
Baiazid Ilderim, 220.
Bălăşescu (Isaia), 408, 418, 419.
Balasfalva, 400.
Balcanii, 14, 133, 155, 159.
Bălgrad, 167, 168, 169, 175, 181, 183, 184, 190, 191, 201, 205, 394, 403.
Bălgradului (mănăstirea), 185, 203 204, 208.
Baliţă, 21.
Balmocz de Somostelke (Petru) 188.
Balog (Iosif), 250.
Banatul, 16, 98, 142, 273, 364, 391, 409, 419, 420, 423, 424,
Bánffy (Dionisie), 190.
Bánffy (Gheorghe), 320, 357, 361, 363, 364, 365, 369, 416, 417, 421, 424, 425, 429, 430.
Barac (Ioan), 430.
Barac (Isaia). 309.
Baranyi (Paul), 235, 239.
Bărbat, 58.
Bârcea mare (j. Hunedoara,) 165.
Barcsai (Principele Acaţiu), 154, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 18, 1856, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193.
Barcsai (Andrei), 180, 190.
Bardoczy (Ioan), 104.
Bârgău, 111, 114.
Bariţiu (Gh.), 9.
Bârsei (ţara), 57, 376.
Bartenstein (Christofor de), 314.
Basarab (postelnicul Constantin), 157, 164.
Basarab (Laiotă) 82.
Basarab (Matei), 29, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,

www.dacoromanica.ro

150, 152, 153, 154, 155, 156, 157. 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166.
Băsarabă (Neagoe), 149, 157.
Băsărăbeasca, 266.
Basarabia, 24, 75.
Bassa (Toma), 166.
Basta (Gheorghe), 125, 135, 136, 139.
Báthory (Andrei), 56, 66, 67, 93.
Báthory (Cristofor), 112, 114.
Báthory (Sigismund), 31, 114, 132, 140.
Báthori (Ştefan), 66, 67, 69, 81, 111, 112, 114, 168.
Battyàn (Ignaţiu), 317, 318, 404.
Bauche (Dr. Bruno), 36.
Baumann (Ferdinand), 124.
Bavaria, 60.
Bavarul (Otto), 60, 61,
Bazini (Petru), 63.
Bazylik (C.), 99.
Bebek (Francisc), 101.
Bechetul, 143.
Beci (Viena), 355.
Beiuş (ţinutul), 298.
Bél (Mathias), 90.
Béla, 57, 58, 60, 99.
Belgia 91, 92, 333.
Belgrad (sârbesc), 254.
Below (G. v.), 38.
Békesi (Gaspar), 102, 103.
Benedict (episcop), 59, 60,
Benkö (Iosif), 27, 54.
Bergson, 42, 43.
Berlin, 225, 329.
Berzeviczy (Grigorie), 332, 333, 334.
Bethlen (familia), 329.
Bethlen (Gavriil), 70, 141, 175,
Bethlen de Kis-Bun (Ioan), 182, 191.
Bethlen (Nicolae), 243.
Bethlen (Ştefan), 151, 152, 166.
Bezdinul (mânăstirea), 429.
Bidermann (Dr. Carl Hock), 325.
Bihor, 99, 103.
Biserica din groapă, suburbiul josefin, Sibiu, 209.
Bistriţa (oraşul) 174, 176, 178, 190, 329.
Bistriţeni, 111, 182, 204
Blacorum (dux), 50.
Blaj, 256, 263, 267, 321, 351, 377, 397, 398, 400, 402, 405, 428, 429.
Blandrata Pedemontanus (Georgius) 101, 106.
Bob (Ioan), 11, 321, 337, 338, 339, 350, 351, 352, 353, 358, 377, 397, 398, 400, 401, 402, 428, 429.
Boemia, 83, 288.
Boer din Făgăraş (Sigismund), 200.
Boer (Simion), 251.
Bogdan (I.), 80, 82, 85, 126,
Bogdan I, 76.
Bogdan III, 83.
Bogdan II, 76, 77, 78.
Bogdan Vodă, 227.
Bogsig, 305.
Boian, 310.
Bojâncă (Damaschin), 11.
Boieri din Ţara Românească, 247.
Bonfini (Antonio), 25, 86, 98
Bonifaciu VIII (Papa), 60.
Bontăş (Ana), 212.
Bonteşti, 305.
Borcia Stan, 258.
Bornemissa (Baltasar), 104.
Bornemissa (Ioan şi Paul) 104.
Boroşineu, 305.
Boros-Sebeş, 305.
Borsa (familia), 61.
Borza (Ladislau), 60, 67.
Bosnia, 328.
Brad, 296, 297, 300, 307.
Bradi (Mitropolitul Gheorghe) 175, 184, 189.
Brăila, 155.
Brâncoveanu (Constandin Vodă) 214, 215, 217, 218, 221, 241, 247, 250, 251, 253.
Brâncovenii (m-rea), 147.
Brancovici (Contele Gheorghe), 181, 208.
Brancovici (Mitropolitul Sava), 165 168, 169, 174, 176, 177, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209.

www.dacoromanica.ro

Braşov, 23, 84, 93, 109, 111, 113, 125, 126, 154, 160, 184, 215, 247, 254, 261, 308, 309, 319, 323, 357, 384, 39, 393, 408, 423, 427, 430.
Braşov (biserica din), 254.
Braşoveni, 83, 125, 243, 253, 429.
Bratislava, 97.
Brebul (m-rea) 147.
Breţcu, 81.
Breysig (Kurt), 38.
Brodarics, 91.
Bruckenthal (Mihail), 336, 368.
Bruckenthal (Samuil), 292, 295, 296.
Bruckenthal (biblioteca din Sibiu) 395.
Bruckenthal (muzeul), 11, 93, 123.
Bruckner (A.), 99.
Buccov (general comandant), 274.
Bucholtz, 95.
Bucium (comuna), 290, 300.
Bucovina, 24, 75, 319, 409, 414, 418, 419.
Bucureşti, 142, 143, 144, 158, 166, 200, 236, 241, 253.
Buda, 391, 392, 413, 249.
Buda (paşa din), 152.
Budai (Alexandru), 188.
Budai (Aron), 393, 395, 399, 400, 403, 413.
Budai de Pischinţ (Iosif), 188, 201.
Buia (cetatea), 125.
Bulgari, 76, 183.
Bunea (Augustin), 11, 167, 176, 189, 191, 192, 232.
Bunitay (Vincze), 100.
Burdanfalvi (Avram), 176.
Buteni (comuna), 305.
Buzău, 114.
Buzescu (Radu), 136.

C

Cacova, 264.
Caesar, 41.
Caian (Dimitrie), 400.
Calbor, 310.
Căldăruşanii (m-rea), 147.
Calimah (Ioan Vodă), 282, 283.
Calotă Banul, 140.
Călugăreni, 31, 131, 132, 134,.
Câmpeni, 288, 294, 297.
Câmpulung (m-rea) 147.
Cancelaria aulică din Viena, 261, 274.
Cantemir (Antioh), 213, 214, 216, 217.
Cantemir (Constantin), 212, 214, 228.
Cantemir (Dimitrie), 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229.
Can Temir, 221.
Cantemireşti, 211, 221.
Cantacuzino (familia), 117.
Cantacuzino (Constantin Stolnicul), 221, 253.
Cantacuzino (Şerban) 196, 200, 204, 205, 208, 212, 215.
Cantacuzino (Ştefan), 250.
Căpâlna, 104.
Caput Bovis, 227.
Caransebeş, 142, 166, 167, 172, 308.
Caraşul 158.
Careii Mari, 329.
Carloviţ, 319, 364, 409, 411, 420, 427, 429.
Carloviţ (mitropolia sârbească), 254, 264.
Carloviţ (pacea), 234, 254, 255.
Carol Quintul, 26, 68, 71, 91.
Carol VI, 351.
Carpaţii, 15, 55, 77, 78, 136.
Carpaţilor (sudul), 58.
Cărpiniş, 286, 300.
Casandra (fiica lui Şerban), 215, 216, 228.
Casimir (regele polon Ioan), 168, 169.
Caşovia, 64, 101.
Castaldo (generalul), 101.
Catargiu (Nicolae), 149.
Catolicii din Ardeal, 260.
Cazaci, 148, 160, 161, 163, 168, 172
Cermei, 305.
Cernăuţi, 418.
Cetatea-Albă, 81.
Cetatea de baltă, 292.
Cetatea de peatră, 249.
Chichinda-Mare, 419
Chilia, 81.

www.dacoromanica.ro

Chioar, 174, 190.
Chirechiu, 305.
Chirilovici (Sofronie), 391, 392, 413, 416.
Chiupruliul (Mohamed, marele vizir), 171.
Ciceului (cetatea), 80, 84.
Cintei, 305.
Cipariu (Timoteiu), 11, 140, 158, 177, 191, 195, 203, 208.
Ciontea (Constantin), 309, 310.
Cioran (Emilian), 375, 376.
Ciorogariu (Roman), 403.
Cisnădie, 389, 396.
Ciucea, 286.
Ciurila (jud. Turda Arieș), 182.
Clerul romînesc din Ardeal, 252.
Clio, 5.
Cloșca (Ioan, Oargă), 281, 286, 289, 295, 297, 299, 300, 301, 302, 370.
Cluj (județul), 270, 294.
Cluj, 71, 123, 204, 205, 279, 337, 338, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 361, 384, 397, 398, 424, 430.
Cluj (dieta din), 25.
Codlea, 254.
Cojocna (județul), 297.
Concha Gyözö, 371.
Constantin Postelnicul, 120.
Constantinescu (G.), 217.
Constantinopol, 21, 53, 76, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 157, 160, 163, 205, 213, 214, 215, 217, 220, 221, 261, 282.
Constituția Transilvaniei, 256.
Corvinul (Matia), 25, 55, 56, 63, 64, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 90, 97, 98, 177.
Cosma (Popa din Deal), 263, 267.
Costin (Miron), 10, 148, 151, 154, 155, 161, 164, 213.
Costin (Nicolae), 226.
Coulanges (Fustel de), 121.
Covăsînț, 305.
Cozia, 118, 119, 120, 121,
Cracovia, 99.
Crasna, 99, 103.
Crișan Gheorghe (revoluționarul), 281, 289, 293, 294, 296, 298, 299, 302, 370,
Crișan (Ioan), 336.
Crișan (Petru), 310.
Criscior, 293.
Crișanu, (Ion), 11.
Crișeni, 31.
Criștior, 297.
Cristofor dela Geoagiu, 112.
Croat, 323.
Cromwell (Oliver), 70,
Crucean (Ioan), 309.
Cruședol, 254.
Csàki (Gheorghe), 104.
Csàki (Ladislau), 205.
Cseff (Mihail), 390.
Cserei (Mihail), 193.
Csulai (superintententul), 169.
Cuier (comuna), 305.
Cumanul (Ladislau), 58.
Curechiu (biserica din), 293.
Curtacheriu, 305.
Curtea împărătească din Viena, 236, 240, 245, 247, 251, 252, 254, 257, 263, 265, 266, 285, 288.
Cuvin, 305.

D

Daci, 18, 25, 226.
Dacia, 14, 18, 19, 28, 49, 226, 227, 377, 378, 379.
Dacia Aureliană, 14.
Dacia superioară, 4.
Dacia Traiană, 13, 226.
Daco-Romanii, 14.
Daco-Români, 18.
Danciu Vornicul, 139.
Daniil (protopop dela Uilac), 271, 272.
Daniil (episcopul), 176, 191.
Dărăbant (Ignatie), 321, 352.
Dascălul (Simion), 226.
Daskal (Dumitru), 310.
Dația Mediterană, 382, 383, 384.
Dații, 384, 385.
David (Francisc), 106.
David (prorocul), 387.
Dealul (mânăstirea), 131, 136.
Debrețin, 313.
Decret de toleranță, 246.
Dejul, 174.

www.dacoromanica.ro

Densuşianu (N.), 87, 370.
Deţebal (sau Duciupal), 382, 383, 384.
Deva, 180, 294, 295, 296, 384.
Dezna (comuna), 305.
Dieci (comuna), 305.
Diicul (spătarul), 161, 162.
Diicu din Buicești, 140.
Diocleţian, 263.
Dionisie dela Atos (mitropolit), 199.
Diploma Leopoldinum, 234, 247, 255.
Dlugosz (I.), 78, 81, 87.
Dnipru, 19.
Dobra (Petru), 257, 260, 262, 264, 274, 275, 277, 278.
Dobrescu (N.) ,176, 183, 196, 204.
Dolcimengo (maiorul), 296.
Domeţian (împăratul), 382, 383.
Dosofteiu (episcop din Maramureş), 252.
Drăculeşti, 90.
Drăgăneştii dela Roşe (M-rea), 147.
Drágfi (voevodul) 64.
Dragomir (Silviu), 123, 183, 184. 231, 232, 233, 234, 238, 239, 244, 252, 259, 267, 341, 353, 355.
Dragomirna (mânăstirea), 418.
Drag Meşter, 21.
Dragomir vel Vornic, 140.
Dragoslavele, 250.
Dragoş Vodă, 227.
Drauţ, 305.
Duca (Constantin), 214, 217.
Duca Vodă, 200.
Dud (comuna), 305.
Dudeşti, 143.
Dumitru (protopop din Alba Iulia), 249.
Dunărea, 14, 81, 143, 144, 152, 383.
Dunărea de jos, 19.
Dunărea de mijloc, 19.
Dunării (nordul), 18.
Dunării (sudul), 14.
Duşan (Ştefan), 61.

E

Eder (I. C.), 359.
Eftimie, 89, 110, 111, 112, 113, 114.
Egee (marea), 19.
Egger (consilier de stat), 326.
Eghipt, 221, 375.
Elena (Doamna), 158, 162, 163.
Eminescu, 21.
Endeş (Peter), 271.
Eneas, 226.
Engeter (Luca), 124.
Englezi, 334.
Enyedi (Ştefan Francisc), 288, 410, 426.
Episcopia Râmnicului 255.
Episcopii romano-catolici, 242.
Episcopul ortodox din Silvaş, 262.
Episcopul rutean din Mişcolţ, 260.
Erdélyi (Alajos), 166, 170, 172, 178.
Eszterhazi (Cancelarul), 296, 327, 329, 357.
Europa, 73, 85, 333, 392.
Eustat Dumitru (Dimitrie Eustatievici), 309.
Eustatie Vistiernicul, 120.
Eustatievici (Dimitrie), 254, 303, 308, 309, 310.

F

Fanchy (Ioan), 112.
Făgăraş, 125, 142, 152, 262, 321, 338, 427.
Făgăraş, (uniţii din), 260.
Făgăraş (biserica), 252.
Făgăraşului (munţii), 200.
Făgăraşului (Ţara), 143, 174, 175, 178, 187, 191.
Făgăraş (cetatea), 190.
Făgăraş (comitat), 309,
Făgărăşenii, 243, 250, 251, 252, 262. 429.
Fălciu, 229.
Ferihaza, 309.
Feleac, 205.
Feleac (biserica din), 203.
Felminiş, 305.
Ferdinand I (desrobitorul), 136.
Ferdinand III (împăratul), 148, 152, 157, 159.
Feregetul (crângul), 286.
Filip cel Frumos, 60.
Filitti (Ioan C.), 117.

www.dacoromanica.ro

Finta, 162, 163.
Fitter (paterul Adam), 252.
Florenţa, 347.
Florica (Domniţa), 119, 120, 121, 124.
Focşani, 152, 161, 162.
Fogaraşi (Ştefan), 166.
Földváry (Ioan), 319.
Forgach (Francisc), 93, 101.
Fra Gentile (Gentilis), 60.
Fraknoi (Vilmos), 314.
Francisc I, 314, 403, 404.
Francisc II, 362, 363, 364, 415, 422, 429.
Francisc I (regele Franţei), 68.
Francezi, 419.
Franţa, 12, 70, 156, 333, 334.
Franz, 415.
Frăsinetul, 121.
Frătiţa (căpitan de Fălciu), 169.
Fulea (Moise), 310.

G

Gaia (capela din), 430.
Gaia (consilier), 272.
Galeş, 264.
Galiţieni, 87.
Gamaliel, 106.
Gavriil (Călugăraşul) 119.
Gavrilaş Vodă, 120.
Gazeta Transilvaniei. 375, 394, 427.
Gebhardi (Albrecht, Ludwig), 379.
Geleji (Katona István), 22, 167.
Gentilis (cardinalul), 60, 61,
Geoagiu, 308.
Georgievici (Ioan), 390, 391.
Gepidia, 49.
Gepizi, 25.
Germani, 25, 159.
Germania, 91, 221.
Gertruda (regina), 57.
Geţi, 25, 379.
Ghedeon (ierodiaconul), 184.
Ghenadie II (Gheorghe Bradi), 189.
Ghenadie III (mitropolitul) 175, 181, 183, 184, 187, 188, 189, 190.
Gheorghe Ştefan, 161, 162, 163.
Gheorghe (protopop dela Marosvásárheiu) 271.
Gherasim al Alexandriei (patriarhul), 214.
Gherla, 174.
Ghica (Gheorghe Domnul Ţării-Româneşti), 265.
Ghica (Grigore Vodă), 199.
Ghica (Principele Moldovei), 174.
Ghica (Scarlat), 283.
Ghidiu (Andrei), 424.
Ghimeş, 77.
Ghiomal, 309.
Gilău, 189.
Giula-Vărşand, 305.
G urgiu 132.
Glokelsburg (general), 247.
Goga (Octavian), 74.
Goethe, 329.
Goos (Roderich), 102, 103.
Goţii, 25.
Grafius (Iohann), 179.
Greci, 140, 145, 249.
Grecianu (St.), 139.
Grid (Eustatie), 309.
Gromo (Giovannandrea), 99, 104,
Gurba, 305.
Guvernul ardelean, 274, 293, 296.
Győr, 242.
Gyula, 52, 53, 54.

H

Hăbăşescul (Serdarul Grigore), 169.
Habsburgii, 21, 69, 70, 71, 139, 232, 233, 234, 287, 314, 329, 332.
Habsburgul (Ferdinand), 66, 67, 68, 69, 91, 92, 96, 97, 98, 101, 102.
Hagymási (Cristofor), 102.
Haines (Gheorghe), 310, 413, 427, 428.
Halle (oraşul), 419.
Haller (Petru), 100.
Haller (guvernatorul Ioan), 259, 263, 264.
Hălmagiu, 266, 267, 296.
Han (Ignatie), 249.
Hanibal, 40.
Harnack (Adolf), 46.

www.dacoromanica.ro

Harri .310.
Hăşdate, 336.
Haţeg, 308, 351, 410.
Hegel, 36.
Heltai (Gaspar), 105.
Henric VIII (regele Angliei), 69.
Hercule, 27.
Herder, 12.
Herman (G.), 377.
Herrmann, 323, 350.
Hermannstadt, 392.
Heydendorf (notarul), 287, 315.
Hevenessy (Gavriil), 235, 248, 249.
Hintz (Iohann), 391, 394.
Hmelniţki (Bogdan), 160.
Hmelniţki (Timuş), 160, 162.
Hochmeister (Martin), 378.
Hodoş (Dr. Iosif), 215, 225.
Hodoş-Bodrog (mănăstire), 266.
Hohenwarth (Carol), 403, 404.
Hollaki (fişpan, prefect), 266.
Holder (Alfred), 49.
Hóman Bálint, 65)
Hondol, 318, 320, 393, 404, 403.
Horia, 281, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 319, 324, 326, 336, 370, 410, 416, 425,
Hotin, 161.
Huedin, 296, 297.
Hunedoara, 408, 409, 421, 425.
Hunedoara (judeţul), 243, 294.
Huni 25, 99.
Hunyadi (Iancu), 62, 63, 67, 76, 90.
Huniadeşti, 97.
Hurmuzaki (colecţia), 109.
Huszár (Varvara), 90.
Huszar (baronul), 272.
Huszt, 103, 104.
Huszti, 371.
Huţovici (Nicolae), 408, 409, 412, 413, 421, 523, 424, 428,

I

Iacob (mitropolitul Moldovei), 283.
Iacob I (Stuart), 70.
Jageloni, 55.
Iagelonul (Vladislav), 64.
Iancsó Benedek, 370, 371.
Iancu (Avram), 301.
Iankovich (Antonie, contele), 299.
Iani Vistierul, 117.
Ianoş (Pater), 241.
Iánossy (iezuitul), 250.
Iaşi, 155, 216, 224.
Ibrahim (sultanul), 150.
Idicelul, 423.
Jedicule, 150.
Jeroteu, 53.
Jetkei, 401.
Iezuiţii, 237, 238, 239, 244, 248 250, 257.
Ihering, 51.
Jina (jud. Sibiu), 262, 284.
Jirecek, 391.
Jiul, 143.
Ileana, 90
Ilina (soţia lui Horia), 286, 298.
Ilinca, 120.
Iliri, 18, 346.
Inăul (cetatea), 172.
Institutul de Istorie Naţională, 10, 35, 131, 212.
Ioan din Aciliu, 263.
Ioan din Hunedoara, 77.
Ioan (din Galeş), 274.
Ioan (fiul lui Horia), 286.
Ioan din Sadu, 274.
Ioan Prislopeanul (mitropolit), 124, 126.
Ioan din Peşteana (episcopul), 112.
Ioan din Vinţ (popa), 195, 196.
Ioan Vlădica din Bălgrad (Alba-Iulia), 123, 124, 126.
Ioanovici (Vichentie mitropolit), 254.
Ioanovici (Nestor), 408, 424, 426, 428, 429.
Ioanovici (Ioan), 408, 411.
Ioanovici (Petru Vidac), 411, 424.
Ioasaf (arhiereu grec), 195, 196, 204, 205.
Iobagii ardeleni, 285.
Ioan din Veneţia, 250.
Ionaşcu (protopopul din Veneţia Făgăraşului), 249, 251.
Iorest (Mitropolitul Ilie), 175, 185.

www.dacoromanica.ro

Iorga (N.), 38, 51, 57, 83, 84, 86, 109, 117, 140, 165, 166, 168, 169, 172, 176, 181, 182, 183, 189, 195, 199, 203, 208, 213, 242, 316, 324, 330, 349, 360, 368, 372.
Iosaş (comuna), 305.
Iosefstadt (suburbiul Sibiului), 309.
Iosif II (împăratul), 23, 70, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 296, 299, 303, 305, 306, 308, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329. 330, 331, 332, 333, 336, 342, 343, 350, 370, 392, 409, 410.
Iosif (Ştefan O.), 85.
Iovius Paulus, 97.
Ipec, 112, 114.
Ipolyi (Arnold), 90, 92.
Isocrat, 40.
Istoriografia ardeleană, 231.
Istria şi Craina (Markgraf de), 57.
Istvánfi (Nicolae) 93.
Italia, 92, 289, 290.
Italieni 333,
Iuda, 30.
Ivana (consilierul), 254.
Ioanovici (Nicolae). 427.
Izabela (regina), 69, 100, 101, 105.
Izdenczy (consilier de stat), 32.

K

Kalocsa (arhiepiscopul de), 57.
Kant (Immanuel), 36.
Kapronczai (Gheorghe), 154.
Karácsonyi, 100.
Karácsony (Dr. Imre), 329.
Kászonyi, 190.
Kaunitz (principe), 346, 360, 361.
Kean, 54.
Kecskemét, 328.
Kemény, 104.
Kemény (Ioan), 152, 153, 155, 156, 159, 160, 161, 170, 178, 183, 187, 189, 190, 193.
Kemény (Iosif), 99.
Kendi (Francisc şi Anton), 101.
Kengelatz (Pavel 408, 419, 420.
Kereszturi (Demeter), 179, 188, 189.
Kiew (Academia teologică), 254.
Kitonich, 371.
Klein (Samuil), 189, 341, 359.
Kloest (Iacobi), 329.
Kogălniceanu (C.) 120.
Kollányi, 100.
Kolozsvár, 384.
Kollonits (mitropolitul din Esztergom), 242.
Korniş (Sigismund), 152, 154, 248, 249.
Krauss (Georg), 168, 173, 176, 182, 184.
Kray (vicecontele), 297.
Kromer (Martin), 79, 87.
Kruşiţa, 424.
Kufstein, 264.
Kurt Celebi, 144.

L

Lackfi (dinastia), 56.
Ladislau (cel sfânt), 52.
Ladislau (voevod ardelean), 59, 60, 61
Lamprecht (Karl), 37, 38.
Lăpedatu (A.), 9.
Lăpuşneanu (Alexandru), 111.
Lasky (Ieronim), 69.
Laslău, (craiul unguresc), 227.
Lasson (G.), 36.
Lăţescu (Boldur), 225.
Latini, 18.
Laurenţiu (voevodul), 57, 58.
Laurian (Treboniu), 359.
Lazăr, 111. 114.
Lebrecht (Michael), 378, 379, 382
Leon Vodă, 141, 142, 149.
Leopold I (împăratul), 190, 246, 247, 254, 351.
Leopold II, 325, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 340, 341, 342, 343, 344 347 349, 352, 353, 356, 357 ,362, 365.
Lessing, 8.
Leszczynski (Rafael) 216.
Leszczynski (Stanislas), 216.
Likirie (Ioan), 309.

www.dacoromanica.ro

Linz, 158.
Litovoi, 58.
Longobarzi, 25.
Lõpprich (sau Lebrecht Michael 378.),
Lorántffi (Susana), 187.
Lorenz (Ottokar), 44.
Luca (fiul lui Horia), 286.
Lucaci (primarul Sibiului), 123, 125, 127, 128, 129.
Lucadello (Bartolomeu), 141.
Ludoşul mare, 310.
Ludovic Angevinul, 56.
Lodovic II, 68, 91.
Lugoj, 123, 126, 166, 167, 172, 308.
Luguzeu, 305.
Luksics, 100.
Lupaş (I.), 355, 365, 377.
Lupşa (comuna), 296, 310.
Lupu (Vasile), 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 185.
Luterani, 93.

M

Macarie (cronicarul), 89.
Macarie patriarh sârb), 112, 113.
Macedon (Alexandru), 40, 216.
Macedoneanul (Filip), 40.
Macedonenii, 41.
Măcenic (Popa din Sibiel), 263, 274.
Măcşinenii (m-rea), 147.
Măderat, 305.
Maerii (Sibiului), 309.
Maghiari, 53, 327, 329, 330, 332, 333, 335, 341.
Maior (Gheorghe), 105, 106.
Maior (Petru), 11, 189, 269, 270, 274, 321, 341, 376, 393, 394, 400, 401, 402, 428, 429.
Mălăescu (Vlad), 254.
Malaspina de Sansevero, 134.
Manasse, 89.
Mânăstirea dintr'un lemn, 147.
Mănăştur, 342.
Mancini, 13.
Mănierău, 305.
Maniu (preotul), 263.
Maramureşul, 14, 76, 103, 177, 181, 183.
Marczali (Henrik), 329, 330, 332.
Mardarie (monahul), 184.
Mărgău (comuna), 297.
Maria (regina), 91, 192.
Maria (fiica lui Lupu), 160.
Maria (Doamna lui Ştefan), 83.
Maria Cristina, 332, 335.
Maria de Maxa (David), 262.
Marica Doamna (văduva lui Brâncoveanu), 251.
Marienescu (Athanasie), 11, 20.
Marina, bunica lui Nicolae Olahul, 90.
Maroş-Vaşarhei, 272.
Martinovici (abate), 371.
Martinuzzi (Gheorghe), 100, 101, 105.
Massari (Leonard de), 86.
Matei din Brâncoveni (Aga), 140.
Matia Corvinul vezi: Corvinul (Matia).
Matkó (Ştefan), 196.
Mavrocordat (Constantin), 284, 285.
Mavrocordat (Niculae), 250.
Maximilian (împăratul), 102, 103, 168, 263.
Măzăreanu (Vartolomeiu), 85, 235.
Mediaş, 25, 171, 309, 315, 323.
Mehadia, 142.
Mehemet paşa, 149.
Méhesi (Iosif), 341, 342, 360.
Méhesi (Ladislau), 342.
Méhesi (Petru), 342.
Méhesi (Teodor), 342.
Meletievici (Episcopul din Cruşedol Nicanor), 254.
Meran-Andechs (Berchtold de), 57.
Mercurea, 310.
Merdan (Nicolae), 310.
Merişani (moşie), 240.
Mesici (mânăstirea din Banat), 408, 423.
Mesteacăn (biserica din), 293.
Mesterházi (locotenentul), 296.
Meyer (Eduard), 38.
Micălaca, 305.
Michelet (Jules), 46.
Micu (Samuil) 11.
Micu-Klein (Inochentie), 22, 250, 255, 256, 257, 351.

www.dacoromanica.ro

Mihai (protopopul din Calata), 239.
Mihai Viteazul, 31, 32, 86, 104, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 147, 147, 149, 160, 220.
Mihăleni (comuna), 297, 300.
Mihalovici (Ioan), 408, 409.
Mihnea (Radu), 149, 174.
Mije din Bungard (Mihai), 191.
Milano, 352.
Milea (Daniil), 258.
Milutin (Ştefan), 61.
Minea (I.), 216.
Miniş, 305.
Minos, 371.
Mirabeau, 40.
Mircea cel Bătrân, 76, 77, 120.
Mirislău, 123, 125, 135.
Misail (călugărul), 226.
Mişca (comuna), 305.
Mitropolia Ardeleană, 240.
Mitropolia Ungrovlahiei, 241.
Moesia, 379, 384.
Moga Ioan), 424.
Moga (Moise), 321.
Moga (Vasile), 310, 408, 424, 425, 428, 429, 430.
Moghilă (Ioan), 153.
Mohács, 68, 91.
Mohamed (sultan, minor), 150.
Mohamed II, 76, 81, 82.
Moldau (principatul), 379.
Moldavia, 402, 403.
Moldovei (mitropolia), 131,
Moldova-mare, 19.
Moldova, 31, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 97, 109, 110, 111, 113, 114, 119, 133, 139, 140, 142, 143, 148, 149, 151, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 166, 169, 174, 211, 213, 214, 217, 222, 223, 226, 227, 229, 252, 258, 259, 281, 282, 318, 384.
Moldovan (Ioan). 310.
Moldovan (Vasile), 310.
Moldovănuţ, 11.
Moldoveni, 32, 81, 87, 97, 98, 113, 155 156, 161, 163, 168, 169, 223, 282.
Molnar (Ioan) vezi: Piuariu-Molnar (Ioan).
Moloch (Timoteiu), 408, 421.
Moravia, 288.
Moscova, 222, 225.
Moscovitul Gheorghe), 185, 186.
Movilă (Moise), 148.
Movileştii, 31.
Mucundorf, 310.
Mühlberg, 92.
„Müllersheim (von)" vezi: Piuariu-Molnar (Ioan).
Münkács, 329, 401.
Munteanu (Mihail), 309.
Munteni, 32, 83, 87, 97, 98, 152, 155, 161, 168, 169.
Muntenia, 90, 97, 117, 139, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 169, 217, 252, 258, 282, 403.
Muntenia (episcopie), 267.
Murad IV, 144, 148, 150.
Murăşeni, 31.
Murăş-Oşorheiu, 423.
Murăşul, 270, 272, 300, 400.
Muriano (Matei), 86.
Musca (comuna), 290, 305.

N

Nădab (comuna), 305.
Nadăş, 305.
Nagyajtai Kovács István, 64.
Nagyszegi (Gavriil), 244, 245, 246, 247.
Nănişori, 155.
Napcleon I, 40, 41, 423.
Năsăud, 400.
Năsturel (Udrişte), 158, 160.
Neamţul (mânăstirea), 224.
Nectarie, 125, 128.
Neculce, 281.
Negruzzf (C.), 225.
Nemţi, 91, 190, 333.
Nenadovici (Pavel, mitropolit sârbesc), 265, 266, 267.
Neoplanta, 408, 409, 411.
Niesowsky (Stanislau), 101, 102.
Nichitici (Ghedeon), 292, 297, 308, 319, 392, 393, 413, 416.

www.dacoromanica.ro

Nikea (soborul) 30.
Nicoară (Moise), 428.
Nicodim (călugăr), 263, 265.
Nicola (Vasile) vezi: Horia.
Nicolae Vodă Pătraşcu, 125, 127.
Nicolae Voevod, 120, 121.
Nicolae dela Miralichia (Sf.), 143.
Nicolachi, 149.
Nicolaescu (St.), 120.
Nicopole, 133, 220.
Nicula (Gheorghe), 298.
Niculae din Balomir (protopopul), 257.
Nietzsche, 40, 44, 45.
Nistrul, 14, 16.
Nobilii, 58, 63, 71, 172, 233.
Novacovici (Dionisie), 272, 389, 390.
Nyitra, 242,.

O

Oancea (Ioan din Făgăraş), 263.
Odivoianul (căpitanul), 169.
Odobescu (A.), 140.
Oituz (pasul), 77.
Ojogeni, 155.
Oláh Miklós, 92.
Olahul (Nicolae), 98, 90, 91, 94, 93, 96, 97, 107.
Olanda, 70.
Olasi (Ioan), 123, 126.
Olsavsky (Manuil), 261.
Olt, 58, 176.
Olteni, 31.
Oltenia, 250.
Onciul (D.), 44, 121.
Oppeln (ducatul), 103.
Oprea (Miclăuş), 263, 264, 265, 274, 275.
Oradea Mare, 92, 100, 174, 189, 305, 321, 352, 403.
Orăştie, 90.
Orczy (Laurenţiu), 314.
Orghidan (N.) 87.
Orlăţenii, 263.
Ortmayer (comisarul), 292.
Oşorheiu (Tîrgul Mureş), 275.
Ostermayer (Hieronim), 102.
Otavă, (Nic.),74.
Otlaca 305.
Ottokar (Cronicarul), 61.

P

Păcăţianu (T. V.), 11.
Paget (William lord), 247.
Pahomie (egumenul), 21.
Paicu (Moise), 310.
Pakot (Mihail, subprefectul), 293.
Palamide (Gh.), 136.
Palatici (Gheorghe, banul Lugojului,) 132.
Pállfy (cancelarul), 319, 338.
Panovici (Nicolae), 408, 423, 424, 426.
Pâncota veche, 305.
Papiu-Ilarianu (A.), 98, 121, 225.
Para (Ioan), 393, 400, 401, 402, 403, 404.
Părăul Alb, 82.
Pârvan (V.) 39, 42, 50, 82.
Pascu (Cristofor), 205.
Passarovitz (pacea), 254.
Pataki (episcopul Ioan), 248, 249, 250, 251, 252, 253, 262.
Pătraşcu cel Bun, 117, 136.
Pătraşcu (Nicolae), 119, 120.
Pavel (episcopul), 23.
Pavel din Turdaş (episcopul) 110, 112, 124.
Pavel (protopop din Haţeg), 249.
Pauler (Gyula), 53.
Păuliş, 305.
Peri (mânăstirea din), 21.
Pericle, 213.
Pessiacov (A.), 141.
Pesta, 408, 409, 420.
Petersburg, 219, 225, 254.
Peterlaca, 275.
Petauer (căpitanul), 284.
Petraşcu (Gheorghe), 413.
Petrograd, 419.
Petrovici (Avram), 408, 409, 411.
Petrovici (Petru), 419.
Petru (popa), 191,
Petru (episcopul), 23, 59.
Petru cel Mare, 218, 219, 221, 228.
Pfeifer (locotenentul), 294.

www.dacoromanica.ro

Phoenix (pasărea), 75.
Pilul mare, 305.
Pindului (ţinutul), 14.
Piteşti, 202,
Piuariu-Molnar (Ioan), 267, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 292, 309, 320, 341.
Piuariu (Dobra), 279.
Piuariu (familia), 278.
Piuariu (Patrasia), 274, 275, 277, 278, 279.
Pletăreştii (m-rea), 147.
Plumbuita (m-rea), 143.
Poarta otomană, 117, 140, 142, 144, 147, 148, 149, 152, 154, 156, 157, 158, 160, 163, 164, 170, 174, 218, 318, 329.
Podiebrad (Gheorghe), 83.
Podmaniczky (Iosif, baron), 305.
Podul Iloaii, 163.
Poiană (comuna), 263.
Podul Inalt, 75, 78, 83.
Pogăceaua, 270, 271, 275.
Pojon, 418, 427.
Pokoly (Iózsef), 187.
Polac (polon), 323.
Poloni, 87, 148, 152, 156, 159, 160 167.
Polonia, 70, 78, 80, 101, 150, 156, 161, 165, 168, 169, 184,
Pongrácz Gheorghe, 262.
Popa (Ioan), 310.
Popea (Nicolae), 11.
Poplaca, 309.
Pop (Mihail, subprefectul), 299.
Pop (Nicolaie, protopop din Balomir), 265.
Pop, Vasile (epitrop), 251.
Popovici (Ioan), 318, 320, 391, 392, 393, 395, 397, 399, 400, 403, 404, 408, 412, 413, 414, 420, 421.
Popovici (Crăciun), 310.
Popovici (Bucur), 310.
Popovici (Teodor), 309.
Popovici (Teofan), 309.
Popovici (Ilie), 421.
Popovici (G.), 11.
Popovici (Sava), 375, 376, 377, 378, 379, 387.
Popovici (Daniil), 309.
Popovici (Isaia), 309.
Popovici (Ştefan), 309.
Popovici Barcianu (Daniil Dr.), 376.
Popovici-Bârsan (Barcianu), 376.
Pór Antal, 61.
Porfirogenitul (Constantin), 53.
Porţile de fier, 142.
Possevino (Antonio), 21, 25.
Preda Postelnicul, 120, 124.
Preiss (baronul), 292, 295, 296.
Preoţii din Ardeal, 234, 261.
Principat (Ardealul), 337, 338, 339, 343, 349, 363, 399.
Principatul (Transilvania), 402.
Principatele-Române, 15, 29, 70, 132, 157, 169, 283, 284, 285, 391.
Principii protestanţi ai Ardealului, 234.
Prislop (mânăstirea), 185.
Prodanovici (Vincenţiu), 266.
Prusia, 40, 329, 334, 335.
Pruşi, 351.
Prut, 212.
Puşcariu (Ion), 11.
Puşcariu (Dr. Il.), 391.
Putivlia (orăşel în S-V Rusiei), 184.
Putivlensis Moscovita (Georgius), 184, 185, 186.
Putna (m-rea), 73, 74, 84, 85, 418.
Putnic (Moise), 319.

R

Rabutin (general), 244, 247.
Racoviţă (Constantin Vodă), 283.
Racoviţă (Mihail), 217.
Rădăuţi, 418.
Radivoevici (Sinesie), 408, 423, 424.
Radna, 305.
Radonici (Dr. I.), 165, 181.
Radu Negru, 227.
Radu Şerban, 120.
Radu Voevod, 121.
Radu Fărcaş (vistierul) 29.
Radu (fiul lui Alexandru Iliaş), 142, 143, 144, 148, 149.
Radziwil (Ivan), 160.
Rákoczy I (Gheorghe), 22, 141, 142,

www.dacoromanica.ro

144, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 165, 166, 167, 169, 175, 176, 185, 187, 188.
Rákoczy II (Gheorghe), 70, 159, 160, 163, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 189.
Rákoczy (Sigismund), 70, 159.
Rákoczy II (Francisc), 248.
Râm (Roma), 382.
Râmeţi, 296.
Râmnic, 114.
Râmnic (episcopia), 253.
Râmului (temniţele), 227.
Râmleni, 383, 384, 385.
Ranke (Leopold), 37, 38.
Răşinari, 123, 375, 376, 378, 379, 387, 416.
Răşinăreni, 259, 387.
Ratibor ducatul), 103.
Raţiu (Ştefan), 248, 262.
Raţiu (Nicolae, preotul), 301.
Războeni, 75, 81, 82.
Régai, 250.
Rhédey (Francisc), 170, 171.
Reichenbach, 335.
Reischach (consilier de stat), 326 361.
Remig (Franyó), 329.
Réthy (Ladislau), 124.
Reuseni, 76, 78.
Ribiczei (nobil), 291.
Rincon (Antoniu), 69.
Ritter (Alfred von Arneth), 315.
Robert (Carol), 60, 61, 65.
Robespierre, 40.
Rhodos (insula), 157.
Roş (Toma), 220.
Roland (voevod ardelean), 59.
Roma, 40, 69, 76, 78, 117, 384.
Roma (biserica), 236, 237, 238.
Roma (scaunul din), 249, 257.
Romani, 18, 28, 226.
Romanaţi, 121.
Românii, 16, 22, 25, 26, 27, 31, 32, 50, 59, 61, 63, 75, 77, 87, 90, 111, 134, 136, 142, 156, 165, 179, 182, 183, 225, 236, 245 246, 254, 255, 260, 267, 271, 285, 291, 293, 308, 313, 314, 317, 318, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 331, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 379, 380, 389, 39 3,395, 400, 401, 403, 404, 405, 408, 415.
Românii ardeleni, 13, 21, 23, 31, 112, 113, 114, 167, 231, 232, 233, 235, 243, 247, 253, 254, 258, 261, 262, 267, 269, 273, 284, 289, 295, 303.
Românii bănăţeni, 166.
Români din Transilvania, 121.
Românii din sudul Carpaţilor, 286.
Românii din părţile bănăţene şi ara dane, 303.
Românii din Ardeal vezi Românii ardeleni.
Românii din domeniul Zlatnei, 274.
Români (uniţi), 243.
Românii din Transilvania vezi: Românii ardeleni.
Românii din Ţara-Bârsei, 253.
Românii din Principate, 31, 254.
Românii ortodoxi din Făgăraş. 251.
Românii ortodoxi, 245, 246, 247, 306.
Românii din Hălmagiu. 265, 266.
Românii din Munţii apuseni, 287.
Românii Braşoveni, 253.
România, 75, 79, 85, 133, 307, 311.
România întregită, 25, 33.
Rosenfeld (colecţia), 232.
Roşia (comuna), 294, 400.
Roşca (Mihail), 310.
Roterdamus (Erasmus), 97.
Roth (Benedict), 63.
Roth (Stefan Ludwig), 25.
Rousseau (J. J.), 40.
Rucăr, 162, 250.
Rudolf (împăratul), 120, 135.
Rumani (Romani) 379, 385, 387

www.dacoromanica.ro

Rusia, 163, 182, 183, 218, 219, 257, 265, 318, 329.
Rusnamegi, 149.
Ruşi, 163, 218.
Ruşinariu, 126
Ruxandra (Domniţa), 159, 160.

S

Szabó Dezsö, 68.
Săcămaş (comuna), 292.
Săcel, 310.
Sadova (M-rea), 143, 147.
Sadu, 270, 278, 309, 320, 341.
Şaguna (Andrei), 11, 307, 310, 414, 422, 430.
Şaguna Andrei (şcoala normală), 307, 310.
Szalánczy (Elisabeta), 80.
Szalánczi (Ioannes), 101.
Sălişte, 263, 264, 308, 321, 375.
Sălişteni, 23, 263, 264, 270.
Sâmbăta-de-Sus (biserica), 251.
Sămlac, 305.
Samoş (râul), 384.
Szamosközi (Stefan), 118.
Sân-Georgiu (mânăstirea), 408, 409.
Sângiorgiu, 111, 114.
Sânpietru (sat), 270.
Sârb, 323, 335, 341, 360, 363.
Sârbi, 76, 142, 183, 395, 408.
Sârbu (I.) 11, 140, 153, 157.
Sârbu (Ignatie) preot din Nicopol, 142.
Şard, 309.
Sardis, 408, 421.
Sarmaţi, 25.
Şarolta, 52.
Sárosi (protonotarul), 243, 246, 247.
Sárpataki (Márton), 176, 182.
Saşii din Orăştie 294.
Saşi, 25, 51, 57, 59, 63, 65, 66, 71, 77, 84, 90, 93, 104, 125, 172, 233, 254, 322, 323, 324, 326, 328, 330, 336, 342, 348, 349, 350, 357, 358.
Szatmári (mitropolitul), 91.
Satulung, 309.
Sava (Mihail), 158.
Saxonia, 419.
Saxonii, 58.
Schaser (Iohann Georg), 94.
Schela Ciobanului, 143.
Scheii Braşovului (biserica), 184.
Schiller, 329.
Schiopul (I.), 379.
Schischatovatz, 392.
Schmid (Rudolf), 147, 148, 156.
Schultz (vicecolonelul), 296.
Sciţi, 18.
Schwicker (Dr. I. H.), 391.
Scorăcet (pădurea), 297.
Sebastian (Ştefan), 389, 390.
Sebeşul săsesc, 124, 125, 129, 196, 408, 424, 429.
Secui, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 67, 71, 99, 104, 125, 172, 233, 322, 328, 330, 342, 358.
Secuilor, (ţara), 77, 78.
Seeberg (consilier) 266.
Seghedin, 328.
Székely (Moise), 151, 160.
Szekfü (Gyula), 59, 68.
Selcud, 310.
Seleuşul Mare, 190.
Şelimbăr, 31, 118, 131, 133, 134, 180.
Szentgyörgyi (Ioan), 63.
Şerban (Radu), 139.
Serédy, 153.
Şepreuş, 305.
Sf. Andrei (ordinul) 221.
Sf. Nicolae (biserica), 97, 309, 389.
Sf. Nicolae (icoana), 134, 144.
Sfântul Peterburg, 375.
Sf. Petru (biserica), 76.
Sf. Ştefan, 60, 334.
St. Stefan (biserica din Viena), 120.
Sibiel. 264.
Sibieni, 125, 179.
Sibiu (ţinutul), 270, 294.
Sibiu, 64, 71, 90, 93, 94, 100, 123, 124, 125, 127, 129, 162, 178, 179, 180, 182, 184, 187, 188, 189, 196, 201, 202, 206, 207, 208, 244, 246, 247, 257, 258, 262, 263, 303, 308, 309, 310, 311, 313, 319, 320, 322, 323, 326, 330, 337, 341, 348, 353, 355, 368,

www.dacoromanica.ro

375, 376, 377, 378, 379, 384, 387, 389, 390. 391, 392, 395, 398, 399, 400, 404, 416, 421, 423,
Şiclău, 305.
Sicula, 305.
Siebenbürgen, 323, 379, 390, 391, 392, 415.
Siebenbürger Zeitung, 392.
Sighişoara (dieta din), 191.
S gismund (Principele Ioan), 69, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 110 111, 112.
Sigismund (regele Poloniei), 69.
Szilágyi (Şándor), 51, 52, 60, 140, 151.
Silezia, 97, 103, 288,
Silişteni (moşia Cantemireştilor), 211.
Simion Stefan (mitropolitul), 169, 175, 185, 188.
Şincai (Gheorghe), 10, 177, 341.
Sinesie (vicarul), 266.
Sinitea, 305.
Szinnyei (Iózsef), 98.
Sirmischer (Kloster), 392.
Sirmiu, 91.
Sixt IV (papa), 78, 82.
Skiau (Antonie), 310.
Slâmnic, 330, 331.
Slavi, 18, 28.
Slovăcime, 63.
Soboteli, 305.
Socrate, 40.
Sodler (căpitan), 291.
Şofronie (călugăr), 267, 273, 274, 416.
Şofronie (din Cioara), 416.
Solnoc, 103.
Solnocul inferior (comitat), 310.
Solomon (înţeleptul), 314.
Szombatfalvi (Stefan), 176.
Sombori (Sándor), 336.
Şoplea, 153.
Sörös (Pongrácz), 329.
Soveja (biserica din), 158.
Spaniol, 323.
Spelnaka, 310.
Spencer (H.), 8.
Spengler (Oswald), 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44.
Spielberg, 329.
Spielmann (baron), 361.
Stambul, 155.
Stan (Dr. Vasile), 311.
Stanca (Doamna), 119, 120, 121.
Stanca din Brâncoveni, 139.
Stănileşti, 218.
Statilius Ioan), 69,
Statul român, 16.
Stavrachi (Grecul), 282.
Ştefan, 58.
Ştefan V, 99.
Ştefan (mitropolitul), 29.
Ştefan cel Mare, 73, 75, 76. 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 159, 220.
Stefan (cel sfânt), 52, 53, 54.
Ştefan din Berivoi (protopopul), 175, 176.
Ştefăniţă, fiul lui V. Lupu, 160.
Şteflea (Dumitru), 258.
Stelea (biserica), 158.
Stinghe (Sterie), 181, 309.
Stoian, tatăl lui Nicolae Olahul, 90
Stoianich (maiorul), 296.
Stoica (David), 310.
Strassburg (Paul), 140.
Stratimirovici (Ştefan), 340, 355, 415 416, 417, 420, 426, 429.
Stridie (Leon), 140.
Strigoniu (Esztergom), 91, 92, 93. 107, 241, 242.
Stroe (vistierul), 29.
Strykowski (Matei), 87.
Studeniţa, 121.
Suceava, 73, 76, 79,
Suedia, 70, 140.
Şuluţ (Avram), 294.
Şura-Mică (satul), 378.
Szegedi, 371.
Szilágyi (Samuil). 313.
Szunyogh (iezuitul), 249, 250.

T

Tacitus, 11.
Tălmaciu, 125.
Thalloczy, 203.
Talpoş (comuna), 305.
Ţamblac (Ioan), 82.
Ţara Românească, 31. 58, 76, 80, 90,

www.dacoromanica.ro

109, 113, 117, 119, 120, 123, 162, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 151, 152, 161, 164, 174, 199, 201, 214, 240, 244, 251, 257, 259, 261, 265, 270, 281, 284, 293, 318.
Ţara Făgăraşului, 61, 308.
Ţara Muntenească, 79, 196, 226, 227.
Ţara Ungurească, 314, 328.
Târgovişte, 114, 115, 133, 155, 158.
Târgovişte (scaunul), 145.
Ţarigrad, 30, 144,
Ţările de jos, 91, 296, 329.
Ţările Române, 87.
Târgul Murăşului, 178.
Târgul-Mureş (comitat), 309.
Târnava, 9, 310.
Târnova, 305.
Tartler (Ioan), 357.
Tătari, 57, 81, 83, 87, 148, 152, 156, 160, 172, 227.
Tătari din Buceag, 160, 161.
Tattarlaki (Stefan), 176.
Tauţ, 305.
Ţebea 297.
Teleajin, 153.
Teleki, 427.
Teleki (Mihail), 196.
Teleki (Iosif), 313, 314, 344, 345, 346, 347, 357, 360, 361, 364.
Tempea (Radu), 254, 310, 400.
Teodosie (mitropolitul), 238, 242, 253.
Teodosie Logofătul, 117, 123, 124, 126.
Teodosie (ieromonahul), 184.
Teodorovici (Ioan), 420.
Teofana, 118, 119, 121.
Teofil (mitropolitul), 235, 236.
Teofilact (arhimandritul), 219.
Teologul (iezuit), 257.
Teremia mică (jud. Târnavei), 336.
Tereza (Impărăteasa Maria), 255, 260, 262, 263, 317, 330, 389, 390, 392, 393.
Teutsch (Friedrich), 323, 330, 357, 378.
Thalloczy (Lajos), 53.
Theofilact, 53.
Thermopilele Române, 81.
Tholdalagi, 153.
Tibru, 76
Tige (generalul), 253.
Tilişca, 264.
Tilişca (biserica din), 196.
Timar (Mihail), 531.
Timişoara, 215, 252, 335, 360, 391, 419.
Timurlenk, 221, 224.
Tincu-Velea, 11.
Ţirca (Ioan), 248, 249.
Tirnavia, 93, 94, 97, 98.
Tisa (râul), 14, 16.
Tismana (mânăstirea), 142, 200.
Tocilescu (Gr. G.), 121, 140.
Tököli (Emeric), 215.
Toma (popa din Făgăraş), 251.
Tomşa (Ştefan), 140.
Topârcea, 310.
Toroczkay (contele), 256.
Török (Iános), 92, 96.
Toscana, 334.
Traco-Eleni, 18.
Traco-Geţi, 18.
Traco-Romani, 20.
Traian, 14, 17, 19, 227, 377, 383, 384.
„Transilvania" (revista), 196.
Transilvania, 24, 29, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 75, 89, 90, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 103 104, 112, 119, 133, 139, 141, 144, 145, 152, 160, 161, 212, 215, 232, 233, 234, 243, 250, 259, 281, 285, 287, 293, 317, 318, 326, 327, 331, 332, 344, 349, 358, 359, 363, 369, 377, 389, 394, 402, 404, 405, 407, 413, 418 421, 422, 428, 429.
Trivale (schitul din), 202.
Troada, 226.
Trotuş, 161.
Trubetzkoi (Anastasia), 228.
Tudor Cămăraşul (vistier), 30.
Tudora (mama lui Mihai Viteazul) 117, 118, 119.
Tuhutum, 16.
Tunsu (popa Ioan), 267, 270, 271, 273, 341.
Turci, 68, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 90, 91, 103, 125, 126, 127, 132, 133, 139, 143, 144, 147, 148,

www.dacoromanica.ro

149, 150, 151, 152, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 170, 171, 172, 173, 178, 179, 181, 182, 183, 189, 190, 192, 214, 215, 218, 219, 220, 255, 328, 329, 332, 411, 421.
Turcin, Constantin, 293.
Turda, 64, 110, 270, 272, 292, 308, 383, 384, 424, 426, 428.
Turzii (câmpia), 136, 137.

U

Ugocsa, 314.
Uioara, 262.
Ulpie Traian, 226.
Ultrasilvanus (dux), 50.
Ungaria, 51, 53, 54, 55, 56, 60, 62, 63, 64, 68, 70, 77, 78, 82, 89, 91, 92, 93, 96, 97, 102, 107, 112, 126, 150, 177, 252, 305, 317, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 342, 346, 364, 367 417, 424,
Ungrovlahia, 109, 112, 113, 114, 199.
Unguri, 26, 50, 52, 55, 87, 91, 156, 292, 294, 313, 322, 323, 328, 330, 334, 335, 344, 358.
Universitatea din Berlin, 46.
Universitatea din Cluj, 3, 4, 61, 0, 131, 211, 302.
Universitatea (Iaşi), 281.
Urlaţi (com. în Fălciu), 211.
Ursinus Velius, 97.
Ursu (I.), 79.
Ursula, 90.

V

Vad (Episcopia), 73, 75, 84, 85.
Vaidabuna (general), 142.
Valachi, 80.
Valah, 323,
Valahi, 21, 28, 125, 256, 379.
Valahia, 154, 402.
Valahul (Csáki) Mihail, 89, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107.
Vale (comuna), 264.
Valendorf, 310.
Valon, 323.
Vandali, 25.
Varlaam din Glavacioc (episcop de Râmnic), 199.
Varlaam (mitropolitul), 157, 197, 199, 200, 201, 202.
Vârnav (banul Vasile), 224.
Vârşeţ, 319, 390, 424.
Vasile (preot unit în Făgăraş), 260.
Vasile cel Mare (Sf.), 28.
Vasile din Macod (protopopul), 204.
Vasilievici (Eustatie), 254.
Vaslui (Podul Inalt), 78.
Venceslau (Franz), 248, 249.
Veneţia, 82.
Veneţieni, 81, 159.
Verancius, (Verancsics) 98, 100.
Verböezi, 282, 347, 371.
Vereşmarti (Ion), 195.
Veştem (biserica din), 208.
Veştemeanul (mitropolitul Sava), 196, 199, 200, 201.
Vespasian (împăratul), 382.
Viena, 71, 102, 156, 190, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 248, 249, 251, 257, 261, 265 272, 273, 274, 275, 276, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 295, 296, 297, 308, 327, 335, 341, 342, 353, 356, 357, 358, 361, 363, 364, 365, 376, 377, 389, 390, 391, 395, 403. 404, 407, 408, 410, 411, 412, 415, 417, 418, 419, 420,421, 422, 423,
Vinţ, 260.
Vinţ (temniţa din), 203, 209.
Visarion (călugăr), 257, 258.
Vlacci (Blacci), 377.
Vladimirescu (Tudor), 286.
Vladislav II, 55, 66, 91.
Vladislav IV, 158, 159.
Vlahovici (Daniil), 419.
Voltaire, 40, 213.
Vulcan (Samuil), 403.

W

Walachen, 392.
Walachey (principatul), 379.
Walter (Baltzar), 117.
Wapowski, 87.
Wellenstein, 247.
Wesselényi (baron), 348, 371.

www.dacoromanica.ro

Wertner (M.), 54.
Weimar, 329.
Wiener (Paul), 94.
Wilhelm Teutonul, 16.
Wilhelm II (Friedrich), 329.
Wirth, (Albrecht), 17.
Wiszniowski (Ghedeon), 219.
Wittelsbach (familia), 60.
Wittenberg, 105.

X

Xenopol (A. D.), 38, 43.

Z

Zăcan (Efrem), 308.
Zagreb, 92.
Zamoyski, 31
Zápolya (Ioan), 54, 62, 67, 68, 69, 92, 100, 104.
Zarand (judeţul), 292, 293, 297, 305.
Zarandul (ţinutul), 413.
Zenta, 215.
Zichy (Carol, contele), 305.
Zieglauer (Dr. Ferdinand), 370.
Zimmermann (Fr.), 124.
Zimmermann-Werner, 57, 58.
Zinzendorf, 415.
Zips (comite de), 62.
Zlatna, 286, 308.
Zoba din Vinţul de jos (Ioan), 195, 197.
Zsirkó (János), 168.
Zugraff (Nicolae), 310.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL VOLUMULUI I

	Pag.
I. Factorii istorici ai vieții naționale românești	3
II. Sensul și scopul istoriei	35
III. Individualitatea istorică a Transilvaniei	49
IV. La mormântul dela Putna	73
V. Doi umaniști români în secolul al XVI-lea	89
VI. Destituirea unui episcop român din Ardeal la anul 1574	109
VII. Tudora, mama lui Mihai Viteazul	117
VIII. Patru scrisori românești din timpul stăpânirii ardelene a lui Mihai Viteazul	123
IX. Capul lui Mihai Viteazul	131
X. Politica lui Matei Basarab	139
XI. Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici	165
XII. Nobilitarea popii Ioan din Vinț	195
XIII. Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei	199
XIV. Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici	203
XV. Activitatea literară-științifică a lui Dimitrie Cantemir	211
XVI. Desbinarea bisericească a Românilor ardeleni, în lumina documentelor din I-a jumătate a veacului al XVIII-lea	231
XVII. Părinții și bunicii scriitorului ardelean Ioan Piuariu-Molnar	269
XVIII. Revoluția lui Horia	281
XIX. Iosif II și școalele românești din județul Aradului	303
XX. Cea mai veche școală normală în România întregită	307
XXI. Contribuțiuni la istoria politică a Românilor ardeleni	313
XXII. Chestiunea originii și continuității Românilor într'o predică dela 1792	375
XXIII. O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la 1798	389
XXIV. Doisprezece petitori ai Episcopiei transilvane vacante dela 1796 — 1810	407
Indice onomastic	431

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro